

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЧЕРКАСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ БОГДАНА ХМЕЛЬНИЦЬКОГО**

**ISSN 978-966-493-821-8
ISSN 2226-4388
DOI: 10.31651/2226-4388-2022-32**

МОВОЗНАВЧИЙ ВІСНИК

Збірник наукових праць

ВИПУСК 32

**Виходить 2 рази на рік
Заснований у 2006 році**

**ЧЕРКАСИ
2022**

**Засновник, редакція – Черкаський національний університет
імені Богдана Хмельницького**

Свідоцтво про державну реєстрацію друкованих засобів масової інформації КВ № 12092-963Р від 14.12.2006.

*Наказом МОН України № 420 від 15.04.2021 збірник наукових праць
«Мовознавчий вісник» Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького
включений до Переліку наукових фахових видань України
(категорія «Б»).*

У збірнику наукових праць з'ясовано актуальні проблеми історії мови, діалектології, граматики, дискурсології, лінгвостилістики, когнітивної лінгвістики, медіалінгвістики, лінгвістичної експертології.

Для викладачів, аспірантів і науково обдарованої молоді.

Випуск 32 збірника наукових праць «Мовознавчий вісник» рекомендувала до друку та поширення через мережу Інтернет вчена рада Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького (протокол № 7 від 26 травня 2022 року).

Журнал індексований Google Scholar, Index Copernicus (ICV 2020: 64.43).

Головний редактор: *Л. В. Шитик*, доктор філологічних наук, професор.

Заступник головного редактора: *Г. І. Мартинова*, доктор філологічних наук, професор.

Відповідальний секретар: *Т. В. Щербина*, кандидат філологічних наук, доцент.

Склад редакційної колегії:

М. І. Калько, доктор філологічних наук, професор; *О. О. Селіванова*, доктор філологічних наук, професор; *П. Ю. Гриценко*, доктор філологічних наук, професор; *А. Золтан*, доктор філологічних наук, професор (Угорщина); *О. Тімко-Дітко*, доктор філологічних наук, професор (Хорватія); *Б. Осовський*, доктор наук (Польща); *Х. Бак*, доктор філологічних наук, професор (Туреччина); *М. Вашичек*, доктор філософії (Чеська Республіка); *М. Янков'як*, доктор гуманітарних наук (Чеська Республіка); *В. Лебович*, доктор філософії (Угорщина); *Р. Бальсис*, доктор гуманітарних наук, професор (Литва); *Є. Барань*, доктор філософії, доцент; *А. Ф. Бергсасі*, доктор філософії, доцент; *В. М. Мойсієнко*, доктор філологічних наук, професор; *О. Ю. Зелінська*, доктор філологічних наук, професор; *В. В. Калько*, доктор філологічних наук, професор; *М. І. Личук*, доктор філологічних наук, професор; *І. А. Мельник*, доктор філологічних наук, професор; *І. В. Гороф'янюк*, кандидат філологічних наук, доцент; *В. В. Денисюк*, кандидат філологічних наук, доцент; *С. Є. Ігнат'єва*, кандидат філологічних наук, доцент; *Л. В. Корновенко*, кандидат філологічних наук, доцент; *А. А. Таран*, кандидат філологічних наук, доцент.

За дотримання права інтелектуальної власності, достовірність матеріалів та обґрунтування висновків відповідають автори.

Адреса редакційної колегії:

18000, м. Черкаси, бульвар Шевченка, 81,
Черкаський національний університет імені Богдана Хмельницького,
кафедра українського мовознавства і прикладної лінгвістики. Тел. (0472) 355396
web-сайт: <http://ling-ejournal.cdu.edu.ua>
e-mail: movoznavchi_visnyk_chnu@ukr.net

Founder, editorial board – Bohdan Khmelnytsky National University of Cherkasy

Certificate of state registration of printed mass media KB № 12092-963P dated 14.12.2006.

By the Order of the Ministry of Education and Science of Ukraine № 420 from 15.04.2021 the collection of scientific works “Linguistic Bulletin” of Bohdan Khmelnytsky National University of Cherkasy is included in the List of Scientific Professional Journals of Ukraine (category “B”).

The collection of scientific works clarifies the current issues of the history of language, dialectology, grammar, discoursology, linguistic stylistics, cognitive linguistics, media linguistics, linguistic expertise.

For teachers, graduate students and scientifically gifted youth.

The 32th issue of the collection of scientific works “Linguistic Bulletin” is recommended for publication and distribution via the Internet by the Academic Council of Bohdan Khmelnytsky National University of Cherkasy (Protocol № 7 of May 26, 2022).

The journal is indexed by Google Scholar, Index Copernicus (ICV 2020: 64.43).

Editor-in-Chief: *L. V. Shytyk*, Doctor of Philological Sciences, Professor.

Deputy Executive Editor: *H. I. Martynova*, Doctor of Philological Sciences, Professor.

Executive Secretary: *T. V. Shcherbyna*, Candidate of Philological Sciences, Associate Professor.

The composition of the editorial board:

M. I. Kalko, Doctor of Philological Sciences, Professor; *O. O. Selivanova*, Doctor of Philological Sciences, Professor; *P. Yu. Hrytsenko*, Doctor of Philological Sciences, Professor; *A. Zoltan*, Doctor of Philological Sciences, Professor (Hungary); *O. Timko-Ditko*, Doctor of Philological Sciences, Professor (Croatia); *B. Osowski*, Doctor of Science (Poland); *H. Bak*, Doctor of Philological Sciences, Professor (Turkey); *M. Vasicek*, Doctor of Philosophy (Czech Republic); *M. Jankowiak*, Doctor of Humanities (Czech Republic); *V. Lebovics*, Doctor of Philosophy (Hungary); *R. Balsys*, Doctor of Humanities, Professor (Lithuanian); *E. Barany*, Doctor of Philosophy, Associate Professor; *A. F. Beregszaszi*, Doctor of Philosophy, Associate Professor; *V. M. Moisiienko*, Doctor of Philological Sciences, Professor; *O. Yu. Zelins'ka*, Doctor of Philological Sciences, Professor; *V. V. Kalko*, Doctor of Philological Sciences, Professor; *M. I. Lychuk*, Doctor of Philological Sciences, Professor; *I. A. Melnyk*, Doctor of Philological Sciences, Professor; *I. V. Gorofyanyuk*, Candidate of Philological Sciences, Associate Professor; *V. V. Denysiuk*, Candidate of Philological Sciences, Associate Professor; *S. E. Ihnatieva*, Candidate of Philological Sciences, Associate Professor; *L. V. Kornovenko*, Candidate of Philological Sciences, Associate Professor; *A. A. Taran*, Candidate of Philological Sciences, Associate Professor.

The authors are responsible for the observance of intellectual property rights, authenticity of materials and substantiation of conclusions.

Editorial Board Address:

18000, Cherkasy, Shevchenko Boulevard, 81,
Bohdan Khmelnytsky National University of Cherkasy,
Department of Ukrainian Linguistics and Applied Linguistics. Ph. (0472) 355396
Website: <http://ling-ejournal.cdu.edu.ua>
e-mail: movoznavchyi_visnyk_chnu@ukr.net

ЗМІСТ

ІСТОРІЯ МОВИ. ДІАЛЕКТОЛОГІЯ

Дзира І. Я. ЕКСПРЕСИВНИЙ ПОТЕНЦІАЛ АНТРОПОНІМНОЇ СИСТЕМИ ЗАПОРОЗЬКОГО КОЗАЦТВА СЕРЕДИНИ ХVІІІ СТОРІЧЧЯ.....	6
Kobus Ju. LEKSYKA POLA TEMATYCZNEGO PRZYRODA W WIELKOPOLSKICH ZASOBACH DIALEKTOLOGICZNYCH	15
Делюсто М. С. СПЕЦИФІКА ФРАЗЕОЛОГІЧНОГО РІВНЯ УКРАЇНСЬКИХ ГОВІРОК МЕЖИРІЧЧЯ ДНІСТРА І ДУНАЮ	25
Дячук В. Р. ВЕРБАЛІЗАЦІЯ КОНЦЕПТУ <i>МАТИ</i> В СЕРЕДНЬОНАДДНІПРЯНСЬКИХ ТА ГУЦУЛЬСЬКИХ ГОВІРКАХ: СПРОБА ЗІСТАВЛЕННЯ	35

ГРАМАТИКА. ДИСКУРСОЛОГІЯ

Шитик Л. В. СИНКРЕТИЧНІ СКЛАДНОСУРЯДНІ РЕЧЕННЯ В УКРАЇНСЬКІЙ ЛІТЕРАТУРНІЙ МОВІ	46
Степаненко М. І. ПЕРИФРАСТИЧНІ ЗВ'ЯЗКИ ХОРОНІМА <i>РОСІЯ</i> В ПУБЛІЦИСТИЧНО-ПОЛІТИЧНОМУ ДИСКУРСІ: СТРУКТУРА, СЕМАНТИКА, АКСІОЛОГІЯ	57
Калько В. В., Калько М. І. МОВНА ГРА В УКРАЇНСЬКИХ АНТИПАРЕМІЯХ.....	68
Степаненко Н. С. ЛИСТУВАННЯ ГРИГОРІЯ КОЧУРА Й МИКОЛИ ЛУКАША (1958–1971 РР.): МОВОЗНАВЧІ СЮЖЕТИ	75

ЛІНГВОСТИЛІСТИКА

Гнатюк Л. Я., Антонова М. В. ВИМІР АВТОРСЬКОЇ СЕНСОРИКИ У ТВОРІ С. МОЕМА «ТЕАТР»	84
Лавер О. В. ГРАМАТИЧНЕ ВИРАЖЕННЯ ЕПІТЕТИВ У ТВОРАХ ПЕТРА СКУНЦЯ.....	93
Петренко Л. О. СПЕЦИФІКА ВЕРБАЛІЗАЦІЇ ЧАСОПРОСТОРОВИХ ОБРАЗІВ У СУЧАСНІЙ ПОЕЗІЇ ПРО ВІЙНУ	102
Губарева Г. А., Калашник Ю. І. АНТИТЕТИЧНІСТЬ ІНТИМНОЇ ЛІРИКИ ІРИНИ ФОТУЙМИ.....	110
Лонська Л. І. СПЕЦИФІКА ВИЯВУ ГРАМАТИЧНИХ КАТЕГОРІЙ ІМЕННИХ ЧАСТИН МОВИ (НА МАТЕРІАЛІ ПОВІСТІ МИХАЙЛА КОЦЮБІНСЬКОГО «ТІНІ ЗАБУТИХ ПРЕДКІВ»).....	116

КОГНІТИВНА ЛІНГВІСТИКА. МЕДІАЛІНГВІСТИКА. ЛІНГВІСТИЧНА ЕКСПЕРТОЛОГІЯ

Жаботинська С. А., Шапошник К. А. ПРОТЕСТНИЙ НАРАТИВ «BLACK LIVES MATTER – 2020» В АМЕРИКАНСЬКИХ І БРИТАНСЬКИХ ЗМІ: ЛІНГВОКОГНІТИВНИЙ ВИМІР	122
Сукаленко Т. М. МОВНА МОДЕЛЬ ЛІНГВОКУЛЬТУРНОГО ТИПАЖУ «БЛОГЕР» У СУЧАСНОМУ УКРАЇНСЬКОМОВНОМУ МЕДІЙНОМУ ДИСКУРСІ.....	135
Golovash I. Y., Kobiakov S. V., Pogodina M. Y. TYPOLOGICAL FEATURE OF THE COGNITIVE-HEURISTIC MODEL OF ENGLISH VERB-CASUATIVE PATTERNS TRANSLATION INTO UKRAINIAN	147
Кулешова Л. М., Чуруга В. В. ПРАГМАТИЧЕСКИЕ ТИПЫ РЕКЛАМНЫХ СЛОГАНОВ В ИНТЕРНЕТЕ	157
Ковкіна Є. В. ТЕОРЕТИЧНІ І ПРАКТИЧНІ АСПЕКТИ ВИВЧЕННЯ КОМУНІКАТИВНОГО АКТУ ПРИЙНЯТТЯ ПРОПОЗИЦІЇ ВИГОДИ В СУЧАСНІЙ ЛІНГВІСТИЧНІЙ ЕКСПЕРТИЗІ МОВЛЕННЯ.....	164

CONTENT

HISTORY OF LANGUAGE. DIALECTOLOGY

Dzyra Ivan THE EXPRESSIVE POTENTIAL OF THE ANTHROPONYMIC SYSTEM OF THE ZAPOROZHIAN COSSACKS IN THE MIDDLE OF THE XVIII CENTURY	6
Kobus Justyna THE LEXIS OF THE NATURE SUBJECT FIELD IN GREATER POLAND'S DIALECTOLOGICAL RESOURCES	15
Delyusto Maryna PHRASEOLOGY OF THE UKRAINIAN DIALECTS SPREAD BETWEEN THE DNIESTER AND THE DANUBE RIVERS	25
Diachuk Vira VERBALIZATION OF THE CONCEPT MOTHER IN MIDDLE-UPPER-DNIEPER AND HUTSUL DIALECTS: AN ATTEMPT TO COMPARE	35

GRAMMAR. DISCOURSEOLOGY.

Shytyk Liudmyla SYNCRETIC COMPOUND SENTENCES IN THE LITERARY UKRAINIAN LANGUAGE	46
Stepanenko Mykola PERIPHRASTIC INTERRELATIONS OF THE CHORONYM <i>RUSSIA</i> IN THE PUBLICISTIC AND POLITICAL DISCOURSE: THE STRUCTURE, SEMANTICS, AND AXIOLOGY	57
Kalko Valentyna, Kalko Mykola LANGUAGE GAME IN UKRAINIAN ANTI-PROVERBS	68
Stepanenko Nina CORRESPONDENCE OF HRYHORIY KOCHUR AND MYKOLA LUKASH (1958–1971): LINGUISTIC STORIES	57

LINGUISTIC STYLISTICS

Hnatiuk Lubomyra, Antonova Mariia THE ASPECT OF AUTHOR'S SENSORY IN THE LITERARY WORK "THEATER" BY S. MAUGHAM	84
Laver Oksana GRAMMATICAL EXPRESSION OF EPITHETS IN THE WORKS OF PETRO SKUNTS	93
Petrenko Luidmyla SPECIFICS OF VERBALIZATION OF TIME-SPATIAL IMAGES IN MODERN WAR POETRY	102
Hubareva Halyna, Kalashnyk Yuliia CONTRAPOSITION OF THE INTIMATE LYRIC POETRY OF IRYNA FOTUIMA	110
Lonska Liudmyla SPECIFICITY OF MANIFESTATION OF GRAMMATICAL CATEGORIES OF NAMED PARTS OF LANGUAGE (BASED ON THE STORY BY MYKHAILO KOTSYUBYNSKY «SHADOWS OF FORGOTTEN ANCESTORS»)	116

COGNITIVE LINGUISTICS. MEDIA LINGUISTICS. LINGUISTIC EXPERTISE

Zhabotynska Svitlana, Shaposhnyk Kateryna «BLACK LIVES MATTER – 2020» PROTEST NARRATIVE IN AMERICAN AND BRITISH MEDIA: A COGNITIVE LINGUISTIC DIMENSION	122
Sukalenko Tetiana LINGUOCULTURAL TYPE «BLOGGER» IN UKRAINIAN LANGUAGE MODERN MEDIA	135
Golovash Igor, Kobiakov Sergiy, Pogodina Mariia TYPOLOGICAL FEATURE OF THE COGNITIVE-HEURISTIC MODEL OF ENGLISH VERB-CASUATIVE PATTERNS TRANSLATION INTO UKRAINIAN	147
Kulieshova Liudmyla, Churuta Vadim PRAGMATIC TYPES OF ADVERTISING SLOGANS IN THE INTERNET	157
Kovkina Yevgenia THEORETICAL AND PRACTICAL ASPECTS OF STUDY OF THE COMMUNICATIVE ACT OF ADOPTION OF THE BENEFIT OFFER IN MODERN LINGUISTIC EXPERTISE OF SPEECH	164

УДК 811.161.2.81'373.47

DOI: 10.31651/2226-4388-2022-32-6-14

ЕКСПРЕСИВНИЙ ПОТЕНЦІАЛ АНТРОПОНІМНОЇ СИСТЕМИ ЗАПОРІЗЬКОГО КОЗАЦТВА СЕРЕДИНИ XVIII СТОРІЧЧЯ

І. Я. Дзира, кандидат філологічних наук, доктор історичних наук, професор кафедри професійної освіти в сфері технологій та дизайну Київського національного університету технологій та дизайну (Київ, Україна)

e-mail: dzyraivan@ukr.net

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-6326-3594>

У статті зrealізовано спробу визначити експресивний потенціал антропонімної системи запорозького козацтва середини XVIII сторіччя. Загалом на сторінках Реєстру Війська Запорозького Низового 1756 р. виявлено понад 3960 експресивних прізвищевих назв, що постають визначальним та ефективним засобом зображення особливостей характеру, поведінки, взаємин і зовнішності запорожців. Їх носіями є понад 11470 осіб, що становить 76,5 % від загальної кількості іменованих. Мета статті – характеристика експресивного потенціалу антропонімної системи запорозького козацтва середини XVIII ст. Для досягнення поставленої мети застосовано функціонально-семантичний, описовий, порівняльно-зіставний, структурний і статистичний методи, а також виконано інвентаризацію ономастичного матеріалу.

З'ясовано, що до експресивного фонду належали всі апелятивно-антропонімні та більшість власне антропонімних найменувань. З іншого боку, апелятивні «прозванія» мають фрагментарне представництво в експресивному фонді антропонімікону запорозького козацтва (81 антрополексема). Практично всі відтопонімні прізвищеві назви не є конотативно забарвленими, а спроба виявити неформальні показники експресивності з-поміж решти 335 одиниць названої класифікаційної групи за браком відомостей про обставини номінації малопродуктивна.

У статті також розглянуто способи творення експресивних «прозваній», основним серед яких був лексико-семантичний (понад 3230 антрополексем). За мотивами номінації більшість запорозьких експресивних прізвищевих назв належала до жартівливих. Використання жартівливо-зневажливих і лайливо-зневажливих найменувань не набуло значного поширення в січовому товаристві, а сороміцькі «прозванія» присвоювали в ньому надзвичайно рідко (20 одиниць).

Ключові слова: антропонім, експресивність, емотивність, оцінність, прізвищева назва, реєстр.

Актуальність. За давньою традицією, прийнятий до січового товариства повинен був прибрати собі нове прізвисько, під яким його записували до реєстрів. «Эта перемена фамилии, – зауважує Д. Яворницький, – делалась в виду того, чтобы скрыть прошлое новопоступившего в Сичь: часто на запрос русского или польского правительства, нет ли в Сичи какогo-нибудь Иванова или Войновича, запорожский Кош отвечал, что таких лиц в Сичи нет, а есть Задерыхвист или Загубы-колесо, поступившие в число козаков приблизительно в то время, о котором спрашивали московские или польские люди» [10, с. 148]. Отримані новоприбулими «прозванія» набували на теренах Запорозьких Вольностей адміністративно-правової чинності.

Хоч процес творення прізвищевих назв у січовому товаристві мав стихійний характер і в кожному конкретному випадку міг залежати від різних обставин, та все ж таки справжні причини їх появи передусім варто шукати в тих чи тих рисах характеру, поведінки, зовнішнього вигляду людини або в деталях її біографії. Ось що розповідав запорозький козак-довгожитель Микита Корж: «Козаки... имели, по звичаю своему,

великую наклонность к шутке и насмешкам, так что с самого малейшего случая, или поступка, или походки козака... прикладывают прозвища один другому... случаю и поступкам соответствующие. Так, например: если какой козак от неосторожности спалит курень или зимовник, того называют Палием; если который варит пищу и раскладает огонь над водою, того называют Паливодою; если который ходит согнувшись от немощи или от природы, того называют Горбачем; если который противу обычая, не тетерю варит себе в пищу, а кашу, того называют Кашкою или Кашоваром. Если который козак необычно мал ростом, того называют Махиною, а который самого великого росту, того называют Малютою; если который проворен и ходит скоро и идучи поскользнется и упадѣт, того называют Склизьким; если который неуклюж и ходит нескоро, того называют Черепахою; а который худ лицом и безсилен, того называют Гнидою, и так далее» [4, с. 34–35]. «При всьому цьому, – робить справедливий висновок М. Худаш, – вказані мотиви номінації не були звичайними, в її основі чи не завжди був закладений жарт або гумор чи то й містилася критична насмішка. Саме тому прізвиська цього типу – експресивні, емоційно-оцінні, хоча тепер здебільшого в них цю експресивність вже важко або й неможливо віднайти, і на перший погляд може здатися, що в основі їх лежав звичайний нейтральний мотив [9, с. 126]. Такий високий рівень експресивної насиченості поряд із традиційним дослідженням семантики актуалізує також проблему психологічної значущості особових найменувань запорозького козацтва в тогочасному лінгвокультурному середовищі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. На сьогодні експресивний потенціал антропонімікону запорозького козацтва XVIII ст. все ще перебуває поза межами наукових зацікавлень ономастів. Лише М. Худаш приділяв помітну увагу експресивним козацьким прізвиськам-композиціям [9].

Метою статті є характеристика експресивного потенціалу антропонімічної системи запорозького козацтва середини XVIII ст., зокрема в проекції на лінгвальні аспекти досягнення експресивних можливостей прізвиськових назв. Автор поставив завдання виявити корпус експресивних особових найменувань, прости його лексико-семантичну структуру, розглянути способи вираження оцінки та творення експресії у виділених прізвиськових назвах, а також з'ясувати мотиви їхньої номінації. Об'єктом цього дослідження став корпус експресивних особових назв запорозького козацтва середини XVIII ст., а предметом – засоби і способи вираження емоційності та створення експресії, що представлені у виявленому корпусі антропонімів.

Матеріали і методи дослідження. Джерелом дослідження послужив укладений 1756 р. Реєстр Війська Запорозького Низового (далі РВЗН – І. Д.) і додані до нього відомості та списки козаків, які перебували на промислах і зимівниках на теренах паланок. Усього до 38 куренів реєстру записано 13085 запорожців, а разом із доданими відомостями й описами – близько 15000 осіб. За підрахунками упорядників видання, іменник прізвиськових назв пам'ятки нараховує понад 5000 одиниць [1, с. 18].

Для досягнення поставленої мети застосовано функціонально-семантичний, описовий, порівняльно-зіставний, структурний і статистичний методи, а також виконано інвентаризацію ономастичного матеріалу.

Результати дослідження та їх обговорення. Після проведеного відбору експресивної лексики з РВЗН одержано матеріал дослідження, який налічує понад 3960 антропонімів. Їх носіями є понад 11470 осіб, що становить приблизно 76,5 % від загальної кількості зареєстрованих.

За результатами проведеного аналізу найменш продуктивними в експресивному плані є апелювативні прізвиськові назви, що зумовлено особливостями їхньої природи, адже апелювативні особові найменування присвоювалися спеціально, в індивідуальному порядку з метою вирізнення конкретної особи в суспільному оточенні та офіційно-юридичній практиці й ідентифікували носія за реальним вираженням якоїсь характерної ознаки.

Скажімо, більшість із 343 «прозваній» (1817 носіїв, 12,11 % від загальної кількості іменованих), утворених за професією, родом діяльності чи соціальною належністю особи, не містить суб'єктивно-оцінних компонентів у своєму лексичному значенні. Та попри це в аналізованій лексико-семантичній групі вирізняється декілька підгруп, в основу яких покладена лексика, використовувана для вираження почуттів, емоцій чи ставлення оточення до денотата. Зокрема, 22 антрополоксеми (37 носіїв) були утворені від назв «безчесних» ремесел, асоціальних елементів, а також зневажливих прізвиськ, породжених соціальним розшаруванням суспільства: *Гречкосій, Злодій, Кативъ Синь, Лупиръ*, пор. *лупир* «живодёр» [3, с. 918], *Салогуб*, пор. *салогуб* «бранное: торговец, мещанин» [3, с. 1628] тощо. 16 особових назв (37 носіїв) указували на високі адміністративно-політичні посади іноземних країн, які в жодному разі не могли обіймати члени січового товариства: *Визъръ, Губернатор, Король, Маршалъ, Цисар* і под. Тому первісно вони не мали апелятивного значення, а виконували функцію насмішкватого прізвиська. До цієї підгрупи, на нашу думку, можна зарахувати й «прозваніє» *Паничъ* (2 носії). Експресивність і наявність жартівливо-зневажливої емоційної оцінки характерна для 12 професійних прізвиськ-комполітів (13 носіїв): *Кишкодіоръ, Козолупъ, Подкуйкошка, Несолиборць, Попсуйборошно* й под. 6 «прозваній» (11 носіїв) отримали конотативне забарвлення завдяки демінутивним суфіксам: *Войтикъ, Дячокъ, Попыкъ* тощо. Ще в чотирьох випадках (6 носіїв) засобом творення експресії стало використання апелятива у формі жіночого роду для найменування особи чоловічої статі: *Понадка, Понадя, Швачка, Шинкарка*. І нарешті, у 2 двочленних і 14 тричленних власне антропонімічних найменуваннях появи конотативного забарвлення сприяло лексичне оточення другого або третього члена, що вказував на професію або на рід занять запорожця: *Кравецъ Рябій, Кравецъ Холодний, Малы Чумак* і под.

Серед 260 відетнонімних прізвищевих назв (462 носії, 3,07 % від загальної кількості іменованих) найменування з безумовним емоційно-оцінним маркуванням трапляються надзвичайно рідко. Ідеться, зокрема, про антрополоксеми *Касанъ* (5 осіб), що вживається як зневажлива назва росіянина. З експресивним фондом були пов'язані також 6 демінутивних форм (19 носіїв): *Къмличок, Ляшокъ, Москалецъ, Москалик (Москалыкъ), Шведикъ (Шъведик)* і *Върмѣнка*. Не виключено, що сюди ж могли належати утворені за допомогою полімотиваційного форманта *-к-о* «прозванія» *Литвинко* (18 носіїв) і *Волошко* (1 особа). Безумовно, що й серед інших відетнонімних іменувань існували такі, що не відповідали реальним денотативним характеристикам особи або містили образний компонент і тому були конотативно забарвленими.

Відтопонімі прізвищеві назви (395 антрополоксем, 908 носіїв, 6,5 % від загальної кількості іменованих), за винятком 3, належать до нейтрального фонду. Лише в тричленних власне антропонімічних найменуваннях *Өедоръ Кислій Калмускій, Романъ Малий Дон, Іванъ Мовчанъ Самарскій* поряд з нейтральним відтопонімічним лексичним мотиватором стоїть лексичний емотивний мотиватор.

А ось назви новоприбулих (13 одиниць, 38 носіїв) уже наділені експресивною семантикою, причому серед них превалюють оцінно-зневажливі утворення: *Заблуда, Заброда, Заволока, Приблуда, Придибайло* тощо.

На відміну від апелятивних, практично всі антропонімічно-апелятивні «прозванія» виражають емоційність, оцінність та експресивність, адже, за визначенням М. Худаши, вони «в одних випадках не були позбавлені певної експресії і виступали індивідуальними мовними новотворами свого часу, не взятими із готової апелятивної лексики, а утвореними спеціально для іменування людей... в інших же – хоч були взяті прямо з апелятивної лексики, але в плані номінації людей мали, звичайно, специфічне експресивно-емоційне навантаження, що певним чином несло в собі розрізнявальну ідентифікаційну антропонімічну функцію...» [9, с. 139].

З найбільшою повнотою та розмаїттям експресивна лексика відображена в 300 найменуваннях (1191 носій, 7,4 % від загальної кількості іменованих), що характеризують

поведінкові, психологічні, комунікативні особливості та інтелектуальний рівень людини. Варто зауважити, що більшість мотиваційних моделей названого тематичного ряду (17 ММ, 227 «прозваній», 808 носіїв) указували на ті якості іменованого, які ставали об'єктом осуду з огляду на тогочасну народну мораль. Через це такі риси характеру, як задержуватість, лінощі, упертість, гнівливість, боягузтво, вередливість, занудність, скнарність тощо широко представлені в експресивних позначеннях особи: *Задирака, Ледащо, Чарствій, Сердитий, Трусъ, Комизъ*, пор. «Комиз = каприз» [3, с. 811], *Нудний, Скнара* й ін. Негативну емоційну оцінку комунікативно-мовленнєвих особливостей індивіда спостерігаємо в іменуваннях *Заїка, Крикунъ, Патяка, Брехливий, Лукавий, Нгмий* тощо. Різноманітні вияви інтелектуального рівня особи також у більшості випадків пов'язані з негативною оцінкою: *Дурний, Лобуръ, Малоукъ, Нєстула* (пор. *нестула «Неумельый человек, неспособный к самому простому делу, а также и к разговору»*) [3, с. 1095]), *Нєчитайло* тощо. Схвальне ставлення до морально-етичних властивостей та інтелектуальних здібностей індивіда виявлено в значно меншій кількості антрополексем (8 ММ, 53 «прозванія», 307 носіїв): *Моторній, Сердєчний, Смъшко, Лагода, Тихенкій, Нєбоязливій, Умній* тощо. Загалом не лише за багатством асортименту, а й за диференціацією конкретних ознак позитивно характеризувальні ММ поступаються негативно характеризувальним. Причому варто зауважити, що за кількістю носіїв ММ «Розумна, освічена, вміла людина» посідає друге місце в ЛСГ, а належність «прозванія» *Писменний* (111 прикладів) – до найпоширеніших запорозьких особових назв, що засвідчує значний відсоток грамотності в основній масі січового товариства.

У складі цієї ЛСГ вирізняємо також 17 антрополексем (39 носіїв), що містять загальну оцінку внутрішнього образу індивіда: *Нєхороший, Поганюка, Так Собъ, Добрий, Статєиний* тощо.

Друга за значущістю ЛСГ конкретних оцінок особи пов'язана з характерними особливостями зовнішності людини. Розглянутий матеріал представлений широким діапазоном експресивних номінацій інтенсивного та параметричного характеру від майже нейтральної до яскраво емоційної оцінності. Стандартні показники параметрів переважно не відображені у виокремлених антрополексемах, зате в них активно зафіксовані різноманітні відхилення від норми, передусім негативні. У сфері відхилень спостерігаємо пряму залежність експресивного сприйняття особи від міри вияву тієї чи тієї ознаки. Водночас номінативна щільність ММ слугує свідченням суспільного ставлення до конкретного виду надмірності. Зазвичай найвиразніші лексеми добирали для оцінки фізичних вад і фізіологічних патологій людини (*Горбъ, Глухий, Кривий, Слѣпий, Безпалко* тощо), її зросту (*Великий, Вєлетень, Малий, Куцій, Малюкъ* тощо), комплекції, фізичної сили (*Мишавка, Сухий, Товстикъ, Здоровенній, Череватій, Дужій, Слабкій* тощо). У поле зору оточення також постійно потрапляли особливості органів і частин тіла (*Лобъ, Губатій, ГѸстроухъ, Кирпа, Кривоносъ* тощо), волосяного покриву (*Усатій, Чуприна, Лисій, Боръдка, Сторчоусъ* тощо), шкіри (*Дзюба, Рябій, Бородавка, Чорномазъ, Печений* тощо), ходи (*Важкоступъ, Скорий, Скорикъ, Клишавій, Лєгкоступъ* тощо), віку (*Малолѣтень, Молокосусъ, Старий (Старій), Старєнкій, Старуха* тощо), а також загальний зовнішній вигляд (*Маліований, Чєпуръ, Чєпурко, Чєпурній, Чєпуруха* тощо).

Певний рівень експресивності властивий також композитам й утворенням із префіксом *без-*, що характеризували особу за наявністю чи відсутністю одягу або взуття (14 найменувань, 55 носіїв): *Бѣлошапка, Безрукавій, Безштанко, Рабошапка, Чирвоноштан* тощо. Експресивна увага до виокремлюваної ознаки помітна й у композитних іменуваннях, що вказували на наявність домашньої худоби (12 антрополексем, 16 носіїв) (*Бѣлокънь, Сивокобила, Слѣпокънь, Рябоволь, Чорновъль* тощо) та композитних й атрибутивних «прозваніях» з префіксом *без-*, пов'язаних з особливостями житла (4 антрополексеми, 9 носіїв) (*Бєзвєрхий, Бєзвѣконній, Бєзуглий, Малохатка*). Особливо виразною внутрішньою формою наділені образні композити-експресиви з актуалізованою семою «емотивність», виникнення яких безпосередньо

пов'язане з якимось пам'ятним смішним або осудливим учинком чи пригодою (44 одиниці, 51 носій): *Дерипаска, Загубикинъ, Купикобила, Уломишило, Утопиказанъ* тощо.

Надзвичайно продуктивно категорія експресивності реалізована серед власне антропонімних прізвищевих назв, де, за винятком більшості відіменних утворень, вона притаманна практично всім антрополексемам решти ЛСГ. Загалом у РВЗН зафіксовано 406 «прозваній», утворених від особових власних імен (624 носії, 4,15 % від загальної кількості іменованих), зокрема, у 37 випадках (44 носії) особовим іменем представлений компонент, що ідентифікує родича означуваної особи в антропонімійно-апелятивних найменуваннях. У складі цієї ЛСГ подибуємо 11 «прозваній» (13 носіїв), співвідносних із різними формами жіночих імен (*Варвара, Маруся, Маруха, Солоха, Тетьяно* тощо), три матроніми (*Одаричъ, Парасцѣнко, Стѣшичъ*), а також один матронім, ужитий у формі посесивного родового в складі тричленного антропонімійно-апелятивного найменування – *Васил Одаричов родичъ*. Підтримуємо припущення упорядників РВЗН про те, що подібні «прозванія», можливо, мали насмішкувате значення [1, с. 22]. Суб'єктивна оцінка мовця, яку виражали емоційно забарвлені зменшено-пестливі, згрубіло-зневажливі, фамільярні та гіпокористичні варіанти чоловічих імен, теоретично могла зберігатися й після перетворення їх на прізвищеві назви (64 «прозванія», 91 носій): *Охоня, Хведоряка, Хведяй, Илляшъ, Грыцикаль, Пѣдасъ, Сѡхреи, Павлечка, Демѣшко, Ивашина, Василиця, Гавришъ, Стѣопка, Ивашня, Киричокъ, Ахонка, Коношъ, Степанюка, Демура, Матюха, Петруша, Махно, Гринъ* тощо. Також існувала незначна ймовірність того, що в 33 «прозваніях» (45 носіїв) суб'єктивне (меліоративне) ставлення до позначуваної особи виражене за допомогою полімотиваційних суфіксів *-ук (-юк), -ак, -ик, -к-о, -ецъ*: *Костюкъ, Илчакъ, Лаврикъ, Данько, Якубець* тощо. Проте, з іншого боку, виникнення цих полімотиваційних суфіксів було спричинене занепадом їхнього первісного демінутивного значення, що розпочалося задовго до укладання реєстру.

У всіх інших ЛСГ власне антропонімних прізвищевих назв основним способом формування експресивності є метафоричне перенесення найменування, тобто семантична деривація, яка модельована на основі «семантичного руху» в поняттєвій структурі слова, подвійного акту поширення і з'єднання, що відбувається в уяві мовця та позначає сутність метафоричного процесу [8, с. 83]. У ході вторинної номінації суб'єктивно-оцінне значення мотивувального лексико-семантичного варіанта перенесено до похідної семантично мотивованої одиниці. «Семантично похідні експресиви, – наголошує Н. Бойко, – характеризуються образністю, яка може формуватися передусім у словах, що позначають пізнані та знайомі мовцеві денотати. Глибоке розуміння їхньої сутності, використання в практичній діяльності людини, спостереження й висновки про них модифікуються в почуття ставлення, оцінки, які складають семантичну базу похідних експресивних значень» [2, с. 260]. Іноді лінію асоціативних зв'язків можна доволі легко простежити, іноді вона є ледь помітною.

Особливу увагу варто приділити великій групі метафоричних антрополексем, що дають експресивну характеристику іменованому на основі номенклатури тваринного світу. Клас зоосемізмів широко представлений назвами різноманітних ссавців (*Вѣдмѣдь, Волкъ, Їжакъ, Росомаха, Соболь* тощо), птахів (*Дрѣмлюга, Журавель, Куликъ, Пугачъ, Сокѣль* тощо), плазунів (*Полозь, Полозюка, Ужъ, Черепаха*), земноводних (*Жаба*), риб (*Еришкъ, Карась, Коропъ, Окунь, Щука* тощо), комах (*Блоха, Вошь, Гѣзь, Клопикъ, Цвѣркунъ* тощо). Серед зооморфізмів представлені позначення не лише представників місцевої фауни, а й екзотичних для наших теренів (*Коркодило, Яхидна*). Поширеними були також найменування за назвами свійських тварин: *Бугай, Кобила, Курка, Овѣчка, Теличка* тощо. В основі явища зооморфізму лежить перенесення створених людською уявою об'єктивних і суб'єктивних ознак, властивостей, якостей тварини на саму людину. «Експресивність метафоричних значень зоолексем, – наголошує Н. Бойко, – ґрунтується на семантичній мотивації, асоціативно-образних уявленнях, які здатні викликати в мовців високу почуттєву напругу у зв'язку з контрастом: світ людини – світ тварини» [2, с. 109].

Зооморфізми дають характеристику іменованим за допомогою конотативних сем «емотивності» та «оцінності», що формують ядро їхньої семантичної структури. При цьому узвичаєний загальнонаціональний образ тієї чи тієї тварини часто отримує власну багатозначність. Н. Бойко поділяє зооморфізми на «три основні групи: 1) зоохарактеристики зовнішності людини; 2) зоохарактеристики внутрішніх рис людини; 3) зоохарактеристики зовнішніх і внутрішніх рис людини, пов'язаних із її трудовою діяльністю, передусім ставленням до праці» [2, с. 109]. Дослідники з'ясували, що завдяки мотивам експресивної номінації більшості зоолексем притаманний стійкий пейоративно-оцінний потенціал і лише серед орнітолексем спостережений певний баланс між пейоративною та меліоративною експресивною семантикою.

Близькою до розглянутої є ЛСГ експресивних антропонімів, утворених унаслідок перенесення «рослина – людина»: *Бузина, Дурман, Лобода, Капуста, Луна* тощо.

Багатомодельну експресивну метафоризацію також простежуємо в таких ЛСГ:

1) найменування, утворені від назв продуктів харчування, страв і напоїв: *Борицькь, Брага, Вино, Сметана, Сало* тощо;

2) найменування, утворені від назв різних предметів побутово-господарського вжитку, зброї, музичних інструментів і под.: *Бандурка, Бурдюгь, Дъжєчка, Люлка, Мушкетикь* тощо;

3) найменування, утворені від назв релігійно-міфологічних істот: *Въдма, Потороча, Чортов Унукь, Чортухань, Шаитань* тощо;

4) найменування, утворені від назв хвороб: *Ковтунь, Сновида, Тряця, Шолудивий, Шолудко* тощо.

Окрема група експресивних антрополексем за допомогою емотивно-аксіологічних характеристик акцентувала увагу оточення на сімейно-родинних стосунках індивіда: *Батєчко, Братгькь, Братуха, Кума, Мачуха* та ін.

Серед власне антропонімних найменувань виокремлюємо й композити, що первісно були назвами казкових героїв: *Вернигора, Гнибгьда, Котигорохь, Перєвернигора, Розлийгьда* та ін.

За характером творення експресивні прізвищеві назви РВЗН представлені трьома основними способами: семантичним, морфологічним і морфолого-синтаксичним. Найпродуктивніший (понад 3238 «прозваній», не менше 10510 носіїв) з-поміж них семантичний спосіб, де провідну роль відіграє метафоризація. Перенесення метонімічного типу трапляються тут значно рідше: *Борода, Горбь, Губа, Нось, Усь* тощо. У низці випадків, не зазнаючи жодних формально-структурних змін, «прозваніями» ставали утворені за допомогою експресивного словотвірного афікса (афіксів) варіанти людських імен або апелятиви.

Друге місце за частотою вживання посідають найменування, утворені морфологічним способом (понад 473 «прозванія», понад 666 носіїв). Серед них абсолютно переважають антрополексеми з патронімічним суфіксом **-енко** (327 «прозваній», 488 носіїв): *Жерєбилєнко, Завійбородєнко, Кабанєнко, Лобурєнко, Цебєрябєнко* тощо. Суфікси **-ич, -ович / -евич, -ута, -а** вказують на походження по батькові зрідка (15 «прозваній», 16 носіїв): *Дробничь, Гузєвичь, Холодовичь, Рядута, Богатирча* тощо. Серед посесивних суфіксів найпродуктивнішим виявився суфікс **-ов / -ев** (36 «прозваній», 48 носіїв): *Вовковь, Горбиков, Крикуновь, Стрибуновь, Щєрбаков* і под. На сторінках пам'ятки вжиті в посесивній формі експресивні позначення осіб використані також у тричленних антропонімічно-апелятивних найменуваннях (58 одиниць, 58 носіїв): *Петро Нецадимов родичь, Петро Сокуртєвь родичь, Өєдир Слинковь родичь, Яцко Батєчкєвь брать, Яцко Бурчактєвь брат* тощо. Суфікси **-ів, -ин, -ого, -ін** перебували на периферії експресивного фонду РВЗН (36 «прозваній», 55 носіїв): *Бабинь, Гаркушинь, Крутгьнь, Сопкгьвь, Чорного* тощо. Як бачимо, у всіх розглянутих випадках антрополексеми утворені внаслідок поєднання експресивної основи з нейтральним структурним мотиватором. Однак «якщо лексичний мотиватор експресивний, то його значення зберігається в мотивованому слові,

хоча б частково» [5, с. 91]. Варто зауважити, що вивчення словотвірної структури значно ускладнене полімотиваційністю суфіксів. У зв'язку з цим експресивні антрополоксеми із суфіксами *-ак (-як)*, *-ик*, *-ець*, *-к-о*, *-ук*, *-чук* одночасно можна розглядати і як морфологічні, і як семантичні утворення.

Морфолого-синтаксичний спосіб представлений 220 різноманітними композитами (257 носіїв). Отже, частота їхнього вживання є незначною та становить 1,71 % від загальної кількості найменувань. Подібні антрополоксеми здебільшого концентрують у собі експресивну енергію тих метафоричних словосполучень, на ґрунті яких вони були утворені, і зосереджують увагу на якихось прикметних рисах іменованого: *Голобородко*, *Единоожкъ*, *Кривошя*, *Лихогляд*, *Съроштань* і под. У низці випадків мотиватором експресивності постає специфічна внутрішня форма, що дає змогу сприймати сповнені неповторного національного колориту «прозванія» як експресивні лексичні одиниці з емотивно-оцінним значенням: *Баболупъ*, *Басуйкобилка*, *Голозадъ*, *Залляйбъда*, *Пропийсвита* тощо.

30 «прозваній» утворені за допомогою двочленних фразеологічних конструкцій, які на час фіксації ще не були лексикалізованими й виражали злу насмішку на адресу іменованого: *Кобиляча Голова*, *Мишача Щока*, *Московска Борона*, *Пєся Сила*, *Собачій Синъ* тощо. «Складені прізвища-фразеологізми, – зазначає І. Сухомлин, – це цілі художньо-емоціональні, часто виразно експресивні портрети-ескізи своїх носіїв. На певному етапі подібні індивідуальні прізвиська могли потрапити до якогось списку, реєстру, опису, і тоді гострий емоціональний відтінок особової назви поступово зникав» [7, с. 12].

Безумовно, що найскладнішим видається питання мотивації вибору прізвищевих назв, адже, «щоб правильно визначити справжній смисл особових назв, для цього потрібно бути присутнім при самому процесі їх творення й походження, бачити на власні очі всі внутрішні помисли й усі сердечні порухи тих, хто давав ці імена: таке індивідуальне, якщо можна так висловитись, їх походження.. Тоді б ми зрозуміли не лише значення імен, але й силу враження, яке вони справляли на людину. Тепер ми можемо тільки здогадуватися й приблизно судити про це...» [6, с. 2]. Та попри це маємо підстави з упевненістю стверджувати, що більшість запорозьких експресивних «прозваній» первісно мала жартівливий відтінок. Значно рідше на Запорозжі присвоювали жартівливо-зневажливі найменування. На думку М. Худаша, до останніх належали, зокрема, композити, що вказували на якесь заняття чи на професію людини. Ще менше в січовому товаристві застосовували лайливо-зневажливі особові назви. І, нарешті, питома вага сороміцьких «прозваній», уживання яких могло завдати дошкульної образи адресатові, була мінімальною (20 одиниць, 24 носії): *Засрацкій*, *Низькогузь*, *Перьдунъ*, *Слабогузь*, *Сторчогузъ* тощо.

Висновки і перспективи. Отже, основний масив антропонімної системи запорозького козацтва середини XVIII ст. становлять прізвищеві назви, що виконували не лише ідентифікаційну, а й експресивну функцію, причому конотативно маркованими були всі апелятивно-антропонімні та більшість власне антропонімних найменувань. В останній класифікаційній групі нейтральними є понад 330 відіменних утворень. А ось значна частина апелятивних «прозваній» за своєю сутністю була денотативною. І лише 69 одиницям властива очевидна конотація емотивності або оцінки. Крім цього, у 12 апелятивних прізвищевих назвах формальним показником експресивності слугує наявність відповідних афіксальних засобів. Основним у формуванні експресивного потенціалу антропонімної системи запорозького козацтва був лексико-семантичний спосіб творення (понад 3230 антрополоксем). Порівняно з ним, морфологічний і морфолого-синтаксичний способи малопродуктивні (відповідно понад 473 і 220 одиниць). Провідними мотивами присвоєння «прозваній» було прагнення висловити дотеп, почуття гумору, підмітити яку-небудь характерну рису іменованого або дати йому влучну оцінку. Застосування жартівливо-зневажливих і лайливо-зневажливих найменувань не набуло

значного поширення в січовому товаристві, а сороміцькі «прозванія» використовували в ньому надзвичайно рідко. У подальшому потребують розроблення проблеми типології лексичної експресивності та неформальних показників експресивності антрополексем РВЗН.

Список використаної літератури

1. Архів Коша Нової Запорозької Січі: Корпус документів. 1734–1775. Т. 5. Реєстр Війська Запорозького Низового 1756 року. Київ : [б. в.], 2008. 528 с.
2. Бойко Н. І. Українська експресивна лексика: семантичний, лексикографічний, функціональний аспекти : [монографія]. Ніжин : ТОВ «Видавництво “Аспект-Поліграф”», 2005. 552 с.
3. Гринченко Б. Д. Словарь украинского языка. Берлін : ДВУ, 1925. 16, 2178 с.
4. Корж Н. Л. Устное повествование бывшего запорожца, жителя Екатеринославской губернии и уезда, селения Михайловки, Никиты Леонтьевича Коржа. Одесса [б. изд.], 1842. 6, 96 с.
5. Матвеева Т. В. Экспрессивность русского слова. [Б. м. изд.] : Palmarium Academic Publishing, 2015. 173 с.
6. Морощкин М. Я. Славянский именовослов или собрание славянских личных имён в алфавитном порядке. Санкт-Петербург : [б. изд.], 1867. 213 с.
7. Сухомлин І. Д. Питання становлення структури особових власних назв на основі народної антропонімічної системи української мови (За матеріалами пам'яток XIV–XVII ст.) *Українська лексика*. Дніпропетровськ : ДДУ, 1973. С. 3–19.
8. Уилрайт Ф. Метафора и реальность. *Теория метафоры*. Москва : Прогресс, 1990. С. 82–109.
9. Худаш М. Л. До питання класифікації українських прізвищевих назв XIV–XVII ст. *З історії української лексикології*. Київ : Наук. думка, 1980. С. 96–160.
10. Яворницький Д. І. Історія запорозьких козаків. У 3 т. Т. 1. Київ : Наук. думка, 1990. 592 с.

References

1. Arkhiv Kosha Novoi Zaporozkoi Sichi: Korpus dokumentiv. 1734–1775 [The archive of Kish New Zaporozhian Sich: The corps of documents. 1734–1775]. (2008). T. 5. Reiestr Viiska Zaporozkoho Nyzovoho 1756 roku [Register of the Zaporozhian Host Lower 1756]. Kyiv, 528 (in Ukr.).
2. Boiko, N. I. (2005). *Ukrainska ekspresyvna leksyka: semantychnyi, leksykohrafichnyi, funktsionalnyi aspekty* [Ukrainian expressive vocabulary: semantic, lexicographic, functional aspects]: monohrafiia. Nizhyn: TOV «Vydavnytstvo «Aspekt-Polihraf», 552 (in Ukr.).
3. Grinchenko, B. D. (1925). *Slovar' ukrainskogo jazyka* [Dictionary of the Ukrainian language]. Berlin: DVU, 16, 2178 (in Ukr.).
4. Korzh, N. L. (1842). *Ustnoe povestvovanie byvshego zaporozhca, zhitelja Ekaterinoslavskoj gubernii i uezda, selenija Mihajlovki, Nikity Leont'evicha Korzha* [Oral narration of the former Cossack, a resident of the Yekaterinoslav province and county, the village of Mikhailovka, Nikita Leontyevich Korzh]. Odessa, 6, 96 (in Russ.).
5. Matveeva, T. V. (2015). *Jekspressivnost' russkogo slova* [Expressiveness of the Russian word]. [B. m. izd.]: Palmarium Academic Publishing, 173 (in Russ.).
6. Moroshkin, M. Ja. (1867). *Slavjanskij imenoslov ili sobranie slavjanskikh lichnykh imjon v alfavitnom porjadke* [Slavic name words or a collection of Slavic personal names in alphabetical order]. Sankt-Peterburg, 213 (in Russ.).
7. Sukhomlyn, I. D. (1973). *Pytannia stanovlennia struktury osobovykh vlasnykh nazv na osnovi narodnoi antroponomichnoi systemy ukrainskoi movy (Za materialamy pamjatok XIV–XVII st.)* [The question of the formation of the structure of personal own names on the basis of the people's anthroponymic system of the Ukrainian language (According to the materials of the monuments of the XIV–XVII centuries.)]. In: *Ukrainska leksyka [Ukrainian vocabulary]*. Dnipropetrovsk: DDU, 3–19 (in Ukr.).
8. Uilrajt, F. (1990). *Metafora i real'nost'* [Metaphor and reality]. In: *Teorija metafory [Metaphor theory]*. Moskva: Progress, 82–109 (in Russ.).
9. Khudash, M. L. (1980). *Do pytannia klasyfikatsii ukrainskykh prizvyshchevykh nazv XIV–XVII st.* [To the question of the classification of Ukrainian family names of the XIV–XVIII centuries]. In: *Z istorii ukrainskoi leksykologii [From the History of Ukrainian Lexicology]*. Kyiv: Naukova dumka, 96–160 (in Ukr.).
10. Yavornytskyi, D. I. (1990). *Istoriia zaporozkykh kozakiv* [History of Zaporozhian Cossacks]. V 3 t. T. 1. Kyiv: Naukova dumka, 592 (in Russ.).

THE EXPRESSIVE POTENTIAL OF THE ANTHROPONYMIC SYSTEM OF THE ZAPOROZHIAN COSSACKS IN THE MIDDLE OF THE XVIII CENTURY

Ivan Dzyra, Candidate of Philological Sciences, Doctor of Historical Sciences, Professor of the department of the professional education in the sphere of the technologies and design,

Abstract. Introduction. *Although the process of creating Zaporozhian surnames was spontaneous and in each case depended on different circumstances, and yet the real reasons for their appearance should be sought primarily in certain traits of character, behaviour, appearance or details of his biography. Therefore, the original, distinctive Zaporozhian “nicknames” often expressed a certain personalized emotional assessment.*

The purpose of the article is to characterize the expressive potential of the anthroponymic system of the Zaporozhian Cossacks in the middle of the XVIII century. The author set the task to identify the corpus of expressive personal names, to carry out its lexical and semantic structuring, to consider ways of expressing evaluation and creating expression, as well as to find out the motives of the nomination.

Results. *On the pages of the register more 3960 expressive names were found, in the stems of which the characteristic signs of the behaviour and individual’s inner world were recorded. Their bearers are more 11470 persons, which is more 76,5 % of the total number of registered. At the same time, all appellative-anthroponymic and the vast majority of anthroponymic names were connotatively marked. In the last classification group, more than 330 formations are neutral. But among the appellative “nicknames” obvious connotation of emotionality or evaluation is characteristic of only 81 units. The lexical-semantic method (over 3230 anthropolexems) was the main one in the formation of expressive potential. Compared with it, morphological and morphological-syntactic methods look unproductive (more 473 and 220 units, respectively). According to the motives of the nomination, the vast majority of Zaporozhian surnames belonged to the humorous ones. The use of humorous-pejorative and abusive-pejorative names was not widespread in the Sich society, and shameful “nicknames” were assigned to him very rarely (20 units).*

Originality. *For the first time the classification of expressive “nicknames” by semantic, structural and in general by motivational parameters was performed.*

Conclusions. *The anthroponymic system of the Zaporozhian Cossacks in the XVIII century had a powerful expressive potential, which is skillfully used by members of the military team to characterize the so-called. In the future, the problems of typology of lexical expressiveness and informal indicators of expressiveness of anthropolexes of the register should be developed.*

Key words: *anthroponym, appraisal, family name, expressive, emotional, register.*

Надійшла до редакції 04.01.22

Прийнято до друку 11.03.22

LEKSYKA POLA TEMATYCZNEGO PRZYRODA W WIELKOPOLSKICH ZASOBACH DIALEKTOLOGICZNYCH

*Justyna Kobus,
dr hab., Wydział Filologii Polskiej i Klasycznej
Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu
(Poznań, Polska)*

e-mail: justyna.kobus@amu.edu.pl

ORCID: 0000-0002-4094-2743

W artykule został omówiony dorobek dialektologii wielkopolskiej w zakresie dokumentowania nazw związanych z przyrodą nieoswojoną (dziką). Jest to pierwsza próba opisu wielkopolskich źródeł dialektologicznych pod kątem ich zawartości i przydatności do badań leksyki pola tematycznego PRZYRODA, z naciskiem na jej komponenty nieoswojone (dzikie). Autorka wyodrębniła trzy grupy materiałów źródłowych: kartotekę Adama Tomaszewskiego, dane Atlasu języka i kultury ludowej Wielkopolski (kwestionariusze i mapy) oraz materiały współczesne pozyskiwane z myślą o opracowaniu tomu tematycznego PRZYRODA w ramach cyklu Wielkopolskie Słowniki Regionalne. Ekscerpcja leksyki przyrodniczej z opisanych baz źródłowych wykazała, że materiały przedwojenne Tomaszewskiego pozwalają na opracowanie kilkudziesięciu artykułów hasłowych oraz generują potrzebę dalszych dociekań semantycznych zapisanych nazw; atlas wielkopolski ma opracowanych 122 map, z których tylko 70 % skoncentrowanych jest w tomie poświęconym przyrodzie, zaś pozostałe są rozproszone w kilku tomach; natomiast współczesne badania są dopiero w fazie początkowej, choć dotychczas zebrany materiał wykazał potrzeby prowadzenia dalszych, pogłębionych badań. W związku ze skromną dialektologiczną bazą materiałową dla badanego tematu, badaczka zaleca przede wszystkim zintensyfikowanie współczesnych badań terenowych.

***Słowa kluczowe:** dialektologia, leksyka, dokumentacja gwarowa, pole tematyczne PRZYRODA, dialekt wielkopolski.*

Postawienie problemu. Świat przyrody i świat stworzony przez człowieka przenikają się nieustannie, tworząc przestrzeń wspólnego bytowania. Najwyraźniej widać tę koegzystencję na obszarach wiejskich. Jak wiele dziedzin wiejskiego życia, tak i świat przyrody znajduje swoje odzwierciedlenie w języku mieszkańców danej okolicy. Wydawać by się mogło, że przyroda jako dobro ogółu ma ustalone nazwy biologiczne, niemniej jednak wieloletnie badania języka wsi pokazują specyfikę nazywania obiektów przyrodniczych w codziennej komunikacji.

Stan badań. Polska literatura dialektologiczna może się cieszyć kilkoma ważnymi publikacjami dotyczącymi świata przyrody. Mam na myśli nie tylko monografie, np. Jadwigi Waniakowej (2012), Władysława Kupiszewskiego (1969), Macieja Raka (2007), ale i słowniki¹ [np. Haliny Pelcowej (2015, 2016, 2017), Józef Kąsia (2015–2019)] czy atlasy gwarowe – najwięcej map znajduje się w: AJS, AJK, AJWK, AJKLW (ten ostatni omówię szczegółowo niżej). Pojedyncze nazwy dzikich roślin i zwierząt czy też składników przyrody nieożywionej można znaleźć w rozproszonych artykułach wielu badaczy, m.in.: Pelcowa (1988a, 1988b, 2001, 2002, 2015), Kurek (2004), Kulak (2017), Wierzbicka (2002, 2004, 2005), Cygal Krupa (2001), Budziszewska (1962), Basara, Basara (1989, 1990, 2002), Stieber (1968) i in. Powyższe piśmiennictwo trudno nazwać wyczerpującym. Nie dotyczy ono ani całego terytorium dialektalnego Polski, ani całościowo tematu roślin, zwierząt, grzybów, pogody itp. w ramach chociażby jednego dialektu. Jednym z regionów najubożej opisanych pod tym względem jest Wielkopolska.

Cel pracy. W artykule przedstawię stan dialektologicznych zasobów Wielkopolski w zakresie pola tematycznego PRZYRODA. Odwoływać się będę zasadniczo do nazw związanych

¹ Pomijam tu słowniki amatorskie, które z reguły nie są tematyczne, a nazwy przyrodnicze są tam uwzględnione na prawach innych haseł, niejednokrotnie stanowiąc kwestię przypadku.

z przyrodą nieoswojoną (dziką) oraz tylko częściowo oswojoną. Nazwy zwierząt i roślin w pełni udomowionych przez człowieka są zwykle omawiane przy tematach związanych z rolnictwem (hodowla i uprawa roli), dlatego tu uwzględnię je tylko w sytuacji, gdy korespondują z wodzącym tematem (np. zbieżność nazw potocznych konkretnego gatunku, nazwy części ciała itp.).

Źródła badań i metodologia. W badaniach mowy Wielkopolan możemy korzystać z trzech grup źródeł: z kartoteki Adama Tomaszewskiego, AJKLW (kwestionariusze i mapy) oraz z fonoteki Archiwum Fonograficznego Pracowni Dialektologicznej UAM (PD UAM) – w tym samodzielnie przeprowadzonych eksploracji terenowych². Poniżej scharakteryzuję wymienione źródła pod kątem zawartości leksyki badanego pola tematycznego. Zapis przykładów jest zgodny z postacią tychże wyekscerpowaną z materiałów źródłowych (w przypadku kartoteki Tomaszewskiego korzystałam z komputerowej bazy danych, zawierającej zapis uproszczony i fonetyczny, ten ostatni pomijając).

Analiza materiału. Kartoteka Adama Tomaszewskiego. Pierwszą grupą materiałów źródłowych jest kartoteka Adama Tomaszewskiego, zawierająca fiszki z zanotowanymi poświadczeniami z l. 30. XX w. W skład kartoteki wchodzi zarówno materiały rękopiśmienne badacza, jak i wyekscerpowane z jego przedwojennych publikacji. Choć wiele materiałów gwarowych Tomaszewskiego przepadło podczas wojny i okupacji niemieckiej, to na podstawie ocalałych źródeł można by opracować kilkadziesiąt artykułów hasłowych o tematyce przyrodniczej (przyroda nieoswojona i hasła wspólne z przyrodą oswojoną). Część poświadczeń wymaga wprawdzie weryfikacji, czasem bardzo czasochłonnej, a możliwe nawet, że zakończonej fiaskiem z powodu braku zapisu ówczesnego znaczenia danej jednostki leksykalnej, braku kontekstu użycia, co pomogłoby jednoznacznie zdefiniować wyraz itp.

W omawianych materiałach znajdują się poświadczenia z wielu miejscowości dla tych samych desygnatów, co daje ogłęd funkcjonowania nazw w regionie. Na podstawie kartoteki można by opracować wiele nazw dotyczących dzikiej przyrody, np.³: nazwy ptaków (*agata* / *zofia* / *zofijo* ‘wilga’ (*Oriolus oriolus*), *dziurlada* ‘dzierlatka’ (*Galerida cristata*), *frukać* / *furać* ‘fruć’, *gapa* / *glapa* ‘wrona’ (*Corvus corone*), *geżica* ‘kość ogonowa, kuper’, *jajstrzóm^b* ‘jastrząb’ (*Accipiter gentilis*), *kukawka* ‘kukułka’ (*Cuculus canorus*⁴), *skorc* ‘szpak’ (*Sturnus vulgaris*), *trzęsidupa* / *trzęsidupka* ‘pliszka’ (*Motacilla alba*)), nazwy ssaków (*jaźwiec* ‘borsuk’ (*Meles meles*), *hukać się* ‘czuć popęd płciowy’, *szętoperz* ‘nietoperz’ (*Plecotus auritus*)), nazwy drobniejszych kręgowców (np. *plaszczyglówka* ‘kijanka’) i bezkręgowców (*bździągwa* / *ściągwa* ‘pluskwa’ (*Cimex lectularius*), *ciota* / *cizsak* ‘ćma’ (*Heterocera*), *francuz* / *prusak* / *szwab* ‘robak, karaluch’ (*Blatta orientalis* lub/i *Blattella germanica*), *katrynka* / *patrona* / *patronelka* / *patronka* ‘biedronka’ (*Coccinella septempunctata*), *nyga* ‘komar’ (*Culex pipiens*), *pamrowie* ‘poczwaraka z której wyrasta chrabąszcz’, *pandrowie* ‘pędrak’, *stonóg* ‘stonoga’ (*Oniscus*), *świerutać* ‘robaki w drzewie tak robią’, *tręt* ‘truteń’, *wąsion* / *wąsiona* / *wąsionka* ‘gąsienica’, *wsza* ‘wesz’ (*Pediculus humanus* lub/i *Haematopinus*)), a także nazwy roślin (*babi chlyb* ‘ślaz dziki’ (*Malva sylvestris*), *bez* / *bezt* / *dziki bez* / *bzówka chyćka* / *chybka* ‘czarny bez’ (*Sambucus nigra*), *bielica* ‘miotła’ (*Apera spica-venti*), *borówka* ‘borówka czarna’ (*Vaccinium myrtillus*), *brzozowy* ‘brzozowy’, *brzęczka* / *polna wika* / *ptasza wyka* ‘brzęczka, dzika wyka, rosnąca w życie’ (*Viola arvensis*), *bylica* / *bzducha* ‘bylica’ (*Artemisia absinthium*), *chojka* ‘mały świerk, mała sosna’, *chujak* ‘mała sosna’, *barbarka* / *barbela* / *jażmin* / *jaśniak* / *jaśnik* / *nygus* ‘kolcowój’ (*Lycium halimifolium*), *gapie win^o* ‘jemiola’ (*Viscum album*), *gluba* / *glubka* ‘mniej szlachetna śliwka’, *jabuzie* / *tabuzie* ‘tatarak’ (*Acorus calamus*), *jaz* / *pastewnik* ‘łąka’, *kapuśniak* / *szczak* ‘szczaw’ (*Rumex acetosa*), *koszczka* ‘skrzyp’ (*Equisetum arvense*), *łęgalka* ‘ulęgalka, gruszką opadła z drzewa i rozmiękła przez leżenie’, *majak* ‘sosna, świerk bez gałęzi’, *niedźwiedzina* ‘poziomka, czernice borówki’ (*Fragaria vesca* i *Vaccinium myrtillus*), *osina*

² Badania terenowe od 1996 są przeprowadzane zgodnie z zasadą przyjętą w PD UAM w Poznaniu (Sierociuk 2003); sposób zapisu oraz analizy pozyskanych materiałów współczesnych jest zgodny z poznańską metodologią zaproponowaną przez J. Sierociuka (Sierociuk 2010).

³ Opis znaczenia jest zgodny z zapisem w kartotece.

'osika' (*Populus tremula*), *smrodzina* 'czeremcha' (*Prunus padus*), *tatera* – (tatera) jabuzie → 'szersze' (*Phragmites Australis* lub *Acorus calamus*), *ulężalka* 'gruszka polna' (*Pyrus pyraeaster*)), nazwy grzybów (*bedlka* 'ogólna nazwa grzybów', *kozak* 'odmiana grzybów jadalnych' (*Leccinum scabrum*), *mącznica* / *mącznik* 'sporysz' (*Claviceps purpurea*), *miątkiew* 'mięta' (*Mentha*), *murzonka* 'śnieć pszeniczna' (*Tilletia caries*)), nazwy zjawisk pogodowych (*babak* 'ciemna chmura', *bliskać się* 'błyskać się', *czarcie gównno* / *świńskie gównno* / *diaból* 'wiatr wirujący', *spozimek* 'wiosna', *tęcz* 'tęcza') i z zakresu szeroko pojętej przyrody nieożywionej (*brysk* 'brzask, zorza poranna', *cień* 'cień w rodzaju żeńskim', *jaz* 'kawał jeziora', *miesiąc* 'księżyc', *piaszczuty* 'piaszczysty', *przednów* / *przednówek* 'pierwsza kwadra', *smug* 'niższe położone miejsce na polu, w lesie itp.', *struga* 'rów', *torfa* 'torf', *torfi* 'torfowy').

Niektóre wyrazy w kartotece nie mają zapisanego znaczenia ani przykładu użycia i choć współcześnie wyrazy te są używane jako nazwy obiektów przyrodniczych, to równie dobrze mogą mieć inne znaczenie. Do tego rodzaju kłopotliwych haseł w kartotece Tomaszewskiego należą, np. *bąk* może dotyczyć trzmieła lub owada gryzącego bydło (przykładowo gza bydłecygo lub jusznicy deszczowej), *gapka* – 'odmiana «białych ryb», większa od płotki', *dzika krowa* – wielce prawdopodobne, że chodzi o żuka gnojowego, ale równie dobrze może to być nazwa innego zwierzęcia, *kostrzewa* 'nie kwitnie, zielsko w mokrem' – możliwe, że dotyczy skrzyżu polnego, *łachać się* – prawdopodobnie dotyczy zwierząt 'drapać się' albo 'czuć popęd płciowy', *łącz* – w Wielkopolsce tak mówią do dziś na tatarak, jednak na fiszce nie zostało zapisane znaczenie, *pinderynda* 'roślina, dziędzierzawa' – możliwe, że chodzi o bielun dziędzierzawą, *piorunowy kamyszek* – być może to nazwa krzemienia, *podjadek* – z przykładu użycia wiadomo, że chodzi o robaka, glizdę (może to być turkuć podjadek), *popielarz* 'jak wąsiony', czyli bliżej nieokreślony typ gąsienicy; *szablak* być może fasolka szparagowa zwana w Wielkopolsce *szablem* i in.

Materiały A. Tomaszewskiego wymagają specjalnego opracowania, ale już teraz służą jako najstarsze źródło danych terenowych dla Wielkopolski.

Materiały Atlasu języka i kultury ludowej Wielkopolski. Druga grupa źródeł to AJKLW – materiał pozyskiwany w l. 50 oraz 70–80 XX w., nagrywany oraz zapisany w kwestionariuszach i opracowany w postaci map. W kwestionariuszu do AJKLW został wyodrębniony dział pt. V. *Świat roślinny i zwierzęcy* liczący 73 pytania (pyt. 127–200) oraz dział VII. *Czas i pogoda* zawierający 17 pytań (pyt. 231–248), z czego tylko 7 dotyczy zjawisk pogodowych. Ponadto, w pozostałych działach można znaleźć wiele rozproszonych pytań o przyrodę, najwięcej w dziale XII. *Rybacko* (12 pyt. głównie o nazwy zbiorników wodnych i niektórych części ciała ryby), w dziale XIV. *Fonetyka* (11 pytań o wymowę niektórych nazw), w dziale XV. *Słowotwórstwo* (7 pytań) oraz jedno pytanie w dziale VIII. *Hodowla* (pyt. o łąkę). W sumie zespół atlasowy zadał 111 pytań o świat przyrody.

Na podstawie pozyskanych przez badaczy materiałów opracowano 112 map i 3 komentarze bez map (dalej: bm.), rozproszonych w całym AJKLW.

Najwięcej map przyrodniczych, bo 78 i 1 komentarz bez mapy, weszło w skład tomu II AJKLW (temat: CZŁOWIEK – PRZYRODA; AJKLW-II). Opracowane kartograficznie materiały dotyczą nazw roślin, zwierząt, grzybów i zjawisk pogodowych, przy czym, jak zauważył Zenon Sobierajski "Na tle zagadnień wyrazowych uwzględnia się tu jednak także niektóre problemy gramatyczne, tj. morfologiczne i fonetyczne" (AJKLW-II-2, 5). Z tego też względu liczba map leksykalnych jest nieco niższa. Należy jednak pamiętać także o mapach przyrodniczych rozproszonych w pozostałych tomach – są to 33 mapy i 2 komentarze bez map poświęcone przyrodzie (t. IV – 7 map, t. IX – 14 map i 2 komentarze bez map, t. X – 7 map, t. XI – 5 map). Część zagadnień zmapowanych w atlasie pośrednio odnosi się do świata przyrody nieoswojonej, niekiedy dana nazwa (np. zwierzęcia hodowlanego) może także dotyczyć organizmów dzikich (np. *jajo* / *jaje* 'jajko', *kaczor* 'samiec kaczki' itp.) – w AJKLW tego typu zagadnień zostało zmapowanych 10.

Każde pytanie kwestionariusza AJKLW, z założenia, miało służyć opracowaniu konkretnej mapy. Uzyskane przez zespół atlasowy poświadczenia umożliwiły opracowanie wielu map, które w około 39 % (33 mapy i 2 bm. poza t. II) są rozproszone w wielu tomach AJKLW. Była

to jednak praktyka stosowana wielokrotnie przez zespół opracowujący poszczególne tomy – do poszczególnych teczek dokładano mapy luźno lub w ogóle niezwiązane z tematem tomu, za to obrazujące interesujące zjawisko językowo-kulturowe.

Materiały współczesne do Wielkopolskich Słowników Regionalnych. Trzecia grupa źródeł to eksploracje współczesne – materiały zdeponowane w fonotece Archiwum Fonograficznego PD UAM oraz nagrania własne i zebrane dla potrzeb Wielkopolskich Słowników Regionalnych (WSR). Skupię się tu na źródłach do *Słownika języka mieszkańców okolic Pobiedzisk. Przyroda* (WSR-Pob-2, w opracowaniu), ponieważ pozyskiwano je z myślą o omawianym temacie. WSR-Pob-2 jest kontynuacją pierwszego słownika poświęconego językowi mieszkańców okolic Pobiedzisk (WSR-Pob-1). Pierwszy projekt edukacyjny na tym terenie, mający na celu zebranie słownictwa z pola tematycznego PRACA NA ROLI I W GOSPODARSTWIE, przyniósł tak obfite materiały, że nie zmieściły się do zaplanowanej publikacji. Zapadła więc decyzja, by podzielić materiały na dwie książki. Ponieważ konwencja WSR zakłada zamknięcie jednego tematu w jednej publikacji wraz z zespołem redakcyjnym podjęliśmy decyzję o przeniesieniu materiałów związanych z przyrodą (dziką i nieco bardziej oswojoną) do odrębnego tomu. Z uwagi na fakt, że zaangażowani w projekcie uczniowie byli chętni do kontynuowania badań terenowych, opracowałam specjalny kwestionariusz skoncentrowany wyłącznie na temacie PRZYRODA. Rozwiązanie to przyniosło pozytywny skutek w postaci poświadczenia nazw gwarowych i regionalnych z trenu gminy Pobiedziska (powiat Poznań).

Materiały zebrane podczas projektowych eksploracji są zaledwie kroplą w morzu potrzeb źródłowych dla badanego pola tematycznego. Badania te, ujawniły wiele trudności związanych z pozyskiwaniem niektórych nazw przyrodniczych. Szczególnie zauważalne są dwie tendencje. Z jednej strony kolektywizacja nazw poprzez kwalifikowanie ich jako hiperonimów, innym razem bardzo precyzyjne określanie gatunków i odmian. W praktyce wygląda to tak: im bardziej obiekt jest neutralny dla działalności gospodarskiej człowieka, tym częściej nazwa jest kolektywizowana; z kolei, jeśli obiekt odgrywa istotną rolę w życiu człowieka, wówczas nazywany jest dość konkretnie. Obserwacja ta nie jest nowa, już Zofia Cygal-Krupa w 2005 r., opisując nazwy roślin, stwierdziła, że “Społeczność wiejska świat roślin postrzega, a zarazem dzieli, według stereotypowych kryteriów; cech zewnętrznych, użytkowych i środowiskowych” (Cygal-Krupa 2005, 272) – nasze badania dowodzą, że wniosek ten dotyczy nie tylko świata roślin. Przykład: pytając o motyle, zwykle uzyskiwaliśmy nazwy indywidualne tych gatunków, które czynią szkody w uprawach (np. *kapuśnik*, *kapustnik*, *bielik kapuściany* – nazwy ‘bielinek kapustnika’), względnie tych, które są powszechnie spotykanymi w ogrodach zapylaczami (np. *pawie oko* ‘rusałka pawik’, *cytrynek* ‘latolistek cytrynek’). Pozostałe gatunki są nazywane ogólnie *motylami*. Inny przykład: owady bytujące blisko człowieka są rozróżniane za pomocą konkretnych nazw (np. *szerszyń*, *osa*, *gromodnica* / *robacznicca*) obok całej grupy gatunków ujmowanych ogólnie, np. *mrówki*, wśród których wyróżniają się odmiany leśne, domowe, ogrodowe, lub jeszcze ogólniej: *robactwo*, *dziadostwo*, *insekty* itp. – informatorka stwierdza: *może ma to jako^mś szlachetniejszo^m nazwe...* (Wag).

Jak zaznacza Halina Pelcowa, opisująca problematykę tworzenia gwarowych nazw roślin w gwarach Lubelszczyzny, “Najczęściej podkreślany jest wygląd zewnętrzny rośliny (w tym właściwości liści, kwiatów i łodyg) oraz jej przeznaczenie, stosunek do człowieka i znaczenie symboliczne” (Pelcowa 2015, 564; zob. także: Kulak 2017, Tokarski 1993); badaczka upatruje przyczyn takiego stanu rzeczy w swoistym sposobie łączenia nazw i desygnatów przez starszych użytkowników języka: “Łącząc nazwę i desygnat, mieszkańcy wsi (najstarszego pokolenia) tworzą językowe obrazy wbudowane w kontekst kulturowo-obyczajowy, eksponując te cechy desygnatów, które uważają za najważniejsze, a momentem decydującym jest językowa reakcja na różne właściwości opisywanego desygnatu” (Pelcowa 2015) – we współczesnych materiałach wielkopolskich ta zasada nie zawsze się sprawdza, ponieważ niektóre nazwy gwarowe są niejasne pod względem etymologicznym (np. chwast *kaśka* ‘gwiazdnica pospolita’ (*Stellaria media*) czy roślina ozdobna *panienka* ‘kosmos, onętek’ (*Cosmos Bipinnatus*)).

Częściej zauważalną relacją jest oddziaływanie desygnatu na życie człowieka a precyzja nazwy. Przykładowo, najbardziej popularne w ogrodach i w uprawach polowych chwasty mają konkretne nazwy, np. *chaber* / *modrok* ‘chaber bławatek’ (*Centaurea cyanus*), *dziki rabarber* ‘łopian’ (*Arctium*), *głuchy owies* ‘owies głuchy’ (*Avena fatua*), *komosa* / *lebioda* ‘komosa biała’ (*Chenopodium album*), *koszcza* ‘skrzyp polny’ (*Equisetum arvense*), *łapucha* ‘rzodkiew świrzepa’ (*Raphanus raphanistrum*), *miotła* ‘miotła zbożowa’ (*Apera spica-venti*), *przytulia* / *przytulica* ‘przytulia czepna’ (*Galium aparine*); rzadsze zaś to po prostu *byliny*, *zielsko* lub *chwasty*. Szczególnie dużo nazw konkretnych pozyskaliśmy pytając o rośliny ozdobne, tzw. *kwiaty*, np. *turek* ‘aksamitka’ (*Tagetes*), *aster* ‘aster chiński’ (*Callistephus chinensis*), *bratek* / *macocha* / *macoszki* ‘bratek wielokwiatowy’ (*Viola Wittrockiana*) i *bratek* / *bratek polny* / *dziki fiołek* ‘fiołek trójbarwny’ (*Viola tricolor*), *cynia* ‘cynia wytworna’ (*Zinnia elegant*), *dalia* / *georgia* / *giorginia* ‘dalia ogrodowa’ (*Dalia hortensis*), *gradiola* / *mieczyk* ‘gladiola’ (*Gladiolus*), *malwa* / *ślońska róża* ‘malwa ogrodowa, malwa różowa’ (*Alcea rosea*) oraz o nazwy drzew, m.in. uogólnione, np. *choinka* ‘małe drzewo iglaste, zwykle świerk lub sosna’ czy *chojarek* ‘małe drzewko rosnące w obrębie młodego lasu’ oraz gatunkowe konkretne, np. *akacja* ‘robinia akacjowa, grochodrzew akacjowy’ (*Robinia pseudoacacia*), *czarny bez* / *hyćka* ‘bez czarny’ (*Sambucus nigra*), *jesion* ‘jesion’ (*Fraxinus*), *topol* / *topola* / *topól* ‘topola’ (*Populus*) i inne nazwy z subpola tematycznego ROŚLINY, np. *kaczymiec* ‘knieć błotna’ (*Caltha palustris*), *łabuź* / *łobuzie* ‘tatarak zwyczajny’ (*Acorus calamus*), *głubka* ‘śliwa gorszego gatunku, zwykle śliwa domowa mirabelka’ (*Prunus domestica*). Jak widać, w tej grupie nazw, panuje zauważalna wariantywność, obejmująca zwykle nazwy ogólne obok gwarowych (regionalnych).

Wśród grzybów indywidualne nazwy ma wiele gatunków, szczególnie tych jadalnych, np. *bycze jajo* ‘purchawka; prawdopodobnie tęgoskór pospolity’ (*Scleroderma citrinum*), *czarny łepek* ‘podgrzybek brunatny’ (*Imleria badia*), *głsi pyłpek* najczęściej ‘podgrzybek zajęczy’ (*Xerocomus subtomentosus*), *bździel* ‘szmaciak gałęzisty’ (*Sparassis crispa*), *sowa* / *kania* ‘czubajka kania’ (*Macrolepiota procera*), *kozak* ‘koźlarz babka’ (*Leccinum scabrum*), *kurka* ‘pieprznik jadalny’ (*Cantharellus cibarius*), *maślak* ‘maślak zwyczajny’ (*Suillus luteus*), *opieńki* ‘podpieńki’ (*Armillaria*), *pieczarka* ‘pieczarka łąkowa’ (*Agaricus campestris*), *prawdziwek* ‘borowik szlachetny’ (*Boletus edulis*), *rydz* ‘mleczaj rydz’ (*Lactarius deliciosus*), *smarżdź* ‘smardz jadalny’ (*Morchella esculenta*), obok nazwy zbiorowej – *podgrzybki* lub *betki* ‘mało szlachetne grzyby jadalne’, *trujaki* lub *muchomory* ‘grzyby trujące’; wśród tych ostatnich informatorzy podali kilka nazw indywidualnych, np. *olszówka* ‘krowiak podwinięty’ (*Paxillus involutus*) – kiedyś grzyb jadalny (możliwe, że stąd nazwa indywidualna), dziś uznawany w Polsce za trujący, *szatan* ‘borowik szatański’ (*Rubroboletus satanas*) – grzyb niejadalny, który dodany do potrawy czyni ją gorzką, *huba* ‘huba drzewna; najczęściej spotykany jest hubiak pospolity’ (*Fomes fomentarius*) – informatorzy nie deklaruowali jej walorów kulinarnych. Specyfika wymienionych grzybów mogła być powodem tego, że nazwa indywidualna przetrwała do dziś.

Warto jeszcze wspomnieć o grzybach pleśniowych. Ich nazwy są bardzo różne, od naukowych po potoczne: *alternaria* ‘grzyby wywołujący chorobę ziemniaków’ (*Alternaria solani*), *murzynka* / *sporysz* ‘buławinka czerwona’ (*Claviceps purpurea*), *parch* ‘parch jabłoni, choroba wywołwany przez grzyb *Venturia inaequalis*’, *pleśń* ‘tu: biały lub biało-szary nalot, grzyb pleśniowy, pojawiający się na zepsutym jedzeniu’ (*Aspergillus*, *Fusarium* i *Penicillium*) i *stechlizna* ‘tu: choroba grzybicza zbóż, pojawiająca się na skutek zbyt dużej wilgotności wywołwana przez grzyby z rodzaju *Aspergillus*, *Fusarium* i *Penicillium*’.

Podobnie jest z nazwami zwierząt spotykanych przez człowieka na polach, łąkach i podwórkach, w lasach, nad wodami itp. Wśród nazw ssaków i ptaków poświadczylimy w zdecydowanej większości wyrazy ogólnopolskie, sporadycznie tylko trafiały się nazwy regionalne lub lokalne, np. ssaki: *dzik* / *dzika świnia* ‘dzik euroazjatycki’ (*Sus scrofa*), *kuna* ‘kuna domowa’ (*Martes foina*), *lis* ‘lis pospolity’ (*Vulpes vulpes*), *jeleń* ‘jeleń szlachetny’ (*Cervus elaphus*), *mysz ziemna* ‘normica’ (*Myodes*), *nietoperz* ‘zazwyczaj gacek wielkouch, gacek brunatny’ (*Plecotus auritus*), *zajac* ‘zając szarak’ (*Lepus europaeus*), ptaki: *bażant* ‘bażant zwyczajny’ (*Phasianus colchicus*), *bocian* ‘bocian biały’ (*Ciconia ciconia*), *cukrówka* /

dziki goł^mb ‘sierpówka, synogarlica turecka’ (*Streptopelia decaocto*), dzika kaczka ‘kaczka krzyżówka’ (*Anas platyrhynchos*), gapa / glapa ‘wrona siwa’ (*Corvus corone*) lub ‘kruk zwyczajny’ (*Corvus corax*), goł^mbiorz / goły^mbiorz ‘jastrząb zwyczajny’ (*Accipiter gentilis*), grzebielucha ‘jaskółka oknówka’ (*Delichon urbicum*), laboⁿdź / labyⁿdź ‘łabędź niemy’ (*Cygnus olor*), pódźka ‘pójdźka zwyczajna’ (*Athene noctua*), słowyk ‘słowik szary’ (*Luscinia luscinia*), szpak ‘szpak zwyczajny’ (*Sturnus vulgaris*), wróbel ‘wróbel zwyczajny, wróbel domowy’ (*Passer domesticus*) i in. Spośród pozostałych nazw zwierząt na uwagę zasługują m.in. boⁿk / krowieⁿcy boⁿk / giez / gza ‘giez bydłęcy’ (*Hypoderma bovis*), ciota / mota ‘ćma’ (*Heterocera*), dzika krowa ‘żuk gnojowy’ (*Geotrupes stercorarius*), gromodnica / gromotnica / robacznica ‘plujka pospolita’ (*Calliphora vicina*)⁴, nyga ‘komar pospolity, komar brzęczący’ (*Culex pipiens*), pluskiew / pluskw / pluskwa ‘pluskwa domowa’ (*Cimex lectularius*), szczypawica ‘skorek pospolity’ (*Forficula auricularia*), wesz / wsza ‘wesz’ (*Pediculus*), czyli owady nazywane przez naszych informatorów ogólnie robactwem, robalami, robakami, insektami względnie glizdami w odniesieniu do stadium larwalnego owadów (tu rzadsze są nazwy konkretne, np. woⁿsiona / woⁿsióna ‘gąsienica’ (*eruca*) – często nazwa ta dotyczy gąsienicy z włoskami).

Nazwy zjawisk pogodowych w większości mają cechy ogólnopolskie, np. bezchmurny ‘o niebie – pozbawione chmur’, błyskać sie ‘o piorunie: rozświetlać niebo podczas burzy’, błyskawica ‘światło na niebie będące wynikiem wyładowań elektrycznych podczas burzy’, goroⁿczka ‘upał, spiekota’; niekiedy może zaskakiwać znajomość nazw meteorologicznych, jak chociażby przy pytaniu o rodzaje chmur (*cirusy, kumulusy, stratusy*); rzadko podawano nazwy gwarowe, np. diabeł / wir obok ogólnopolskiego tro^mba powietrzna ‘lej utworzony z powietrza, pojawiający się głównie latem, wznoszący piasek i żdźbła zboża, a w upalne dni także mniejsze przedmioty; trąba powietrzna, wiatr wirujący’, mokry / przekropny w znaczeniu ‘deszczowy’ i ‘urodzajny’, zimny grom / zimny piorun ‘piorun, który wpadł do pomieszczenia lub uderzył w obiekt na zewnątrz, ale nie spowodował pożaru’. Podobnie rzecz się ma w grupie nazw dotyczących przyrody nieożywionej. Tu także wiele określeń pochodzi z odmiany ogólnej polszczyzny, np. bagno ‘teren podmokły; tu pozostałość po torfowisku’, mul ‘gęste osady na dnie zbiorników wodnych’, obok potocznego bajorko ‘niewielki zbiornik wodny, zwykle brudny i zarośnięty’ czy spadajoⁿca gwiazda ‘meteoryt’, gwarowej formy rodzaju żeńskiego cień ‘cień’ (obok ogólnopolskiego tego cienia), form z gwarową fonetyką jizioro / jiⁿzioro ‘jezioro’ lub regionalną leksyką i fonetyką klara / ksiyżyc / ksiyⁿżyc ‘księżyc’ czy typem formacji słowotwórczych z -isko torfisko ‘torfowisko’, po nazwy zaczerpnięte z astronomii, przykładowo nazwy gwiazdozbiorów: Duży Wóz, Mały Wóz.

Łatwo zauważyć, że współcześnie wiele poświadczonych nazw pochodzi z odmiany potocznej języka oraz z polszczyzny ogólnej.

Innym problemem podczas pozyskiwania nazw przyrodniczych jest kłopot z ustaleniem gatunku rośliny lub zwierzęcia. Gdy kwestionariusz odpytują uczniowie, to zwykle nie udaje im się uzyskać pełnej nazwy (ogólnopolskiej) lub szczegółowej charakterystyki desygnatu, umożliwiającej wskazanie jego nazwy botanicznej czy zoologicznej. Także wprawionym dialektologom przychodzi to czasem z trudnością. Niekiedy nie pomaga nawet album kwestionariuszowy z fotografiami obiektów, o które się pyta, toteż najlepszym sposobem na zebranie wiarygodnego materiału okazuje się odpytywanie kwestionariusza dosłownie w terenie, a nie w domu informatora. Oczywiście, nie zawsze jest to możliwe, ani też wskazane. Problem ten dotyczy jednak techniki pozyskiwania materiału i tu jedynie jest sygnalizowany.

Wnioski perspektywy. Współczesne wielkopolskie materiały dialektalne dotyczące świata przyrody nie są zbyt obfite, podobnie zresztą jak ich zasób archiwalny. Trzeba też zdawać sobie sprawę, że specyfika badań terenowych w każdym okresie była nieco inna i ściśle powiązana ze stanem gwary oraz możliwościami i potrzebami badawczymi, co pozostawało nie bez znaczenia dla jakości pozyskanego materiału językowego.

⁴ Na temat nazw much pozyskanych w okolicach Pobiedzisk zob. Kobus 2020.

Temat PRZYRODA wymaga znacznie większego zaangażowania badaczy niż inne zagadnienia; to temat szczególny, co widać już na etapie wstępnych rozmów z informatorami. Nie tylko jego rozległość jest znaczącym utrudnieniem, ale i doświadczenia współczesnych mieszkańców wsi w obcowaniu z przyrodą są dość zróżnicowane. Wydaje się jednak, że największym problemem w zaspokojeniu ciekawości badacza jest kolektywizacja i hiperonimizacja nazw tych elementów przyrody, które nie mają większego znaczenia utylitarnego. Nie rozróżnia się nazw niektórych roślin, grzybów i owadów, ponieważ nie odgrywają namacalnej roli w życiu człowieka. Z drugiej strony przeszkodą w poznawaniu nazw gwarowych jest upływający czas i rosnący poziom wykształcenia mieszkańców wsi, a przynajmniej coraz łatwiejszego dostępu do wiedzy powszechnej. Nazwy lokalne rzadkich gatunków roślin i zwierząt w takiej sytuacji często są zastępowane nazwami ogólnymi.

Pole tematyczne PRZYRODA należy uznać za niedostatecznie zbadane w Wielkopolsce, zarówno dawniej, jak i współcześnie. Najnowsze próby badania tego tematu zachęcają do jego kontynuowania, ponieważ dają interesujący materiał, z którego jednak płynnie przykra refleksja – nazwy gwarowe są w nim rzadkie.

Spis wykorzystanej literatury

1. Basara, A., Basara, J. (1988). Nazwy śnieci (*Tilletia*) w gwarach polskich. *Wokół języka. Rozprawy i studia poświęcone pamięci Profesora Mieczysława Szymczaka* / Red. M. Basaj. Wrocław. S. 83–86.
2. Basara, A., Basara, J. (1989). Nazwy gorczyicy polnej (*Sinapis arvensis*) w gwarach polskich. *Zbornik razprav iz slovanskego jezikoslovja*. Ljubljana. S. 19–29.
3. Basara, A., Basara, J. (1990). *Cuscuta trifoli*, czyli kianianka koniczynowa (nazwy i ich zasięg geograficzny). *Zeszyty Wyższej Szkoły Pedagogicznej w Opolu. Językoznawstwo*. Z. XIII. S. 367–372.
4. Basara, A., Basara, J. (2002). Nazwy sporyszu (*Claviceps purpurea*) w gwarach polskich. *Język w przestrzeni społecznej* / Red. S. Gajda. Opole. S. 267–272.
5. Budziszewska, W. (1962). Związki słownikowe polsko-łужицкие w zakresie terminologii przyrodniczej. *Rozprawy Komisji Językowej ŁTN*. T. VIII. S. 127–135.
6. Cygal-Krupa, Z. (2005). Świat roślin w gwarze Porąbki i okolicy. *Mieczysław Malecki – człowiek, uczonek, organizator* / Red. J. Rusek. Kraków. S. 271–278.
7. Kaś, J. (2015–2019). Ilustrowany leksykon gwary i kultury podhalańskiej. T. I–XII. Bukowina Tatrzańska – Nowy Sącz.
8. Kobus, J. (2020). Leksyka mikromola tematycznego MUCHA w języku mieszkańców okolic Pobiedzisk w środkowej Wielkopolsce. *Gwary Dziś*. Vol. 12. C. 201–211.
9. Kulak, I. (2017). Percepcja rzeczywistości a proces nominacyjny (na przykładzie ludowych nazw roślin Podhalan). *Prace Językoznawcze*. Nr XIX/3. C. 153–168.
10. Kupiszewski, W. (1969). Słownictwo *meteorologiczne* w gwarach i historii języka polskiego. Wrocław.
11. Kurek, H. (2004). Językowo-kulturowy obraz wsi podkarpackiej wpisany w nazwy roślin. *Studia linguistica Danutae Wesolowska oblata* / Red. H. Kurek, J. Labocha. Kraków. S. 129–156.
12. Pelcowa, H. (1988). Z geografii małopolskich nazw chwastów na Lubelszczyźnie. *Język Polski*. Z. 2/3. S. 138–148.
13. Pelcowa, H. (1988). Zróżnicowanie leksykalne nazw roślin w gwarach Lubelszczyzny. *Annales Universitatis Marie Curie-Skłodowska*. T. VI. Z. 23. S. 257–271.
14. Pelcowa, H. (2001). Nazwy roślin w świadomości językowej ludności wiejskiej. *Język a Kultura*. T. 16. *Świat roślin w języku i kulturze* / Red. A. Dąbrowska, I. Kamińska-Szmaj. Wrocław. S. 99–116.
15. Pelcowa, H. (2002). Językowy obraz roślin w gwarach Lubelszczyzny. *Język polski. Współczesność – historia* / Red. W. Książek-Bryłowa, H. Duda. Lublin. S. 127–144.
16. Pelcowa, H. (2015). Nazwa i desygnat w zmieniającej się rzeczywistości wiejskiej. *Odkrywanie słowa – historia i współczesność* / Red. U. Sokólska. Białystok. S. 551–568.
17. Pelcowa, H. (2015). *Słownik gwar Lubelszczyzny*. T. III. *Świat zwierząt*. Lublin.
18. Pelcowa, H. (2016). *Słownik gwar Lubelszczyzny*. T. IV. *Sad i ogród warzywny. Budownictwo i przestrzeń podwórza*. Lublin.
19. Pelcowa, H. (2017). *Słownik gwar Lubelszczyzny*. T. V. *Świat roślin*. Lublin.
20. Rak, M. (2007). Językowo-kulturowy obraz zwierząt utrwalony w animalistycznej frazeologii gwar Gór Świętokrzyskich i Podtatrza (na tle porównawczym). Kraków.
21. Sierociuk, J. (2003). Założenia metodologiczne badań języka wsi. *Poznańskie Spotkania Językoznawcze*. T. XI / Red. Z. Krążyńska, Z. Zagórski. Poznań. S. 131–136.
22. Sierociuk, J. (2010). Założenia metodologiczne regionalnych słowników gwarowych powstających przy współudziale środowisk lokalnych. *Studia dialektologiczne IV* / Red. H. Kurek, A. Tyrpa, J. Wronicz. Kraków. S. 135–143.

23. Sobierajski, Z. (1972). Kwestionariusz do Atlasu języka i kultury ludowej Wielkopolski. Cz. 1. Słownictwo. Fonetyka. Słowotwórstwo. Poznań.
24. Stieber, Z. (1968). O wyrazie ożyna w dialektach polskich. *Slavia Orientalis*. T. XVII. S. 419–420.
25. Tokarski, R. (1993). Słownictwo jako interpretacja świata. *Encyklopedia kultury polskiej XX wieku*. T. 2. *Współczesny język polski* / Red. J. Bartmiński. Wrocław. S. 335–362.
26. Waniakowa, J. (2012). Polskie gwarowe nazwy dziko rosnących roślin zielnych na tle słowiańskim. Zagadnienia ogólne. Kraków.
27. Wierzbicka, A. (2002). Zestawienia w nazwach roślin (na materiale gwar kujawskich). *Dialektologia jako dziedzina językoznawstwa i przedmiot dydaktyki: księga jubileuszowa dedykowana profesorowi Karolowi Dejnii* / Red. S. Gala. Łódź. S. 551–558.
28. Wierzbicka, A. (2004). Przeobrażenia gwarowych nazw roślin. *Współczesne odmiany języka narodowego* / Red. K. Michalewski. Łódź. S. 275–281.
29. Wierzbicka, A. (2004). Słowotwórcze wykładniki ekspresywności w wybranych gwarowych nazwach roślin. *Funkcja emocjonalna jednostek językowych i tekstowych* / Red. K. Wojtczuk, A. Wierzbicka. Siedlce. S. 281–290.
30. Wierzbicka, A. (2005). Świat zwierząt odzwierciedlony w gwarowych nazwach roślin. *Nazewnictwo na pograniczach* / Red. J. Ignatowicz-Skowrońska. Szczecin. S. 439–449.

Źródła

- AJK: Atlas językowy kaszubszczyzny i dialektów sąsiednich. T. I–VI / Red. Z. Stieber. T. VII–XV / Red. H. Popowska-Taborska. Wrocław, 1964–1978.
- AJKLW: Atlas języka i kultury ludowej Wielkopolski. T. I–VI / Red. Z. Sobierajski, J. Burszta. Wrocław, 1979–1991. T. VII–XI / Red. Z. Sobierajski. Wrocław–Poznań, 1992–2005.
- AJKLW-II: Atlas języka i kultury ludowej Wielkopolski. T. II: CZŁOWIEK – PRZYRODA / Red. Z. Sobierajski, J. Burszta. Wrocław, 1979.
- AJŚ: Zaręba, A. (1969–1996). Atlas językowy Śląska. T. I–VIII. Kraków–Warszawa.
- AJK: Dejna, K. (1962–1968). Atlas gwarowy województwa kieleckiego. Z. 1–6. Łódź.
- WSR-Pob-1: Słownik języka mieszkańców okolic Pobiedzisk. Praca na roli i w gospodarstwie / Red. J. Kobus, A. Migdałek. Poznań, 2021.
- WSR-Pob-2: Słownik języka mieszkańców okolic Pobiedzisk. Przyroda / Red. J. Kobus, A. Migdałek. Poznań (w opracowaniu).

References

1. Basara, A. & Basara, J. (1988). Nazwy śnieci (*Tilletia*) w gwarach polskich [The names of śnieć (*Tilletia*) in Polish dialects]. In: *Wokół języka. Rozprawy i studia poświęcone pamięci Profesora Mieczysława Szymczaka* / Ed. M. Basaj. Wrocław, 83–86 (in Pol.).
2. Basara, A. & Basara, J. (1989). Nazwy gorczycy polnej (*Sinapis arvensis*) w gwarach polskich [The names of gorczyca polna (*Sinapis arvensis*) in Polish dialects]. In: *Zbornik razprav iz slovanskego jezikoslovja*. Ljubljana, 19–29 (in Slov.).
3. Basara, A. & Basara, J. (1990). *Cuscuta trifoli*, czyli kaniańka koniczynowa (nazwy i ich zasięg geograficzny) [*Cuscuta trifoli*, or kaniańka koniczynowa (names and their geographical range)]. In: *Zeszyty Wyższej Szkoły Pedagogicznej w Opolu. Językoznawstwo*. XIII, 367–372 (in Pol.).
4. Basara, A. & Basara, J. (2002). Nazwy sporyszu (*Claviceps purpurea*) w gwarach polskich [The names of sporysz (*Claviceps purpurea*) in Polish dialects]. In: *Język w przestrzeni społecznej* / Ed. S. Gajda. Opole, 267–272 (in Pol.).
5. Budziszewska, W. (1962). Związki słownikowe polsko-łużyckie w zakresie terminologii przyrodniczej [Polish-Lusatian dictionary relationships in the field of natural terminology]. In: *Rozprawy Komisji Językowej ŁTN*. VIII, 127–135 (in Pol.).
6. Cygal-Krupa, Z. (2005). Świat roślin w gwarze Porąbki i okolicy [The world of plants in the dialect of Porąbka and its surroundings]. In: *Mieczysław Malecki – człowiek, uczonec, organizator* / Ed. J. Rusek. Kraków, 271–278 (in Pol.).
7. Kaś, J. (2015–2019). Ilustrowany leksykon gwary i kultury podhalańskiej [Illustrated lexicon of Podhale dialect and culture]. T. I–XII. Bukowina Tatrzańska – Nowy Sącz (in Pol.).
8. Kobus, J. (2020). Leksyka mikromola tematycznego MUCHA w języku mieszkańców okolic Pobiedzisk w środkowej Wielkopolsce [The MUCHA thematic microfield lexicon in the language of the inhabitants of the area of Pobiedziska in central Greater Poland]. *Gwary Dziś*, 12, 201–211 (in Pol.).
9. Kulak, I. (2017). Percepcja rzeczywistości a proces nominacyjny (na przykładzie ludowych nazw roślin Podhalan) [Perception of reality and the nomination process (on the example of the folk names of Podhale plants)]. *Prace Językoznawcze*. XIX/3, 153–168 (in Pol.).
10. Kupiszewski, W. (1969). Słownictwo *meteorologiczne* w gwarach i historii języka polskiego [Meteorological vocabulary in Polish dialects and history]. Wrocław (in Pol.).
11. Kurek, H. (2004). Językowo-kulturowy obraz wsi podkarpackiej wpisany w nazwy roślin [Linguistic and cultural image of the Podkarpacie village inscribed in the names of plants]. In: *Studia linguistica Danutae Wesołowska oblata* / Ed. H. Kurek, J. Labocha. Kraków, 129–156 (in Pol.).

12. Pelcowa, H. (1988). Z geografii małopolskich nazw chwastów na Lubelszczyźnie [On the geography of Małopolska weed names in the Lublin region]. *Język Polski*, 2/3, 138–148 (in Pol.).
13. Pelcowa, H. (1988). Zróżnicowanie leksykalne nazw roślin w gwarach Lubelszczyzny [Lexical differentiation of plant names in the dialects of the Lublin region]. In: *Annales Universitatis Marie Curie-Skłodowska*. VI, 23, 257–271 (in Pol.).
14. Pelcowa, H. (2001). Nazwy roślin w świadomości językowej ludności wiejskiej [Names of plants in the linguistic awareness of the rural population]. In: *Język a Kultura*. T. 16. Świat roślin w języku i kulturze / Ed. A. Dąbrowska, I. Kamińska-Szmaj. Wrocław, 99–116 (in Pol.).
15. Pelcowa, H. (2002). Językowy obraz roślin w gwarach Lubelszczyzny [A linguistic image of plants in the dialects of the Lublin region]. In: *Język polski. Współczesność – historia* / Ed. W. Książek-Bryłowa, H. Duda. Lublin, 127–144 (in Pol.).
16. Pelcowa, H. (2015). Nazwa i desygnat w zmieniającej się rzeczywistości wiejskiej [Name and designate in the changing rural reality]. In: *Odkrywanie słowa – historia i współczesność* / Ed. U. Sokólska. Białystok, 551–568 (in Pol.).
17. Pelcowa, H. (2015). Słownik gwar Lubelszczyzny. T. III. Świat zwierząt [Dictionary of the Lublin Region dialect. T. III. The Word of animals]. Lublin (in Pol.).
18. Pelcowa, H. (2016). Słownik gwar Lubelszczyzny. T. IV. Sad i ogród warzywny. Budownictwo i przestrzeń podwórza [Dictionary of the Lublin Region dialect. T. IV. Orchard and vegetable garden. Construction and yard space]. Lublin (in Pol.).
19. Pelcowa, H. (2017). Słownik gwar Lubelszczyzny. T. V. Świat roślin [Dictionary of the Lublin Region dialect. T. V. The Word of plants]. Lublin (in Pol.).
20. Rak, M. (2007). Językowo-kulturowy obraz zwierząt utrwalony w animalistycznej frazeologii gwar Gór Świętokrzyskich i Podtatrza (na tle porównawczym) [The linguistic and cultural image of animals preserved in the animalistic phraseology of the dialect of the Świętokrzyskie Mountains and the Tatra Mountains (on a comparative background)]. Kraków (in Pol.).
21. Sierociuk, J. (2003). Założenia metodologiczne badań języka wsi [Methodological assumptions of the rural language research]. In: *Poznańskie Spotkania Językoznawcze*. T. XI / Ed. Z. Krążyńska, Z. Zagórski. Poznań, 131–136 (in Pol.).
22. Sierociuk, J. (2010). Założenia metodologiczne regionalnych słowników gwarowych powstających przy współudziale środowisk lokalnych [Methodological assumptions of regional dialect dictionaries created with the participation of local communities]. In: *Studia dialektologiczne IV* / Ed. H. Kurek, A. Tyrpa, J. Wronicz. Kraków, 135–143 (in Pol.).
23. Stieber, Z. (1968). O wyrazie ożyna w dialektach polskich [On the word ożyn in Polish dialects]. In: *Slavia Orientalis*. XVII, 419–420 (in Pol.).
24. Tokarski, R. (1993). Słownictwo jako interpretacja świata [Vocabulary as an interpretation of the world]. In: *Encyklopedia kultury polskiej XX wieku. T. 2. Współczesny język polski* / Ed. J. Bartmiński. Wrocław, 335–362 (in Pol.).
25. Waniakowa, J. (2012). Polskie gwarowe nazwy dziko rosnących roślin zielnych na tle słowiańskim [Polish dialect names of wild herbaceous plants against the Slavic background]. In: *Zagadnienia ogólne*. Kraków (in Pol.).
26. Wierzbicka, A. (2002). Zestawienia w nazwach roślin (na materiale gwar kujawskich) [Composita in the names of plants (on the material of the Kuyavian dialects)]. In: *Dialektologia jako dziedzina językoznawstwa i przedmiot dydaktyki: księga jubileuszowa dedykowana profesorowi Karolowi Dejniewi* / Ed. S. Gala. Łódź, 551–558 (in Pol.).
27. Wierzbicka, A. (2004). Przeobrażenia gwarowych nazw roślin [Transformations of dialect names of plants]. In: *Współczesne odmiany języka narodowego* / Ed. K. Michalewski. Łódź, 275–281 (in Pol.).
28. Wierzbicka, A. (2004). Słowotwórcze wykładniki ekspresywności w wybranych gwarowych nazwach roślin [Word-forming exponents of expressiveness in selected dialect names of plants]. In: *Funkcja emocjonalna jednostek językowych i tekstowych* / Ed. K. Wojtczuk, A. Wierzbicka. Siedlce, 281–290 (in Pol.).
29. Wierzbicka, A. (2005). Świat zwierząt odzwierciedlony w gwarowych nazwach roślin [The animal world is reflected in the dialectal names of plants]. In: *Nazewnictwo na pograniczach* / Ed. J. Ignatowicz-Skowrońska. Szczecin, 439–449 (in Pol.).

Sources

- AJK: Atlas językowy kaszubszczyzny i dialektów sąsiednich [Linguistic atlas of Kashubian and neighboring dialects]. T. I–VI / Ed. Z. Stieber. T. VII–XV / Ed. H. Popowska-Taborska. Wrocław, 1964–1978 (in Pol.).
- AJKLW: Atlas języka i kultury ludowej Wielkopolski [Atlas of the Folk Language and Culture of Greater Poland]. T. I–VI / Ed. Z. Sobierajski, J. Burszta. Wrocław, 1979–1991. T. VII–XI / Ed. Z. Sobierajski. Wrocław–Poznań, 1992–2005 (in Pol.).
- AJKLW-II: Atlas języka i kultury ludowej Wielkopolski. T. II: CZŁOWIEK – PRZYRODA [Atlas of the Folk Language and Culture of Greater Poland. T. II. HUMANE – NATURE] / Ed. Z. Sobierajski, J. Burszta. Wrocław, 1979 (in Pol.).

- AJŚ: Zaręba, A. (1969–1996). Atlas językowy Śląska [Language Atlas of Silesia]. T. I–VIII. Kraków–Warszawa (in Pol.).
- AJWK: Dejna, K. (1962–1968). Atlas gwarowy województwa kieleckiego [The dialect atlas of the Kielce Voivodeship]. Z. 1–6. Łódź (in Pol.).
- Sobierajski, Z. (1972). Kwestionariusz do Atlasu języka i kultury ludowej Wielkopolski. Cz. 1. Słownictwo. Fonetyka. Słowotwórstwo [Questionnaire for the Atlas of the language and folk culture of Greater Poland. Part 1. Vocabulary. Phonetics. Word formation]. Poznań (in Pol.).
- WSR-Pob-1: Słownik języka mieszkańców okolic Pobiedzisk. Praca na roli i w gospodarstwie [Dictionary of the language of the inhabitants of the area of Pobiedziska. Work on the land and on the farm] / Ed. J. Kobus, A. Migdałek. Poznań, 2021 (in Pol.).
- WSR-Pob-2: Słownik języka mieszkańców okolic Pobiedzisk. Przyroda [Dictionary of the language of the inhabitants of the area of Pobiedziska. Nature] / Ed. J. Kobus, A. Migdałek. Poznań (w opracowaniu) (in Pol.).

THE LEXIS OF THE NATURE SUBJECT FIELD IN GREATER POLAND'S DIALECTOLOGICAL RESOURCES

*Justyna Kobus, Dr hab., Faculty of Polish and Classical Philology,
University of Adam Mickiewicz in Poznań (Poznań, Poland)*

e-mail: justyna.kobus@amu.edu.pl

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-4094-2743>

Abstract. Introduction. *The article discusses the achievements of Greater Poland's dialectology in the field of documenting names related to untamed nature (wild).*

Purpose. *The aim of the article is to discuss the results of the query of dialectological sources deposited in the Dialectological Laboratory of the University of Adam Mickiewicz in Poznań. The research scope included the lexis of the NATURE field. The author distinguished three groups of materials: the file of Adam Tomaszewski, data from the Atlas of the language and folk culture of Greater Poland, and contemporary materials obtained in order to develop the NATURE thematic volume as part of the Greater Poland's Regional Dictionaries series.*

Results. *Old materials allow for the development of several dozen headline articles from various parts of Wielkopolska. In the Atlas of the Folk Language and Culture of Greater Poland, 112 maps of nature have been developed. Contemporary research on this topic is only in its early stages.*

Originality. *The article is the first attempt to verify the resources of Greater Poland dialectological sources for the study of natural dialectal vocabulary.*

Conclusion. *Due to the modest dialectological material base for the topic under study, the researcher recommends intensifying contemporary field research.*

Key words: *dialectology, lexis, dialect documentation, NATURE subject field, Greater Poland's dialect.*

Надійшла до редакції 15.03.22

Прийнято до друку 20.04.22

СПЕЦИФІКА ФРАЗЕОЛОГІЧНОГО РІВНЯ УКРАЇНСЬКИХ ГОВІРОК МЕЖИРІЧЧЯ ДНІСТРА І ДУНАЮ

*М. С. Делюсто, кандидат філологічних наук,
доцент кафедри української мови і літератури
Ізмаїльського державного гуманітарного університету
(Ізмаїл, Україна)*

e-mail: mdelyusto@ukr.net

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-9162-4131>

Фразеологічний рівень українських новожитніх говірок межиріччя Дністра і Дунаю найменш вивчений, хоч має високу евристичність. Діалектні явища фразеологічного рівня цих говірок уможливають удокладнення наявної інформації щодо їхньої генетичної основи та динаміки.

Статтю присвячено визначенню типів, ареальної релевантності та евристичного потенціалу фразеологізмів у досліджуваних українських говірках, що побутують в інтерферентних умовах, у тісній багаторічній взаємодії з болгарськими, румунськими, гагаузькими, російськими та іншими діалектними мікросистемами. Мета дослідження – визначити типи, ареальну релевантність та евристичний потенціал фразеологізмів в українських говірках межиріччя Дністра та Дунаю, що побутують в інтерферентних умовах, з'ясувати деякі наслідки мовних контактів на фразеологічному рівні, установити збережені фраземи – генетичні маркери та інновації, зокрема трансформи й інтерферери. У праці використано описовий та зіставний методи. У ній з'ясовано деякі наслідки мовних контактів на фразеологічному рівні, розмежовано збережені фраземи – генетичні маркери та інновації, зокрема трансформи й інтерферери.

У результаті дослідження зроблено висновки, що генетичні маркери представлені двома типами: 1) ті, що відрізняють говірки в межах ареалу, 2) ті, що відрізняють говірки ареалу від інших ареалів. Трансформації генетичних маркерів одиниць фразеологічного рівня, що реалізовані в площині форми і значення, можуть призводити до появи нових фразем, їхніх варіантів, ареально релевантних як у межах регіону, так і поза ним. Процес фразеологізації, закріплення певного явища у фразеологізмі, сприяє збереженню архаїчних діалектних явищ, питомих рис материнських говірок.

Ключові слова: українські новожитні говірки, фразеологічна одиниця, запозичення, генетичний тип, межиріччя Дністра і Дунаю.

Актуальність. Стан вивчення фразеологічного рівня української мови, порівняно з іншими рівнями, можна визнати територіально нерівномірним. Відомості про нього ще фрагментарні й недостатньо систематизовані, зокрема щодо їхньої ареальної релевантності. Дуже важливими, на нашу думку, є діалектні явища фразеологічного рівня для встановлення генетичної основи й динаміки говірок новожитніх українських ареалів, для яких нерідко характерні латеральні розташування та інтерферентні умови побутування, що передбачають контакти й говірок із різною діалектною основою в межах однієї мови, різнотипних мішаних говірок, і говірок різних мов. Такі умови контактування генетично відмінних ідіомів визначають побутування та динаміку українських говірок межиріччя Дністра і Дунаю (МДД), зумовлюють, з одного боку, збереження, консервацію явищ, або, з іншого, появу інновацій – трансформацію, зникнення старих і запозичення натомість нових фразем (інтерферем фразеологічного рівня) з інших контактних ідіомів та, своєю чергою, можливу їхню трансформацію.

Актуальність статті зумовлює необхідність поглибленого вивчення одиниць фразеологічного рівня мовної структури українських говірок МДД, важливим чинником розвитку яких є мовне контактування, що впливає на фраземи, їхній перелік, динаміку, їх збереження і трансформацію в конкретних говірках, ареальне варіювання фразеологічних одиниць (ФО). Самі ж фраземи можуть бути маркерами певного генетичного і

динамічного типу говірок (що, імовірно, уможливить відкриття нових типів чи підтипів), докладне вивчення їх може допомогти уточнити класифікацію діалектної форми національної мови ареалу, спрацювати на вдосконалення переліку й класифікації ФО загальнонаціональної мови.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Наразі констатуємо зростання інтересу науковців до питань діалектної фразеології, що зумовлює появу нових описових праць у цій царині (Г. Аркушин [1], А. Івченко [11], Л. Ткач [21], Л. Савченко [19], Н. Венжинович [43], Н. Коваленко [13], І. Ващенко [3], Н. Демченко, О. Оловаренко [8], І. Царьова [23] та ін.), лексикографічних (Н. Вархол, А. Івченко [2], А. Івченко [10], В. Чабаненко [5], Д. Ужченко, В. Ужченко [22], Н. Коваленко [12], І. Глуховцева [6] та ін.). Водночас ще потребує розкриття евристичний потенціал свідчень діалектних рис цього рівня мовної структури щодо діалектного членування української мови як у форматі загальнонаціональному, так і в регіональному, що потребує активізації досліджень лінгвогеографічного характеру.

Мета дослідження – визначити типи, ареальну релевантність та евристичний потенціал фразеологізмів в українських говірках МДД, що побутують в інтерферентних умовах, з'ясувати деякі наслідки мовних контактів на фразеологічному рівні, установити збережені фраземи – генетичні маркери та інновації, зокрема трансформи й інтерферери.

Реалізація цієї мети передбачає виконання таких завдань: спостерегти й зафіксувати одиниці фразеологічного рівня в українських говірках МДД; окреслити ареальну релевантність та евристичний потенціал фразеологізмів у досліджуваних говірках; з'ясувати деякі наслідки мовних контактів на фразеологічному рівні, установити збережені фраземи – генетичні маркери та інновації, зокрема трансформи та інтерферери.

Матеріали й методи дослідження. Джерелами дослідження стали описові, лексикографічні та лінгвогеографічні праці дослідників українських говірок МДД (В. Дроздовського [9], А. Муқан [18], А. Колесникова [14–16]) та власні фонозаписи діалектного мовлення носіїв цих говірок, зроблені упродовж 2016–2021 рр.

Методологія дослідження ґрунтована на дослідницьких процедурах діалектології. Збір фактичного матеріалу зроблено за допомогою експедиційного методу, спостереження, анкетування. Крім цього, у праці використано описовий та зіставний методи.

Результати дослідження та їх обговорення. Аналіз фразеологічного рівня українських говірок МДД змушує розглядати поняття ФО в широкому значенні, тобто, окрім фразеологічних зрощень, фразеологічних єдностей та фразеологічних сполучень, варто брати до уваги й широкий спектр фразеологічних виразів – прислів'я, приказки, крилаті фрази, мовні штампи, зокрема етикетні формули (вітання, прощання, знайомства тощо), оскільки в діалектології їх не розглядають із достатньою увагою подібно до одиниць інших рівнів мовної структури. Відтворюючись у вигляді усталених, неподільних, цілісних конструкцій, ФО часто містять ареально релевантну інформацію (напр., формула прощання *До нових зустрічей*, формула вітання *Добре утро*), зокрема й у межах досліджуваного мікроареалу (скажімо, формула *Хай бог милує* маркує мішані говірки й говірки з південно-східною і північною діалектними основами, а *Най бог милуй* – говірки з буковинсько-подільською моногенністю), уможливаючи диференціацію фразем – генетичних маркерів і фразем-інновацій, фразем-трансформ, а також запозичень (інтерферем). Крім цього, на нашу думку, важливу інформацію для діалектології можуть мати фразеологізовані маркери початку і кінця промови, напр.: *ну що вам сказати, як ви сам знаєте; та й так, та й ось, та й ось так, та й так-о, та й тако-во* тощо, а також мікроетноніми-фраземи: *шевченківська Гапка* (екзоетнонім – так називає мешканок с. Шевченкове Ізмаїльського р-ну носійка говірки с. Трудове Ізмаїльського р-ну), *райки сольоні* (екзоетнонім – назва мешканців с. Ройлянка (історично – Райлянка) Дивізійської сільської громади, Білгород-Дністровського р-ну), *плахтуни-зарізаки* (ендо- і екзоетнонім мешканців Плахтіївки Білгород-Дністровського р-ну),

шаганці-ваганці (екзотонімі мешканців с. Приморське (колись – Шагани) Лиманської сільської громади в Білгород-Дністровському р-ні) та ін.

Безумовно, арсенал ФО українських говірок МДД містить значний обсяг одиниць, спільних із багатьма іншими діалектами та відомим тією чи тією мірою літературному стандарту, напр.: *вивести на чисту воду* ‘дізнатися правду’, *вийти сухим з води* ‘викрутитись’, *і води не випросиш* ‘дуже жадібний’, *перебиватися з хліба на воду* ‘голодувати’, *голий-босий* ‘дуже бідний’, *головою вдарився* ‘дурний’, *вилетіло з голови* ‘забути’, *випустити з голови* ‘забути’, *крутиться в голові* ‘важко пригадати’, *не дружити з головою* ‘дурний’, *голова варить* ‘розумний’, *голова не варить* ‘дурний’, *поперек горла стати* ‘докучати’, *хай йому грець* ‘незадоволення’, *надуті губи* ‘чванитися, проявляти невдоволення’, *Бог прийняв душу, забрав Бог його, віддати Богові душу* ‘померти’, *Бога за ноги схопити* ‘пощастити’, *дай Боже пам’яті / пам’яти* ‘бажання згадати’, *іди з Богом* ‘формула прощання’, *мати Бога в душі, мати Бога в серці* ‘глибоко вірити в Бога’, *без Бога ми не до порога* ‘безпомічність людини без віри’, *робота не вовк – в ліс не втече* ‘про користь лінощів’, *грубий як бугай* ‘гладкий’, *хоч вбий не пам’ятаю / не помню* ‘зовсім забув’, *зробитися важним* ‘азнатися’, *ні гу-гу* ‘мовчати’, *ні бе, ні ме* ‘нічого не знати’ та багато інших, пор.: [1; 5; 6; 12; 13; 22].

Важливим для діалектного членування новожитих говірок, що розвиваються в інтерферентних умовах, уважаємо поділ ФО на, з одного боку, генетичні маркери і, з іншого, на інновації – трансформи та запозичення.

Генетичні маркери, на нашу думку, можна поділити на два типи: 1) ті, що відрізняють говірки в межах ареалу, 2) ті, що відрізняють говірки ареалу від інших ареалів. До того ж відмінності можуть полягати у ФО в цілому як щодо її значення, так і стосовно форми та окремих складників – лексем, словоформ, словосполучень. В останньому випадку теж варто диференціювати відмінності порівнюваних структур (говірка – говірка, говірка – діалект, говірка – літературний стандарт) і щодо значення, і щодо форми. Зокрема, за свідченнями досліджень А. Колесникова [16, с. 163], ФО *піти до баби Аніки / Анікії* ‘померти’ доволі системно трапляється в ареалі як евфемізм – заступник табуїзованої лексики (мовці уникають слова *померти*, очевидно, це табу) лише в говірках буковинсько-подільського мікроареалу, що розташований на півночі Болградського р-ну (раніше – Тарутинського р-ну), а саме – в говірках сіл Вс., Ну., Пк., отже, є чітким генетичним маркером, який відрізняє говірки цього генетичного типу від інших у межах досліджуваного ареалу. Використання ж багатозначної конструкції (звертання, привернення уваги, висловлення невдоволення, інтимізації мовлення тощо) *мей-брей* (як й окремих його компонентів, інтегральних у межах регіону румунізмів – *мей* і *брей*) відрізняє говірки досліджуваного ареалу від інших українських.

Відмінності генетично маркованих ФО можуть полягати й у їхніх окремих складниках. Наприклад, для представників багатьох українських діалектів і носіїв лише літературного стандарту буде незрозумілим вислів мовця південнобессарабської української говірки *йти клакою*. Це регіональний варіант ФО *йти на клаку*, тобто *йти на толоку* (*клака* – від молд. *клаке* – трансформованого українського *тлаке* – *толока*), а саме – на гуртову допомогу, напр., будувати хату всім селом. Пор.: *Клака*, -ки, т. одн., ‘толока, безплатна гуртова праця за частування під час будування хатів, сапання та збирання кукурудзи тощо’: *а у нас к¹лако¹йу ха¹ти ст¹ройат¹ / т¹і воз¹ат¹ / т¹і вал¹ки ка¹чайут¹ / прогнали шорх / могори¹ча л¹у¹д¹ам // (Пр.); і у¹с¹і чисто ро¹били к¹лакою // йак з¹й¹дуц¹а ба¹гато / і на зогл¹а¹дис¹а / йак хата го¹това // (Яр.); к¹лака / йти на займи / с¹од¹н¹і до мене пращу¹вати / а пот¹ім до тебе // (Мл). [9, Ч. 2], пор. також [14, к. 92; 17, с. 40; 20, с. 98].*

ФО *піти на вугол*, поширена в одних українських говірках ареалу МДД, наприклад, у Шв., і *піти на жок / на жок-де-жос* – в інших, напр., у Пк., у старшого покоління означає ‘піти на танці, розваги для молоді’. Очевидно, діалектна специфіка цієї ФО теж полягає у складникові – назві місця, де відбувалися розваги, – риг вулиці (*ву¹гол*) чи, можливо, загін

для корів (*вакол* від рум. *вака* – корова), пор., у В. Дроздовського: *Вулгол*, -гла, ‘куток села’: *в’ін аж на тому вул’і си’дит’* // (Пр.). *Вакол*, -ла, 1. ‘місце, куди зганяють скотину під час обіду та ветеринарних оглядів’ (Пр., Лим.): *вакол* *место / де зга’н’айут’ чери’ду* // (Пр.); 2. ‘вільна площа, майдан’ (Рл.2, Пр., Мик.); 3. ‘загорода, обора’ (Рл.2, Бш.). *Укол*, -лу, ‘майдан’, тс, *вакол* (Пр., Лим.): *ходили у нас ран’че гул’ат’ на укол / це сте’пок / на вулиц’у* // (Пр.) чи назви основної розваги – молдовського / румунського танцю «жок», «жок-де-жос» (танок півдня), народного гуляння «жок» [9, Ч. 2], пор. там само (*Джок*, -ка, 1. ‘назва танцю’: *коли виї’ж’д’жайут’ до н’е’в’ести на гар’ман / музика почи’нає грат’ / а во’ни джок тан’ц’у’ват’* // (Туз.); 2. ‘місце, де танцюють, веселяться’ (НЦ), *ходили у нас ран’че на джок гул’ат’ // о’то х’лопц’і нан’імайут’ джок і то’д’і гул’айімо* // (НЦ) [9, Ч. 2].

Тлумачення формально варіантної (щодо фонетичної реалізації словоформи *бринза*) ФО *робити за бринзю / бринзу / бриндзю / бринзу* ‘працювати за бринзу’, мабуть, не зовсім правильне. Частіше йдеться про семантику ‘працювати за їжу загалом’, а набуття ФО *працювати / робити за їжу* форми *робити за бринзу* пов’язане з популярністю і важливістю цієї страви (*бринзи* – овечого сиру) для мешканців півдня Бессарабії.

ФО *зібрати дзестри* теж наразі є варіантною в ареалі, що зумовлено трансформацією не лише форми (*дзестри, дзейстри, зестри, зейстри, зеч’і, зестра*), а й значення запозиченого компонента *дзестри* – (‘придане’ – первинне значення, запозичене разом із формою з румунської мови) – (‘ганчір’я, лахміття’ – нове значення), пор. [14, к. 88]. Через останнє ФО із складником *дзестри* з першим значенням реалізує сему ‘зібратися заміж’, а в другому – набуло семантики ‘піти від чоловіка’, дослівно – ‘забрати свої речі, своє лахміття’. Отож констатуємо доволі унікальне явище – антонімію і водночас омонімію ФО як наслідок семантичної розбіжності компонентів, що призводить до появи де-факто вже не варіанта, а нової одиниці фразеологічного рівня, адже, згідно з семіотичною концепцією, варіюватися може лише значення, принаймні для фразеологічного рівня, але коли йдеться про протилежність значення (антонімію), уже не можна говорити про варіанти або вирізняти їх лише умовно в плані територіального варіювання. Якщо йдеться про співіснування зазначених ФО в одній говірці (напр., у Пр.), мусимо констатувати співіснування вже різних, антонімічних і водночас омонімічних, фразем, а не варіантів.

Фразеологізми *жити як горобець під стріхою / у стрісі* ‘жити дуже бідно’ – *живу як горобець у стрісі / ... як горобець у стрісі / ... як горобець у стрісі, піти блудом* ‘чинити неправильно’ – *Діти блудом ходять / ходють / ходят / ходя* варіюють в ареалі залежно від фонетичних реалізацій граматичних форм, пор. [16, с. 218, с. 418–419]. ФО зі складниками *горобець, ходят / ходя* є маркерами моногенних говірок буковинсько-подільського діалектного типу ареалу, а одиниці зі складниками *горобець, стрісі, ходять / ходють* маркуватимуть радше полігенні говірки мішаного типу та моногенні говірки з північною і південно-східною діалектними основами.

Табу, побоювання наврочити як причина виникнення або збереження одиниць фразеологічного рівня (як у випадку з ФО *піти до баби Аніки / Анікії*) та їхніх варіантів може бути й відносно інтегральним явищем в ареалі. Цим, зокрема, зумовлена фразеологізація сполучень *піти попід хати, піти попід двори*, закріплених у говірках зі значенням ‘стати нужденним, почати бідувати, просити про допомогу’, на протигагу відносно вільним синтаксичним сполукам у більшості говірок ареалу *...попід хатами, ...попід дворами, ...попід дерева і ...попід деревами*. Щоправда, і в останніх сполуках вірогідна (зважаючи на спекотний бессарабський клімат) фразеологізація зі значенням ‘піти в холодочок, у затінок’.

Фразеологізацію сполуки *піти за водою* ‘пропасти безслідно, вчинити самогубство’ зумовило табу на неї як на відносно вільну конструкцію, складником семантики якої є сема ‘піти набрати води для господарських потреб’, тому з цим значенням у більшості

говірок ареалу вживані лише сполуки *пiти по воду*, рідше (в окремих говірках моногенного типу) – *пiти води*, пор. [14, к. 73].

Згадаймо й спостереження А. О. Колесникова над явищами морфологічного рівня у зв'язку з явищем фразеологізації [14–16]. Він, досліджуючи говірки ареалу, заклав у питальник, а також спеціально додатково перевіряв відповідні ФО в діалектних текстах, гіпотезу щодо збереження генетичних маркерів морфологічного рівня саме у фразеологізованих конструкціях. Це дало змогу, зокрема, виявити специфіку ареального і внутрішньоговіркового варіювання часток *хай / нехай*: частка *най* як генетичний маркер моногенних говірок північнобессарабського (буковинсько-подільського типу) закріплена за ФО із семантикою ‘прохання до бога про милість’ типу *най бог* ¹*милуй, най господ* ¹*милуйе, най бог просити*, а *хай* є вільною (*хай* ¹*робл'а на с'вою голову, хай / нехай спит* – Пк.; *хай берут*, *хай спит* – Вс.). У фразеологізованому вживанні *най* (*най господ* ¹*милуй / милуйе* – Пк.) частіше трапляється в стійких говірках зазначеного генетичного типу колишнього Тарутинського р-ну [15, с. 136; 16, с. 155, с. 473]. Форми наказового способу з часткою *най*, варіантні з *хай*, але без фразеологізації, тобто як у ФО, так і поза їх межами (*най бог милуйе* і *хай бог милуйе, най спит, хай спит*), є маркерами моногенного закарпатського діалектного різновиду українських говірок МДД, уже новішої формації (Пб.), пор.: [15; 16].

Тенденція до збереження у ФО, як й у фольклорних текстах, архаїки, рис материнських говірок стосується й діалектних явищ як інтегральних в ареалі, так і поза його межами. Наприклад, у фразеологізмі *живем як горох при дорозі / хто йде, той скубе* ‘погано жити, бідувати, зазнавати утисків’ відносно послідовно збережене чергування [г] – [з] навіть у тих говірках, де в нефразеологізованих конструкціях й у відповідях на питальник фіксуємо словоформи без наслідків II палаталізації *на дорозі, при дорозі*.

Зауважено також зворотний до фразеологізації і пов'язаний з останньою процес згортання фразеологізмів в одну лексему, що можна назвати лексикалізацією ФО. Як результат цього явища в ареалі функціонують як відносно інтегральні діалектні риси, так і генетичні маркери. Наприклад, поширений в ареалі вигук *ади*, що навіть мішані говірки регіону асоціює з південно-західним наріччям української мови, є згорнутою в одне слово ФО «а ти диви», пор. словник за ред. О. Бондаря: «*Ади!* в ролі вигука Дивись. *Ади / ади пішов Лаврик* (Кочк.); *Ади / ск'іл'ки йому не тулкуй / а в'ін сво'їє з'нає ...* (Тат.)» [20, с. 12], а також там само «*Адис'* див. *ади. Ади / мей / адис' / ти п'їшла / а корзину забула* (Тат.)» [20, с. 12] – «а ти диви-ся», що функціонує в межах ареалу і як генетичний маркер, зокрема говірок буковинсько-подільського типу *адиса, 'иса, 'анса* ‘ан дивиса’. Пор. також трансформу *засв'ідан'а*, відзначену ще А. Муқан [18, с. 204] – від рос. *до св'ідан'їа* та багато ін.

Отже, трансформації генетичних маркерів одиниць фразеологічного рівня, що відбуваються в українських говірках МДД і щодо форми, і щодо значення, можуть призводити до появи нових ФО, їхніх варіантів, ареально релевантних як в межах регіону, так і поза ним. Причиною обмежень функціонування деяких форм і ФО нерідко є і табу, яке теж буває територіально протиставним. Сам же процес фразеологізації, закріплення певного явища у фразеологізмі сприяє збереженню архаїчних діалектних явищ і рис материнських говірок.

З-поміж ФО ареалу українських говірок МДД є й одиниці, відомі окремим іншим ареалам, зіставним із ними, напр., *мати гармидер* ‘сваритися’ – пор. ФО з відповідним значенням у фразеологічному словнику подільських говірок [12, с. 74], та зіставні з ними (протиставні діалектні риси), напр., *дати маха-драла* ‘втікати’ – пор. *гайда драла, дати драла* у цьому ж словнику тощо [12, с. 72, с. 100]. Поза сумнівом, це може сигналізувати про материнську основу, генетичні складники переселенських говірок.

Активно функціонують у говірках регіону й ФО, засвідчені в них ще в середині ХХ ст. А. М. Муқан [18] і В. П. Дроздовським [9], а також відбиті в невеличких словничках, доданих до праць вищезазначених дослідників, і в лексикографічних працях А. А. Москаленка [17], О. І. Бондаря [20], напр., ¹*повну торбу* ‘багато’ *мошви налетіло*;

ро|бити маса|мари / маса|мар'і 'накривати стіл для гостей' – від рум. *masa mare* (тобто великий стіл), пор. у В. П. Дроздовського – *Маса|мари, маса|мар'і*, т. мн., 'частування під час весілля': *при|воз'ат' н'е|в'есту до жин'і|ха / гу|л'айут' / той |веч'ір називайі|ца маса|мари / на маса|мар'і да|руйут' |каждого пригласи|шого / да|руйут' кала|чами і пла|точок* // (Туз.); *зри|зти |голову*, 'надокучувати, набридати', *|баба зри|зла |д'ідов'і |голову / ви|зи тай |год'і* // (Пл.); *гу|л'ати с|вайбу*, 'робити весілля', 'грати весілля'; *да|вати |лупки*, дит., 'бити'; *|дерти |носа*, 'надмірно гордитися'; *диву да|ватис'* 'дивуватися' тільки в сполученні: *|диву да|йес'а / йак о|то |можна си|д'ит' б'із |д'іла* // (Бр.); а також ті, що не зафіксовані раніше, напр.: *|бити йак в |бубон* 'гамселити', пор., *ру|мини / йак вкра|деш / |били йак в |бубон*; *|мати і х|л'іба, і до х|л'іба* 'жити заможнo'; *храм-тара|рам* 'храмовий празник, день села' – складник *тара|рам*, як пояснюють діалектоносії, означає, що вони «сильно гуляють на це свято і дуже витрачаються». Деякі ФО, зафіксовані раніше, наразі поки не виявлені, напр., у В. Дроздовського: *|дати |бобу* 'добре когось побити': *а ну гай за с'атку з|робим / та да|мо йі|му |бобу* // (Бр.); *не" |бачити с' |в'іжойі со|ломи* 'бути не обізнаним з сільським побутом' (Тат.), *цей |д'ат'ко ма|бут' ше ни |бачи|с' |в'іжойі со|ломи* // (Тат.); *зро|бити кура|цину* 'навести в хаті порядок' (Шв.) (прибирання – рум. *curatenie*) [9, ч. 2]. Однією з причин зникнення ФО може бути архаїзація реалій: *си|д'іти при |пувиц'ах* 'працювати царським чиновником' (Бр.) пор., *при ца|ризм'і бу|ло // бу|вало п'і|деш / поси|лайу по|силку / го|вор'у на сво|йім йази|ку / а во|ни с'м' |йуц'а / си|д'ат' при |пувиц'ах* // (Бр.); *ко|та пус|кати*, 'прийом, з допомогою якого допитували учасників Татарбунарського повстання', пор., *|нашому |Ван'і ко|та пус|кали / шоб не" мо|у|ча|у / за ру|башку // по|том |били по ко|тов'і / кот шк|р'аба|у |сил'но* // (Бр.) [9, ч. 2].

Те, що окремі ФО не засвідчені раніше, можна пояснити, окрім відсутності спеціальної уваги до діалектних ФО ареалу, наявністю в складі окремих із них інвективної лексики, напр., *хто всравс' / не|в'істка* 'невістка в усьому винна', або тим, що вони не потрапляли в перелік ФО, бо не було достатньої уваги до діалектних текстів як джерела інформації, пор. доволі регулярні в діалектних текстах стійкі вирази, маркери структури тексту: *не жи|вем / а вижи|вайім / хіба це |жизн'а* [7, с. 81, с. 152] тощо (текстові кліше в структурі оповіді діалектоносіїв про життя) та ін.

Особливістю діалектної фразеології досліджуваних говірок є те, що запозичення з контактних мов і діалектів можуть відбуватися на рівні фразем, а не лише лексем чи словоформ як компонентів ФО, пор. попередні приклади зі складниками *мей, брей, клака, жок, дзестри, кура|цина* тощо. З-поміж таких ФО є цілі мікротексти чи уривки текстів *|Віне мо|арте мане|оса ку ку|цитул ши ку ко|аса...* (румунська колядка «Іде страшна смерть з ножем і з косою...») пор. у тексті: *йак / кал'адка бу|ла |ранше при ру|мин // |в'ін'і мо|арт'е / мане|оса / ку ку|цитул ши ку |ко|аса / йеу ма рок ка се ме |ласе...* – Пк. [16]. Діалектоносії, звісно ж, не завжди відтворюють усі компоненти таких одиниць-конструкцій із повною відповідністю до фонетики й граматики мови-донора. Тоді відбуваються трансформації запозиченої ФО, що призводить до появи трансформантів ФО, напр., *|пине |мине / |пуне |мине / |кине |мине / |ц'іне |мине* та ін. (рум. – *ripe tâna*) 'поклади / простягни руку' – діалектоносії старшого покоління доволі часто згадують як сталий вираз цю конструкцію, що лунала з вуст румун, румунських учителів і передувала покаранню, биттю лінійкою, палкою, різочками тощо по руках за порушення румунського мовного законодавства. Варіантний компонент ФО *маса|мари, маса|мар'і* трансформований та адаптований в українських говірках фонетично і морфологічно – як множинний іменник (пор. сполучення слів у мові-донорі *masa mare*). Також як варіантні в ареалі постають форми етикетних формул *ла р'ів'ід'ер'і, ла р'ів'ід'ер'і, ла ре|в'ід'ер'і* тощо (рум. *La revedere*) 'до побачення'; *|дут'і а |каса, |дут'і ла каса, |дут'і а |касе, а |каса* (рум. *du-te acasă*) 'гай додому'; *|буна |з'іуа, |буна |з'іва* (рум. *Buna ziua*) 'добрий день'. Водночас ФО мови-донора можуть відтворювати в українських говірках і без суттєвих змін (як в останньому прикладі), чи навіть копіюючи фонетику, із дотриманням її правил.

Наприклад, у мовленні старшого покоління, яке добре знало румунську мову, доволі точно відтворена її фонетика. Водночас навіть окремі запозичення-трансформи не демонструють варіантності в ареалі, як-от у фразеологізмі – ¹шант'і ¹онт'і – (рум. *șapte opt* – дослівно *сім-вісім*) ‘середня оцінка, нормально, ні се ні те’.

Подібне стосується й запозичень із російської мови, напр., *ти там «чіво нібу́т»* (рос.) (оповідь супроводжує відповідний жест – піднесення пальців до шиї) – ‘купи випити’; *во́ни «і ш'токай'ут і какай'ут»* (рос.) – перемикання коду на російську: ‘кажуть што і как замість що і як’; *шум'ел ка'миш* (назва пісні), *знайе'те й'ака в нас майста'р'ішча 'нісн'а // Шум'ел ка'миш* / (Пк.), пор. [16].

Причиною виникнення трансформ на основі запозичень може бути й мовна гра діалектоносіїв, напр., римування, пор.: *ла рівідері – головою об двері*.

Відкритим для нас залишається інтерпретація походження багатьох ФО ареалу, що містять у своєму складі одиниці, переважно лексичного рівня і виявляють спільність із структурними рисами російської мови. Не заперечуючи факту впливу російської мови на українські говірки досліджуваного ареалу, вважаємо передчасним інтерпретацію всіх таких ФО (напр., ¹вітер в кар'ман'і ‘немає грошей’, ¹воздух ха'пати – ‘важко дихати’, *оста'в'а у 'воздух'і* – ‘залишився ні з чим’; *бол'ний на 'голову, сла'бий на 'голову* ‘психічно хворий’) як фактів зросійщення.

Висновки й перспективи. Важливим для діалектного членування новожитніх українських говірок МДД, що побутують в інтерферентних умовах, вважаємо поділ ФО на генетичні маркери та інновації – трансформи і запозичення. З-поміж генетичних маркерів розрізняємо два типи ФО: 1) ті, що відрізняють говірки в межах ареалу, 2) ті, що відрізняють говірки ареалу від інших ареалів. Як засвідчує проведене дослідження, відмінності можуть полягати у ФО в цілому, а також у її значенні, формі та в окремих складниках ФО – лексемах, словоформах, словосполученнях.

Обмеження функціонування деяких форм і ФО зумовлене табуванням, а також архаїзацією певних реалій. Трансформації генетичних маркерів одиниць фразеологічного рівня, що відбуваються в площині форми і значення, призводять до появи нових ФО, їхніх варіантів, ареально релевантних як у межах регіону, так і поза ним. Сам же процес фразеологізації, закріплення певного явища у фразеологізмі, сприяє збереженню архаїчних діалектних явищ і рис материнських говірок.

На фразеологічному рівні мовної системи інтерференція провокована передусім лексемами-складниками ФО, однак особливістю діалектної фразеології досліджуваних говірок є те, що інтерфереми та їхні трансформи трапляються на рівні ФО в цілому.

Перспективи подальших розвідок пов'язуємо з більш докладним цілеспрямованим вивченням фразеологічного рівня досліджуваних говірок за допомогою комплексного використання спеціально укладеної програми та діалектних текстів, що допоможе не лише уточнити наявне членування ареалу українських говірок МДД, а й удосконалити перелік і класифікацію ФО загальнонаціональної мови.

Список використаних джерел

1. Аркушин Г. Л. Сказав, як два зв'язав: Народні вислови та загадки із Західного Полісся і західної частини Волині. Люблін–Луцьк, 2005. 177 с.
2. Вархол Н., Івченко А. Фразеологічний словник лемківських говірок Східної Словаччини. Братислава : Словацьке педагогічне видавництво, 1990. 160 с.
3. Ващенко І. А. Фразеологічні одиниці в структурі діалектних словників південно-східних говорів України. *Культура народів Причорномор'я*. 2007. № 118. С. 130–133.
4. Венжинович Н. Ф. Фраземіка української літературної мови: когнітивний та лінгвокультурологічний аспекти: дис. ... д-ра філол. наук : 10.02.01 / НАН України ; Інститут української мови. Київ, 2018. 460 с.
5. Гартоване слово: постійні порівняння в говірках Нижньої Наддніпряниці / Зібрав і впорядкував В. А. Чабаненко. Запоріжжя, 1995. 164 с.
6. Глуховцева І. Я. Словник модифікованих стійких сполучень слів в узусі кінця ХХ – початку ХХІ століття. Луганськ : Вид-во ДЗ «ЛНУ імені Тараса Шевченка», 2013. 328 с.

7. Делюсто М. Українська наддунайська говірка : збірник діалектних текстів. Ізмаїл : СМІЛ, 2016. 196 с.
8. Демченко Н., Оловаренко О. Семантичні особливості фразеологічних одиниць на позначення радості в говірках Слобожанщини. *Наукові праці Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Філологічні науки*. 2019. Вип. 48. С. 107–110.
9. Дроздовський В. П. Українські говірки Бессарабського Примор'я (на матеріалі обстеження Саратського, Татарбунарського та Білгород-Дністровського районів Одеської області) : дис. ... канд. філол. наук : 661. Одеса, 1962. 473 с.
10. Івченко А. Матеріали до фразеологічного словника Харківщини. *Збірник Харківського історико-філологічного товариства*. Т. 1. Харків, 1993. С. 153–162.
11. Івченко А. Українська народна фразеологія: ономасіологія, ареали, етимологія. Харків : Фоліо, 1999. 304 с.
12. Коваленко Н. Д. Фразеологічний словник подільських і суміжних говірок. Кам'янець-Подільський : ТОВ «Рута», 2019. 412 с.
13. Коваленко Н. Д. Фразеологія в діалектному мовленні: ареальне варіювання і функціонування : дис. ... д-ра філол. наук : 10.02.01 / НАН України ; Інститут української мови. Київ, 2021. 444 с.
14. Колесников А. О. Атлас українських говірок межиріччя Дністра і Дунаю. Ізмаїл : ІРБІС, 2016. 168 с.
15. Колесников А. О. Морфологія українських говірок межиріччя Дністра і Дунаю : дис. ... д-ра філол. наук : 10.02.01 / НАН України ; Інститут української мови. Київ, 2015. 493 с.
16. Колесников А. О. Морфологія українських південнобессарабських говірок: генеза і динаміка. Ізмаїл : СМІЛ, 2015. 676 с.
17. Москаленко А. А. Словник діалектизмів українських говірок Одеської області. До IV Міжнародного з'їзду славістів. Одеса : Вид-во Одеського пед. ун-ту, 1958. 78 с.
18. Муқан А. М. Українські наддунайські говірки. Фонетико-граматичні особливості : дис. ... канд. філол. наук : 661. Глухів, 1960. 291 с.
19. Савченко Л. В. Феномен етнокодів духовної культури у фразеології української мови: етимологічний та етнолінгвістичний аспекти : монографія. Сімферополь : Доля, 2013. 600 с.
20. Словник українських говорів Одещини / гол. редактор О. І. Бондар. Одеса : ОНУ імені І. І. Мечникова, 2011. 223 с.
21. Ткач Л. О. Українська літературна мова на Буковині в кінці XIX – на початку XX століття. Ч. 3 : Буковинська фразеологія у міжмовних зв'язках та в загальноукраїнському контексті. Чернівці : Книги – ХХІ, 2007. 252 с.
22. Ужченко В., Ужченко Д. Фразеологічний словник східнослобожанських і степових говірок Донбасу. Вид. 6-е, доповн. й переробл. Луганськ : Вид-во ДЗ «ЛНУ імені Тараса Шевченка», 2013. 552 с.
23. Царьова І. В. Етнокультурна семантика в обрядовій фразеології східнослобожанських говірок : монографія. Дніпропетровськ : Вид-во «Інновація», 2015. 258 с.

References

1. Arkushyn, H. L. (2005). Skazav, yak dva zv'iazav: Narodni vyslovy ta zahadky iz Zakhidnoho Polissia i zakhidnoi chastyny Volyni [He said as how he connected the two: Folk sayings and riddles from Western Polissya and the western part of Volyn]. *Liublin–Lutsk*, 177 (in Ukr.).
2. Varkhol, N. & Ivchenko, A. (1990). *Frazeolohichni slovnyk lemkiivskikh hovirok Skhidnoi Slovachchynu* [Phraseological dictionary of Lemko dialects of Eastern Slovakia]. Bratislava: Slovenske pedagogicne vydavnytstvo, 160 (in Ukr.).
3. Vashchenko, I. A. (2007). *Frazeolohichni odyntsi v strukturi dialektnykh slovnykiv pivdenno-skhidnykh hovoriv Ukraïny* [Phraseological units in the structure of dialect dictionaries of South-Eastern dialects of Ukraine]. In: *Kultura narodov Prychernomoria [The Culture of the people of the Black Sea]*. 118, 130–133 (in Ukr.).
4. Venzhynovych, N. F. (2018). *Frazemika ukraïnskoi literaturnoi movy: kohnityvnyi ta lnhvokulturolohichni aspekty* [Phrases of the Ukrainian Literary Language: Cognitive and Linguistic Culturological Aspects]. PhD dissertation (Ukrainian language). Kyiv, 460 (in Ukr.).
5. Chabanenko, V. A. (Conductor) (1995). *Hartovane slovo: postiini porivniannia v hovirkakh Nyzhnoi Naddnyprianshchyny* [Tempered word: constant comparisons in the dialects of the Lower Dnieper]. *Zaporizhzhia*, 164 (in Ukr.).
6. Hlukhovtseva, I. Ya. (2013). *Slovnyk modyfikovanykh stiikykh spoluchen sliv v uzusi kintsia XX – pochatku XXI stolittia* [Dictionary of modified stable combinations of words in the usus of the end of the XX-beginning of the XXI century]. Luhansk: Vyd-vo DZ «LNU imeni Tarasa Shevchenka», 328 (in Ukr.).
7. Deliusto, M. (2016). *Ukrainska naddunajska hovirka: zbirnyk dialektnykh tekstiv* [Ukrainian dialect of the Higher Danube: a collection of dialect texts]. Izmail: SMYL, 196 (in Ukr.).
8. Demchenko N. & Olovarenko O. (2019). *Semantychni osoblyvosti frazeolohichnykh odyntsi na poznachennia radosti v hovirkakh Slobozhanshchyny* [Semantic peculiarities of phraseological units to denote joy in the dialects of Slobozhanshchyna]. In: *Naukovi pratsi Kam'ianets-Podilskoho natsionalnoho universytetu imeni*

Ivana Ohienka. *Filolohichni nauky* [Scientific works of Kamyanets-Podilsky National University named after Ivan Ogienko. *Philological Sciences*]. Kamyanets-Podilsky: Aksioma, 48, 107–110 (in Ukr.).

9. Drozdovskiy, V. P. (1962). *Ukrainski hovirky Bessarabskoho Prymor'ia* [The Ukrainian dialects of the Bessarabia Seaside]. PhD dissertation (Ukrainian language). Odesa, 473 (in Ukr.).

10. Ivchenko, A. (1993). *Materialy do frazeolohichnoho slovnyka Kharkivshchyny* [Materials for the phraseological dictionary of Kharkiv region.]. In: *Zbirnyk Kharkivskoho istoryko-filolohichnoho tovarystva* [Collection of the Kharkiv Historical and Philological Society]. Kharkiv, 1, 153–162 (in Ukr.).

11. Ivchenko, A. (1999). *Ukrainska narodna frazeolohiia: onomasiolohiia, arealy, etymolohiia* [Ukrainian folk phraseology: onomasiology, areas, etymology]. Kharkiv: Folio, 304 (in Ukr.).

12. Kovalenko, N. D. (2019). *Frazeolohichniy slovnyk podilskykh i sumizhnykh hovirok* [Phraseological dictionary of Podolsk and related dialects]. Kam'ianets-Podilskyi: TOV «Ruta», 412 (in Ukr.).

13. Kovalenko, N. D. (2021) *Frazeolohiia v dialektomu movlenni: arealne variuvannia i funktsionuvannia* [Phraseology in dialect speech: areal variation and functioning]. PhD dissertation (Ukrainian language). Kyiv, 444 (in Ukr.).

14. Kolesnykov, A. O. (2016). *Atlas ukrainskykh hovirok mezhyrichchia Dnistra i Dunaiu* [Atlas of the Ukrainian dialects spread between the Danube and the Dniester rivers]. Izmail: IRBIS, 168 (in Ukr.).

15. Kolesnykov, A. O. (2015). *Morfolohiia ukrainskykh hovirok mezhyrichchia Dnistra i Dunaiu* [The morphology of the Ukrainian dialects spread between the Dniester and the Danube rivers]. PhD dissertation (Ukrainian language). Kyiv, 493 (in Ukr.).

16. Kolesnykov, A. O. (2015). *Morfolohiia ukrainskykh pivdenobesarabskykh hovirok: heneza i dynamika* [The morphology of Ukrainian South-Bessarabia dialects: origin and dynamics]. Izmail: SMIL, 676 (in Ukr.).

17. Moskalenko, A. A. (1958). *Slovnyk dialektizmiv ukrainskykh hovirok Odeskoi oblasti* [Dictionary of the Ukrainian dialects of Odessa region]. Odesa: Vyd-vo Odeskoho ped. un-tu, 78 (in Ukr.).

18. Mukan, A. M. (1960). *Ukrainski naddunaiski hovirky. Fonetyko-hramatychni osoblyvosti* [Ukrainian dialects of the Higher Danube. Phonetic and grammatical peculiarities]. PhD dissertation (Ukrainian language). Hlukhiv, 291 (in Ukr.).

19. Savchenko, L. V. (2013). *Fenomen etnokodiv dukhovnoi kultury u frazeolohii ukrainskoi movy: etymolohichni ta etnolinhvistychni aspekty* [The phenomenon of ethnocodes of spiritual culture in the phraseology of the Ukrainian language: etymological and ethnolinguistic aspects]. Simferopol: Dolia, 600 (in Ukr.).

20. Bondar, O. I. (Ed.) (2011). *Slovnyk ukrainskykh hovoriv Odeshchyny* [Dictionary of Ukrainian dialects of Odessa region]. Odesa: ONU, 223 (in Ukr.).

21. Tkach, L. O. (2007). *Ukrainska literaturna mova na Bukovyni v kints XIX – na pochatku XX stolittia. Ch. 3: Bukovynska frazeolohiia u mizhmovnykh zv'iazkakh ta v zahalnoukrainskomu konteksti* [Ukrainian literary language in Bukovina in the late nineteenth – early twentieth century. Part 3: Bukovinian phraseology in interlingual relations and in the all-Ukrainian context]. Chernivtsi: Knyhy – XXI, 252 (in Ukr.).

22. Uzhchenko V. & Uzhchenko D. (2013). *Frazeolohichniy slovnyk skhidnoslobozhanskykh i stepovykh hovirok Donbasu* [Phraseological dictionary of Eastern Slobozhanshchyna and steppe dialects of Donbass]. Luhansk: Vyd-vo DZ «LNU imeni Tarasa Shevchenka», 552 (in Ukr.).

23. Tsarova, I. V. (2015). *Etnokulturna semantyka v obriadovii frazeolohii skhidnoslobozhanskykh hovirok* [Ethnic and cultural semantics in ritual phraseology of Eastern Slobozhanshchyna dialects]. Dnipropetrovsk: Vyd-vo «Innovatsiia», 258 (in Ukr.).

Позначення населених пунктів

Білгород-Дністровський р-н: Бш. – Баштанівка, НЦ – Нова Царичанка; Пр. – Приморське; Лим. – Лиман; Тат. – м. Татарбунари; Туз. – Тузли; Кочк. – Кочкувате; Мик. – Миколаївка; Мл. – Молдове; Пл. – Плахтїївка; Рл.2 – Ройлянка, Яр. – Ярославка.

Болградський р-н: Вс. – Височанське; Ну. – Новоукраїнка; Пк. – Петрівка, Пб. – Прямобалка; Ізмаїльський р-н: Бр. – Броска; Шв. – Шевченкове.

PHRASEOLOGY OF THE UKRAINIAN DIALECTS SPREAD BETWEEN THE DNIESTER AND THE DANUBE RIVERS

*Maryna Delyusto, Candidate of Philological Sciences,
Associate Professor Department of Ukrainian Language and Literature,
Izmail State University of Humanities (Izmail, Ukraine)*

e-mail: mdelyusto@ukr.net

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-9162-4131>

Abstract. Introduction. *The information about the phraseological level of the Ukrainian resettlement dialects spread in the area between the Dniester and the Danube rivers is still fragmentary and insufficiently systematized, in particular regarding their areal relevance. In our opinion, dialectal*

phenomena of phraseological level are very important for establishing the origin and dynamics of dialects of modern Ukrainian language.

Purpose. The purpose of the analysis is to determine the types, areal relevance and heuristic potential of phraseology of the Ukrainian resettlement dialects spread in the area between the Dniester and the Danube rivers, existing in interfering conditions, to find out some results of language contacts on this language level, preserved phrases – genetic markers and innovations, including transforms and interferems.

Results. The author comes to the conclusion that transformations of genetic markers of phraseological units take place in the field of form and meaning. They lead to the emergence of new phrases, their variants, areal relevant both within the region and outside it. The process of phraseologizing, the consolidation of a certain phenomenon in phraseology, contributes to the preservation of archaic dialectal phenomena, dialectal features of maternal dialects.

Originality. In contrast to the descriptive, lexicographic and linguogeographical works of previous researchers of Ukrainian dialects of this area (V. P. Drozdovsky, A. M. Mukan, A. O. Kolesnykov, the author pays separate attention to the phraseological level.

Conclusion. Analysis of the phraseological level of the researched Ukrainian dialects forces us to consider the concept of phraseological unit in a broad sense.

According to the study, the difference may be in the phraseological unit as a whole, as well as in its meaning, form, and in the individual components of the phraseological unit – lexemes, word forms, phrases.

Prospects for further explorations are associated with detailed purposeful study of the phraseological level of these dialects through the integrated use of special program and dialect texts. It will help to clarify the existing classification of the dialect form of the national language and to improve the list of its phraseological units.

Key words: the Ukrainian dialects, phraseological unit, borrowing, type of origin, area between the Dniester and the Danube rivers.

Надійшла до редакції 15.01.22

Прийнято до друку 11.03.22

**ВЕРБАЛІЗАЦІЯ КОНЦЕПТУ МАТИ В СЕРЕДНЬОНАДДНІПРЯНСЬКИХ
ТА ГУЦУЛЬСЬКИХ ГОВІРКАХ: СПРОБА ЗІСТАВЛЕННЯ**

**В. Р. Дячук, аспірантка третього року навчання
Інституту української мови НАН України
(Київ, Україна)**

e-mail: virarozumna@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-3982-335X>

У статті представлено шість спільних ознак концепту «мати» та засоби його вербалізації в середньонаддніпрянських та гуцульських говірках. Джерелами дослідження слугували діалектні тексти, словники, етнографічні та фольклорні джерела із середньонаддніпрянського та гуцульського ареалів. До аналізу також залучено матеріали власних польових експедицій 2020–2022 рр., якими охоплено говірки Правобережної Черкащини та південно-західної частини Івано-Франківської області.

*Мета дослідження – з'ясувати спільні ознаки концепту **мати** та засоби його вербалізації в територіально віддалених українських середньонаддніпрянських та гуцульських говірках. У роботі використано такі методи: теоретичний (вивчення й аналіз спеціальної літератури); ономастичний аналіз – для опису способів вербалізації концепту; зіставний – для порівняння способів вербалізації концепту в середньонаддніпрянських та гуцульських говірках.*

Установлено, що способи називання жінки матір'ю зумовлені двома суб'єктами номінації, а тому засоби вербалізації концепту «мати» схарактеризовано в оцінці дитини, яку вона народила чи виховала, та «чужих», які знають, що в жінки є дитина. Засвідчений матеріал репрезентує, що в досліджуваних діалектних континуумах концепт «мати» об'єктивовано лексичними та синтаксичними способами вербалізації. На прикладі аналізу способів мовної реалізації концепту, що стосуються лексеми «мати», її синонімів та похідних, а також назв жінки в період вагітності та після народження дитини, з'ясовано культурний компонент концепту. Визначено, що попри належність діалектних ареалів до відмінних архетипів локальної культури, спільні номінативні, семантичні та аксіальні ознаки засвідчують близькість їхніх традицій.

Ключові слова: *концепт, мати, середньонаддніпрянські говірки, гуцульські говірки, картина світу.*

Актуальність. У системі національного світобачення концепти посідають важливе місце, оскільки вказують на ціннісне ставлення спільноти до відповідного культурного феномену. Способи вербалізації концепту свідчать про його місце в картині світу мовлян та виявляють культурно детерміновані уявлення про нього, тому дослідження концептів залишається важливим й актуальним завданням лінгвістів.

Аналіз попередніх досліджень. У сучасних лінгвістичних студіях концепт *мати* представлений насамперед поліаспектно. Його досліджено в структурі макроконцептів *сім'я, жінка*. В. Б. Яковлева шляхом аналізу семантичного простору одиниць лексико-семантичної групи *сім'я* з'ясувала закономірності структурного й семіотичного моделювання відповідного концепту. Під семантичним простором лексем представлено сукупність усіх значень мовного знака з урахуванням мотивації, семантики (зміни семантичної структури слова), словотвірних зв'язків (витворення похідних від аналізованого слова), синтагматики (здатності до поєднання з іншими словами) [15]. Т. М. Сукаленко комплексно дослідила систему метафоричних номінацій на позначення жінки в українській лінгвокультурі. У контексті концептуального аспекту «Реляційні характеристики, що виявляються у ставленні до дітей» дослідниця представила метафоричні номінації жінки-матері [10].

Дослідників також цікавило функціонування концепту *мати* в художньому та фольклорному дискурсах (студії Х. В. Старовойтової, Н. М. Совтис, О. М. Кузьменко) [9;

8; 7]. Окремі студії присвячені дослідженню концепту *мати* у фразеології (праці А. В. Чернової, Н. В. Венжинович) [13; 3].

Особливості концепту *мати* та його вербалізації в контексті стереотипних національних уявлень проаналізовано в профілюванні мовно-культурного образу матері в польській та російській лінгвокультурах (Є. Бартмінський, Я. Вежбінський) [16; 2], проте зауважимо, що цей концепт не був проаналізований в українському діалектному континуумі.

Мета дослідження – з'ясувати спільні ознаки концепту *мати* та засоби його вербалізації в територіально віддалених українських середньонадніпрянських та гуцульських говірках.

Матеріали й методи дослідження. Джерелами дослідження слугували діалектні, етнографічні та фольклорні матеріали із середньонадніпрянського та гуцульського ареалів, власні польові записи 2020–2022 рр., які охоплюють говірки Правобережної Черкащини та південно-західної частини Івано-Франківської області. У роботі використано такі методи: 1) теоретичний (вивчення й аналіз спеціальної літератури); 2) ономастичний аналіз – для опису способів вербалізації концепту; 3) зіставний – для порівняння способів вербалізації концепту в середньонадніпрянських та гуцульських говірках.

Результати дослідження. Мати – один з архетипних образів світової культури [14, с. 106–148], який в українській культурі ґрунтовний на переосмисленому «первній материнського інстинкту» [7, с. 384], оскільки, за народними уявленнями, саме материнство підвищувало статус жінки в громаді й робило її повноцінною особою; фізіологічний та соціально-побутовий статус змінювався після народження дитини [1; 6; СД³, с. 203].

Аналіз діалектного матеріалу, зібраного в середньонадніпрянських і гуцульських говірках, засвідчує, що концепт *мати* посідає визначальне місце в цих ареалах українського континууму. Підтвердженням цього слугують такі свідчення: по-перше, мати – це символ підтримки, безпеки, доброти та турботи [8, с. 48]; материнська любов – це вищий вияв любові між людьми, адже мати здатна на самопожертву заради дитини. Про цей факт промовисто написав І. Я. Франко у своїй статті «Жіноча неволя в руських піснях народних»: «воліла б наражати себе на ганьбу і сором, ніж піднімати руку на свою дитину» [11, с. 219]. По-друге, на аксіальну маркованість концепту вказує висока частотність уживання лексем *мати*, *матір* щодо інших лексем, що позначають осіб жіночої статі, як-от *дівчина*, *баба*, *жінка*, *тітка*, у діалектних та етнографічних текстах. Регулярна об'єктивація базових слів концепту дає підстави назвати такий концепт «ключовим» (за А. Вежбицькою).

Як відомо, зміст концепту формує набір когнітивних ознак, що притаманні предметові чи явищу, тобто знання, уявлення окремої людини чи етноспільноти. Аналізуючи концепт *мати* у двох діалектних континуумах, зосередимо увагу на вербалізації спільних його ознак, серед яких виокремлюємо: виношування дитини зумовлює зміни в організмі жінки; народження дитини перетворює жінку в матір; мати – найрідніша людина для дитини; мати піклується про дитину; мати – перший вихователь дитини; мати – заступниця для своєї дитини.

У середньонадніпрянських та гуцульських говірках способи номінації жінки-матері детерміновані суб'єктом номінації, яким може бути або дитина жінки, яку вона народила, або інші, хто знають, що в жінки є дитина. У зв'язку з цим концепт *мати* важливо проаналізувати в оцінці «чужих», інших людей, та в оцінці дитини.

Мати в оцінці «чужих»

Усвідомлення того, що період виношування дитини зумовлює зміни в організмі жінки, у мовленні носіїв середньонадніпрянських говірок ілюструє одиничний локалізм *умате"рн'іти*: *була худа йак доска / а народила поп'равил'ас'а / умате"рн'іла* (СГ, с. 426). Мовлення носіїв гуцульських говірок цю ознаку концепту вербалізує завдяки

похідному материнство: Як дівчина стала матір'ю або були вже видні сліди недалекого материнства, люди сходили ся до церкви, а по богослуженню старшина церковна затримувала ся на порозі і жінки ножом відтинали їй косу (Гнатюк_ПП, с. 317).

Зауважимо, що способи вербалізації жінки в стані «чекання» в досліджуваних говірках корелюють з обереговими традиціями, мотивованими уявленнями про вагітну жінку¹, а тому представлені не прямими номінаціями (похідними з коренями -*мат-*, -*мам-*, -*нен-*), а субститутованими. Роздумуючи про чинники уникання прямої номінації, П. Ю. Гриценко зауважує, що функціонування табу-субститутів зумовлене «рівнем прагматичної націленості табуїзації», але передусім «ступенем збереження традиційних шарів духовної культури, повір'їв, звичаїв, обрядів» [4, с. 145]. У мовомисленні носіїв середньонадніпрянських говірок період прегнації реалізований похідними утвореннями від коренів зі значенням 'ноша, тяжкість': – *А як називали вагітних жінок? / – ну йак називали / вагітна називали* (Трш); *во́на т'ажка* (Трш); *н'іміц'і ранком у́же ви́гон'ат' век / век / век / век / век / о / а мати биремина* (ГЧ, с. 499); *Беремин':а не під'її'мала важкого* (Срд); а також евфемічними описовими номінаціями, що вказують на характерні риси зовнішності, зумовлені виношуванням дитини, «помежів'я» стану вагітності, кількість дітей: *йак йїїї з дома забрав кавал'ер / але з животом / вона поступила бер'емін':а* (Трш); – *А як називали вагітних жінок? / – ну йак називали / вагітна називали / та'кі шче л'уди біл'и цивілізован'і / неопр'ід'їл'он:ойе состоїан'їе / оце та'ке* (В'яз); *нас шесте"ро оце ж було / а мама с'омим ходила* (ГЧ, с. 315).

Порівняно із середньонадніпрянськими говірками, ряди вербалізаторів семи 'вагітна' в гуцульському мовному континуумі значно ширші. Типовими серед них є:

– похідні від коренів зі значенням 'ноша, тяжкість': *Мама казала, що поїхав дес на роботу, вна була вагітна, от-от мала родити. Зачьили людий вівозити на Сибір, і ми вже сі сподівали, що й за нами прийдут* (Лесюк, с. 208); *Коли жонá кьишка, та і не мош стригтисьи, кумити, держьбити дитину, крáсти, бо дитина б́уде познáчена* (ЛАЗО ІІ, к. 319); *В Зеленици вірять також, що зле робить "кігітна" (вагітна) жінка, коли витягне з грядок майку, себ то галузку, яку заткнено на Зелені Свята; тоді приходять Нявки до неї в ночі, коли спить і ссуть її грудь;.. (sic!) можуть також ссати дитину, а навіть мущину, а то за промах матери. Людина, яку ссуть у ночі Няўки, пововлі нидіє – марніє, аж у кінці, висохнувши до шкіри й костий – умирає* (Онищук 1909, с. 59);

– похідні від назв живота: *Відповідно до того, як довго жінка у "кежи", кажуть про неї <...> "калюхата", "черевата"* (Шухевич ІІІ, с. 1);

– деривати з коренем -*леж-* (*-*lež-*): *Відповідно до того, як довго жінка у "кежи", кажуть <...> вона "зльиже", на "злбгах" <...>* (Шухевич ІІІ, с. 1);

– лексеми зі значенням 'товста': *Відповідно до того, як довго жінка у "кежи", кажуть про неї <...> "огрьидна" <...>* (Шухевич ІІІ, с. 1); *Типерь сиротьи груба, то ніц ни гóдна робити* (ГС, с. 205); *Казáў, шо жінка груба зноў, тай дитину поховáли ў Нїмеччинї, тай пустили го* (ГС, с. 205);

– лексема, що вербалізує значення 'удвох': *Поўважсьийти жінку, видити, шо самодру́га* (ГС, с. 539);

– лексема з контамінованим значенням ('вагітна' + 'час'): *Газда мав доньку и вона не хотїла бути коло того товару; вівчир старший, шо ходив поперед овец, полюбив си з нев; в осени вона лишила си в полонинї, бо ї було стидно ити у село, бо вона була веремінна* (Шухевич V, с. 178);

¹ У різних зонах Славії ставлення до вагітної жінки було неоднозначним. Із одного боку, вагітна жінка уособлювала плідність, а тому її наділяли магичною продукувальною силою, цілющими властивостями. Із іншого боку, вагітність вважали небезпечним періодом як для самої жінки, так і її оточення, оскільки вірили, що важка жінка має дві душі (свою та дитини) і перебуває в порубіжному стані між «тим» і «цим» світом [СД¹, с. 160]; [12, с. 249].

– евфемізми, які вказують на те, що пологи відбуваються в певний час: *Або зноў як жінка “на тих часах” їст за воўком (шоби воўк шос исказиў, ци би ярче, ци козу, а она би іла), як їст то месо, то такі буде дитина воўкун* (ГС, с. 639); *Відповідно до того, як довго жінка у “кежи”, кажуть <...> вона на “тих дньох” <...>* (Шухевич ІІІ, с. 1);

– лексичний субтитут, що відображає традиції гуцулів під час пологів²: *Відповідно до того, як довго жінка у “кежи”, кажуть <...> вона у кут “упаде” <...>* (Шухевич ІІІ, с. 1).

Народження дитини перетворює жінку в матір, а тому релятивність стосовно дитини є визначальною для називання жінки матір’ю. Для позначення жінки, яка має або мала дитину, у середньонаддніпрянських говірках функціонують однослівні номінації: *мати, мама, хазяйка* [*Або й у матері їх живих девятеро, а вмерло, то й не згадаю в пам’ять скіко* (Груш¹, с. 95); *А у мамі було троє діток. Тоді ж раніше було дітей і по двінадцятро, і по шістнадцятро* (ЕОСУ³, с. 424); *а мат’ір називал’и мат’ірйу |d’iti / а |l’уди / хаз’айкою* (ГЧ, с. 233)]. У гуцульських говірках сему ‘наявність дитини’ актуалізовано завдяки однослівним вербалізаторам *мама, неня, мати, материя, челідьина* [*Мама з дітьми в зливу стала під окар, захистивши себе й дітей од промокання* (ТСГГ, с. 185; с. 270); *Єк дедя або неня; вітчым або мачьоха; тесть або тешия через пусті дурні бесіди, через пієнцтво – через згіриєне або ше гиришим, страшнішим май способом – заразу блудства уносят у хату христен* (ТСГГ, с. 198); *Був отец тай мати; мали одного сина* (Шух V, с. 88); *бував й таке, що веремінна вертає з ярмарку матерію з дитиною на руці і з бесагами на плечах* (Шух ІІІ, с. 2)]; а також словосполучі *стати матірю*: *Як дівчина стала матірю або були вже видні сліди недалекого материнства, люди сходили ся до церкви, а по богослуженю старшина церковна затримувала ся на порозі і жінки ножом відтинали їй косу* (Гнатюк_ІІІ, с. 317).

Характерно, що народження дитини змінює статус жінки із перших хвилин появи на світ. У мовному просторі середньонаддніпрянського діалектного континууму сему ‘породілля’ представлено такими мовними одиницями:

– однослівною лексемою *мати*: *Бабка, як ішла на родини, хлібину, знаю, точно брала. Шо ше – точно не буду казати, а хлібину – всігда, оддавали матері* (ЕОСУ³, с. 414); *Пострижини. Оце ссутулиться, або це на полу стригли, ставили рядничку туди, і то батько хрещений вистригав хрестик тоді. Матері волосся віддавали, не знаю, де мати дівала волосся* (ЕОСУ³, с. 415);

– демінутивом *мамка*: *Вона, як одрізала ж воно, я ж там нічого не знаю, оце ж вона десь одрізала, а ту пуповину зав’язала, і вона забира, мамка, вона одтой, однада* (ЕОСУ³, с. 426);

– складеними номінаціями з апозитивними відношеннями між компонентами: *молодиця мати, породілля мати* [*Він іде з дитиною у вівтар, а молодиця мати за ним зараз* (Груш¹, с. 205); *Як сяде ото вже породіля мати, то їй кума або баба подає дитинку на руки* (Груш¹, с. 201)]. У гуцульському мовному ареалі цю смисловою реалізацію концепту актуалізовано однослівними лексемами, як-от: *породіля, поліжниця, полішкина, мати* [*Ой, ці моші помогла нам моцно, як би ни ўна, відаў, би нив ратували породілю* (ГС, с. 406); *Против того, аби бісиця не обміняла дитину, треба зараз сьвітити сьвічку, бо бісиця не іде до сьвітла, вона боїть ся его, окрім того мусить баба обкурити дитину, поліжницю тай себе ладаном, який є божим даром, а виробляє его мурашок* (Шух ІІІ, с. 3–4); *Полішкини нивільно шити у петницю, бо дитина буле мала прирослий язик, буде німе* (Онищук 1912, с. 97); *В 40 днів по злогох іде мати до виводу і від того часу стає*

² Під час пологів гуцулки мали бути сховані від чужих очей, присутніми могли бути лише найближчі рідні, або взагалі нікого [5, с. 76] (пор. *кут* – псл. *kǫtъ, споріднене з грецькою «куток ока» – малопомітне й важкодоступне місце [ЕСУМ³, с. 161–162]).

“чиста”, їй вільно вжє всюди ходити; лише бісиця ходить усе нечиста, бо вона не виводжена (Шух ІІІ, с. 7)].

«Мати-дитина»

Мати дає життя дитині, перебуває поряд із нею від моменту її народження у світ, а тому для дитини є найріднішою людиною. Сприйняття світу дитиною та становлення її як індивіда здійснюється через матір. Високий ступінь суб'єктно-релятивних відношень між дитиною та матір'ю зберігається впродовж усього життя. У середньонаддніпрянських говірках його представлено кількома різновидами мовних одиниць:

– формою «поважної множини»: *і оце ж каждий ден' мамка у оц'їй пил'ї топл'ат'* (ГЧ, с. 280); *мати одну сковороду на жар'ат'* / *другу сковороду / трет'у сковороду / і борошенцим поприрушуйут'* / *ол'їйкою помажут'* / *дак во́на й'а́ка смачна бу́ла / і в нас бу́ло аж два ко́ши'ї* (ГЧ, с. 58); *пуб'їрал'и / мама помазал'и д'їл / усе поробил'и і вже веч'їр / св'а́тий веч'їр ни робил'и і б'їл'ше н'їчого* (ГЧ, с. 334);

– посесивними конструкціями: *мама мо́йа ку́тила ми́н'ї са́дибу* / (Гов_У, с. 184); *а ўс'їгда / по старому ше / по тому ше з д'е́тва з'на́ю / шо й'ак мама мо́йа робил'а / так і й'а* / (Гов_У, с. 149); *і й'а т'кал'а / й мо́йа мати т'кал'а / р'адна т'кал'и* (ГЧ, с. 79);

– описовою конструкцією: *вона п'їшла до мамки р'їдної та й плаче / чо́го ж ти ми́не ни вивчила / шо й'ого ж вивчила мамка / й'ак хл'їб пик'ти / а ти ми́не ни вивчила / і так й'їй ни́прїязно бу́ло п'ерид чолов'їком* (ГЧ, с. 224);

– посесивно-описовими словосполуками, що вказують на надмірність ознаки належності: *вигнала з хати / приб'їгла во́на на цвинтар / де мати й'її за́хована / во́на коло ц'еркви / і в'пала / і каже / мамочко ж мо́йа р'їдна / й'а́би ж ти була жи́ва / ти ж н'їколи б ни́допустила до ц'ого / й'ак на мене з д'ївайц'а мачуха зла* (ГЧ, с. 485); *Що в сінечках голубець гуде, (2) / А в світлиці голосок іде. / – Порадь мене, моя мати, / Порадь мене, моя рідна мати, / Кого ж мені у бояри брати? [...]* (Пісні_П, с. 119);

– демінутивними номінаціями: *дома в мене бу́ла т'їко ста́ра мамка та брат кал'їка* (ГЧ, с. 279). Зауважимо, що зменшено-пестливі найменування матері більше притаманні фольклорним текстам, у яких вони не лише передають позитивні почуття дитини до матері, а також виконують естетичну функцію: *Ой чи чула, моя мати, / Що за пани / Взяли мою русу косу / Під жупани? / Стали мою русу косу / Тріпати, / Стала моя матінка / Плакати. / Да не плач, матінко, / По косі, / А заплач, матінко, / По красі. / [...]* (Муз_СД, с. 178); *[...] Ой вернися, мій братіку, / Матуся вмірає. / – Не вернися, забарюся, / Нехай Бог приймає. [...]* (Пісні_П, с. 438); *[...] – Ой я ж, моя матусенько, / В гостях не перепився, / А в зелених ярах / На звір надивився. [...]* (Пісні_П, с. 295);

– фразеосполуками: *шчитати за мат'їр* ‘ставитися як до матері, вважати рідним’ [*а во́ни в'м'їс'т'ї / в'м'їс'т'ї жи́л'и / в'м'їс'т'ї й'їли / і зараз во́ни ми́не шчитайут' за мат'їр / за р'їдну* (ГЧ, с. 78)]; *прийн'ати за мат'їр* ‘ставитися як до матері, вважати рідним’ [*в'їн до мене н'їд'ходить' та каже / низна́кома жєничина приймайте ми́не за сина / а й'а вас за мат'їр* / (ГЗП, с. 55)]; *називати мат'їрїу* ‘вважати когось рідним, близьким’ [*та й'а оче́л'ил'ас'а за не́йї / та во́на нас приви́ла о́то сво́го сина / і ми́не / із того / із С'вид'ївка / то й'їїї мат'їрїу / поки во́на й'у́мерла / називала* (ГЧ, с. 196)];

– метафоричними номінаціями, змістовий компонент яких вказує на душевні властивості денотата, кровну спорідненість: *Ненько моя ріднесенька, / Моя голубонько вірнесенька! / До кого ж я пригорнусь? / Пригорнусь до стіни – стіна німа, / Пригорнусь до одвірки – одвірки глухі. / Куди ж я буду йти? / Куди не піду – всі люди купочками стоять. / До якої купочки не підійду – а тебе я не найду.* (ЕОСУ⁵, с. 255); *– Ой ти, мати, / Пораднице в хаті, / Порадь мені, / Що маю казати! [...]* (Пісні_П, с. 439); *а́ле смерт' бат'ка пере́несла лєкше і мат'їр'ї лєкше чим чолов'їка / во́на (мама – доповнення В. Д.) не при ми́н'ї по́мерла / по́мерла при не'в'їсц'ї / й'їїї с'уди привезли т'їл'ки хоро́нит' / й'акби во́на при ми́н'ї / ми́н'ї бу́ло б'їл'ше т'а́жче / й'а з'на́ю шо це мо́йа кров / а́ле так й'ак во́на там ...* (Трш).

Реляція «дитина-мати» у мовній картині світу горян теж має різноманітні вияви. Зокрема, визначення матері як найріднішої людини для дитини вербалізовано такими мовними одиницями:

– формою «поважної множини»: *Татуньо йак сьидут коло слупа, то ўнису́т зо два скінцы, а мамуньи ни можуть тото дойти, тьїлько складають сир тай масло* (ЗНАДОБИ, с. 219); *А в мого діда, розказують няня, була під каглов ціла бербениця сороківчиків закопаних, білих та тежких, як леду* (Гнатюк_О, с. 2);

– посесивними конструкціями: *А мама моя знає, шо то таке, і каже: «В шіснаціть років хлопец ше не є ватаг», а він каже: «Як він того року пас ко́рови тай ва́тажив, то я я ше дам дам йому хлопце, аби йому помагав, і всьо»* (ГС, с. 98–99); *Як так хочу, моя мамко, до тебе прибути* (Лесюк, с. 226);

– описовими словосполуками: *Я зберу ся, не бою ся, / Є у мене рідна нянька, рід великий – не даст мене. / Избирай сі, виріжай сі, / Кречна панно, озме тебе. / Я зберу ся, не бою ся; / Є у мене рідний (імя князя) Це мій муж – озме мене* (Шух ІІІ, с. 56); *Ти, Васи, попустиси мої дівчини, бо рідна няня ни пизнаї...* (ТСГГ, с. 220);

– посесивно-описовими конструкціями: *Мамко наша рідна, мамко любі! / Чим ми Бога прогнівили, / Шо ви нас, мамко, сирітков лишили?* (Шух ІІІ, с. 251); *Дороженька моя мамо, куда від їжджьїиш, чого мене мене, беззахисну, тутечка лишїиш?* (Лесюк, с. 226); *Мамко, моя старенькая, маєш доньок сім. / Не дай же їм розпустоньки, як далась мені* (Гнатюк_ІІІ, с. 263);

– демінутивними номінаціями: *Відколи не мамка бела, віттогда сьи бою* (ГС, с. 381); *А дедик та нянька тай бабка си з мене добре висміяли тай з отим я була* (Гнатюк_О, с. 9). Цікаво відзначити, що у фольклорних текстах гуцульського мовного простору фіксуємо більшу кількість демінутивних номінацій жінки-матері. Ба більше, серед них виявляємо ті, що утворені за моделями «локальних» словотвірних типів, наприклад: *Зоставили іно одного, / Коничейка вороного. / На нїм їздив Івасейко, / До матїнойки на вечеройку* (Гнатюк_КІЦ, с. 106); *Прийшов до неї батейко (матїйка) ії: / Чес, Настунейко, чес до домоньку!* (Гнатюк_КІЦ, с. 185); *Ходила (Анна) зеленим лісом, / Єі матейка до дому кличе* (Гнатюк_КІЦ, с. 137); *До тебе іде свята Пятюнка, Дарує тебе от як матюнка* (Гнатюк_КІЦ, с. 111); *Ей мамунцю, мамуненько, майши доньок сім, / Не пускай їх на музики, буде дольи всім /* (Гнатюк_ІІІ, с. 269); *Я у свої мамунцунї една єдинице, / Я по воду ни ходила, бо в садї кирницє. / Я по воду ни ходила, тай дров ни рубала; / По чїм я сі, мій миленький, тобі сподобала?* (Гнатюк_К2, с. 91);

– зіставними конструкціями: <дивитси> *єк дитина на маму рідну ‘віддано’ [Стоїт та й дивитси на буженицу так приязно, єк дитина на маму рідну, оком ни змигає, лиш слину з рота пускає* (Манчук, с. 65)];

– метафоричними номінаціями, асоціативний компонент яких корелює із фізичними та фізичними ознаками денотата: *Та за кого, мамко, / Та за кого, любко, / Та за кого, чорнушенько, / Сивенька голубко!* (Гнатюк_Г, с. 63).

Ставлення матері до дитини виявляється в турботі про неї. Поведінка матері стосовно своєї дитини виформувалася в позитивно марковану модель поведінки. У середньонаддніпряньському мовному ареалі вона реалізована:

– фразеосполуками *бути за мат’ір, бути за мамку* ‘виконувати функції матері’ [то’д’і вжє до т’ітки пирийш!ли та жи!ли вжє з т’іткоюу ми / вжє во!на була нам за мат’ір / бо ми сво!йу мат’ір ни знали / йак во!на була (ГЧ, с. 190); *так н-ісл’а в-її!ни та ж-інка / та!ка !добра / !була нам за !мамку* (В’яз)];

– порівняннями: *як рідная мати ‘про щось дуже близьке’ [...Порадь мене, дівчинонько, / Як рідная мати: / А чи мені женитися. / А чи тебе ждати. / Гей, гей, гей, гей! (2) / А чи мені женитися, / А чи тебе ждати? [...]* (Пісні_ІІ, с. 402)]; *як мати ‘ніжно, з турботою’ [... Пошли йому, Боже, щастя / Ще й добру годину, / Що він мене пригортає, / Як мати дитину. [...]* (Пісні_ІІ, с. 442)].

Дбайливе ставлення матері до дитини в гуцульських говірках актуалізовано в низці порівнянь, як-от: *йик рідная мати, як рідненька мама*, ‘ніжно, з любов’ю’ [Чорногора хліб не родит, / Не родит пшеницу, / Викохус вівчыриків / Сирок і жентицу. / Чорногора хліб не роди’, / Нічим ї орати, / Викохус вівчыриків, / **Йик рідная мати** (Шух ІІІ, с. 120); *Ой дана-ж бо, дитиночко, ой дана, ой дана, Ай ніхто так не забавит, як рідненька мама* (Онищук_НЖ, с. 103)]; в одиничному похідному **мамчити** ‘пестити’ (Піпаш, с. 98). Зауважимо, що надмірна турбота матері про дитину із застереженням оцінена в обох досліджуваних ареалах. Факт гіпертрофованої уваги до дитини з боку матері в гуцульських говірках актуалізований синонімічними фразеосполуками, як-от: *мамчин син* ‘син-улюбленець у матері’ (Піпаш, с. 98), *мамин синок, мамин Петро* ‘розніжений, випещений, безвільний парубок чи чоловік’ (*Він мамин синок*) (ГС, с. 381). У середньонаддніпряньському мовному ареалі оцінка перебільшеного ставлення матері до дитини представлена словосполучкою *материн мазун* з нейтральною, навіть більше пестливою конотацією: «*Ти – татів синок, а материн мазун*» (Груш², с. 127).

Мати для дитини є першим і найголовнішим вихователем. Спостереження за процесом виховання та виразною схожістю дитини на свою матір рисами поведінки в середньонаддніпряньському мовному просторі ілюструють фразеосполучки *пїти у маму, копія мати, бути як мати* ‘виявитися схожим на матір якимись рисами вдачі’ [З дїтства вмїла, це було просто в природї. І сестра в мене, **пїшла** вона у маму, вона і писанки писала і рисувала у хатї (ЕОСУ⁶, с. 326); а *та мала* / *ко-оп’їя* *мати* / *така ж^м гул’ашча* (Трш); [...] *Як буде дївчина, – / Велю розстріляти, / Щоб не була така шельма, / Як і мати.* [...] (Пісні_П, с. 425)]. У мовомисленні горян ми засвідчили факт схожості дитини на матір за зовнішністю: *Д’їч’їна б’їл’ева / ў маму се ўдала* (Голянич, с. 68).

Мати – заступниця своєї дитини. Материнський інстинкт зумовлює поведінку жінки, яка всіма силами намагається відвернути нещастя від дитини, а відчуваючи небезпеку, готова її захистити. У концептуальній картині світу говірконосіїв середньонаддніпряньського мовного простору віру в оберегову силу матері об’єктивовано в метафоричній номінації *берегин’а*: *жїн’ка* / *це мати* / *це берегин’а* / (Трш); *матир’ї йак ни стало / все пройшло / все пропало / це бер’ругин’а / йакос’ р’їд розна’даїец’а / ну кажут’ же йакшо бат’ко вм’їрайе / д’їти ни сироти / йак ум’їрайе мати / д’їти к’ругл’ї сироти / ну бо мати можит’ ни вїходит’ зам’їж* (Трш); у вигуках-звертаннях до рідної матері в стані розчарування, відчаю: *горе вїл’їке бул’о / ой Боже м’їй / мамочко / коли уб’їгаїе Кол’а / моїа дїтина* (ГЧ, с. 586); *ой мамочки моїа р’їдна / та зл’їз’ жи йа тїбе прощу / ти ж пон’їмайши / ти упадеш убіес’а / мїне ж мати вбїе / мїне мати зїїс’т’ /* (ГЧ, с. 142); *ох / моїа чен’ко р’їдна / і йа так забов’їла / шо попала в бол’ниці у* (ГЧ, с. 596).

У гуцульському мовному ареалі апотропеїчна функція жінки-матері зазнала переосмислення: оберегову модель поведінки земної матері почасті екстрапольовано на образ Матері Божої, а тому саме її в концептуальному просторі позиціоновано як заступницю, ту, що може захистити. Оберегова функція Богородиці в мовленні носіїв гуцульських говірок актуалізована в подібний спосіб – у вигуках-апелативах на кшталт *Матїнко Божя!, Матїнко Христова!*, які говірконосії вживають для прохання Матері Божої про опіку чи в стані захоплення, здивування, переляку: *Крий Матко Божя!* (ГС, с. 159); а / *крий Мати Бож’а* / *баба* / *кажут / дистала була на голу* / (Стп). Як бачимо, спосіб вираження уявлень про заступницьку роль жінки-матері в досліджуваних діалектах однаковий, натомість відмінним є десигнат, через те в екстремальних ситуаціях говірконосії середньонаддніпряньського мовного простору більш схильні вживати вигуки-звертання до рідної матері, а горяни – до Матері Божої.

Висновки й перспективи. Отже, у досліджуваних говірках спільними виявилися шість когнітивних ознак концепту. В оцінці матері «чужими» об’єктивовано дві: *виношування дитини* зумовлює зміни в організмі жінки; *народження дитини перетворює жінку в матір*, інші чотири, а саме: *мати – найрідніша людина для дитини; мати*

підкується про дитину; мати – перший вихователь дитини; мати – заступниця для своєї дитини – реалізовано в оцінці матері дитиною.

У середньонаддніпрянському та гуцульському діалектних континуумах концепт *мати* об'єктивовано за допомогою лексичних та синтаксичних способів вербалізації. У середньонаддніпрянських говірках усталеними лексичними засобами ословлення концепту є одиничні іменники, іменникові деривати-демінутиви, дієслово-локалізм, однослівні метафоричні номінації. Корпус синтаксичних номінацій концепту становлять словосполучки (описові, посесивні, посесивно-описові), складені утворення з апозитивними відношеннями між компонентами, конструкції з формою «поважної множини», фразеосполучки, порівняння.

Лексичні способи вербалізації концепту *мати* (*matir*) у гуцульських говірках представлено одиничними іменниками, іменниковими дериватами-демінутивами, дієслівним похідним, однослівними метафоричними номінаціями. До синтаксичних належать описові, дієслівні, посесивні, посесивно-описові словосполучки, зіставні конструкції, фразеосполучки, конструкції з формою «поважної множини».

Попри територіальну віддаленість досліджуваних мовних континуумів, їхню належність до різних архетипів локальної культури, поліваріантність вербалізації концепту *мати* засвідчує його визначальне місце в концептуальних картинах світу говірконосіїв. Способи мовної реалізації когнітивних ознак концепту концентровані навколо самої лексеми *мати* в різних варіантах і стосуються назв жінки в період прегнації та після народження дитини. Поза тим у вербалізаторах концепту виявляється культурний компонент. Зокрема, функціонування метафоричних номінацій засвідчує образність та естетизм мовомислення говірконосіїв, а лексичні заступлення – високу народну культуру й дотримання її приписів. Спільні номінативні, семантичні й аксіальні ознаки зіставлюваних мовно-культурних ареалів указують на давність часу формування картин світу їхніх носіїв, близькість традицій у слідуванні усталеного культурного канону та водночас високий ступінь їхньої неповторності, що в перспективі потребує більш докладного вивчення.

Список скорочень назв населених пунктів

В'яз – с. В'язівка Звенигородського району Черкаської області; Срд – с. Сердегівка Звенигородського району Черкаської області; Трш – с. Терешки Звенигородського району Черкаської області; Стп – с. Стопчатів Косівського району Івано-Франківської області.

Список використаної літератури

1. Агеєва В. Філософія жіночого існування / В. Агеєва [передм. до кн. С. де Бовуар. Друга стаття]. Київ : Основи, 1994. Т. 1. С. 5–21 [пер. з фр. Н. Воробйова, П. Воробйов, Я. Собко].
2. Вежбиньски Я. Концепт мати в руской и польской лингвокультурах. *Acta Universitatis Lodzianis. Folia Linguistica Rossica*. 2017. № 14. С. 39–51.
3. Венжинович Н. Ф. Фраземіка української літературної мови: когнітивний та лінгвокультурологічний аспекти : монографія. Ужгород : ФОП Сабов А., 2018. 463 с.
4. Гриценко П. Ю. Ареальне варіювання лексики. Київ : Наукова думка, 1990. 272 с.
5. Зубик Л. В. Роль матері у родильному обряді переходу гуцулів (кінець XIX – перша половина XX ст.). *Гілея: науковий вісник*. 2019. Вип. 149 (№ 10). Ч. 1. Історичні науки. С. 75–77.
6. Ігнатенко І. Жіноче тіло у традиційній культурі українців. Харків : Книжковий Клуб «Клуб Сімейного Дозвілля», 2016. 224 с.
7. Кузьменко О. Драматичне буття людини в українському фольклорі: концептуальні форми вираження (період Першої та Другої світових воєн) : монографія. Львів : Інститут народознавства НАН України, 2018. 728 с.
8. Совтис Н. М. Концепт «мати» у творах Л. Е. Венгліньського. *Київські полоністичні студії*. 2015. Т. 26. С. 444–449.
9. Старовойтова Х. В. Архетип *матері* в сучасній французькій драмі: лінгвокогнітивний аспект : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.05. Київ, 2008. 20 с.
10. Сукаленко Т. М. Метафоричне вираження концепту *жінка* в українській мові : монографія / за ред. Л. О. Ставицької. Київ : ВД Дмитра Бураго, 2010. 240 с.
11. Франко І. Жіноча неволя в руських піснях народних. *Зібрання творів* : у 50 т. / за ред. М. Д. Бернштейна та ін. Київ : Наукова думка, 1980. Т. 26. С. 210–253.

12. Хомік О. Є. Оберегова лексика та фразеологія української родильної обрядовості. *Наукові записки Національного університету Острозька академія*. Серія «Філологічна». 2013. № 34. С. 249–251.
13. Чернова А. В. Концепти «батько», «мати» в українській лексико-фразеологічній системі світу : автореф. дис. ... канд. філол. Наук : 10.02.01. Дніпро, 2010. 20 с.
14. Юнг К. Психологічні аспекти архетипу матері. Архетипи і колективне несвідоме / пер. з нім. К. Котюк; наук. ред. О. Фешовець. Львів : Астролябія, 2013. С. 106–148.
15. Яковлева В. Б. Вербалізація концепту *сім'я* в українській мовній картині світу : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01. Харків, 2008. 22 с.
16. Bartmiński J. Polski stereotyp «matki». *Postscriptum Polonistyczne*. 1 (1), 33–53. URL : <https://journals.us.edu.pl/index.php/PPol/article/view/11184> (дата звернення: 10.03. 2022).

Список умовних скорочень джерел

- Гнатюк_K2 – Гнатюк В. Коломийки. Т. 2. *Етнографічний збірник*. Львів : 3 друк. Наук. Т-ва ім. Шевченка, 1906. Т. XVIII. 315 с.
- Гнатюк_Г – Гаївки / збір. В. Гнатюк. *Матеріали до української етнології*. Львів : 3 друк. Наук. Т-ва ім. Шевченка, 1909. Т. XII. 367 с.
- Гнатюк_О – Гнатюк В. Народні оповідання про опришків. *Етнографічний збірник*. Львів : 3 друк. Наук. Т-ва ім. Шевченка, 1910. Т. XXVI. 354 с.
- Гнатюк_КЩ – Колядки і щедрівки. Т. I–II / збір. В. Гнатюк. *Етнографічний збірник*. Львів : 3 друк. Наук. Т-ва ім. Шевченка, 1914. Т. XXXV–XXXVI.
- Гнатюк_ПП – Гнатюк В. Пісня про покритку, що втопила дитину. *Матеріали до української етнології*. Львів : 3 друк. Наук. Т-ва ім. Шевченка, 1919. Т. XIX–XX. С. 249–389.
- ГЗП – Говірки Західної Полтавщини. Збірник діалектних текстів / укл. Г. І. Мартинова. Черкаси : Видавець Чабаненко Ю. А., 2012. 342 с.
- Гов_У – Говірки історичної Уманщини та суміжних земель: монографія / за ред. Т. М. Тищенко. Умань : РВЦ «Софія», 2008. С. 80–247.
- Голянич – Голянич М. І. Мовний портрет села Тюдів. Словник : у 2 т. Івано-Франківськ : Лілея НВ, 2018. Т. 1: А–М. 1000 с.
- ГС – Хобзей Н., Ястремська Т., Сімович О., Дидик-Меуш Г. Гуцульські світи. Лексикон. Львів : Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2013 (Серія «Діалектологічна скриня»). 668 с.
- ГЧ – Говірки Черкащини. Збірник діалектних текстів / укл. Г. І. Мартинова, Т. В. Щербина, А. А. Таран. Черкаси : Видавець Чабаненко Ю. А., 2013. 881 с.
- Груш.¹ – Грушевський М. Дитина в звичаях і віруваннях українського народу. Матеріали з полудневої Київщини / опрац. Др. З. Кузеля. Ч. I. *Матеріали до українсько-руської етнології*. Львів : 3 друк. Наук. Т-ва ім. Шевченка, 1906. Т. VIII. 220 + VI с.
- Груш.² – Грушевський М. Дитина в звичаях і віруваннях українського народу. Матеріали з полудневої Київщини / опрац. Др. З. Кузеля. Ч. II. *Матеріали до українсько-руської етнології*. Львів : 3 друк. Наук. Т-ва ім. Шевченка, 1907. Т. IX. 145 с.
- ЗНАДОБИ – Гнатюк В. Знадобы до Галицько-руської демонології. Т. XV. *Етнографічний збірник*. Львів : 3 друк. Наук. Т-ва ім. Шевченка, 1904. 272 с.
- СГ – Мартинова Г. І., Щербина Т. В. Словник середньодніпрянських говірок. Черкаси : Видавець Чабаненко Ю. А., 2020. 492 с.
- СД¹ – Славянские древности. Этнолингвистический словарь. Москва : Международные отношения, 1995. 584 с.
- СД³ – Славянские древности. Этнолингвистический словарь. Москва : Международные отношения, 2004. 689 с.
- ЕОСУ³ – Етнографічний образ сучасної України. Корпус експедиційних фольклорно-етнографічних матеріалів : у 10 т. / за ред. Г. Скрипник. НАН України; ІМФЕ ім. М. Т. Рильського. Київ, 2016. Т. 3. 472 с.
- ЕОСУ⁵ – Етнографічний образ сучасної України. Корпус експедиційних фольклорно-етнографічних матеріалів : у 10 т. / за ред. Г. Скрипник. НАН України; ІМФЕ ім. М. Т. Рильського. Київ, 2020. Т. 5. 464 с.
- ЕОСУ⁶ – Етнографічний образ сучасної України. Корпус експедиційних фольклорно-етнографічних матеріалів : у 10 т. / за ред. Г. Скрипник. НАН України; ІМФЕ ім. М. Т. Рильського. Київ, 2016. Т. 6. 688 с.
- ЕСУМ³ – Етимологічний словник української мови: у 7 т. / ред. рада: О. С. Мельничук (гол.) та ін.; АН УРСР. Ін-т мовознавства ім. О. О. Потебні. Київ : Наук. думка, 1989. Т. 3. С. 161–162.
- ЛАЗО – Дзедзелівський Й. О. Лінгвістичний атлас українських говорів Закарпатської області України: Лексика. Ужгород, 1958–1993. Т. I–III.
- Лесюк – Лесюк М. Мовний світ сучасного галицького села (Ковалівка Коломийського району). Івано-Франківськ : Нова Зоря, 2008. 328 с.
- Манчук – Манчук О. Жыб'ївські новелі. Косів : Писаний Камінь, 2013. 76 с.

Муз_СД – Регіонально-жанрова антологія українського музичного фольклору. Том І. Обрядовий музичний фольклор Середньої Наддніпряниці / за ред. Г. А. Скрипник. НАН України; ІМФЕ ім. М. Т. Рильського. Київ, 2016. 364 с.

Онищук 1909 – Онищук А. Матеріали до гуцульської демонології / *Матеріали до української етнології*. Львів, 1909. Т. XI.

Онищук 1912 – Онищук А. З народнього життя Гуцулів. *Матеріали до української етнології*. Львів, 1912. Т. XV. С. 90–177.

Онищук_НЖ – Онищук А. З народнього життя Гуцулів. *Матеріали до української етнології* / за ред. В. Гнатюка. Львів : З друк. Наук. Т-ва ім. Шевченка, 1912. Т. XV. С. 90–158.

Піпаш – Піпаш Ю. О., Галас Б. К. Матеріали до словника гуцульських говірок (Косівська Поляна і Росішка Рахівського району Закарпатської області). Ужгород, 2005. 266 с.

Пісні_П – Народні пісні Полтавщини (з колекцій збирачів фольклору) / упоряд. Л. О. Єфремова. НАН України; ІМФЕ ім. М. Т. Рильського. Київ : Логос, 2016. 752 с.

ТСГГ – Гавука П. Д. Тлумачний словник гуцульських говірок. Словник. Косів : Писаний Камінь, 2017. 296 с.

Шух III – Шухевич В. Гуцульщина. Ч. 3. Львів, 1902. 257 с. (Матеріали до українсько-руської етнології. Т. V).

Шух V – Шухевич В. Гуцульщина. Ч. 5. Львів, 1908.

References

1. Aheieva, V. (1994). *Filosofia zhinochoho isnuvannia* [The philosophy of women's existence]. Kyiv : Osnovy, 5–21 (in Ukr.). In : Aheieva, V. (1994). *Filosofia zhinochoho isnuvannia* [The philosophy of women's existence]. Kyiv : Osnovy, 5–21 (in Ukr.).

2. Vezhbynsky, Ya. (2017). *Kontsept mat' v russkoi y polskoi lnhvokulturakh* [Concept mother in Russian and Polish linguistic cultures]. In : *Acta Universitatis Lodziensis. Folia Linguistica Rossica* (14), 39–51 (in Russ.).

3. Venzhynovych, N. F. (2018). *Frazemika ukrainskoi literaturnoi movy: kohnityvnyi ta lnhvokulturolohichnyi aspekty* [Phrasemics of Ukrainian Literary Language: Cognitive and Linguocultural Aspects]: monohrafiia. Uzhhorod : FOP Sabov A., 463 (in Ukr.).

4. Hrytsenko, P. Yu. (1990). *Arealne variuvannia leksyky* [Areal variation of lexical items]. Kyiv : Naukova dumka, 272 (in Ukr.).

5. Zubyk, L. V. (2019). *Rol materi u rodylnomu obriadi perekhodu hutsuliv (kinets XIX – persha polovyna XX st.)* [Mother's role in the birth rite of Hutsul's transition (end of XIX – first half of the XX cent.)]. In : *Hileia: naukovyi visnyk* [Gilea: Scientific Bulletin]. 149, 75–77 (in Ukr.).

6. Ihnatenko, I. (2016). *Zhinoche tilo u tradytsiinii kulturi ukraintiv* [Female body in the traditional culture of Ukrainians]. Kharkiv : Knyzhkovyi Klub «Klub Simeinoho Dozvillia», 224 (in Ukr.).

7. Kuzmenko, O. (2018). *Dramatyчне buttia liudyny v ukrainskomu folklori: kontseptualni formy vyrazhennia (period Pershoi ta Druhoi svitovykh voien): monohrafiia* [Drama human being in Ukrainian folklore: conceptual forms of expression (period of the First and Second World Wars)]. Lviv : Instytut narodoznavstva NAN Ukrainy, 728 (in Ukr.).

8. Sovtys, N. M. (2015). *Kontsept «maty» u tvorakh L. E. Venhlynskoho* [Concept «Mother» in the works of L. E. Venglinsky]. In : *Kyivski polonistychni studii* [Kivsky Polonistic Studies]. 26, 444–449 (in Ukr.).

9. Starovoitova, Kh. V. (2008). *Arkhetyp materi v suchasni frantsuzkii dramy: lnhvokohnityvnyi aspekt* [Mother's archetype in modern French drama: linguocognitive aspect]. Extended abstract of PhD dissertation (Ukrainian language). Kyiv, 20 (in Ukr.).

10. Sukalenko, T. M. (2010). *Metaforyчне vyrazhennia kontseptu zhinka v ukrainskii movi* [Metaphorical expression of the concept woman in Ukrainian]: monohrafiia. Kyiv : Vyd. Dim Dmytra Buraho, 240 (in Ukr.).

11. Franko, I. (1980). *Zhinocha nevolia v ruskykh pisniakh narodnykh* [Female bond in Ukrainian folk songs]. Zibrannia tvoriv v 50 t. T. 26. Kyiv : Naukova dumka, 210–253 (in Ukr.).

12. Khomik, O. Ye. (2013). *Oberehova leksyka ta frazeolohiia ukrainskoi rodylnoi obriadovosti* [Protective vocabulary and phraseology of Ukrainian birth ceremony]. In : *Naukovi zapysky Natsionalnoho universytetu Ostrozka akademiia* [Scientific notes of the National University Ostroh Academy]. 34 249–251 (in Ukr.).

13. Chernova, A. V. (2010). *Kontsepty «batko», «maty» v ukrainskii leksyko-frazeolohichnii systemi svitu* [The concepts «father», «mother» in the Ukrainian lexical and phraseological system of the world]. Extended abstract of PhD dissertation (Ukrainian language). Dnipro, 20 (in Ukr.).

14. Yung, K. (2013). *Psykhologichni aspekty arkhetypu materi* [Psychological aspects of mother archetype]. Lviv : Astroliabiia, 106–148 (in Ukr.).

15. Iakovlieva, V. B. (2008). *Verbalizatsiia kontseptu simia v ukrainskii movnii kartyni svitu* [Verbalization of the concept family in the Ukrainian language picture of the world]. Extended abstract of PhD dissertation (Ukrainian language). Kharkiv, 22 (in Ukr.).

16. Bartmiński, J. (2008). *Polski stereotyp «matki»* [Polish stereotype «mother»]. In : *Postscriptum Polonistyczne*, 1(1). Available at: <https://journals.us.edu.pl/index.php/PPol/article/view/11184> (in Pol.).

VERBALIZATION OF THE CONCEPT *MOTHER* IN MIDDLE-UPPER-DNIEPER
AND HUTSUL DIALECTS: AN ATTEMPT TO COMPARE

*Vira Diachuk, postgraduate Institute of Ukrainian Language,
National Academy of Science of Ukraine
(Kyiv, Ukraine)*

e-mail: virarozumna@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-3982-335X>

Abstract. Introduction. *In the national worldview system, concepts occupy an important place because they indicate the community value attitude to the cultural phenomenon. Verbalization of the concept testify to its significance in the speaker's world-image and show culturally determined ideas about it. In this regard, the study of concepts remains an important and urgent task of linguistics.*

Purpose. *The aim of our research is to find out the common cognitive features of the concept MOTHER and ways of its verbalization in the Middle-upper-Dnieper and Hutsul dialects.*

Results. *The concept MOTHER has six common cognitive features in researched linguistic areas: pregnancy causes changes in the woman's body; childbirth turns a woman into a mother; a mother is the most relative person for the baby; a mother takes care of the baby; a mother is the first child's educator; a mother is a child's defender.*

In general, the concept MOTHER is represented by lexical and syntactic ways. Lexical ways of verbalization in the Middle-upper-Dnieper dialects are single nouns, noun derivatives, dialect verb, single metaphorical nominations. Syntactic nominations are illustrated by phrases (descriptive, possessive), compound formations with the appositive connection between their components, constructions with the form of «respectable plurality», phraseological units and comparative constructions. The lexical ways of verbalization in the Hutsul dialects are also represented by single nouns, noun and verbal derivatives, single metaphorical nominations. Syntactic verbalization ways include verbal, descriptive, possessive units, comparative constructions, phraseological units and constructions with the form of «respectable plurality».

Originality. *The concept MOTHER has not been the object of research in the Middle-upper-Dnieper and Hutsul dialects yet, so the investigation of its cognitive features and ways of verbalization is the advances of this article.*

Conclusions. *In spite of the fact, that the researched linguistic areas are far from each other and belong to different archetypes of local culture, different ways of the concept verbalization testify to its important place in dialect speakers' conceptual world pictures. Ways of the concept verbalization focus around lexical item «mother», its different variants and relate to the names of a woman during the period of pregnancy and after childbirth. Common nominative, semantic and evaluative features of compared linguistic and cultural areas indicate the closeness of their traditions and at the same time a high level of their uniqueness.*

Key words: *concept, mother, the Middle-upper-Dnieper dialects, the Hutsul dialects, world-image.*

Надійшла до редакції 05.03.22

Прийнято до друку 03.05.22

УДК 811.161.2'367

DOI: 10.31651/2226-4388-2022-32-46-56

СИНКРЕТИЧНІ СКЛАДНОСУРЯДНІ РЕЧЕННЯ В УКРАЇНСЬКІЙ ЛІТЕРАТУРНІЙ МОВІ

*Л. В. Шитик, доктор філологічних наук, професор, завідувачка кафедри
українського мовознавства і прикладної лінгвістики*

*Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького
(Черкаси, Україна)*

e-mail: l_shytyk@ukr.net

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-5941-672>

Статтю присвячено дослідженню синкретичних складносурядних речень як репрезентантів внутрішньорангової спільнокатегорійної синхронної перехідності в українській літературній мові. Мета статті – комплексно проаналізувати синкретичні складносурядні речення, марковані внутрішньоранговим спільнокатегорійним синкретизмом. У процесі дослідження застосовано метод лінгвістичного опису мовних фактів, структурний метод, представлений методиками структурно-семантичного та трансформаційного аналізу, метод моделювання та компонентного аналізу.

Переосмислено принципи класифікації складносурядних речень, обґрунтовано доцільність виокремлення в їхніх межах конструкцій, маркованих внутрішньоранговим спільнокатегорійним та різнокатегорійним синкретизмом. З'ясовано чинники, що зумовлюють синкретизм складносурядних речень: лексичне наповнення предикативних частин і транспозиційна природа сполучників, тобто їхня здатність до перенесення в іншу семантико-синтаксичну сферу. Констатовано, що спільнокатегорійна синхронна перехідність у сфері складносурядного речення можлива завдяки ускладненню єднальної, зіставної, протиставної, розділової, приєднувальної та градаційної семантики супровідними значеннями. Умотивовано поділ синкретичних складносурядних речень на типи і підтипи, інвентаризовано засоби зв'язку предикативних частин. Виокремлено й описано єднально-зіставні, єднально-протиставні, єднально-приєднувальні, зіставно-єднальні, протиставно-зіставні, приєднувально-єднальні, приєднувально-протиставні, протиставно-приєднувальні, градаційно-приєднувальні та градаційно-розділові складносурядні речення.

***Ключові слова:** синхронна перехідність, синкретичні складносурядні речення, внутрішньоранговий спільнокатегорійний синкретизм, внутрішньоранговий різнокатегорійний синкретизм.*

Актуальність. Вивчення складних системних відношень і динамізму в мові неможливе без урахування явищ перехідності. Їх традиційно вважають поєднанням різнотипних утворень, що є наслідком трансформаційних процесів або віддзеркаленням проміжних, синкретичних фактів, характерних для системи мови в синхронному аспекті. З огляду на це явища перехідності диференційовані на діяхронні (історичні зміни) та синхронні (синкретичні утворення) [1, с. 83]. Наукове зацікавлення становить дослідження явищ синхронної перехідності, або синкретизму, у річищі системного багатоаспектного аналізу складного речення.

Синхронну перехідність як кількاظлощинне явище доцільно описувати за такими параметрами: внутрішньорівнева // різнорівнева, внутрішньорангова // різнорангова, спільнокатегорійна // різнокатегорійна (див. докладніше: 23). У межах складносурядних речень різні вияви семантико-синтаксичних відношень між предикативними частинами засвідчують наявність внутрішньорангового спільнокатегорійного та різнокатегорійного синкретизму. Спільнокатегорійна синхронна перехідність у сфері складносурядного

речення можлива завдяки ускладненню єднальної, зіставної, протиставної, розділової, приєднувальної та градаційної семантики іншими супровідними семантико-синтаксичними відношеннями, що загалом притаманне синтаксичній системі української мови. Причини цього явища, як стверджує М. М. Греб, обґрунтовані в теорії асиметрії мовного знака, сутність якої полягає в тому, що в межах конструкцій, репрезентованих структурною схемою одного виду, може формуватися значення іншого виду [9, с. 108]. З огляду на це в асиметричних конструкціях зміст «не відповідає структурній схемі, відходить від зразка, заданого його структурним механізмом» [16, с. 306].

Сурядність називають синтаксичною категорією, що пов'язана з уявленням про певний умовний простір, у якому усталена конфігурація центральних і периферійних компонентів категорії сурядності, окреслені сфери перетину з іншими синтаксичними категоріями [7, с. 6]. У системі складносурядного речення логічно виокремлювати власне-складносурядні речення, не обтяжені додатковими семантичними відтінками, і синкретичні конструкції, для яких характерна спільнокатегорійна синхронна перехідність (поєднано різні семантичні відтінки сурядності) та різнокатегорійний синкретизм (синтезовано сурядність та підрядність чи сурядність та безсполучниковість).

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Складносурядні речення поставали предметом уваги багатьох лінгвістів. Ознаки власне-складносурядних речень чітко сформулював О. М. Пешковський: зворотність відношень, наявність показника відношень між частинами (сполучника), що має певне значення; ізоморфізм виражених у цих реченнях відношень сурядним відношенням між словоформами [18, с. 462–466]. Під першу ознаку підлягають лише складносурядні власне-єднальні речення зі значенням одночасності та розділові із семантикою чергування, решта конструкцій є синкретичними з різним ступенем вияву формальних чи значеннєвих ознак. Синкретизмом форми марковані складносурядні закритої структури, оскільки вже диференційні ознаки цього структурного типу – закритість структури, двокомпонентний склад, незворотність предикативних частин – суперечать самому поняттю сурядності. На думку І. Р. Вихованця, закріплене розташування предикативних частин, тобто їхня незворотність, слугує свідченням подібності складносурядних речень до складнопідрядних [5, с. 308]. Крім того, у межах складносурядних одного семантичного різновиду помітний синтез різних семантико-синтаксичних відношень. Такі речення або зараховують до периферії сурядності як перехідні конструкції, [5, с. 307–308; 7, с. 6–7] або вважають реченнями ускладненої семантики [9, с. 108] тощо.

Деякі складні синтаксичні одиниці є результатом деривації сурядних і підрядних конструкцій [докладніше див.: 23, с. 258–263] чи стоять на межі складного речення і складного синтаксичного цілого. Г. Ф. Гаврилова виокремлює серед складносурядних речень єдності, що належать до перехідних випадків, які поєднують ознаки складного речення і складного синтаксичного цілого. Це конструкції, що виражають причиново-наслідкові відношення між частинами, формальним показником яких слугує не сполучник, а змістове наповнення частин, що формує загальну семантику співвідношення, а також складносурядні речення з протиставно-обмежувальним значенням. Незважаючи на наявність сурядних сполучників, семантико-синтаксичні відношення виражені іншими засобами утворення складного синтаксичного цілого: накладанням логіко-семантичних відношень, семантичним перекриванням тощо [6, с. 17–24]. Аналогічні конструкції в українській мові кваліфіковані як складноприєднувальні речення, співвідносні з підрядними (зміщені підрядні речення) [10, с. 32]. На нашу думку, їх доцільно зараховувати до єднально-приєднувальних складносурядних речень, попри виразну синонімію із супровідними конструкціями, напр.: *Чотириста кубометрів за секунду проносила бурхлива Кзилсу в найсухіші періоди року, і це цілком гарантувало безперебійність роботи гідроелектростанцій* (Іван Ле) – пор. Т.:³ *Чотириста кубометрів*

³ Т. – трансформований відповідник.

за секунду проносила бурхлива Кзилсу в найсухіші періоди року, **що** цілком гарантувало безперебійність роботи гідроелектростанції.

Речення однотипного складу відкритої структури зі сполучником і дехто з дослідників також аналізує у сфері зв'язного тексту [3, с. 90–95; 19, с. 108]. Окремі різновиди складносурядних речень, з огляду на їхню специфіку, зараховують до складнопідрядних речень. За особливостями спрямованості взаємовідношень компонентів В. В. Щеулін розмежовує складнопідрядні речення, компоненти яких (т. зв. уявнопідрядні речення) взаємопояснюють один одного, і складнопідрядні речення, компонентам яких (т. зв. зчленованих речень) властивий паралелізм структури (тотожна організація). Речення другого типу виражають семантику перерахування можливих або взаємозаперечних явищ, подій, дій тощо, унаслідок чого посідають нейтральне місце стосовно конкретної взаємспрямованості: *не то ... не то, то ... то* [24, с. 22].⁴

На периферії складносурядних речень аналізує конструкції з парними сполучними засобами *як... так і, не тільки... але й, не лише... а й, якщо не... то, не стільки... скільки* тощо Г. М. Глушкова, кваліфікуючи їх як складні речення зі складнішим типом зв'язку – взаємопідрядністю. Цей висновок дослідниця вмотивовує тим, що предикативні частини таких синтаксичних одиниць оформлені як підрядні частини складнопідрядних речень, вони мають усталений порядок розташування частин тощо [7, с. 6–7].

Синкретизм у системі складносурядних речень уможливлений передусім лексичним наповненням предикативних частин. На важливості цього чинника наголошував І. Р. Вихованець, констатує, що єднальний сполучник і як асемантичний засіб зв'язку лише поєднує сурядні частини, тобто стосується загальної ідеї сукупності (співіснування, поєднання). Семантико-синтаксичні відношення, характерні для складносурядних речень закритої структури, виражає не сполучник *і*, а лексичний склад сурядних частин та структурні особливості складного речення [5, с. 309].

На нашу думку, транспозиційна природа сполучників, тобто їхня здатність до перенесення в іншу семантико-синтаксичну сферу, також сприяє синтезові семантико-синтаксичних відношень у складносурядних реченнях. К. Г. Городенська вважає, що для сурядних сполучників характерна функційна двоплановість, яка «виявляється у вираженні власного для семантичної групи семантико-синтаксичного відношення або лише вказуванні на нього та в передаванні деякими сполучниками кожної семантичної групи невласного чи невласних семантико-синтаксичних відношень» [8, с. 103]. Спеціалізуючись на вираженні свого відношення, деякі з них можуть транспонуватися у вторинні семантико-синтаксичні сфери. Дослідниця виокремлює частково асемантичні сполучники, що охоплюють транспоновані в певну сферу семантичні сполучники, уживані в ролі асемантичних. Серед єднальних сполучників транспозиційну природу мають: приєднувальний *та й*; протиставні *а, да*; розділові *хоч... хоч, чи... чи, чи то... чи то*; підрядний повторюваний *що... що*. Можуть бути транспоновані в зіставні сполучники протиставний *а* та розділовий *а то*. У сферу протиставних потрапляють єднальні *та, і*, розділовий *а то*. Градаційні сполучники *як не... то, якщо не... то, коли не... то* та єднальний *і... і* можуть виражати розділові відношення. Транспонованими в приєднувальні сполучники дослідниця вважає градаційно-приєднувальні сполучники *а ще, та ще, а ще й, та ще й, ще й*; єднальні сполучники *і, й, та, і... і, й... й, та... та*; протиставні сполучники *а, але, проте, зате, однак, одначе*. У сферу градаційних може перейти власне-приєднувальний *а також* [там само, с. 190–191].

Отже, внутрішньорангова синхронна перехідність, реалізована у сфері складносурядного речення, може мати спільнокатегорійний і різнокатегорійний вияви. Синкретизмом диференційних ознак однієї категорії в межах складносурядних речень наділені нетипові утворення – репрезентанти спільнокатегорійної синхронної

⁴ За характером семантичних співвідношень між компонентами В. В. Щеулін зараховує до складнопідрядних речень синтаксичні одиниці з протиставним (но), зіставним (*чем... тем*) та розділовим (*то ли... то ли*) співвідношенням компонентів [24, с. 34].

перехідності, яка можлива завдяки ускладненню єднальної, зіставної, протиставної, розділової, приєднувальної та градаційної семантики іншими супровідними типами значеннєвих відношень. Вивчення специфіки синкретичних складносурядних речень заслуговує на дослідницьку увагу з огляду на наявність дискусійних моментів типології цих синтаксичних одиниць та різноманітності їх мовленнєвих виявів.

Мета статті – комплексно проаналізувати синкретичні складносурядні речення як репрезентанти внутрішньорангового спільнокатегорійного синкретизму.

Матеріали і методи дослідження. Лексичний матеріал дібраний переважно з художніх творів, оскільки саме в них синкретичні конструкції представлені найповніше, частину речень узято з інтернету. Специфікою теми дослідження зумовлений комплексний підхід до вибору методів дослідження, серед яких: метод лінгвістичного опису мовних фактів, структурний метод, представлений методиками структурно-семантичного та трансформаційного аналізу, метод моделювання та компонентного аналізу.

Результати дослідження та їх обговорення. У системі складносурядних речень української мови можливий внутрішньоранговий спільнокатегорійний синкретизм єднальних, розділових, зіставних, протиставних, приєднувальних та градаційних конструкцій.

Спільнокатегорійною синхронною перехідністю марковані складносурядні **єднальні** речення, що реалізують такі семантико-синтаксичні відношення:

– **єднально-зіставні**, напр.: *І переходять ранні осені у зими, І весни запізнiлі в літа не спішать* (О. Білаш) – пор. **Т.:** *І переходять ранні осені у зими, а весни запізнiлі в літа не спішать; Стоїть над нами Всесвіт у зоряній кольчuzі, і повен місяць сходить над нами, ніби щит* (Л. Костенко); *Нам не було до них ніякого діла, і їм не було ніякого діла до нас* (Є. Кононенко); *Крилаті в нього вродяться плоди, і з тих плодів посіються сади* (Л. Костенко);

– **єднально-протиставні**, напр.: *Щось приходжу я в невідповідність, і чомусь, злочинниця, не каюсь* (Л. Костенко) – пор. **Т.:** *Щось приходжу я в невідповідність, але чомусь, злочинниця, не каюсь; В гріхах по вуха пізнаємо щастя і, не допивши з чарівної чаши, раптово покидаєм землю* (П. Осадчук); *Вже вечір другого дня, і Лариса не знаходить собі місця в оновленій квартирі* (Є. Кононенко);

– **єднально-приєднувальні**, напр.: *Люди шукають істинного в житті, і в цьому їхній найбільший блуд* (В. Шевчук); *Застеляйте столи та все килимами, Та кладіть калачі з ярої пшениці* (Нар. тв.); *Нехай і вивішували на свята портрети старих дебільних державних мужів, і то були винятково чоловіки* (Є. Кононенко); *Там є наш дім і обрiй твоїх рук, і ще душа не відає розлук. І ще є час для друзів і гостей. І щастя є. І донечка росте. І син малює квіточку зорі, як той маленький принц Екзюпері* (Л. Костенко).

А. П. Загнітко виокремлює складносурядні речення єднальної невідповідності – один із різновидів складносурядного речення із загальним єднальним значенням, що витлумачені як речення нерівнорядного складу, у яких стверджується поєднання несумісного або об'єднання різного, неподібного. Значення єднальності, на думку дослідника, може бути ускладнене протиставним, протиставно-допустовим або зіставно-допустовим значенням, додатковими засобами зв'язку тут слугують синтаксичні спеціалізовані елементи – прислівники й частки зі значенням акцентування несподіваності, протиставлення, допусту, невідповідності: *раптом, все ж, все-таки, а от тощо*; фіксований порядок компонентів; співвідношення модальних планів предикативних сурядних частин [11, с. 215–216].

Розділові сполучники *хоч... хоч, чи... чи, чи то... чи то* в разі нейтралізації розділового значення можуть потрапляти до сфери єднальних семантико-синтаксичних відношень, уподібнюючись до асемантичного повторюваного єднального сполучника *і... і* [8, с. 106]. На нашу думку, у такій позиції вони виражають розділово-єднальні семантико-

синтаксичні відношення, які реалізовані, очевидно, на рівні простого речення, бо випадки функціонування в сфері складного речення не зафіксовані.

Зіставні складносурядні речення, на переконання І. Р. Вихованця, являють собою перехідні конструкції між складносурядними реченнями закритої та відкритої структури, «через те одна частина конструкцій перебуває в зоні власне-зіставних відношень, а інша – у зоні зіставно-єднальних відношень» [5, с. 307–308]. Формантом **зіставно-єднального значення** слугує сполучник *a*, напр.: *А всі були вже трішечки поети, і розпливались посмішки до вух, і вечір сипав золоті монети в його потертий сірий капелюх...* (Л. Костенко) – пор. **Т.:** *І всі були вже трішечки поети, і розпливались посмішки до вух, і вечір сипав золоті монети в його потертий сірий капелюх; Приходять зими, весни, осені і літа, А з ними, як оплавлені свічки, літа* (О. Білаш); *Тоді полум'я стовпом шарахає вгору, обличчя солдатів робляться червоними, веселими, а брови майже в усіх руді, поприсмалювані* (Гр. Тютюнник).

Контекстуальне набуття єднальної функції призводить до розширення складу сурядних частин і вживання повторюваного сполучника *a... a*, напр.: *А сонце ставить ногу через тин, А в сонця хмара – золота крисаня...* (І. Драч); *А жайвір щебече, а сивий будяк посихає, а жито, як рута, як смута, зеленим вуском колихає* (А. Малишко); *А піді мною земля така свіжа, така м'яка, мов колиска, а наді мною небо таке синє, таке ласкаве, а за вербами причаїлась дрімота й шепче: «Засни собі, засни собі...»* (М. Стельмах); *А вітер ховає слова, рве прямо біля порога і штовхає мене в сіни; а крупа, як тертушкою, – по ногах, по ногах...* (Гр. Тютюнник).

На наявності єднального значення в зіставних конструкціях наголошує М. М. Греб: «Це зумовлено самою природою формування зіставлення як логічно-мисленнєвої операції. <...> мовець спочатку поєднує ситуації дійсності для наступного виявлення між ними подібності чи розбіжності» [9, с. 108–109]. Важливу роль у з'ясуванні загальної семантики відношень у зіставних конструкціях, де можливий і єднальний, і зіставний сполучники, відіграє, окрім формального показника, ще й семантика частин, яка або підтримує, або заперечує семантику засобу зв'язку [15, с. 32]. М. М. Греб зауважує, що в реченні *А вечір палить вікна, а синя хмара жаром пройнялася, а синій ліс просвічує вогнем, а вітер віти клонить і співає мені пісні в ушах* (М. Рильський) значення сполучника *a* загалом підтримане семантикою частин, де наявне зіставлення динамічних процесів, характерних для різних учасників, а тому в ній виражене лише зіставне значення [9, с. 108]. На нашу думку, відкритість структури аналізованого речення, його багатокomпонентний склад, повторюваність сполучника – це диференційні ознаки єднальних складносурядних речень відкритої структури, що дає підстави вирізняти зіставно-єднальне значення.

К. Г. Городенська акцентує на вторинному діалектному вживанні сполучника *a* зі значенням єднального сполучника *i*, напр.: *Коню сивий, будь щасливим а не спотикайся* (П. Чубинський) [8, с. 105].

Про використання сполучника *a* в значенні *i* зазначають й інші дослідники. Ю. Г. Барабаш називає два випадки такого функціонування: а) сполучник *a* об'єднує кілька предикативних частин, що передають одночасність дії або стану; б) сполучник *a* в поєднанні з прислівниками *потім, тоді* формує складносурядне речення зі значенням наступності (послідовності) [2, с. 68]. Уважаємо, що речення другого різновиду також мають зіставно-єднальне значення, напр.: *Нас годували легендами, а потім дехто з нас і сам почав їх вигадувати* (В. Шкляр).⁵

⁵ Сполучник *a*, синонімічний до *i*, слугує компонентом і таких сполучних засобів: *a тому, а від того, а через те, а отже* тощо, напр.: *Йому тепер не треба вже ні королівської влади, ні посполитих рушень для охорони від внутрішніх ворогів своїх прав, а тому воно й прагне звести короля лише до ролі парадного фігуранта шляхетської пихи* (М. Старицький); *А я йшов і йшов, заходячи в сферичне тіло, а від того в нове, тобто ніби сам ставав на якийсь час кубом, кулею і таке інше* (В. Шевчук); *Там козацькі розрухи, а отже, народ роздрознений і поруйнований* (В. Шевчук). Аналітична одиниця *a відтак* вказує на поступове або

Протиставно-зіставне значення також спричинене транспозиційною природою протиставного сполучника *a*, який функціює в транспозиційній сфері зіставного семантико-синтаксичного відношення [8, с. 105]. Лексичне наповнення предикативних частин прогнозує обидва значення, напр.: *Було життя як віри без пунктуації, а смерть поставить крапку і тире* (Л. Костенко) – пор. **T₁**: *Було життя як віри без пунктуації, а тим часом смерть поставить крапку і тире*; **T₂**: *Було життя як віри без пунктуації, але смерть поставить крапку і тире*; *Моя любов чолом сягала неба, а Гриць ходив ногами по землі* (Л. Костенко); *Чесноти душили, як горе сироту, а жити чомусь знову закортіло* (Іван Ле); *З усіх доріг – до Матері найдовша, а мала б бути – найкоротша* (М. Машенко). В останньому реченні, крім зіставно-протиставного, виражене й допустове відношення, що засвідчене в трансформованому варіанті, пор. **T.**: *З усіх доріг – до Матері найдовша, хоч мала б бути – найкоротша*.

Приєднувальні складносурядні речення І. Р. Вихованець вважає специфічним різновидом речень закритої структури, що, як і зіставні, «деякими ознаками зближуються з єднальними складносурядними реченнями» [5, с. 308]. На думку А. П. Загнітка, такі конструкції не повністю виявляють відношення рівнозначності, аналогічності, але водночас поєднують семантику граматичної рівнозначності й додатковості, оскільки перша частина семантично завершена, а друга – оформлює у висловленні додаткову інформацію до першої частини. Показниками приєднування слугують спеціальні сполучники: *та і, при цьому, до того ж, а те, а не те, не те* тощо; єднальні сполучники разом із лексичними одиницями приєднувальної семантики *і притому, і зате* тощо. Приєднувальне значення виражене разом із єднальним, протиставним [11, с. 218], про що свідчить наявність сполучників *і* та *а* в складі сполучникових поєднань.

Семантико-граматичну своєрідність цих конструкцій відображає приєднувальний сполучник *та й* [5, с. 308], а тому конструкції з ним мають **приєднувально-єднальне** значення [напр.: *Винаймати квартиру не було грошей, та й у радянські часи знайти житло для найму нелегко* (Є. Кононенко); *От я, бачиш, думав, що тут, у столиці, зв'язки твого свекра допоможуть, та й мої старі приятелі зі студентських літ* (Дара Корній)] та **приєднувально-протиставне** [напр.: *Одна його доля – чорні бровенята, Та й тих люде заздрі не дають носить* (Т. Шевченко) – пор. **T.**: *Одна його доля – чорні бровенята, але й тих люде заздрі не дають носить*].

Роль виразників приєднувального семантико-синтаксичного відношення, констатує К. Г. Городенська, виконують протиставні сполучники *а, але, проте, зате, однак, одначе* [8, с. 104].⁶ Транспоновані у сферу приєднувальних відношень, вони формують **протиставно-приєднувальне** значення складносурядних речень, напр.: *Його становище серед робітників Голодностепського будівництва і так не було безпечним, а тут ще така прикра зустріч з Лодиженком* (Іван Ле); *Ти вір у це, але й готовим будь своїм життям відстояти майбутть* (М. Луків); *Мав пройти повз школу, але туди не збирався заходити...* (В. Шевчук).

У системі **градаційних** складносурядних речень явище синкретизму спричинене складною природою градаційного відношення, численними транспозиційними процесами градаційних сполучників. У лінгвістичній літературі представлено неоднозначні підходи до з'ясування специфіки градаційних конструкцій: їх зараховують «до протиставних і частково до приєднувальних» [17, с. 199], до периферії складносурядних речень з огляду на специфічний зв'язок між предикативними частинами – взаємопідрядний [13, с. 32–33], кваліфікують як зіставні сполучники [21, с. 192], градаційно-єднальні [12, с. 202],

паралельне розгортання дії в часі, напр.: *Тож мусив постояти, поки товар пройде, а відтак рушив широкою вулицею* (В. Шевчук). Такі конструкції є репрезентантами внутрішньорангового різнокатегорійного синкретизму, оскільки поєднують ознаки сурядності і підрядності (докладніше див.: 23, с. 264–266).

⁶ Конструкції зі сполучними засобами *проте, зате, однак, одначе* зараховуємо до безсполучниково-сполучникових складних речень з огляду на специфіку цих засобів зв'язку, які логічно кваліфікувати аналогами сполучників.

еднально-градаційні [20, с. 161] тощо (докладніше див.: [8, с. 68–70; 4, с. 45–51, с. 118–134; 14, с. 118–131]).

Транспоновані в приєднувальні сполучники, градаційно-приєднувальні сполучні засоби *а ще, та ще, а ще й, та ще й, ще й* [8, с. 68–70] спеціалізовані на вираженні **градаційно-приєднувального** семантико-синтаксичного відношення, напр.: *За письменного трьох неписьменних дають, та ще й не беруть* (Нар. тв.); *Двоє похмурих чоловіків привезли підводою труну з тілом загиблого, а ще один привів із ближнього села священика* (В. Шкляр); *Прокіп Тищук був земляком, ... та ще й служили в одному полку...* (В. Лис). Семантико-синтаксичні відношення в реченнях зі сполучним засобом *а ще* кваліфікують і як поширювально-приєднувальні [22, с. 21–28].

До градаційно-приєднувальних зараховують також сполучні засоби, для яких характерна функційна «двоплановість у вираженні градаційного та приєднувального семантико-синтаксичного відношень у разі семантичного збалансування, урівноваження поєднаних компонентів» [4, с. 126–127]. Це такі засоби зв'язку: *а й, а навіть, і навіть, та навіть, ба навіть, а до того ж, і до того ж, а то й, і то, а що (вже), а то (вже)*, напр.: *Люди брели в тій хуртовині, неначе білі ведмеді, й навіть гендлярі валютою не витримали й ушилися геть* (Л. Конончук); *Перекошені стіни й солом'яна покрівля потемніли від часу, і навіть хрест на гостроверхій вищці геть почорнів* (М. Старицький); *Недавня банківська криза на Кіпрі вартувала бізнесменам та юристам багатьох сивих волосин, а до того ж незабаром застосовуватимуться положення нової податкової Конвенції й одночасно відійдуть в історію деякі нульові показники, до яких так звик «кіпроорієнтований» бізнес* (<http://www.ukrjurist.com/>); *Останній, з ким я ще хоч якось міг говорити років вісім тому, був Крючков, і то справа торкалася промисловості...* (<http://eramedia.com.ua/article/>); *Ну хоч Ляшко вибирався, а то вже два місяці всім ніколи* (<http://blog.i.ua/community/>).

А. П. Загнітко виокремлює також пояснювально-приєднувальні складносурядні речення закритої структури, друга частина яких з'являється в процесі мовлення як щось додаткове до першої (основними засобами зв'язку слугують сполучники *і тому, і притому, а й*) або друга частина пояснює, розкриває іншими словами зміст першої (сполучники *а саме, тобто*, які приєднують другу предикативну частину). Поява другої частини є раптовою і не зумовлена змістом першої [11, с. 216–217].⁷

Спеціалізовані на вираженні градаційного семантико-синтаксичного відношення парні сполучники *якщо не... то, як не... то* можуть перебувати у функційному полі розділового значення, репрезентуючи **градаційно-розділову** семантику, напр.: *Робота у спеку: якщо не сієста, то часті перерви на відпочинок – академік Кундієв* (<http://www.ukrinform.ua/ukr/news/>) – пор. **Т.**: *Робота у спеку: або сієста, або часті перерви на відпочинок – академік Кундієв; Як не скарб, то пожежа* (Н. та О. Шевченки). Часто в таких реченнях виразне й умовне і (чи) зіставне значення, напр.: *Як не з'їм – то понадкушую* (Нар. тв.) – пор. **Т1:** *Або з'їм – або понадкушую*; **Т2:** *Якщо не з'їм – то понадкушую*; **Т3:** *Не з'їм – а понадкушую*.

Прокоментований матеріал уможливує таке схематичне представлення типології синкретичних складносурядних речень (див. табл. 1).

⁷ Такі конструкції ми зараховуємо до перехідних сурядно-підрядних складних речень, що є репрезентантами внутрішньорангового різнокатегорійного синкретизму (докладніше див.: 23, с. 263–276).

Типологія синкретичних складносурядних речень

№ з/п	Типи	Підтипи	Засоби зв'язку
1.	У межах єднальних складносурядних речень:	1) єднально-зіставні: 2) єднально-протиставні: 3) єднально-приєднувальні:	<i>i, i...i;</i> <i>i;</i> <i>та, і, і... і.</i>
2.	У межах зіставних складносурядних речень:	зіставно-єднальні:	<i>а, а... а.</i>
3.	У межах протиставних складносурядних речень:	1) протиставно-зіставні: 2) протиставно-приєднувальні:	<i>а;</i> <i>але й, а, але.</i>
4.	У межах приєднувальних складносурядних речень:	1) приєднувально-єднальні: 2) приєднувально-протиставні:	<i>та й;</i> <i>та й.</i>
5.	У межах градаційних складносурядних речень:	1) градаційно-приєднувальні: 2) градаційно-розділові:	<i>а ще, та ще, а ще й, та ще й, ще й; а й, а навіть, і навіть, та навіть, ба навіть, а до того ж, і до того ж, а то й, і то, а що (вже);</i> <i>якщо не... то, як не... то.</i>

Висновки та перспективи дослідження. Отже, системне дослідження складносурядних речень передбачає не лише розроблення загальних принципів і методик аналізу, але й опис семантики перехідності у внутрішньоранговій та різноранговій площинах. Внутрішньорангова синхронна перехідність, реалізована у сфері складносурядного речення, має спільнокатегорійний і різнокатегорійний вияви. Спільнокатегорійна синхронна перехідність у системі складносурядного речення можлива завдяки ускладненню єднальної, зіставної, протиставної, розділової, приєднувальної та градаційної семантики іншими супровідними семантико-синтаксичними відношеннями, що загалом притаманне синтаксису української мови. Причиною цього явища є асиметрія мовного знака, сутність якої полягає в тому, що в межах конструкцій, репрезентованих структурною схемою одного виду, формується значення іншого виду. Можливий синтез єднально-зіставних, єднально-протиставних, єднально-приєднувальних, зіставно-єднальних, протиставно-зіставних, приєднувально-єднальних, приєднувально-протиставних, протиставно-приєднувальних, градаційно-приєднувальних та градаційно-розділових семантико-синтаксичних відношень.

Пропонована студія прогнозує дослідження складносурядних речень як репрезентантів внутрішньорангового різнокатегорійного синкретизму. З огляду на це, вивчення синкретичних утворень перспективне для подальших наукових пошуків.

Список використаної літератури

1. Бабайцева В. В. Явление переходности в грамматике русского языка. Москва : Издательский дом «Дроффа», 2000. 638 с.
2. Барабаш Ю. Г. Сильова диференціація складних речень із часовим відношенням : дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01 / Харківський державний педагогічний університет ім. Г. С. Сковороди. Харків, 2010. 215 с.

3. Валимова Г. В. Сложное предложение и сочетание предложений. *Вопросы синтаксиса русского языка* : сб. статей. Ростов-на-Дону: Рост.-на-Дону гос. пед. ин-т, 1973. С. 90–96.
4. Весельська Г. С. Нові явища у функціонуванні сурядних сполучників в українській мові кінця ХХ – початку ХХІ ст. : дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01 / НАН України ; Інститут української мови. Житомир, 2012. 199 с.
5. Вихованець І. Р. Граматика української мови. Синтаксис. Київ : Либідь, 1993. 368 с.
6. Гаврилова Г. Ф. Сложносочинённое предложение в системе других синтаксических конструкций. *Сложное предложение в системе других синтаксических категорий* : межвуз. сб. научн. тр. Ленинград : изд-во ЛГПИ, 1984. С. 17–24.
7. Глушкова Г. М. Структурно-семантичні типи сурядності : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01 / Дніпропетровський державний університет. Дніпропетровськ, 1998. 16 с.
8. Городенська К. Г. Сполучники української літературної мови : монографія. Київ : Видавничий дім Дмитра Бураго, 2010. 208 с.
9. Греб М. М. Семантико-граматичні чинники формування зіставного відношення у складних конструкціях сучасної української мови. Донецьк : ТОВ «Юго-Восток, Лтд», 2007. 188 с.
10. Жайворонок В. В. Зміщені підрядні речення. *Мовознавчі студії*. Київ : Наукова думка, 1976. С. 32–39.
11. Загнітко А. П. Словник сучасної лінгвістики: Поняття і терміни. Донецьк : ДонНУ, 2012. Т. 3. 426 с.
12. Каранська М. У. Синтаксис сучасної української літературної мови. Київ : НМК ВО, 1992. 350 с.
13. Конопленко Н. А. Текстотвірний потенціал парцельованих конструкцій : дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01 / Запорізький національний університет. Запоріжжя, 2007. 184 с.
14. Косарева М. М. Динамічні процеси в системі сполучників сучасної української літературної мови : дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01 / НАН України : Інститут української мови. Київ, 2013. 240 с.
15. Крейдлин Г. Е., Падучева Е. В. Взаимодействие ассоциативных связей и актуального членения в предложениях с союзом *a*. *Научно-техническая информация. Серия 2. Информационные процессы и системы*. 1974. № 9. С. 31–37.
16. Ломакович С. В. Займенниково-співвідносні речення в сучасній українській мові : дис. ... д-ра філол. наук : 10.02.02 / Тернопільський державний педагогічний інститут. Тернопіль, 1993. 382 с.
17. Мельничук О. С. Розвиток структури слов'янського речення. Київ : Наукова думка, 1966. 324 с.
18. Пешковский А. М. Русский синтаксис в научном освещении. 7-е изд. Москва : Учпедгиз, 1956. 511 с.
19. Распопов И. П. Спорные вопросы синтаксиса. Ростов-на-Дону : изд-во Ростовского университета, 1981. 125 с.
20. Сучасна українська літературна мова. Морфологія / за заг. ред. І. К. Білодіда. Київ : Наукова думка, 1969. 583 с.
21. Сучасна українська літературна мова. Синтаксис / за заг. ред. І. К. Білодіда. Київ : Наукова думка, 1972. 516 с.
22. Чолкан В. А. Частка як модальний компонент функтива складного речення. *Лінгвістичні студії* : зб. наук. праць. Донецьк : ДонНУ, 2001. Вип. 8. С. 21–28.
23. Шитик Л. В. Синхронна перехідність синтаксичних одиниць в українській літературній мові : монографія. Черкаси : видавець Чабаненко Ю. А., 2014. 474 с.
24. Щеулин В. В. О классификации сложноподчинённых предложений. Воронеж : изд-во Воронежского университета, 1972. 50 с.

References

1. Babajceva, V. V. (2000). Yavlenie perehodnosti v grammatike russkogo yazyka [The phenomenon of transitivity in the grammar of the Russian language]. Moskva: Izdatelskij dom «Droffa», 638 (in Russ.).
2. Barabash, Yu. H. (2010). Stylova dyferentsiatsiia skladnykh rechen iz chasovym vidnoshenniam [Stylistic differentiation of composite sentences with time relation]. PhD dissertation (Ukrainian language). Kharkiv, 215 (in Ukr.).
3. Bilodid, I. K. (Ed.) (1969). Suchasna ukrainska literaturna mova [Modern Ukrainian Literary Language. Morphology]. Kyiv: Naukova dumka, 583 (in Ukr.).
4. Bilodid, I. K. (Ed.) (1972). Suchasna ukrainska literaturna mova [Modern Ukrainian Literary Language. Syntax]. Kyiv: Naukova dumka, 516 (in Ukr.).
5. Cholkan, V. A. (2001). Chastka yak modalnyi komponent funktyva skladnoho rechennia [A part as a modal component of a complex sentence function]. In: *Linhvistychni studii [Linguistic Studies]*: zb. nauk. prats. Donetsk: DonNU, 8, 21–28 (in Ukr.).
6. Gavrilova, G. F. (1984). Slozhnosochinyonnoe predlozhenie v sisteme drugih sintaksicheskikh konstrukcij [Complex sentence in the system of other syntactic constructions]. In: *Slozhnoe predlozhenie v sisteme drugih sintaksicheskikh kategorij [A complex sentence in the system of other syntactic categories]*: mezhvuz. sb. nauchn. tr. Leningrad: izd-vo LGPI, 17–24 (in Russ.).

7. Hlushkova, H. M. (1998). Strukturno-semantychni typy suriadnosti [Structural-semantic types of coordination]. Extended abstract of PhD dissertation (Ukrainian language). Dnipropetrovsk, 16 (in Ukr.).
8. Horodenska, K. H. (2010). Spoluchnyky ukrainskoi literaturnoi movy [Conjunctions of the Ukrainian Literary Language] : monohrafiia. Kyiv: Vydavnychi dim Dmytra Buraho, 208 (in Ukr.).
9. Hreb, M. M. (2007). Semantyko-hramatychni chynnyky formuvannia zistavnoho vidnoshennia u skladnykh konstruktivnykh suchasnoi ukrainskoi movy [Semantic-grammatical factors of formation of a comparative relation in complex constructions of modern Ukrainian language]. Donetsk: TOV «Iuho-Vostok, Ltd», 188 (in Ukr.).
10. Karanska, M. U. (1992). Syntaksys suchasnoi ukrainskoi literaturnoi movy [Syntax of Modern Ukrainian Literary Language.]. Kyiv: NMK VO, 350 (in Ukr.).
11. Konoplenko, N. A. (2007). Tekstotvirnyi potentsial partselovanykh konstruktiv [Text-building potential of parted structures]. PhD dissertation (Ukrainian language). Zaporizhzhia, 184 (in Ukr.).
12. Kosarieva, M. M. (2013). Dynamichni protsesy v systemi spoluchnykiv suchasnoi ukrainskoi literaturnoi movy [Dynamic Processes in the System of Conjunctions in Contemporary Ukrainian Literary Language]. PhD dissertation (Ukrainian language). Kyiv, 240 (in Ukr.).
13. Krejdlin, G. E. & Paducheva, E. V. (1974). Vzaimodejstvie asociativnykh svyazej i aktualnogo chleneniya v predlozheniyah s soyuzom *a* [Interaction of associative connections and actual division in sentences with the conjunction *a*]. In: *Nauchno-tehnicheskaya informaciya Seriya 2. Informacionnye processy i sistemy* [Scientific and technical information. Series 2. Information Processes and Systems]. 9, 31–37 (in Russ.).
14. Lomakovych, S. V. (1993). Zaimennykovo-spivvidnosni rechennia v suchasni ukrainskii movi [Pronoun-and-correlation sentences in the modern Ukrainian language]. PhD dissertation (Ukrainian language). Ternopil, 382 (in Ukr.).
15. Melnychuk, O. S. (1966). Rozvytok struktury slovianskoho rechennia [Development of the structure of the Slavic sentence]. Kyiv: Naukova dumka, 324 (in Ukr.).
16. Peshkovskij, A. M. (1956). Russkij sintaksis v nauchnom osveshhenii [Russian syntax in scientific coverage]. 7-e izd. Moskva: Uchpedgiz, 511 (in Russ.).
17. Raspopov, I. P. (1981). Spornye voprosy sintaksisa [The controversial issues of syntax]. Rostov-na-Donu: izd-vo Rostovskogo universiteta, 125 (in Russ.).
18. Shheulin, V. V. (1972). O klassifikacii slozhnopodchinyonykh predlozhenij [On the classification of compound sentences]. Voronezh: izd-vo Voronezhskogo universiteta, 50 (in Russ.).
19. Shytyk, L. V. (2014). Synkhronna perekhidnist syntaksychnykh odynyt v ukrainskii literaturnii movi [Synchronous Transition of Syntactic Units in the Ukrainian Literary Language]: monohrafiia. Cherkasy: vydavets Chabanenko Yu. A., 474 (in Ukr.).
20. Valimova, G. V. (1973). Slozhnoe predlozhenie i sochetanie predlozhenij [A composite sentence and a combination of sentences]. In: *Voprosy sintaksisa russkogo yazyka* [Questions of the syntax of the Russian language]: sb. statej. Rostov-na-Donu: Rost.-na-Donu gos. ped. in-t, 90–96 (in Russ.).
21. Veselska, H. S. (2012). Novi yavysheha u funkcionuvanni suriadnykh spoluchnykiv v ukrainskii movi kintsia XX – pochatku XXI st. [New phenomena in the functioning of the integrative conjunctions in the Ukrainian language at the end of the XX – the beginning of the XXI century]. PhD dissertation (Ukrainian language). Zhytomyr, 199 (in Ukr.).
22. Vykhoanets, I. R. (1993). Hramatyka ukrainskoi movy. Syntaksys [Grammar of the Ukrainian language. Syntax]. Kyiv: Lybid, 368 (in Ukr.).
23. Zahnitko, A. P. (2012). Slovnyk suchasnoi lnhvistyky: Poniattia i terminy [Dictionary of Modern Linguistics: Concepts and Terms]. Donetsk: DonNU, 3, 426 (in Ukr.).
24. Zhaivoronok, V. V. (1976). Zmishcheni pidriadni rechennia [Shifted subordinate sentences]. In: *Movoznavchi studii* [Linguistic Studies]. Kyiv: Naukova dumka, 32–39 (in Ukr.).

SYNCRETIC COMPOUND SENTENCES IN THE LITERARY UKRAINIAN LANGUAGE

**Liudmyla Shytyk, Doctor of Philological Sciences,
Professor of the Department of Ukrainian Linguistics and Applied Linguistics,
Bohdan Khmelnytsky National University of Cherkasy
(Cherkasy, Ukraine)**

e-mail: l_shytyk@ukr.net

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-5941-672>

Abstract. Introduction. *The study of the specificity of syncretic compound sentences deserves research attention in view of the presence of debatable aspects of the typology of these syntactic units and the diversity of their speech manifestations.*

Purpose. *The purpose of the article is a comprehensive analysis of syncretic compound sentences marked by syncretism of intra-rank common category.*

Methods. *In the research process, we used the method of linguistic description of language facts, the structural method represented by the methods of structural-semantic and transformational analysis, the method of modeling and component analysis.*

Results. *The article exposes some aspects of the research of syncretic compound sentences as representants of synchronous transitivity of intra-rank common category in the literary Ukrainian. Principles of classification of compound sentences are rethought, expediency of selection of constructions marked by the syncretism of intra-rank common category and intra-rank multi-category within compound sentences is justified. Factors that predetermine syncretism of compound sentences are found out: lexical filling of predicative parts and transpositional nature of conjunctions, i. e. their capacity for transference in another semantic-syntactic sphere. It is established, that syncretism of intra-rank common category in the field of a compound sentence is possible due to complication of connective, comparable, adversative, dividing, joining and gradation semantics with accompanying values. Differentiation of syncretic compound sentences into types and subtypes is motivated, the inventory of communication means of predicative parts is conducted. Connective-comparable, connective-adversative, connective-joining, comparably-connective, adversatively-comparable, joining-connective, joining-adversative, adversatively-joining, gradation-joining and gradation-dividing compound sentences are distinguished.*

Originality. *The originality of scientific research consists in the theoretical substantiation of the expediency of singling out syncretic compound sentences as representatives of syncretism of intra-rank common category and in clarifying their structural-semantic typology.*

Conclusion. *It is concluded that compound sentences are differentiated into proper-compound and syncretic compound sentences, which are characterized by synchronous transitivity of common category and multi-category. Syncretism of common category is implemented due to the complication of connective, comparable, adversative, dividing, joining and gradation semantics with accompanying semantic-syntactic relations. Syncretic complex sentences are differentiated into types and subtypes according to formal and semantic indicators.*

Key words: *synchronous transitivity, syncretism of compound sentences, syncretism of intra-rank common category, syncretism of intra-rank multi-category.*

Надійшла до редакції 09.01.22

Прийнято до друку 10.03.22

ПЕРИФРАСТИЧНІ ЗВ'ЯЗКИ ХОРОНІМА РОСІЯ В ПУБЛІЦИСТИЧНО-ПОЛІТИЧНОМУ ДИСКУРСІ: СТРУКТУРА, СЕМАНТИКА, АКСІОЛОГІЯ

*М. І. Степаненко, доктор філологічних наук,
професор кафедри української мови Полтавського національного педагогічного
університету імені В. Г. Короленка
(Полтава, Україна)*

e-mail: myk_ivan@ukr.net

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-6727-1265>

У кожної нації свої хвороби.

У Росії – невиліковна.

Ліна Костенко

У статті досліджено головню із семантичного та аксіологічного, почасти з формально-граматичного поглядів перифрастичні зв'язки хороніма Росія в сучасному публіцистично-політичному дискурсі.

Мета роботи – з'ясувати кризь призму перифрастичної сфери на основі різних критеріїв номінування структурну організацію, семантичну диференціацію та аксіологічний потенціал пропріатив Росія в досліджуваному текстовому масиві. Використано описовий метод, метод дистрибутивного аналізу, концептуального аналізу, а також методу безпосередніх складників.

З'ясовано екстралінгвальні умови появи описових структур, що характеризують за історичними, культурними, політичними, соціальними й іншими чинниками особливості внутрішньої та зовнішньої діяльності Росії як окремої держави і як суб'єкта сучасного світу. Виняткову увагу приділено українсько-російським відносинам і специфіці вербалізації їх на перифрастичному рівні. Визначено критерії ідентифікування описових найменувань пропріатива Росія, представлено їхню семантичну диференціацію. Розкрито лексико-семантичний склад перифрастичних зворотів, встановлено принципи значеннєвого корелювання, ізофункційних зв'язків між компонентами описуваних одиниць. Проаналізовано аксіологічний потенціал перифраз, доведено, що їхня пейоративна конотація домінує над меліоративною, причиною чого є позамовні чинники (менталітет, політичні суперечності, стратегія і тактика очільника держави тощо).

Ключові слова: публіцистично-політичний дискурс, хоронім Росія, перифрази, аксіологія, семантична диференціація вторинних номінувань, пейоративна конотація описових зворотів.

Актуальність. З-поміж широкого спектра пропріативів, які побутують у сучасному публіцистично-політичному дискурсі, високим ступенем продуктивності вирізняються хороніми Україна та Росія, що може бути пояснене позамовними і власне мовними чинниками. Екстралінгвальність пов'язана передусім із напруженістю сучасних політичних, економічних, культурних та інших зв'язків між сусідніми державами, контрастивною специфікою їхньої ментальності, зятятим прагненням Росії тримати в покорі Україну, усіляко перешкоджати процесові входження нашої держави до європейського співтовариства та НАТО. Щодо інтралінгвальності, то вона сфокусована насамперед навколо парадигматики і синтагматики вирізнених хоронімів, словом, доквіл способів можливої вербалізації їх як конструктивних компонентів сучасного публіцистично-політичного тексту.

Матеріали, методи та методики дослідження. У процесі дослідження використано описовий метод (для фіксації та системного оброблення, зокрема класифікування, фактичного матеріалу), метод дистрибутивного аналізу (для встановлення закономірностей сполучуваності конститuentів перифрастичного вислову), концептуального аналізу (для з'ясування інтенсивності вияву аксіологічності у складі перифрастичних структур і на рівні міні-, макротексту), а також методу безпосередніх

складників (для інтерпретування багатокомпонентних вторинних найменувань у вигляді ієрархії її елементів).

Основною джерельною базою роботи послужили монографії «Політичне сьогодення української мови» (ПСУМ: 542–550), «Публіцистично-політичні перифрази в українській мові» (ППП: 511–522), «Динаміка українського політичного лексикону: 2018–2019 рр.» (ДУПЛ: 350–353), «Найновітніші динамічні процеси в українському політичному лексиконі: 2020 рік» (НДП, 224–226), різні інтернет-видання, у яких системно представлено датований 2004–2020 рр. корпус публіцистично-політичної перифрастики.

Хоронім *Росія* аналізували під різним кутом зору історики, політологи, соціологи, культурологи й інші вчені. Зауважимо, що в центрі мовознавчих студій він як реалізатор перифрастичних зв'язків не опинився, що й визначає **актуальність** пропонованої статті.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Лінгвістичну сутність цього мовного феномену (і природу вторинних номінувань загалом) з'ясовували Т. Андрєва, Ю. Браїлко, Т. Булах, Г. Євсєєва, Л. Завгородня, Т. Князь, Т. Коваль, В. Красавіна, І. Медвідь, М. Навальна та ін. Дослідники одностайні в тому, що розгляданому пропріативові властива активна й глибинна за своєю суттю текстотвірна роль, що іманентно закріплені за ним описові звороти наповнені важливим суспільно-політичним змістом і виразним аксіологічним потенціалом. Переконливо доведено, що перифрази об'єднуються в регулярні парадигми, компоненти яких експлікують специфічну семантику, особливе конотативне значення, а в сукупності вторинні назви описуваного денотата дають цілісне об'єктивне, а нерідко й суб'єктивне уявлення не тільки про державу, її внутрішні та зовнішні форми діяльності, а й про народи, які її населяють і підтримують із нею відносини, налагоджують економічні, політичні, культурні та інші зв'язки тощо.

Цікавою видається в цьому контексті розвідка Л. Малецькі про концепт *РОСИЯ* на матеріалі сучасної української преси. У праці справедливо наголошено, що «північний сусід» (або “великий брат”, як часто називають Росію, – вираз має статус прецедентного) у дискурсі українських теленовін та публіцистики постає в негативному світлі вже протягом тривалого часового відрізка» [6, с. 86]. Автор акцентує й на тому, що сьогоднішня рецепція розглядуваного концепту невіддільна від такої проблеми, як виняткова складність натеperішніх українсько-російських зв'язків. Вони «найчастіше подаються як конфліктні» через «різні фактори: менталітет, історичні передумови, політичні суперечності, амбіції очільників держав тощо» [там само]. Перифрастичний матеріал, що є в нашому розпорядженні, потверджує цю думку й водночас зобов'язує констатувати таке: мовний ресурс моделювання іміджу Росії «не репрезентований як постійний і остаточний» [6, с. 89], він щоразу набуває нових семантичних та прагматичних форм вияву. «...Невгамовні імперські амбіції “Великого брата”, – слушно твердить Л. Малецькі, – дають змогу припускати, що це будуть здебільшого (якщо не виключно) риси та ознаки з чітко вираженою негативною оцінкою» [там само].

Мета статті – з'ясувати крізь призму перифрастичної сфери на основі різних критеріїв номінування структурну організацію, семантичну диференціацію та аксіологічний потенціал хороніма *Росія* в новітньому публіцистично-політичному дискурсі.

Результати дослідження та їх обговорення. Згідно зі статистичними даними, одержаними на матеріалі суцільної вибірки, основний масив з-поміж вторинних назв, які характеризують денотат *Росія*, формують виструктурувані за зразком складних словосполучень конструкції (55 %). З-поміж них переважають ті, що побудовані за моделлю підрядності (42 %), а менший відсоток становлять синтаксичні структури із сурядним (3 %) і комбінованим підрядно-сурядним зв'язком (10 %). Нижчий ступінь продуктивності виявляють описові звороти, утворені за моделлю простих підрядних (30 %) та сурядних (3 %) словосполучень (33 %) і складнопідрядних речень (12 %). У

прямій залежності від компонентної організації перебуває семантичний план досліджуваних синтаксичних одиниць: чим вона розлогіша, тим він інформативніший. Основним поширювачем формально-граматичної, отже, і значеннєвої структури перифрастичних конструкцій є неоднорідні стосовно плану змісту ад'єктиви у функції атрибутивних модифікаторів. Вони нерідко утримують релевантний зміст, подеколи перебирають на себе демаркаційну роль і стають семантико-аксіологічним центром перифрастичного виразу, пор.: *Росія* → *динозавр із величезним тілом і маленьким мозком* [УП, 2021], *буйний північний сусід* [ППП, с. 511], *сатанинська імперія зла* [ДУПЛ, с. 353].

Вторинні назви не виникають спонтанно. Їхня з'ява зумовлена потребою дати експліцитно задекларовану позитивну або негативну оцінку людині, явищу, події тощо. В основі творення перифрастичних зворотів, які характеризують денотат *Росія*, лежать різні критерії номінування. Один із них – «періоди становлення і розвитку Росії». Він об'єднує досить продуктивний тип описових зворотів, що вказують на важливі віддалені в часі (генетичний зв'язок із Золотою Ордою), а також недавні (невіддільність від, здавалося б, вічного «могутнього Радянського Союзу», виняткова роль найбільшої республіки в колишній федеративній соціалістичній державі) історичні віхи еволюції держави, про яку йдеться. Найпослідовніше це передають конструкції з граматично панівним компонентом-актуалізатором семи 'продовження, розвиток початого, підготовленого' (*наступниця, правонаступниця, спадкоємниця, продовження*): *наступниця Золотої Орди* [ППП, с. 518], *правонаступниця колишнього СРСР* [ДУПЛ, с. 352], *самопроголошена наступниця СРСР* [ППП, с. 520], *спадкоємниця жорстокої азійсько-ординської, деспотично-монархічної та тоталітарно-комуністичної державності* [ПСУМ, с. 549]. За сучасною Росією, яка послідовно й чітко тримається імперських традицій, стійко закріпився перифрастичний вислів *Радянський Союз-2* [РС, 2018]. У відношенні семантичної кореляції з наведеними синтаксичними структурами перебувають перифрази, що мають у своєму складі конститuentи, для яких ідентифікувальною є сема 'стосується азійського способу життя' (*Азіона, азійський, євразійський, орда, ординський, каганат* та ін.): *хижа пащека Азіопи* [ПСУМ, с. 550], *азійська Москва* [ДУПЛ, с. 350], *очманілий від безкарності євразійський хижак* [ДУПЛ, с. 352], *остання орда без честі, без віри, без Бога* [НДР, с. 225], *ординський агресор* [ППП, с. 519], *Орда–Московія–Росія* [УП, 2021], *кремлівський каганат* [ПСУМ, с. 546]. Спорідненість Росії не зі слов'янським, а радше з татарським світом передає описовий зворот *слов'янізована, а не слов'янська держава* [ПСУМ, с. 549]. Розряд описуваних мовних одиниць доповнюють утворення з іменниковою лексемою *брат*, яка детермінує прикметники *старший, молодший*. Ці синтаксичні структури розширили діапазон усталених ідеологічно забарвлених сполук української мови. За російською історіографією, що мала сприятливі умови для розвитку в імперську добу й не втрачає цих позицій на своїй батьківщині й тепер, *Росія – старший брат* [ППП, с. 521], зрозуміло, *України*, тобто цей вислів «треба ... сприймати як псевдонім або синонім слова "росіянин"» [7]. За українською історіографією, яку культивували в часи національного ренесансу, жорстоко переслідували в період імперського розквіту і яка повносило заявила про себе в добу незалежності, *Росія – молодший брат України* [ПСУМ, с. 547]. Важливо наголосити, що дослідники міжнародних справ вважають Україну *політично старшим братом*, а Росію – *політично молодшим братом*. Таку версію обґрунтував «міжнародний стратег у координатах історії» [3] Збігнев Бжезінський, відверто заявивши, що «Україна у політичному розвитку просунулася набагато далі Росії, що дозволяє вважати її політично "старшим" братом Росії» [5]. Крім вирізнених, у великому за обсягом обстежуваному матеріалі зафіксовано інші перифрастичні найменування, які мають у своєму складі компонент *брат* і програмовані ним поширювачі з яскраво заманіфестованим переносним значенням, зрозуміло, і самобутнім конотативним змістом, напр.: *«брат» із сокирою за поясом* [ППП, с. 511].

До розряду перифраз з інваріантним значенням «Росія» органічно входять структури, вичленувані за ідентифікувальним критерієм «межування України з Росією». Нейтральну або відносно нейтральну семантику передають описові звороти з граматично панівними компонентами *сусід*, *держава*, що вступають у регулярні семантико-синтаксичні зв'язки з прикметниками-репрезентантами параметричного («значний своїми розмірами»), квантитативного («значний кількістю»), просторового («розташований поблизу», «характерний для певної частини світу») або темпорального («постійний час») значення: *великий сусід* [ПСУМ, с. 543], *північно-східний сусід* [УП, 2018], *північний сусід* [ПСУМ, с. 548], *сусідня держава* [УП, 2018], *московський сусід* [ППП, с. 518], *одвічний сусід* [УП, 2017]. За умови експансії компонентного складу аналізованих вторинних найменувань іншими поширювачами їхня семантична тональність змінюється, здебільшого в бік пейоративності. Основними актуалізаторами її є ад'єктивні лексеми зі значенням негативної оцінки загалом і соціальної зокрема (*агресивний*, *буйний*, *навіжений*, *імперський* та ін.): *агресивна сусідня держава* [ДУПЛ, с. 350], *агресивний сусід* [ПСУМ, с. 542], *навіжений сусід* [ППП, с. 518], *східний імперський сусід* [ПСУМ, с. 550].

З розглядуваними іменниково-прикметниковими перифрастичними конструкціями можуть корелювати описові звороти іншої формально-граматичної природи. Це, зокрема, прикладкові структури (*сусід-агресор* [ПСУМ, с. 549], *сусід-загарбник із завидючими очима* [ПСУМ, с. 549]), синтаксичні конструкції з відокремленими означеннями, вираженими прикметниковими зворотами (*сусідня неофашистська держава*, *хронічно хвора на імперські марення* [ПСУМ, с. 549]), складні речення з присубстантивно-атрибутивною підрядною частиною (*сусідня держава, яка свого часу обіцяла захищати територіальну цілісність України* [ППП, с. 520], *агресивний сусід, який анексував Крим і погрожує політико-військовими деструктивними діями з різних боків* [ДУПЛ, с. 350]). Виділені складні за будовою вторинні назви вирізняє широта інформативної наповнюваності, тобто вони є семантично поліфункційними, а досить часто й синкретичними.

Розлогим діапазоном представлені перифрастичні звороти з критерієм номінування «сучасні відносини між Україною та Росією». Ні в кого не викликає сумніву, що вони далекі від добросусідських. Аналіз вияскравленого екстралінгвального контексту посилить покликання на вже згадуваного Збігнева Бжезінського, який наголошував, що Україна має «в певному сенсі... перевагу перед Росією», оскільки «Київська Русь була прообразом України», отож в Україні в «цьому сенсі більше зв'язків із заходом», саме вона може «допомогти Росії стати частиною демократичного заходу і грати там важливу роль» [5]. Що ж до інтралінгвального контексту, то він такий: на зміну ідеологічно маркованим описовим структурам радянської доби, для яких ідентифікувальним засобом є вислів Максима Рильського *нерозлучні дві сестри*, прийшли вторинні найменування з відмінним, часто протилежним змістом. Виникнення їх, наголосимо ще раз, детерміноване позамовними чинниками – постійне втручання Російської Федерації у внутрішню і зовнішню діяльність суверенної України, силомічне відвернення від європейського вектора, Північноатлантичного альянсу, розпалювання війни на Сході України та загарбання частини Донбасу, анексування Криму й т. ін. Найвищим ступенем продуктивності наділені неускладнені або ускладнені синтаксичні структури, конструктивним центром яких є пейоративно конотований іменник *ворог*, що реалізує значення «принциповий противник чого-небудь»: *наш ворог-окупант* [ПСУМ, с. 547], *ворог української державності* [ПСУМ, с. 543]. Ця лексема найчастіше сполучається з прикметниками, які експлікують видільну, соціальну семантику (*головний*, *екзистенційний*, *історичний* та ін.), указують на часовий проміжок (*віковічний*, *вічний*, *довічний*, *одвічний* і под.), реалізують різні типи негативної оцінки (*жорстокий*, *кривавий*, *небезпечний*, *підлий* та ін.): *екзистенційний довічний ворог України* [ППП, с. 514], *головний наш ворог* [ПСУМ, с. 544], *віковічний ворог* [ППП, с. 512], *вічний ворог України* [ПСУМ, с. 543], *вічний історичний ворог України* [ППП, с. 512], *одвічний жорстокий*

ворог [ППП, с. 519], *кривавий ворог* [ДУПЛ, с. 351], *небезпечний ворог* [ДУПЛ, с. 352], *підлий ворог*, який намагається розкласти Україну зсередини [ПСУМ, с. 548]. З аналізованими описовими зворотами у відношенні ізофункційности перебувають конструкції, у яких роль присубстантивного поширювача виконує ад'єктив *ворожий* із притаманними йому значеннями «який виявляє ворожнечу», «який перебуває у стані ворожнечі»: *ворожа держава* [ППП, с. 513]. Значення «зовнішній ворог» експліцитно репрезентують перифрази з компонентами *агресор*, *окупант*, *загарбник*, що можуть виконувати роль конструктивного центру речень, словосполучень простої чи ускладненої будови або функціювати на правах прикладки: *глобальний агресор* [ДУПЛ, с. 351], *агресор*, який розв'язав і веде вже 7-й рік війну за знищення України [НДП, с. 224], *північний окупант* [ДУПЛ, с. 352], *окупант*, який чинить злочин агресії проти України та здійснює окупацію частини української території за допомогою регулярних військ і іррегулярних збройних формувань та окупаційної адміністрації [НДП, с. 225], *держава-окупант частин української території* [ППП, с. 514], *держава-загарбниця* [УП, 2021].

Менш поширений тип утворюють перифрастичні звороти з критерієм номінування «глава держави». Мовиться, звісно, про Володимира Путіна. Доречно зауважити, що перифрастичне поле «П(п)резидент» еволюціонує в сучасному публіцистичному дискурсі в такому напрямі: «...в усі досліджувані часові відтинки (з 2004 до 2019 р.) [у 2020–2021 рр. також – М. С.] особливим динамізмом компонентного складу, розлогістю семантичної будови, яскравістю конотативних властивостей вирізняється корпус описових зворотів, які стосуються президента Російської Федерації Володимира Путіна. Причина цього явища лежить на поверхні: Росія, використовуючи потужний медійний, фінансовий та інший арсенал, продовжує впливати на ситуацію в Україні, на вектори її внутрішнього й зовнішнього розвитку» [9, с. 34]. Розряд зафіксованих раніше семантично неоднорідних вторинних номінувань [ПСУМ, с. 269–282; ППП, с. 311–321; ДУПЛ, с. 237–242; НДП, с. 159–161] у 2021 році активно поповнили нові перифрази, ядро яких сформували ті, що промовисто віддзеркалюють мілітаристські прагнення очільника *держави-ізгоя* [ППП, 514], його авторитарний стиль керівництва, як-от: *загроза № 1 для національної безпеки Британії* [УП, 2021], *абсолютне зло для України* [УП, 2021], *слабкий диктатор* [УП, 2021]. Систему чинного правління в Росії та його наслідків чітко відображає описова структура *страшна країна, у якій народ єдиний із владою, якою б вона не була, – аби лише в чоботях* [НДП, с. 226]. Аналізовані мовні одиниці диференційовано на два типи: 1) ті, що мають компонент-антропонім Путін, і 2) ті, які утворені за участю вторинної назви сьогоденішнього керівника Росії. З-поміж перших вирізнено два підтипи: 1) нейтральніші стосовно конотативних властивостей структури з детермінованим компонентом *держава* та прізвищем (*Путін*) або ім'ям і прізвищем (*Володимир Путін*) президента Російської Федерації: *держава на чолі з Володимиром Путіним* [ППП, с. 514], *держава Путіна* [РС, 2020]; 2) аксіологічно прозоріші структури з посесивним прикметником, що походить від антропоніма *Путін*: *путінська держава* [ПСУМ, с. 548]. Перифрази другого типу постали на основі таких семантично забарвлених іменників, як *імперія*, *Раша*, *Московія*, *гідота* та ін.: *путінська кремлівська Раша* [ПСУМ, с. 548], *путінська Московія* [ППП, с. 520]. Їх постійно супроводжують атрибутивні модифікатори з притаманним їм негативним значенням: *кривава імперія Путіна* [ППП, с. 517]. Лексико-семантична база для творення вторинних найменувань Володимира Путіна досить розлога: президента Росії порівнюють із *Кощеєм Безсмертним*, додаючи по батькові *Балбесович*, та іншими негативними персонажами або відомими широкому загалові чи й усьому світові одіозними постатями: *гнила імперія Коція Балбесовича Безсмертного* [ППП, с. 513], *бен-путінська гідота* [ПСУМ, с. 543]. Принагідно зазначимо, що сучасний публіцистично-політичний дискурс рясніє антропонімами з мотивувальною семою 'світовий тиран', як-от: *Путлер (Путін + Гітлер)* із набором похідних від нього утворень [*путлерівець (путлерівці), путлера, путлерятко (путлерята), путлерист (путлеристи), путлеризм*], *Н(н)едоГітлер*, *Адольф Путін (Адольф Гітлер + Володимир Путін)*,

Володимир (Вован) Адольфович Путін (Володимир **Володимирович** Путін + Адольф Гітлер), Володимир Гітлерович (**Володимир Володимирович** Путін + Адольф Гітлер), Н(н)едоСталін, Володимир Сталінович (**Володимир** Путін + Йосип **Сталін**), Володимир Віссаріонович (**Володимир** Володимирович Путін + Йосип **Віссаріонович** Сталін), Йосип Путін (**Йосип** Сталін + Володимир **Путін**), Володимир Володимирович Каддафі (**Володимир Володимирович** Путін + Муаммар **Каддафі**), Усамир (Усама бен Ладен + Володимир **Путін**), Усама бен Путін (**Усама бен** Ладен + Володимир **Путін**), Володимир (Вован) бен Путін (**Володимир** **Путін** + Усама **бен** Ладен), Володимир бен Ладен (**Володимир** **Путін** + Усама **бен** Ладен), Усама Бенладенович (Усама **бен** Ладен + Володимир **Володимирович** Путін), ПутЛаден (Володимир **Путін** + Усама **бен** Ладен), бен Путін (Усама **бен** Ладен + Володимир **Путін**), ПутСейн (Володимир **Путін** + Саддам Хусейн), Володимир (Вован) Саддамович (**Володимир** **Путін** + Саддам Хусейн), Путінеску (Володимир **Путін** + Ніколае Чаушеску), Адольф Чаушескович Хусейн (Адольф Гітлер + Ніколае **Чаушеску** + Саддам Хусейн), Адольф Бенітович Сталін (Адольф Гітлер + **Беніто** Муссоліні + Йосип **Сталін**).

Ще одну групу сформували перифрази, згруповані навколо критерію номінування «державний символ – герб у вигляді золотого двоголового орла». Це, зокрема, описові звороти з іменником *орел* та сполучуваням із ним прикметником *двоголовий* (*двоглавий*), що функціонують як самостійні конструкції або як присубстантивні конкретизатори: *двоголовий орел* [ПСУМ, с. 544], *північний орел двоголовий* [НДП, с. 225], *окупант з орлом двоглавим* [ПСУМ, с. 547].

У досліджуваній перифрастичній сфері виявлено й такий критерій номінування, як «непристойна кричалка про президента Російської Федерації Володимира Путіна з повторюваним складом *ла*»: *Ла-ла-країна* [ППП, с. 517], *Ла-ла-ленд* [ППП, с. 518]. Цій «пісеньці», приреченій на виняткову популярність і необмеженість кордонами, дали життя харківські вболівальники футболу, вона відразу перетворилася на інтернет-мем, що його активно підхопили міжнародні засоби комунікації.

До розряду вживаних належать перифрастичні структури, вичленувані за критерієм номінування «форма правління в сучасній Росії». Основний зміст цього різновиду досліджуваних конструкцій із максимальною конкретністю передає вторинна назва *агресивна держава, що тримається на культурі однієї особи* [ППП, с. 511]. З нею семантично перегукуються інші описові найменування, як-от: *країна із слабким громадянським суспільством* [ППП, с. 516]. Те, що Росія нагадує імперію, «яка недорозпалася» [4], державу з низьким індексом демократії, потверджують перифрастичні вислови з компонентами-актуалізаторами семи ‘несумісність із побудованою на принципах демократії формою влади’ (*імперія, неоімперія, імперський, великоімперський, неоімперський, неофашистський*). З іменниками *імперія, неоімперія* у відношенні регулярної семантичної сумісності перебувають прикметники, які передають значення «пов’язаний із суспільним розвитком»: *кривава імперія Путіна* [ППП, с. 517], *расистська імперія Путіна* [ППП, с. 520], *червона імперія* [ППП, с. 521]. Для ад’єктивів *імперський, великоімперський, неоімперський* типовою є сполучуваність із субстантивами, що безпосередньо або через контекстуальне тло транслюють негативну семантику: *великоімперська російська цицька* [ПСУМ, с. 543], *неофашистська держава, хронічно хвора на імперські марення* [ПСУМ, с. 549].

Відомо, що зовнішні функції держави є однією з найважливіших сфер її діяльності. Перифрази, об’єднувальним засобом яких є критерій номінування «зовнішні функції держави Росії», позначені особливим оцінним потенціалом. Їх структурують і заряджені пейоративним змістом граматично панівні компоненти, і програмовані ними поширювачі, зосібна атрибутивні. Ядерний тип становлять описові звороти, що розкривають стратегію і тактику загарбницького курсу Росії, яка, «вилупившись із яйця Золотої Орди», постійно «воювала з усіма сусідами по периметру кордонів своєї держави» і, «як уламок Золотої Орди, продовжила ту ж політику» [1]. Оречевленим наслідком такої політики стало

поіменування описуваного хороніма *визначним майстром привласнення чужих територій* [ППП, с. 512], *штучною країною, склеєною із захоплених територій* [ППП, с. 522], *штучно створеною країною* [ПСУМ, с. 550].

Росію небезпідставно вважають *гравцем на світовій арені* [ПСУМ, с. 544] і водночас сприймають її як *пандемію в політиці* [К, 2021]. Конструктивним центром перифрастичних зворотів із критерієм номінування «авторитет і статус Російської Федерації на світовому просторі» постають нейтральні стосовно конотації (*виклик, гравець, держава, джерело, донор, країна, уособлення* та ін.) й обарвлені негативною тональністю (*ворог, загроза, жандарм, зло, монстр, порушник, пострах, терорист* і под.) лексеми з притаманними їм широкими сполучувальними можливостями у вигляді семантично й аксіологічно маркованих одиниць, пор.: *країна зі слабкою здатністю домовлятися* [УП 2021] й *уособлення всесвітнього зла* [ППП, с. 521], *світовий жандарм-контрреволюціонер* [НДП, с. 225], *пострах усього цивілізованого світу протягом ХХ сторіччя* [ПСУМ, с. 548], *терористичний монстр* [НДП, с. 225], *світовий порушник спокою* [НДП, с. 225]. Найбільш уживаний тип становлять конструкції із субстантивами *виклик, ворог, загроза*, для яких ідентифікувальною є сема 'заподіювання зла': *глобальний виклик для всього цивілізованого світу* [ППП, с. 513], *найбільший виклик безпеці за ціле покоління* [ППП, с. 518], *небезпечний ворог і довгострокова загроза для України* [ДУПЛ, с. 352], *ворог номер один для демократичного вільного світу* [ППП, с. 513], *глобальна загроза всьому світові* [ППП, с. 513], *глобальна загроза для всього вільного й цивілізованого світу* [ППП, с. 513], *загроза від Балтійського до Чорного моря* [ППП, с. 514], *загроза для будь-якої країни, куди може дістатися «зелений чоловічок» та російський літак* [ППП, с. 515], *загроза міжнародному правопорядку* [ППП, с. 515], *загроза номер один для глобальної безпеки* [ППП, с. 515], *найбільша зовнішня загроза* [ППП, с. 518], *не конкретизатор міжнародної безпеки, а її найбільша загроза* [ППП, с. 519], *пріоритетна загроза і для США, і для України* [ППП, с. 520], *реальна загроза для демократичного Заходу* [ППП, с. 520], *довгострокова загроза* [ПСУМ, с. 545]. В описуваному розряді перифраз зафіксовано конструкції, наповнені метафоричним звучанням. Вони наділені особливими текстотвірними властивостями, напр.: *Сьогодні на політичній арені Росію вважають «хворою людиною Європи»* [ППП, с. 521].

Росія належить до п'ятірки «найбільш милітаризованих держав світу», вона «в рамках військової реформи... модернізує системи озброєння і нарощує потужності оборонних підприємств» [8]. Активно вживані перифрази, об'єднані критерієм номінування «милітаризм», постають на базі семантично специфікованої лексики, що функціонує як конструктивний центр описового звороту (*агресія, агресор, ворожнеча, знищення, монстр, нападник, нестабільність, окупант, тероризм, терорист, убивця, шантажист* та ін.) або як його інформативно релевантний поширювач (*військовий, милітарний, окупаційний* і под.): *держава-агресор* [ПСУМ, с. 544], *країна-агресор* [ПСУМ, с. 545], *глобальний агресор* [ДУПЛ, с. 353], *держава-агресор, яка свідомо та послідовно руйнує світову правову систему та сіє ворожнечу в різних частинах планети* [НДП, с. 224], *країна-убивця* [ПСУМ, с. 546], *держава-загарбник* [УП, 2021], *дуже сильний брехливий інформаційний окупант* [ПСУМ, с. 545], *країна-нападник* [ПСУМ, с. 546], *наш ворог-окупант* [ПСУМ, с. 547], *держава-окупант* [ПСУМ, с. 544], *країна-окупант* [ПСУМ, с. 546], *країна-терорист* [ПСУМ, с. 546], *країна, яка підтримує і фінансує тероризм* [ПСУМ, с. 546], *міжнародний терорист* [ПСУМ, с. 546], *туполобий шантажист* [ПСУМ, с. 550], *віртуоз зі створення нестабільності* [ППП, с. 512], *милітарна держава з великою сучасною потугою* [ПСУМ, с. 547], *третья за військовими витратами країна* [ПСУМ, с. 550], *окупаційна держава* [ППП, с. 519], *терористичний монстр* [НДП, с. 226]. В окремий підтип вичленувано милітаризовану перифрастику, що висвітлює події в Криму й на Сході України після Революції Гідності. Корпус прокоментованих вище маркерів описуваних вторинних назв розширюють семантично конотовані лексичні одиниці та словосполучення [*анексія, анексувати, війна, Донецьк,*

загарбання, загарбник, Крим, Луганськ, окупант, окупація, півострів Крим, «піратські республіки», сепаратист, Схід України, так звана Донецька (Луганська) народна республіка, українська територія та ін.]: країна, яка анексувала Крим і четвертий рік відправляє на Схід України військових і зброю [ППП, с. 516], країна, яка розв'язала війну та агресію проти України [ППП, с. 517], загарбниця півострова [М, 2020], союзник сепаратистів [ПСУМ, с. 549], головний постачальник зброї для Луганської, Донецької народних республік [ППП, с. 514], окупант, який чинить злочини агресії проти України та здійснює окупацію частини української території за допомогою регулярних військ і іррегулярних збройних формувань та окупаційної демонстрації [НДП, с. 225], надійний тил воістину «піратських республік» [ППП, с. 518].

Світ сприймає Росію як дистанційовану або й зовсім віддалену від демократичних, мирних засад державу. Цю рецепцію послідовно передають перифрази з ідентифікувальним критерієм «недотримання власного законодавства, ігнорування міжнародного права». У формуванні їх найактивнішу участь бере лексика, що прямо або опосередковано пов'язана із законодавчою базою: *чорна пляма на карті світу, де немає законів і прав* [ДУПЛ, с. 353], *Ватна федерація Рашика* [ППП, с. 511], *країна ГУЛАГія* [ППП, с. 516], *країна-порушниця угод* [ППП, с. 517], *сусідня держава, яка свого часу обіцяла захищати територіальну цілісність України* [ППП, с. 520], *носій справжньої консервативної ідеології, яка протилежна західній* [УП, 2021], *країна, де не поважають власних громадян* [РС, 2020].

Історію Росії пронизує й таке ганебне явище, як депортація народів, видворення невгодних людей. Тому цілком закономірно в перифрастичній сфері функціують описові звороти, репрезентовані критерієм номінування «насильне вигнання з території людей іншої етнічної належності або небажаних груп населення чи окремих людей» і наповнені суголосним їм лексико-семантичним складом компонентів: *найбільший «спеціаліст» з етнічних чисток* [ДУПЛ, с. 351].

Високим ступенем аксіологічності наділені семантично неоднорідні перифрастичні структури. Їхні компоненти перебувають у відношенні протиставлення, експлікованого моделлю «**Росія** → **X**, а не **Y**», у якій **X** – реальний стан, об'єктивація того, чим є Росія насправді, а **Y** – той стан, що існує віртуально: *агресор, а не посередник конфлікту на Донбасі* [УП, 2021], *сторона конфлікту на Донбасі, а не посередник* [УП, 2021], *сторона конфлікту на Сході України, а не посередник* [УП, 2021]. Критерієм ідентифікування виокремлених описових зворотів, в основі яких лежить сурядне словосполучення з протиставним типом семантико-синтаксичних відношень, є «російсько-українська війна чи війна Росії проти України на Донбасі, а не громадянський конфлікт або громадянська війна» [див. 10, с. 57–83]. Аналізовані конструкції наділені глибинним, часто синкретичним змістом, вони багаті на підтексти, отже, потребують додаткового тлумачення. У цьому пересвідчує вторинна назва *імперський ведмідь, а не братський народ* [ПСУМ, с. 545]. Її складник *братський народ* – ідеологічний лозунг, який системно використовували для маніпулювання масовою свідомістю в тоталітарну добу. Інший складник – *імперський ведмідь* – уособлює різні етапи історії Росії від найвіддаленіших часів до зовсім недавніх. Розшифрувати його свідомо вмовчувані й тактично та стратегічно втаєні коди допоможе такий щоденниковий мінідискурс Олеса Гончара: *«Нація “н і ж н а, поетична і добра”, – пише про українців один об'єктивний спостерігач... І те, що ми такі, в цьому наша сила (Шевченко) і слабкість... Скільки сентиментальної сльозливої туги навіть у козацьких пронизливих піснях. Для українців поняття краси, християнської моралі було органічним. Милосердя Україна знала! Чи не тому напівдика Московія й зневолила так підступно європейськи цивілізовану “країну поетів”? Ми формувались у благодатному кліматі, сирого звіриного м'яса не їли, любили складати пісні, дивлячись у небо, а проти нас, як сарана, посунули з півночі захланні, агресивні орди, що в жорстокості й підступності не знали рівних (Петро Перий та Менишков спалили, вирізали поголовно не лише Батурина, ця ж доля спіткала села й міста*

Гетьманщини; бандюги різали дітей і жінок, ще й оголосили усіх нас зрадниками: хохли-мазепинці – це була лайка для всієї імперії).

Нація напівзвірів, розбійників, нація ведмежатників і нація “нежная, поэтическая” мусіли протистояти одна одній упродовж століть» [2, с. 529].

Висновки й перспективи. Для хороніма *Росія* в публіцистично-політичному дискурсі характерна широта перифрастичних зв'язків. Вторинні найменування вирізняються формально-граматичною розмаїтістю, семантичною та аксіологічною поліфункційністю. У структуруванні закріпленого за ними конкретного плану змісту беруть участь детерміновані й детермінувальні конститuentи. Суцільна вибірка фактичного матеріалу пересвідчує в тому, що місце домінанти в семантико-аксіологічній сфері відведено пейоративності. Її промовистими експлікаторами є конотовані щодо значення та стилістичних можливостей граматично панівні компоненти (головно іменники) й програмовані ними залежні члени (здебільшого прикметники з видільним, соціальним значенням, значенням негативної оцінки). З'ява описових зворотів зумовлена екстралінгвальними чинниками (історичними, культурними, соціальними, економічними, політичними, дипломатичними та ін.), що засвідчують проаналізовані в роботі критерії номінування перифрастичних структур («періоди становлення і розвитку Росії», «межування України з Росією», «сучасні відносини між Україною та Росією», «глава держави», «державний символ – герб у вигляді золотого двоголового орла», «непристойна кричалка про президента Російської Федерації Володимира Путіна з повторюваним складом *ла*», «форма правління в сучасній Росії», «зовнішні функції держави Росії», «авторитет і статус Російської Федерації на світовому просторі», «мілітаризація», «недотримання власного законодавства, ігнорування міжнародного права», «насильне вигнання з території людей іншої етнічної належності або небажаних груп населення чи окремих людей»), які різнобічно характеризують активно використовуваний у сучасному публіцистично-політичному дискурсі пропріатив *Росія*.

Перспективи дослідження вбачаємо в системному аналізі текстотвірних властивостей питомих і запозичених хоронімів у публіцистично-політичній та інших дискурсивних площинах.

Список використаної літератури

1. Васильченко Б. Чи хочуть москалі війни? За сім століть своїх загарбницьких воєн Росія збільшилась у 105 разів. *Україна молода*. 2021. 15 черв.
2. Гончар О. Щоденник : у 3 т. Київ : Веселка, 2008. Т. 3 (1984–1985). 646 с.
3. Грищенко Т. А. Збігнев Бжезінський. Міжнародний стратег у координатах історії. Київ–Ніжин : Видавець Лисенко М. М., 2020. 341 с.
4. Казарін П. «Росія продовжує брехати самій собі про те, що трапилося в Криму і на Донбасі». *Радіо Свобода*. 2020. 16 жовт. URL : <https://www.radiosvoboda.org/a/pavlo-kazarin-vybukhonebezpechnemynule/30896897.html>.
5. Кривецька М. Бжезінський: Політично Україна – старший брат Росії. *zaxid.net: інтернет-видання*. 2021. 1 черв. URL : https://zaxid.net/bzhezinskiy_politichno_ukrayina_starshiy_brat_rosiyi_n1256547.
6. Малецькі Л. «У тіні великого брата...» – концепт «Росія» (на матеріалі сучасної української преси). *Studia Ukrainica Posnaniensia*. 2016. Т. 4. С. 85–89. URL : https://bazhum.muzhp.pl/media/files/Studia_Ukrainica_Posnaniensia/Studia_Ukrainica_Posnaniensia-r2016-t4/Studia_Ukrainica_Posnaniensia-r2016-t4-s85-89/Studia_Ukrainica_Posnaniensia-r2016-t4-s85-89.pdf.
7. Наконечний Є. Украдене ім'я: чому русини стали українці / упоряд. і ред. В. Трипачук ; передм. Я. Дашкевич; НАН України, Львів. наук. б-ка ім. В. Стефаника. 3-є вид., доп. і випр. Львів : [б. в.], 2001. 179 с.
8. Росія – в п'ятірці найбільш мілітаризованих країн світу. *Європейська правда*. 2014. 10 груд. URL : <https://www.eurointegration.com.ua/news/2014/12/10/7028602/>.
9. Степаненко М. Найновітніші динамічні процеси в українському політичному лексиконі: 2020 рік : монографія. Полтава : ПП «Астрая», 2021. 250 с.
10. Степаненко М. Публіцистично-політичні перифрази в українській мові: 2017 рік : монографія. Полтава : Дивосвіт, 2018. 588 с.

Список використаних джерел і їх скорочень

- ДУПЛ – Степаненко М. Динаміка українського політичного лексикону: 2018–2019рр. : монографія. Полтава : ПП «Астроя», 2021. 250 с.
- К – Кореспондент.net. URL: <http://ua.korrespondent.net>.
- М – Міст: тижневик для українців усього світу. URL : <https://meest-online.com>.
- НДП – Степаненко М. Найновітніші динамічні процеси в українському політичному лексиконі: 2020 рік : монографія. Полтава : ПП «Астроя», 2021. 250 с.
- ППП – Степаненко М. Публіцистично-політичні перифрази в українській мові: 2017 рік : монографія. Полтава : Дивосвіт, 2018. 588 с.
- ПСУМ – Степаненко М. Політичне сьогодення української мови: актуальний перифрастикон : монографія. Харків : Видавель Іванченко І. С., 2017. 616 с.
- РС – Радіо Свобода. URL : <https://www.radiosvoboda.org>.
- УП – Українська правда: сайт газети. URL : <https://www.pravda.com.ua>.

References

1. Vasylenko, B. (2021). Chy khochut moskali viiny? Za sim stolit svoiikh zaharbnytskykh voien Rossiia zbilshylas u 105 raziv [Do Muscovites want the war? For seven centuries of its aggressive wars Russia has grown in 105 times in territory]. *Ukraina moloda* [Ukraine the young]. June 15 (in Ukr.).
2. Honchar, O. (2008). Shchodennyk : u 3 t. T. 3. (1984–1985) [Diary; in 3 vol. Vol. 3 (1984–1985)]. Kyiv: Veselka (in Ukr.).
3. Hryshchenko, T. A. (2020). Zbigniev Bzhezynskiy. Mizhnarodnyi strateh u koordynatakh istorii [Zbigniew Brzeziński. International strategist within history coordinates]. Kyiv–Nizhyn; Vydavets Lysenko M. M., 341 (in Ukr.).
4. Kazarin, P. (2020). Rosiia prodovzhuie brekhaty samii sobi pro te, shcho trapylosia v Krymu i na Donbasi [Russia continues to lie to itself about what happened in the Crimea and Donbas]. *Radio svoboda*. October 16. Available at: <https://www.radiosvoboda.org/a/pavlo-kazarin-vybukhonebezpechne-mynule/30896897.html> (in Ukr.).
5. Kryvetska, M. (2021). Bzhezynskiy: Politychno Ukraina – starshyi brat Rosii [Brzeziński: In politics Ukraine is the elder brother of Russia]. *zaxid.net*: online edition. June 1. Available at: https://zaxid.net/bzhezynskiy_politychno_ukrayina_starshiy_brat_rosiyi_n1256547 (in Ukr.).
6. Maletski, L. (2016). “U tini velykoho brata” – kontsept “Rosii” (na materialy suchasnoi ukrainskoi presy) [“Under the shadow of the big brother” – the concept “Russia” (on the base of the modern Ukrainian press)]. *Studia Ukrainica Posnaniensia*. 4, 85–89. Available at: https://bazhum.muzhp.pl/media/files/Studia_Ukrainica_Posnaniensia/Studia_Ukrainica_Posnaniensia-r2016-t4-s85-89/Studia_Ukrainica_Posnaniensia-r2016-t4-s85-89.pdf (in Ukr.).
7. Nakonechnyi, Ye. (2001). Ukradene imia: chomu rusyny staly ukraintsi [Stolen name: why Rusins became Ukrainians]. 3rd ed., 179 (in Ukr.).
8. Rosiia – v piatirtsi naibilsh militaryzovanykh krain svitu [Russia is in top-5 of the most militarized countries in the world] (2014). In: *Yevropeiska pravda* [European truth]. December 10. Available at: <https://www.eurointegration.com.ua/news/2014/12/10/7028602/> (in Ukr.).
9. Stepanenko, M. (2021). Nainovitnishi dynamichni protsesy v ukrainskomu politychnomy leksykonі: 2020 rik: monohrafiia [The latest dynamic processes in the Ukrainian political lexicon: year 2020: monograph]. Poltava: Astraia, 250 (in Ukr.).
10. Stepanenko, M. (2018). Publitsystychno-politychni peryfrazy v ukrainskii movi: 2017 rik: monohrafiia [Publicistic-political periphrases in the Ukrainian: year 2017: monograph]. Poltava: Dyvosvit, 588 (in Ukr.).

Sources and list of their abbreviations

- DUPL – Степаненко, М. (2021). Динаміка українського політичного лексикону: 2018–2019 рр. : монографія [The dynamics of the Ukrainian political lexicon: 2018–2019: monograph]. Poltava: Astraia, 250 (in Ukr.).
- К – Korespondent.net [Correspondent.net]. Available at: <http://ua.korrespondent.net> (in Ukr.).
- М – Міст: тижневик для українців усього світу [Bridge: weekly issue for Ukrainians all over the world]. Available at: <https://meest-online.com> (in Ukr.).
- НДП – Степаненко, М. (2021). Найновітніші динамічні процеси в українському політичному лексиконі: 2020 рік: монографія [The latest dynamic processes in the Ukrainian political lexicon: year 2020: monograph]. Poltava: Astraia, 250 (in Ukr.).
- ППП – Степаненко, М. (2018). Публіцистично-політичні перифрази в українській мові: 2017 рік: монографія [Publicistic-political periphrases in the Ukrainian: year 2017: monograph]. Poltava: Dyvosvit, 588 (in Ukr.).
- ПСУМ – Степаненко, М. (2017). Політичне сьогодення української мови: актуальні перифрастикон: монографія [The political present of the Ukrainian: the topical periphrasticon: monograph]. Kharkiv: Vydavets Ivanchenko I. S., 616 (in Ukr.).
- РС – Radio svoboda. Available at: <https://www.radiosvoboda.org> (in Ukr.).
- УП – Українська правда: сайт газети [Ukrainian truth: newspaper site]. Available at: <https://www.pravda.com.ua> (in Ukr.).

**PERIPHRASTIC INTERRELATIONS OF THE CHORONYM RUSSIA
IN THE PUBLICISTIC AND POLITICAL DISCOURSE:
THE STRUCTURE, SEMANTICS AND AXIOLOGY**

*Mykola Stepanenko, Doctor of Philological Sciences, Professor of the Department
of Ukrainian Language, V. H. Korolenko Poltava National Pedagogical University
(Poltava, Ukraine)*

e-mail: myk_ivan@ukr.net

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-6727-1265>

Abstract. Introduction. *The article embraces the in-depth investigation of periphrastic inversions, which characterise the choronym Russia from the various standpoints; the latter has been intensely used in the up-to-date publicistic-political discourse.*

Purpose. *The goal of the research is to identify via the periphrastic sphere's prism diverse nomination criteria of semantic differentiation and axiological potential of the choronym Russia in the comprehensive publicistic-political discourse.*

Method. *The descriptive method, method of distribution and method of concept analysis were implemented successfully.*

Results. *In fact, periphrases appear due to extralingual factors (among them one can find historical, cultural, social, economic, political patterns, etc.). Their creation is mainly determined by the necessity to reveal vividly manifested positive or negative evaluation of a certain denotation. These data have its base on statistics, got under the terms of continuous sample, highlighting peculiarities of the formal-grammatical structure of descriptive patterns. As a results, periphrases-collocations (simple co-ordinate and subordinate, complex subordinate, co-ordinate and combined subordinate-co-ordinate) as well as periphrases-complex sentences were logically differentiated. The thorough attention was paid to periphrastic paradigms' semantic typology interpretation; their constituents may explicate specific semantics and some peculiar connotative meaning. Totally, the derivative nominations form the whole idea of the denotatum Russia in all its complicacy. Finally, it was set that periphrastic inversions undergo definite nomination criterion as a base of production. The periphrastic corpus incorporates such units as "periods of formation and evolution of Russia", "bordering of Ukraine and Russia", "up-to-date relations between Ukraine and Russia", "head of the state", "state symbol – emblem in the form of the golden double-headed eagle", "obscene cheer about the president of the Russian Federation Volodymyr Putin with the repeating syllable -la", "form of governing in the modern Russia", "external functions of Russia as a state", "authority and status of the Russian Federation in the global dimension", "militarization", "non-compliance of the own legislation, ignoring the internal law", "forced expulsion of other ethnicities or some unwanted groups of citizens or certain people from the territory" ascertained and profoundly analysed. The focus of the research is on the process when the presented above derivative nomination constitutes specific semantics based on determined (mainly nouns with a distinct connotation) and determining (mostly adjectives with secretary, social, evaluation, and negative evaluation) units. Such semantic-syntagmatic analysis also embraces semasiological procedures. It was the axiological potential of periphrases to be thoroughly examined.*

Originality. *In consequence, it was established that their pejorative connotation significantly dominates over meliorative, being provoked by extralingual factors, particularly by special features of internal and external activity of Russia as independent state and participant of the modern globe. Likewise, there is an exceptional complexity of the up-to-date Ukrainian-Russian relations.*

Conclusions. *The choronym Russia sets a sufficiently branched spectrum of periphrastic interconnections, functioning as one of the crucial semantic-axiological centres of the publicistic-political discourse.*

Key words: *publicistic-political discourse, choronym Russia, periphrases, axiology, derivative nomination's semantic differentiation, pejorative connotation of descriptive inversions.*

Надійшла до редакції 18.12.21

Прийнято до друку 11.02.22

МОВНА ГРА В УКРАЇНСЬКИХ АНТИПАРЕМІЯХ

В. В. Калько, доктор філологічних наук, професор кафедри українського мовознавства і прикладної лінгвістики Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького (Черкаси, Україна)

e-mail: mkalko@ukr.net

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-9394-1664>

М. І. Калько, доктор філологічних наук, професор кафедри українського мовознавства і прикладної лінгвістики Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького (Черкаси, Україна)

e-mail: mkalko@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-6042-4436>

Продуктивність використання мовної гри в різних типах дискурсів зумовлює актуальність і своєчасність її дослідження. Вона є одним із виражальних прийомів створення антипаремії, оскільки засвідчує антропоцентричність мови, вияв лінгвокреативності, комунікативно-прагматичного потенціалу мовних знаків. Мета статті – описати феномен мовної гри як один із виражальних прийомів створення антипаремії, який є маркером антропоцентричності мови, виявом лінгвокреативності, комунікативно-прагматичного потенціалу мовних знаків.

Мовна гра як засіб породження антипаремії – продукт лінгвокреативного мислення як можливості індивіда творчо трансформувати мовний матеріал задля реалізації конкретної комунікативної мети внаслідок запрограмованого порушення типової мовної схеми й свідомого відхилення від мовної норми. Трансформуючи класичне прислів'я, автор наче заграє з читачем, позаяк останній має розпізнати вхідну мовну одиницю, актуалізувати її глибинний зміст і зрозуміти, з якою метою створено нове висловлення. Мовна гра як креативне, нестандартне вживання паремії – це передовсім потужний прийом створення багаторівневого тексту, підкреслення жанрового й стилістичного синкретизму, формування додаткового змісту, спрямований на інтерпретаційну спроможність адресанта актуалізувати кілька смислів. Уживання трансформованих прислів'їв у тексті сприяє увиразненню викладу матеріалу, посиленню його впливу, переконливості, аргументованості, сугестивності. Мовна гра з прислів'ями руйнує стереотипи, віками вироблені етносом, за рахунок комічного ефекту перетворення ментальних кліше призводить до появи гумористичного ореолу.

Ключові слова: антиприслів'я, мовна гра, трансформація, гумор, лінгвокреативність.

Актуальність. Динамічний соціокультурний простір неодмінно призводить до змін не лише в корпусі лексичних одиниць, а й до активної трансформації традиційних паремій, яка в останні два-три десятиріччя набула доволі потужного вияву, підтвердженням чого є поява словників антиприслів'їв у різних мовах [12; 13; 9; 10; 1; 2]. Цей перелік переконливо доводить креативний потенціал різних мов світу. Як зауважує В. М. Мокієнко, зацікавленість лексикографів трансформацією паремійних одиниць наштовхує на парадоксальний психолінгвістичний висновок: не окремі письменники, журналісти, шоумени перетворюють фразеологічні одиниці індивідуально, а, навпаки, сама мова, її стійкі, усталені поєднання слів спонукають автора до оказіональних перетворень, ніби диктуючи йому тип творчий підхід до слова [7, с. 11]. На нашу думку, створюючи антипаремію, автор наче заграє з читачем, тому що останній має, по-перше, розпізнати за трансформацією класичне прислів'я і, по-друге, зрозуміти, заради чого її застосували, змінивши вихідну форму.

На думку польської лінгвістки У. Канторчук, усвідомлена неправильність, відступ від норми потрібні сучасному мовленню, зокрема публіцистичному, тому що шаблони стимулюють лінгвістичне мислення як автора, так і читача, сприяють пасивному сприйняттю довкілля, що сповільнює розвиток особистості, звісна річ, й особистості мовної [3, с. 257]. З

огляду на це, дослідження мовної гри на матеріалі українських антипаремій є актуальним і перспективним, оскільки засвідчує динамічні процеси, що відбуваються в паремійному фонді, доводить майстерність мовців у доборі виражальних засобів, сприяє посиленню мовного впливу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідження мовної гри як феномену, що реалізує ігрову функцію мови й активно проникає практично в усі царини словесної творчості, у лінгвоукраїністиці провадять на матеріалі розмовного мовлення (Т. А. Космеда, Г. П. Лукаш, О. В. Халіман та ін.), художніх текстів (Ж. В. Колоїз, Н. В. Кондратенко, О. О. Маленко, Г. М. Сьота та ін.), реклами (В. В. Зірка, Н. В. Кондратенко, Т. В. Крутько, О. Ю. Молодоження та ін.), засобів масової інформації (І. В. Білак, І. Я. Глуховцева, А. М. Григоращ та ін.). У сучасній лінгвістиці витлумачення поняття «мовна гра» пов'язане передовсім не лише з виявом лінгвокреативності за правилами порушення норми, відмовою від догм, стереотипів, а й з вираженням свободи творчості, пошуком власного ідіостилу, репрезентацією авторського Я тощо [5, с. 116]. Як зауважує Є. А. Карпіловська, активізація в масовій мовотворчості прийомів гри зі словом засвідчує й нові тенденції в ставленні спільноти до своєї мови, посилення ігрової стихії – наслідок усвідомлення ролі мови як інструмента впливу на суспільну свідомість, знаряддя формування громадської думки, розуміння соціальної влади мови [4, с. 97]. Мовна гра – це умисне, заплановане відхилення від мовних норм із метою створення прагматичного ефекту (естетичного, комічного, сатиричного тощо) [6, с. 86]. На нашу думку, мовна гра з класичними прислів'ями є результатом когнітивної діяльності індивіда, маркером емоційно-експресивного ставлення до соціокультурних подій. Урахування досвіду лінгвістів у теоретичному висвітленні мовної гри дає змогу схарактеризувати її як нестандартне використання мовних знаків, зокрема й прислів'їв, а також як результат створення ефектних й ефективних одиниць, що привертають увагу, викликають зацікавленість, а отже, підпорядковані комунікативній настанові автора – продемонструвати індивідуальність та оригінальність та прагматично вплинути на інтелектуальну й емоційну царину реципієнта з метою досягнути заданого перлокутивного ефекту. Водночас вона спонукає до логічного мислення, фокусуванні на певному об'єкті, сприяє розпізнаванню внутрішніх інтенцій мовців [14, с. 221].

Мета статті – описати феномен мовної гри як один із виражальних прийомів створення антипаремії, який є маркером антропоцентричності мови, виявом лінгвокреативності, комунікативно-прагматичного потенціалу мовних знаків.

Результати дослідження та їх обговорення. Загальновідомо, що мовна картина світу має максимально повно й адекватно віддзеркалювати об'єктивну реальність і внутрішньорефлексивний досвід людини. Вона зберігає не лише образ світу сам по собі, а й визначає пріоритети індивіда у світі, задає стереотипне сприйняття, відображаючи накопичений досвід етносу, слугує «ментальним дзеркалом» національно-культурних цінностей. Тому з погляду фразеології появу антипаремій можна кваліфікувати як вияв процесу дефразеологізації, у результаті чого традиційні й усталені в народній свідомості висловлення, зазнаючи впливу процесів глобалізації, урбанізації, карнавалізації, утрачають свою первісну функцію збереження й передавання етнічної ідентифікації, системи цінностей, норм і правил та набувають нових семантичних конотацій.

Переосмислення цінностей в антипареміях пов'язане з тим, що, на думку Х. Вальтера й В. Мокієнка, вони є своєрідним викликом утрадиційненій у суспільстві системі норм [1, с. 11]. Саме в антипареміях як пародіях, викривленнях, перекручуваннях прислів'їв представлена сатирична чи гумористична мовна гра із загальноприйнятою народною мудрістю [11, с. 28], підґрунтям якої є лінгвокогнітивні механізми утворення трансформованих висловлень, пов'язані з актуалізацією і цілеспрямованим руйнуванням асоціативних стереотипів сприймання й уживання провербальних одиниць, унаслідок чого виникає нове змістове наповнення. Мовна гра як засіб породження антипаремій є екстраординарним виявом лінгвокреативного мислення як можливості індивіда творчо

трансформувати мовний матеріал задля реалізації конкретної комунікативної мети внаслідок запрограмованого порушення типової мовної схеми та свідомого відхилення від мовної норми. Окрім того, у самих пареміях закладено лінгвокреативний потенціал, який полягає в їхніх численних варіантах, представлених у збірниках.

Мовна гра в багатьох антипареміях соціально зумовлена, є реакцією українців на економічні, політичні, суспільні події в державі, своєю формою протесту, карнавалізацією. Такі висловлення акумулюють оцінки нових умов життя, напр.: *Кому Канари, а кому нари* (konkurent.ua); *Кому мільйон, а кому сто тисяч. Як в Україні виплачують компенсації за збитки під час катастроф* (Суспільне. 08.02.2021); *Була б людина, а справа знайдеться* (Радіо Свобода. 23.02.2021); *Баба з воза – стаття за дискримінацію; Терпіння і труд до обідньої перерви доведуть; Бог любить Бідних, але допомагає Багатим* (24segodnya). Численні приклади переконливо засвідчують, що мовна гра, беззаперечно, потужний впливовий засіб, оскільки сприяє вербалізації та свідомому моделюванню в адресата відповідних реакцій і емоцій, пор.: *Гузиря на нари, а не на Канари* (antac.org.ua); *Путіна на нари, тундру на Канари* (direct-action.org.ua); *На питання, як вплине на його діяльність той факт, що у Росії він оголошений у розшук, Ярош зазначив: «Ніяк не вплине». «Путіна боятися – в ліс не ходити», – додав він* (Високий замок. 8.03.2004); – *Не такий страшний «COVID-19», як вірус некомпетентності «Зе-19», – Порошенко розкритикував владу за економічні провали* (Прямий. 24.09.2020); *Гуртом і Зеленського легше бити. Президент розширює коло своїх ворогів* (glavcom.ua); *Прокоментував слова Бориса Шефіра і лідер Радикальної партії Олег Ляшко: «Очевидно, що у Зеленського на умі, те у його бізнеспартнера Шефіра на язиці», – сказав він* (Україна молода. 31.05.2019). Режисер фільму «Хуїзмістерпутін» Валерій Балаян, відповідаючи на запитання журналістки, чи не боїться він переслідувань із боку чинної влади РФ, використовує трансформовану інтернет-користувачами паремію *Вовка боятися – в ліс не ходити* – «небезпеки не повинні зупиняти людину» в атиприслів'я: *Я особисто Путіна не знаю, і знати не хочу. Як говорить народна приказка: Путіна боятися – в туалет не ходити* (ukrinform.ua). Розкодування її передбачає пресупозицію: знання адресанта про вислів «мочить в сортире», використаний В. В. Путіним, на той час Головою уряду РФ, 24 вересня 1999 року під час пресконференції в Астані, коли він коментував події попереднього дня, а саме бомбардування російською авіацією Грозного: *«Мы будем преследовать террористов везде. В аэропорту – в аэропорту. Значит, вы уж меня извините, в туалете поймает, мы и в сортире их замочим, в конце концов. Всё, вопрос закрыт окончательно»*. Докорінна заміна лексичних компонентів не призводить до зміни глибинного змісту, а лише є засобом його посилення, актуалізації.

Нинішнє життя українців перебуває в атмосфері значущих емоційних потрясінь, спричинених російсько-українською війною, яка оприявнила нові потенційні можливості мовної гри з класичними прислів'ями. За період із 24 лютого до 1 квітня ми зафіксували 104 трансформовані українські паремії, у яких представлена здебільшого спонукальна інтенція та патріотичні емотивні смисли, напр.: *Агресор з воза – країні легше!; Не такий страшний окупант, як його малюють; Прийшов зі злом в чужий край – на горіхи получай; На чужий рідний край рота не роззявляй; У тихому болоті москальські танки тонуть; Брехливого москаля далеко чути; Москаля боятися – землю не боронити* (hi-in.facebook.com/sch242/photos); *Москаля боятися – себе не поважати* (ne-pr.facebook.com/maximumfmua/posts); *Білоруси, не лізьте поперед бацьки в пекло* (facebook.com/groups/1533380843591566); *Дякую діду, що душив москальську гниду* (facebook.com/photo/?fbid=1500944800176861); *Український стрілець – москалям кінець* (facebook.com/ibisnetua/photos/a.496876250349790); *Коли хата скраю – тобі прилітає* (kurs.if.ua); *Як говорить відоме прислів'я, “баба з воза... було б легше”, так можна було б його трансформувати на “москаль з дороги... було б безпечніше”* (vikna.tv). У таких мовних знаках спостерігаємо крайній вияв ворожості – ненависть, яка, на думку

А. Глюсмана, вимагає, щоб її об'єкт був позбавлений права на існування [8, с. 143]. Багато важать у семантизації концепту *ворог* етноніми *кацан, москаль*, які потужно впливають на тональність та експресію, семантику й прагматику прислів'їв-новотворів, формуючи актуальний для сьогодення глибинний зміст, пор.: *Кацана, де знайдеш, то забий; Знищ москаля сьогодні, бо завтра нашкодить* (facebook.com/groups/1533380843591566); *Кацан – собаці брат* (facebook.com/photo).

Своєрідним мемом стала фраза «*Нравится не нравится – терпи, моя красавица*», яка зазнала подвійної трансформації. 7 лютого 2022 року її вжив В. Путін на пресконференції після перемовин із президентом Франції Еммануелем Макроном як трансформ фрагмента соромітько-гвалтівної пісні гурту «Червона цвіль»: *Нравится не нравится – Спи, моя красавица!* В. В'ятрович, зі свого боку, продовжив її перероблення, створивши нове двомовне прислів'я: *Нравітса, не нравітса – Росія розвалиться* (Сьогодні. 9.02.2022).

Такі антипаремії є новим й ефективним прийомом місткого та експресивного вираження переживань мовця, його ставлення до дійсності, навколишнього й особистого життя. Застосовуючи мовну гру для їхнього створення, автори категоризують людський досвід і концептуалізують сучасні реалії. Це можна кваліфікувати як творчий когнітивний акт породження нових висловлень, який виявляє імпліцитні можливості мовної системи, варіює старі знання про світ у нові, актуалізує приховані смисли.

Антипаремії є засобом вираження оцінки, переважно негативної, завуальованої під іронію, насмішку, гумор. Їхню розважальну, жартівливу природу можна кваліфікувати як оптимізацію впливу на мовця, оскільки оцінка реалій докільля непомітно навіюється адресатові ніби через покликання на народну мудрість.

Завдяки експресії, сарказму, іронії антипаремії нівелюють традиційні уявлення про систему норм, правил, цінностей, вербалізуючи ті зміни, що відбуваються в сучасному соціумі, рівень його духовності, гедоністичний спосіб життя, пор.: *Поки сім разів відміряєш, інші вже відріжуть* (simya.com.ua); *Вчення – світло, а невчення – армія* (aphorism.org.ua); *Своя душа ближче до тіла* (ua.waykup.com); *Будеш багато знати – влаштують допит; Будеш багато знати – забудеш, як тебе звати; Була б шия, а жінка знайдеться; Курчат рахують восени, грошенята – після виборів; Людина людині – такий же друг, як і собака людині; Людина людині не людина* (aphorism.org.ua). Саме ці властивості антипаремій зумовлюють їхню цінність для дослідження світоглядних трансформацій сучасної людини як представника соціокультурного простору, сприяють визначенню її аксіологічних домінант, ціннісних орієнтирів.

Специфіка структурної організації антипаремій полягає передовсім у запозиченні усталених формул класичних прислів'їв, типових синтаксичних моделей, які виражають певний зміст. Типові елементи утворюють особливий фонд, відомий середньостатистичному мовцеві, до якого досить часто звертається конкретний автор, створюючи оказіональні висловлення: *Краще плакати в хоромах, ніж тужити на призьбі* (В. Євтушенко); *Поки мудрий мудрішає, дурень багатішає* (Ю. Береза); *Був би підлабузник, посада завжди знайдеться* (М. Сльозко). Носії здатні впізнавати прислів'я, навіть почувши лише частину висловлення, оскільки в їхній пам'яті збережені найпопулярніші провербальні образи, які одразу ж актуалізуються, як тільки мовець починає сприймати паремійну формулу. Отже, новизна сучасних антиприслів'їв є явищем відносним і пов'язаним лише зі змістовим наповненням, оскільки вони створені за моделями традиційних паремій, і мовець одразу ж пізнає прототип. Саме ефект упізнаваності визначає популярність антиприслів'я, пор.: *Робота не вовк, а нова робота – стрес* (Високий замок. 15.11.2018); *Робота не вовк, скоріше в ліс втечу я* (uamade.ua); *Робота не вовк – якщо втече, пошуки лісом не обмежаться* (ukrinform.ua); *Робота не вовк, голод не тітка* (lvivpost.net); *Робота не вовк, шукайте її не в лісі* (Віче. 2006. № 15); *Робота – не вовк, робота – це робота* (versii.cv.ua); *Фігура не вовк, в ліс не втече* (yabluchko.com.ua);

Не бий лежачого, в ліс не втече (Дзеркало тижня. 14.10. 2011); *Голод не вовк, в ліс не втече* (versii.cv.ua); *Наречена не вовк, в ліс не втече* (rumbi.saysun.pp.ua).

Досить популярною, бо породила чимало мемів, є антипаремія *Робота не вовк, робота – ворк* (facebook.com/uawisniowski), первісний варіант якої – прислів'я *Робота не вовк – у ліс не втече*. Підгрунтя трансформації становить мовна гра, засобом якої є міжмовна паронімія, пор.: *вовк – ворк* (англ. *work* «робота, працювати»). Продовженням креативності інтернет-користувачів стала антипаремія, утворена додаванням протиставного компонента – англійського слова *walk* «ходити, гуляти», вимова якого близька до вимови українського *вовк*, пор.: *Робота не вовк, робота – це ворк, а walk – це ходити* (anekdotovstreet.com). Посиленню гумористичного ефекту мовної гри сприяє актуалізація дієслівної семантики компонента *work* «працювати, робити».

Антипаремія наділена всіма жанровими особливостями класичної паремії: афористична стислість, семантично, логічно й синтаксично завершений характер судження, інтонаційно-ритмічна організація, емоційно-експресивне наповнення тощо, пор.: *Бійся не того собаки, що бреше, а того, що блохи чеше; В одне вухо входить, а в сусідське виходить; Доки жінка прийде, теця очі виїсть; До любої небоги нема дешевої дороги; І будень, і неділя – депутату все безділля* (pilipyurik.com); *Якщо жінка мовчить і не заперечує, значить вона спить; Гарна жінка радує чоловіче око, негарна – жіноче; Хто весь день працює, тому ніколи заробляти гроші; Дурень говорить, що він розумний, а розумний мовчить, що він дурень* (gumor.org).

Трансформована одиниця поєднує в собі властивості прецедентного висловлення-джерела й містить вказівку на відповідну трансформацію вихідного знака, якому властива метафорична основа й зміна денотативного плану. Уважаємо, що саме асоціативно-метафорична природа паремій, їхній глибинний зміст слугують підставою для різноманітних трансформацій, продуктивність появи яких – результат авторського перетворення плану форми прислів'я з метою створення гумористичного ефекту. Мовна гра в такому разі підсилена враженням невідповідності очікуваного змісту, який зберігає в пам'яті мовець, із тим чи тим смислом, що виникає під час трансформації. Зокрема, антиприслів'я зазнають найрізноманітніших змін значення на рівні окремих частин висловлення, напр.: *Не копай іншому яму. Для цього є спеціально навчені люди* (theytoldme.com/581); *Не копай ями іншому – працювати не треба на нього* (probapera.org); *Не копай іншому яму, особливо коли живеш на його гроші...* (zyttia.org); *Скажи мені, хто твій друг, і обидва відпочиньте; Слово не горобець: вилетить – і відпочинь; Хотів як краще, а вийшло відпочити; Робота не вовк, можна і відпочити; Тихіше їдеш по дорозі – відпочинеш* (social.org.ua).

Розуміння значення окремих антипаремій потребує від мовця попередніх знань. Пресупозицією антиприслів'я *Не копай «Євробаченню» ями – Україна у неї впаде*. *Якесь дежавю – українському «Євробаченню» знову копають яму* (Високий замок. 7.11.2006) є, з одного боку, те, що від 2005 року пісенний конкурс в Україні супроводжують скандали (зокрема, конкурс 2005 року за владного втручання віцепрем'єра Миколи Томенка виграв гурт «Гринджоли»), а з іншого – те, що у 2006 році група протестантів на чолі з Ігорем Покладом, Вадимом Крищенком та Володимиром Бистряковим, ще не знаючи імені переможця, заявила, що опротестовуватиме результати національного відбіркового марафону.

Висновки та перспективи дослідження. Процес породження антипаремії опосередкований як мовними, так й екстралінгвальними чинниками, які призводять до появи нового висловлення з чітким комунікативним наміром. Використовуючи мовну гру як креативне, нестандартне вживання класичного прислів'я, автор ніби створює багаторівневий текст, підсилює жанровий і стилістичний синкретизм, формує додатковий зміст, спрямований на інтерпретаційну спроможність адресанта актуалізувати кілька смислів.

Застосовуючи мовну гру для створення антипаремії, автор ураховує не лише контекст, а й насамперед фонові знання адресата, його обізнаність із паремійним фондом

української мови. Уживання трансформованих прислів'їв у тексті сприяє увиразненню викладу матеріалу, посиленню його впливу, переконливості, аргументованості, сугестивності. Перспективу подальших досліджень убачаємо в аналізі комунікативно-прагматичних ефектів антиприслів'їв у конкретному дискурсивному контексті, який, власне, і визначає норми й правила породження та сприйняття повідомлення.

Список використаної літератури

1. Вальтер Х., Мокиєнко В. М. Антипословицы русского народа. Санкт-Петербург : Нева, 2005. 578 с.
2. Глуховцева І. Я. Словник модифікованих стійких сполучень слів в узусі кінця ХХ – початку ХХІ століття. Луганськ : Вид-во ДЗ «ЛНУ імені Тараса Шевченка», 2013. 328 с.
3. Канторчук У. О языке прессы в переломные времена. *Русский язык: исторические судьбы и современность: III Международный конгресс исследователей русского языка: Труды и материалы*. Москва : МГУ, 2001. С. 257–258.
4. Клименко Н. Ф., Карпіловська Є. А., Кислюк Л. П. Динамічні процеси в сучасному українському лексиконі. Київ : Вид. дім Дмитра Бураго, 2008. 335 с.
5. Колоїз Ж. В. Мовна гра як вияв креативності в сучасній афористиці. *Філологічні студії: Науковий вісник Криворізького державного педагогічного університету*, 2016. Вип. 15. С. 163–185.
6. Космеда Т. А. Риторика українців: порушення норми як мовна гра. *Studia Ukrainica Posnaniensia*. Poznan, 2013. Zesz. I. P. 81–90.
7. Мокиєнко В. М. Современная русская и славянская фразеология (синхрония и диахрония). *Przegląd rusycystyczny*. 2008. 4 (124). S. 9–26.
8. Glucksmann A. *Le discours de la haine*. Paris : Plon, 2004. 235 p.
9. Gossler E. Besser Arm dran als Bein ab. Anti-Sprichwörter und ihresgleichen. Wien : Edition Praesens, 2005. 136 p.
10. Litovkina T. A., Vargha K. Viccében él a nemzet. Magyar közmondás-paródiák. Budapest : Tinta Könyvkiadó, 2005. 120 p.
11. Mieder W. *Proverbs: A Handbook*. Westport : Greenwood Press, CT. 2004. 305 p.
12. Mieder W., Litovkina A. T. Twisted Wisdom: Modern Anti-Proverbs. Burlington : The University of Vermont, 1999. 254 p.
13. Mignaval Ph. Proverbes pour rire – De faux proverbes plus vrais que les vrais. Paris : Marabout, 2004. 45 p.
14. Tomasello M. *Constructing a language: A usage-based theory of language acquisition*. Cambridge : Harvard University Press, 2003. 408 p.

References

1. Walter, H. & Mokienko, V. M. (2005). Antiposlovitsy russkogo naroda [Anti-proverbs of the Russian people]. Saint Petersburg : Neva, 578 (in Russ.).
2. Hlukhovtseva, I. Ya. (2013). Slovyk modyfikovanykh stiykykh spoluchen sliv v uzusi kintsya XX – pochatku XXI stolittya [Dictionary of modified stable combinations of words in the usus of the end of the XX – beginning of the XXI century]. Luhansk: Taras Shevchenko Lviv National University Publishing House, 328 (in Ukr.).
3. Kantorczyk, U. (2001). O yazyke pressy v perelomnyye vremena [About the language of the press in critical times]. In : *Russkiy yazyk: istoricheskiye sudby i sovremennost: III Mezhdunarodnyy kongress issledovatelye russkogo yazyka: Trudy i materialy* [Russian Language: Historical Destinies and Modernity: III International Congress of Russian Language Researchers: Proceedings and Materials]. Moskva: MGU, 257–258 (in Russ.).
4. Klymenko, N. F., Karpilovska, Ye. A. & Kyslyuk, L. P. (2008). Dynamichni protsesy v suchasnomu ukrayinskomu leksykonі [Dynamic processes in the modern Ukrainian lexicon]. Kyiv : Vyd. Dim Dmytra Buraho, 335 (in Ukr.).
5. Koloyiz, Zh. V. (2016). Movna hra yak vuyav kreatyvnosti v suchasniy aforystytsi [Language game as a manifestation of creativity in modern aphorisms]. In : *Filolohichni studiyi: Naukovyy visnyk Kryvorizkoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu* [Philological studies: Scientific Bulletin of Kryvyi Rih State Pedagogical University]. 15, 163–185 (in Ukr.).
6. Kosmeda, T. A. (2013). Rytoryka ukrayintsiv: porushennya normy yak movna hra [Rhetoric of Ukrainians: violation of the norm as a language game]. In : *Studia Ukrainica Posnaniensia*. Poznan, I, 81–90 (in Ukr.).
7. Mokiienko, V. M. (2008). Sovremennaya russkaya i slavyanskaya frazeologiya (sinkhroniya i diakhroniya) [Modern Russian and Slavic phraseology (synchrony and diachrony)]. In : *Przegląd rusycystyczny*. 4 (124), 9–26 (in Russ.).
8. Glucksmann, A. (2004). *Le discours de la haine*. Paris: Plon, 235 (in Fre.).
9. Gossler, E. (2005). Besser Arm dran als Bein ab. Anti-Sprichwörter und ihresgleichen. Wien: Edition Praesens, 136 (in Ger.).

10. Litovkina, T. A., Vargha, K. (2005). *Viccében él a nemzet. Magyar közmondás-paródiák*. Budapest : Tinta Könyvkiadó, 120 (in Hun.).
11. Mieder, W. (2004). *Proverbs: A Handbook*. Westport: Greenwood Press, CT, 305 (in Ger.).
12. Mieder, W., Litovkina, A. T. (1999). *Twisted Wisdom: Modern Anti-Proverbs*. Burlington: The University of Vermont, 254 (in Eng.).
13. Mignaval, Ph. (2004). *Proverbes pour rire – De faux proverbes plus vrais que les vrais*. Paris: Marabout, 45 (in Fre.).
14. Tomasello, M. (2003). *Constructing a language: A usage-based theory of language acquisition*. Cambridge, MA: Harvard University Press, 408 (in Eng.).

LANGUAGE GAME IN UKRAINIAN ANTI-PROVERBS

*Valentyna Kalko, Doctor of Philological Sciences,
Professor of the Department of Ukrainian Linguistics and Applied Linguistics,
Bohdan Khmelnytsky National University of Cherkasy
(Cherkasy, Ukraine)*

e-mail: mkalko@ukr.net

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-9394-1664>

*Mykola Kalko, Doctor of Philological Sciences,
Professor of the Department of Ukrainian Linguistics and Applied Linguistics,
Bohdan Khmelnytsky National University of Cherkasy
(Cherkasy, Ukraine)*

e-mail: mkalko@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-6042-4436>

Abstract. Introduction. *Over the course of the years, the attention of the researchers have been attracted to the concept of “game”, its place in human activity, as well as the position of language games and linguistic and creative word-formation. In the context of these studies, much attention is paid to the development and study of such an important and multifaceted phenomenon as a language game, the functioning of which in the language is closely linked with the linguistic and extra linguistic characteristics of the speaker and the parameters of the communicative situation.*

The purpose of the article is to describe the phenomenon of language play as one of the expressive methods of creating anti-proverbs, which is a marker of anthropocentrism of language, a manifestation of linguistic creativity, communicative and pragmatic potential of language signs.

Results. *The language game is comprehensively presented and characterized as a complex multidimensional linguistic phenomenon endowed with special semantic and linguistic and cultural characteristics. Anti-proverbs are treated as such, in the form of games are relevant to modern society realities, especially the problem of government, personal choice, formation civil society, interpersonal relationships, and so on. The precedent statements are identified that illustrate the wide variety of authors' experiment with language material.*

Originality. *The language game is classified in terms of the semiotic approach. The language game with semantic mechanism and the language game with syntactic one were distinguished. At the same time, pragmatics can be found in both semantic and syntactic types of the language game. Using the language game as a creative, non-standard use of a classic proverb, the author seems to create a multilevel text, enhances genre and stylistic syncretism, forms additional content aimed at the addressee's interpretive ability to actualize several meanings.*

Conclusions. *The use of anti-proverbs in the text contributes to the expression of the material, strengthening its influence, persuasiveness, argumentation, suggestiveness. Language play as a means of generating anti-proverbs is a product of linguvo-creative thinking as an individual's ability to creatively transform language material. It realizes a specific communicative goal due to a programmed violation of a typical language scheme and a conscious deviation from the language norm.*

Key words: *anti-proverbs, language game, transformation, humour, linguistic creativity.*

Надійшла до редакції 18.03.22

Прийнято до друку 18.05.22

**ЛИСТУВАННЯ ГРИГОРІЯ КОЧУРА Й МИКОЛИ ЛУКАША
(1958–1971 РР.): МОВОЗНАВЧІ СЮЖЕТИ**

Н. С. Степаненко, кандидат філологічних наук, доцент, доцент кафедри початкової освіти, природничих і математичних дисциплін та методик

їх викладання Полтавського національного педагогічного університету імені В. Г. Короленка (Полтава, Україна)

e-mail: pnpul8@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-0934-784X>

У статті з'ясовано місце епістолярного дискурсу в системі функційних різновидів мови, його внутрішньосистемні модифікати та композиційну специфіку. Мета роботи – аналіз мовознавчих сюжетів у досліджуваному епістолярному корпусі, які пов'язані з важливими питаннями теорії і практики художнього перекладу, мовною ситуацією в тодішньому Радянському Союзі, міжмовним контактуванням, взаємодією літературної мови та діалектів, архаїзацією і фольклоризацією мови перекладу, комунікативно-прагматичними кодом української мови. У процесі дослідження використано описовий, контекстуально-інтерпретаційний, прагматичний, типологічний методи.

Основну увагу приділено характеристиці листування двох видатних українських перекладачів другої половини ХХ століття – Григорія Кочура (46 кореспонденцій) і Миколи Лукаша (19 кореспонденцій): відповідно до теми й мети послання, взаємин адресанта та адресата, чинних епістолярних традицій установлено його жарову типологію (офіційне, або приватно-ділове, неофіційне, часто з інтимно-товариським відтінком), представлено еволюційні зміни, розкрито структурні особливості, вербалізаційні маркери. Удокладнено проаналізовано мовознавчий зміст епістолярію, подано системну інформацію про його тематичну неоднорідність (орфографічне, морфологічне, лексичне нормування; ідеологічна заангажованість лінгвістичних праць; архаїзовані мовні одиниці та їхній зв'язок із сучасною мовою; корелятивні відношення між прескриптивною і дескриптивною нормами).

***Ключові слова:** епістолярій, Григорій Кочур, Микола Лукаш, мовознавчі сюжети, різнорівневі мовні норми, архаїзація перекладу, перекладацькі принципи.*

Актуальність. У системі функційних різновидів мови окреме місце відведено епістолярію. Своім корінням він сягає глибокої давнини, має специфічні особливості, які відрізняють його від наукових, офіційно-ділових, конфесійних дискурсів, а також від споріднених за багатьма ознаками публіцистичних, розмовних та художніх текстів. Щодо генези українського епістолярію, то вона веде свій відлік від староукраїнської мови, а в системному представленні – із VIII століття. Зразки цього самобутнього типу писемної комунікації залишили класики української літератури – Т. Шевченко, П. Куліш, Панас Мирний, І. Франко, Леся Українка, М. Коцюбинський, Г. Хоткевич, П. Тичина, М. Рильський, Остап Вишня, Д. Нитченко, О. Гончар, В. Симоненко, В. Малик, П. Ротач, О. Ізарський, Г. Костюк. Послання до окремих людей, тих або тих колективів, об'єднань, угруповань, узагальнених адресатів є самобутнім складником художньої практики майже всіх письменників. Оприявлення його – це завжди подія в духовно-мистецькому світі.

Спектр епістолярної суб'єктності – це світ в усьому його ієрархічному вимірові – від найближчих родичів до найповажніших, найавторитетніших, найзнаковіших постатей. Антропоцентризм можна вважати однією з найважливіших характеристик епістолярного дискурсу. Типова для цього жанру також подієвість, до того хронологізована, завжди запроєктована на загальновідомі й менш знані факти, які в сукупності досить послідовно відтворюють те, що відбувалося в суспільстві, що пришвидшувало, уповільнювало або й унеможлиблювало його поступ.

Проблема стильової диференціації мови й місця в ній епістолярію цікавила вчених здавна передусім тому, що листування, по-перше, є інформативно насиченою цариною,

по-друге, належить до легко ідентифікованого функційно активного сегмента мови з дещо стереотипною організацією. З'явилася навіть окрема галузь лінгвістики – епістолографія, яка досліджує датовані різними епохами листи з погляду їхнього змісту та форми, передусім гармонії чи дисгармонії. Про загальноприйняті мовознавчі концепції говорити, однак, не доводиться. Одні науковці вважають епістолярій жанровим модифікатором розмовного стилю, інші – публіцистичного, ще інші – самостійним феноменом, причому в різні часи ці дефініційні ранги зміщувалися, обростаючи новими аргументами, якими оперувала прогресувальна текстологія й інші науки. До засадничих положень кожної з вияскавлених версій можна віднайти контраргументи. Переконливою видається концепція про окремішність епістолярного стилю. Промовистим свідченням цього є призначення епістоли, композиційна уніфікованість, своєрідність засобів вербалізації, форм репрезентації її.

Існують дискусії стосовно первинності або похідності епістолярію. Лист, доводить М. Бахтін, – вторинний мовленнєвий жанр, що «об'єднує різноманітні первинні жанри: привітання, побажання, пропозицію, подяку, докір тощо» [1, с. 248]. Список цих конкретних реалізаторів досить розлогий, причому кожен із них має свій набір мовних засобів і зазнає внутрішньої диференціації. У лінгвістиці утрадиційнюється думка про те, що епістолярний дискурс представляє, крім листів, епістолярна творчість. Чітких відмінностей між цими двома жанрами не існує, оскільки практично будь-який лист, за винятком хіба що офіційних, – креативний продукт з експліцитною суб'єктивною модальністю. Епістолярною креативністю часто пронизані письменницькі та журналістські тексти. До основних маркерів листовної продукції варто уналежнити чітку структуру (вступна частина, основна частина, кінцівка, подеколи ще й P. S), інформативну запрограмованість, персоналізованість, писемну репрезентацію.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Цінні спостереження, які стосуються статусу епістолярного стилю, його внутрішньої організації, вербалізаційного потенціалу, мовленнєвого етикету, історії становлення та розвитку, специфіки авторського інтерпретування того або того референта дійсності, творчої лабораторії адресанта, уміщені в працях вітчизняних літературознавців (О. Астаф'єв, Є. Баран, О. Братанич, О. Галич, С. Гальченко, Р. Гром'як, М. Жулинський, С. Кіраль, Ю. Ковалів, Л. Коломієць, М. Коцюбинська, Т. Лучук, М. Новикова, В. Савчин, М. Степаненко, Л. Череватенко та ін.) і мовознавців (С. Богдан, В. Галич, П. Дудик, С. Єрмоленко, Н. Журавльова, В. Кузьменко, К. Ленець, А. Нейрулін, Г. Мазоха, Л. Шитик та ін.). Окремо взятий лист або впорядкований за різними принципами епістолярій вимагає вдокладненого інтерпретування з неодмінним орієнтуванням на чинні й новітні дослідницькі технології.

Об'єктом пропонованої наукової розвідки є листування двох видатних українських перекладачів другої половини ХХ століття М. Лукаша та Г. Кочура, а **предметом** – політематичні мовні сюжети цього дискурсу з притаманним їм вербалізаційним потенціалом.

Мета роботи – аналіз мовознавчих мінідискурсів у досліджуваному епістолярному просторі, які пов'язані з важливими питаннями теорії і практики художнього перекладу, мовної ситуації в тодішньому Радянському Союзі, міжмовного контактування, взаємодії літературної мови та діалектів, архаїзації і фольклоризації мови перекладу, стратумних комунікативно-прагматичних можливостей української мови.

Матеріали й методи дослідження. У процесі дослідження використано різні методи: описовий (для систематизації і класифікації фактичного матеріалу), контекстуально-інтерпретаційний (для декодування авторського задуму), прагматичний (для ідентифікування комунікативної взаємодії між адресантом й адресатом, між автором листа та його реальними й потенційними реципієнтами), типологічний (для виокремлення найсуттєвіших маркерів аналізованого епістолярного дискурсу загалом, окремих листів, а також їхніх фрагментів – різних за темою, інформативною наповнюваністю, способами оречевлення мовознавчих сюжетів).

Результати дослідження та їх обговорення. Відомо, що листування буває приватним і офіційним, міжособистісним та міжколективним, приватно-офіційним і міжособистісно-міжколективним. «Тандем Кочур – Лукаш» – зразок приватного епістолярію (усього 65 листів: 19 кореспонденцій М. Лукаша до Г. Кочура й 46 кореспонденцій Г. Кочура до М. Лукаша). Аналізований епістолярій – лише фрагмент творчого майже тринадцятилітнього діалогу «Кочур – Лукаш». Це до певної міри вимушена обставинами життя розмова двох однодумців, які певний час з об'єктивних причин не могли перетинатися в часі й просторі: листування «розпочалося тоді, коли Г. Кочур жив ще на поселенні в Інті, але вже навідувався в Україну, відновлював давні і встановлював нові літературні контакти», продовжувалося, коли він оселився в Ірпені, а М. Лукаш перебував «по кілька місяців на рік у санаторії Літфонду СРСР в Ялті», де «йому працювалося найбільш комфортно» [4, с. 21]. Окремий тип становлять короткі емоційно конотовані записки, які «Г. Кочур здебільшого залишав у кімнаті Лукаша.., зайшовши і не заставши господаря вдома (хатніх телефонів ані в Кочура, ані в Лукаша тоді ще не було)» [6, с. 23]. Із 1971 року листування припинилося з двох причин: М. Лукаш як «неблагонадійний», як той, хто «потрапив до розряду “неосіб”» уже не мав змоги їздити до Криму; «в помешканнях в обох вже було встановлено телефони» [6, с. 23]. Жаль, що цілий материк оригінальних думок та поглядів двох талановитих українців не випало зафіксувати.

На початку (1958 рік – перша половина 1962 року) листування позначене відтінком офіційності, що віддзеркалюють такі мовні засоби, як функціонування в ролі звертання двокомпонентної (ім'я та по батькові) антропонімної формули *Микола Олексійовичу* з атрибутом увічливості *шановний* або без нього й пошанної форми *Ви* з відповідним графічним оформленням (написання з великої літери), надання переваги стилістично нейтральній лексиці й прямому порядку слів, удавання до рубрикації та чіткого структурування викладу, використання докладних коментарів й експліцитних індикаторів логічності, з-поміж яких вставні компоненти на зразок *по-перше*, *по-друге*, конструкції на взірць *зверніть увагу*. Змістова структура аналізованих листів також має свою специфіку: у них мовлено про конкретних людей, дотримано чіткої сюжетної лінії, зневиразнено суб'єктивну оцінку. Напр.:

Г. Кочур – М. Лукашеві

1960 р.

Микола Олексійовичу!

Усього Spisovateli 1296. Цікаво, що в першому томі, де дано скорочений реєстр джерел, названий, напр., Е. Бенеш. Це було 1936 р. В останньому томі Бенеша вже нема. Це, правда, не значить, що мова його статей не врахована. Але як чехи, працюючи над словником у період німецької окупації, подавали заборонених письменників у словнику під псевдонімами (але подавали), так і тепер вони «страха ради не иудейска» викинули Бенеша. Масарик, правда, названий. Тепер – служба за службу. Коли будете завтра снідати, то зайдіть у Держліт до Хатунцевої і скажіть їй, що фатальна цитата з Енгельса, яку я наводжу в післямові до «Жерміналя», взята з такого:

К. Маркс, Ф. Энгельс. Избранные письма. Госполитиздат, 1953, с. 405.

Г.

Р. С. А я вже не шкодую, що не пішов аж до Гатто, хоч і не зручно було йти [2, с. 33–34] (Spisovateli – письменники, чеськ. Йдеться про багатотомний словник мови чеських письменників. – М. Стріха [2, с. 34]).

Листування Г. Кочура й М. Лукаша умовно можна назвати тематичним, позаяк воно наскрізь пронизане єдиним предметом розмови – переклад як мистецьке явище, перекладологія і її місце в системі наук, тлумач та його духовна місія, універсальні й індивідуально-авторські перекладацькі технології тощо. Думками обмінюються люди, яких єднає сродна праця, які стали друзями на все життя, «попри різницю в віці, темпераментах та сповідуваних принципах» [6, с. 19]). Ці принципи досить точно і влучно

схарактеризував, удаючись насамперед до мовного коду, що є однією з важливих рис ідіостиллю тлумача, укладач досліджуваного епістолярію, автор передмови й коментарів, відомий майстер пера Максим Стріха: «...Кочур був безумовним спадкоємцем тієї “класичної” традиції, яка йшла від Старицького – через Зерова – й до Рильського... перекладач не любив формальних мовних вправ, орієнтувався саме на вироблену, класичну літературну мову (яку уникав “перейскравлювати” без доконечної на то потреби)... Лукаш представляє іншу традицію – започатковану, либонь, першими перекладами “харківських романтиків” і розвинуту Кулішем – яку умовно ми назвали “бароковою» [6, с. 21]. Сказане виразно потверджує переклад Г. Кочуром і М. Лукашем знаменитої «Осінньої пісні» П. Верлена, ритмомелодику якої «побудовано на заколисувальному одноманітному повторі сонорних “л” та “н”» [там само]:

*Les sanglots longs
De violins
De l'automne
Blessent mon Coeur
D'une langueur
Monotone.*

*Ячать хлипкі
Хрупкі скрипки
Листопада...
Їх тужний глиб
У серця хлип
Просто пада.*

(Микола Лукаш)

*Неголосні
Млосні пісні
Струн осінніх
Серце тобі
Топлять в журбі
В голосіннях.*

(Григорій Кочур)

Після чотирьох років знайомства Г. Кочура й М. Лукаша (1962 рік) епістолярна тональність утрачає відтінок офіційності. Стримане, ділове вступне звертання змінює те, яке передає відтінок задушевності, сердечності, теплоти, поваги. Перекладачі називають один одного на ім'я, використовуючи різні варіанти їх (*Миколо* – 33 вживання, *Мико* – 1 вживання; *Грицю* – 12 уживань, *Грицьку* – 5 уживань): **Миколо!** *Дуже зрадів я тому, що доля Гавлічка й Волькнера в надійних руках* [2, с. 53]; *Здоров, Миколо! Радий, що ти озвався* [2, с. 73]; **Микó!** *Є справи* [2, с. 85]; **Грицьку!** *Сьогодні я одержав Держлітвидавну за підписом М. Дмитренка таку писульку: «Для того, щоб в-во встигло видати Ваш переклад «Декамерона» в 1964 р., вам необхідно мати готовий до редагування переклад не пізніше 1-го лютого ц. р.»* [2, с. 56]; *Забувся я, Грицьку, що я вже тобі писав, а чого ще ні, то почну, мабуть, із рекапітуляції* [2, с. 62]; **Грицю!** *Совісно мені, що надавав тобі стільки доручень, а це знову мушу тебе турбувати* [2, с. 80]; **Грицю,** *здоров! Я думав, що ти в цей час маєш бути десть у Москві на шекспірівській конференції, то й не писав тобі, а це недавно приїхав Журахович і каже, що ти дома* [2, с. 71]; *Ти думаєш, Грицю, що Сервантес посувається?* [2, с. 76].

Поширений у розмовній практиці скорочений на один склад варіант *Мико* повного імені *Миколо*, зменшені форми *Грицю*, *Грицьку* повного антропоніма *Григорію* виконують важливу текстотвірну роль: позитивно конотують, інтимізують виклад, стирають грані віддаленості між адресантом та адресатом, створюють атмосферу суб'єктної довірливості, повного взаєморозуміння. До речі, М. Лукаш зовсім не використовує офіційний варіант імені – *Григорій* – і цим самим демонструє своє, наповнене почуття приязні, ставлення до старшого колеги. Вокативний спектр розширюють компоненти непропріативного походження – вилучене на той час з активного вжитку слово-звертання *пан*, передане польською мовою (*panie*), та розмовне слово *шибеник*, що входить до синонімічного ряду *бешкетник*, *капосник*, *каверзник*, *пустун*: **Panie!** *Сьогодні повернув книжку Турбаєві* [2, с. 55]; *Ти, шибенику єден! Чому не почекаєш мене?* [2, с. 91]. Важливо вказати, що звертання завжди виражене кличним відмінком, попри те, що нормативною, функційно

продуктивнішою, навіть заохочувальною була на той час форма, омонімічна з номінативом.

У листах Г. Кочура й М. Лукаша як друзів, а не особистостей, що підтримують важливі для них взаємини, активно побутують оказіоналізми, емоційно забарвлена лексика, просторіччя, вислови-етноформули. Це характерне передусім для коротких записок Григорія Порфирівича: *Я приїхав. Дуже хотів би тебе бачити, так тебе ждесь чорти носять. Привіз у «Всесвіт» ті 4 Верлени Рильського (нам тепер із своїм поки що потикатись незручно). Ті вступні уваги, що я нашкрябав, мусиш підписати й ти...* [2, с. 68]; *Миколо! Я намагаюся совісно виконувати безсовісні доручення. Отже, прийшов до тебе, схопив одну папку, що лежала на столі, й попер до Вітчизни <...> Учора ще заходив до води-видавництва [тобто у видавництво «Дніпро». – М. Стріха]. Але заходив, щоб поговорити з відповідальною тіткою про 30 Декамеронів <...> А потім ... забув про тітку* [2, с. 82–83]. В аналізованих мінідискурсах відчутно заявляє про себе телеграфний стиль оповіді, актуалізаторами якого є прості речення, зокрема непоширені, неускладнені та неповні. Змінилася і завершальна частина листа: у ній уже немає регулярного для офіційної комунікації атрибута ввічливості. Замість раніше вживаних *Ваш Г. Кочур, з пошаною – Г. Кочур* з'явилися або криптоніми (*Г., Гр., К.; М, М. Л., Л. М.*), або скорочені варіанти антропонімної формули (*М. Лукаш, Микола, Гриць*), або поширене в розмовній сфері *Бувай, Будь здоров, Бувай поки що*. Варто вирізнити ще один індикатор епістолярної неофіційності – меліоративно конотовані віншувально-побажальні конструкції з моно- чи поліадресатністю: *Привіт Ірині Михайлівні, Андрієві Паламарчукові* [2, с. 88–89]; *Ірина Михайлівна, Андрій і Дмитро Хомич вітають* [2, с. 103]; *Вітання всім твоїм (уже, мабуть, повоскресали з грипу?) і ірпінській відлюдниці, що рятується в умовній печері* [йдеться про Ліну Костенко. – М. Стріха] [2, с. 89, 91]; *Побачиш своїх – кланяйся нашим* [2, с. 77]; *Усі всіх вітають* [2, с. 143]; *Вітання всім* [2, с. 112].

Г. Кочур і М. Лукаш пильно стежили за всім новим, що з'являлося в мовознавстві, літературознавстві та інших гуманітарних сферах. Вони висловлювали свої думки стосовно нових видань, заочно дискутували в багатьох епістолах із рецензентами, критиками, дистанціюючись від обов'язкових тодішніх ідеологічних канонів і цим самим ігноруючи їх. Григорій Порфирівич у надісланому з Інти й датованому 1 жовтня 1958 року листі запитує Миколу Олексійовича, чи написав той рецензію на «Історію української літературної мови» (див.: [3]), яку підготували науковці Інституту мовознавства імені О. О. Потебні на чолі з академіком І. Білодідом, й іронійно характеризує це розрекламоване та розтиражоване колективне дослідження, апелюючи до авторів (П. Горецького, Г. Їжакевич, В. Ільїна та ін). Вони, на переконання поліглата Кочура, у *«глибині душі вважають, що Валуєв і його укази – це теж братній російський народ, то на всяк випадок не слід образжати й Валуєва»* [2, с. 28]. Оцінка суб'єктивна, з нею можна безапеляційно погодитися з огляду 1) на твердження про те, що «українські буржуазні націоналісти намагалися відірвати розвиток української літературної мови від спільних шляхів розвитку з братньою російською мовою, спрямувати його на примітивно-хуторянські архаїстичні манівці» [3, с. 13]), 2) на позбавлену реальності вивищеність російського народу і його мови в історії українського етно- та лінгвогенезу, тобто про визнання «возз'єднання України з Росією» одним із найзнаковіших етапів становлення української народності й історії формування української літературної мови (друга половина XVII–XVIII ст.) [3, с. 13, 95–109]. Можна, звичайно, і подискутувати з перекладачем, використавши такий аргумент: окремі розділи праці, передусім ті, у яких системно схарактеризовано дистанційовану від тодішньої політики та ідеології

лінгвотворчість письменників, не викликають заперечень, а змушують глибше аналізувати проблему місця і ролі того або того митця в історії української мови.

Цікавими є «пророчі» міркування перекладачів Г. Кочура й М. Лукаша про орфографічні зміни, головню ті, що в добу незалежності винятково активізувалися і навіть реанімувалися, постали як альтернативні варіанти до чинних норм. *«Усе редакторське кодло, – скаржитися в листі від 6 березня 1963 року Г. Кочур, – гуртом кричить, що в Декамероні конче треба осучаснити правопис (уншій замінити на іншій і т. д.). Мені тим часом змагатися важко, але здається, що вдвох таки переможемо»* [2, с. 47]. М. Лукаш у листі-відповіді, датованому 19 березня, наводить свої аргументи щодо *«відхилення від норм»,* заявляючи, що вони виправдані, позаяк *«про правопис як такий, а більше про вимову, орфоенію, морфологічні й словотвірні дублети, які були поширені в літер[атурній] мові і живуть іще й досі в усній, та й то не в вузьких говірках, а на великому обширі. Ці дублети і є якраз одним із ненав'язливих засобів деякої архаїзації мови, і в цьому відношенні українська мова є одним із найкращих інструментів для передачі відповідних явищ у мові італійській, зокрема у Боккачча <... > Дуже сумно, що цих речей не знають і не розуміють у нас не лише видавничі редактори, а й університетські професори – українські й зарубіжники (якщо такі є взагалі)»* [2, с. 51]. Микола Олексійович усвідомлював і готувався до того, що йому доведеться воювати за правопис, за повернення до вжитку слів, усталених виразів, дериваційних одиниць, граматичних форм, стилетвірних засобів, які опинилися на архаїчній периферії. *«Нічого, ще поборемося, – ідеться в листі від 12 лютого 1965 року. – І то вже велика перемога, що він [Декамерон. – Н. С.] вийшов такий у світ (і то добре, що правописні моменти прийняли на себе удар – хоч полягли, зате зберегли лексику, фразеологію, синтаксу) <... >»* [2, с. 89]. Слушно зацентувати, що укладачі «Проекту найновішої редакції українського правопису» (1999 рік) орієнтувалися і на мовну практику та рекомендації поліглотів Лукаша й Кочура, коли пропонували низку новацій, зокрема узаконення такого правила: на початку питомих та засвоєних українських слів перед приголосними **н** та **р** писати букву **и** (*уншій, ирій*) (див.: [5, с. 47–48]). В «Українському правописі» 2019 року чинності набула норма про вживання початкових голосних в іменниках *ірій / ирій, ірод / ирод* [7, с. 117].

М. Лукаш висловив цікаві міркування щодо поширених в українській мові чоловічих імен на *-о*. Він ретельно проаналізував «словник Грінченка», який містить 235 цих одиниць, урахував те, що десятки тисяч прізвищ мають закінчення *-о*, і після тривалих вагань *«прийшов до цілковитої певності»: їх «обов'язково треба відмінювати»* [2, с. 89]. Одним зі своїх першочергових завдань перекладач уважав «проперти» разом із іншими відхиленнями від тодішніх правописних форм і цю особливість, яка викликала заперечення насамперед тому, що не корелювала з російською орфографією. *«Росіяни, – аргументує свою позицію Микола Олексійович, – не відмінюють цих імен і правильно роблять, бо в них нема жодного питомого імені чи слова з цим закінченням; не відмінюють вони й українських прізвищ на о (колись, правда, йдучи за вимовою, відмінювали – Шевченка/о, Шевченки, з Шевченкой і т. д.) <... > ми маємо не менше, а більше підстав відмінювати імена цього типу, ніж поляки, чехи, серби і т. д.»* [там само]. Нарешті, зобов'язує впроваджувати описувану новацію і та обставина, що в *«Боккачча деякі імена фігурують паралельно у двох формах – Aldobrandio і Aldobrandin, Paganino і Paganin»* [там само].

Г. Кочурові й М. Лукашеві постійно випадало сваритися, сперечатися з так званими *«поборниками чистої української мови в перекладах»* [2, с. 83], які не знали досконало або й зовсім інших мов, уникали зіставлення *«з оригіналом <... > (з причин зрозумілих)»* [2,

с. 129], зятято трималися ретроградного перекладацького кредо «Ніякого мовного зухвальства – тільки умеренность и аккуратность» [2, с. 129] і картали високого рівня тлумачів, що ті (особливо Лукаш) використовують «непонятные для народа и чуждые украинскому языку слова, напр., звитяга, вівати» [2, с. 83]. М. Лукаш, який «вільно знав близько двадцяти мов» [4, с. 11], покликаючись на лідера неокласиків М. Зерова, називає цих пильнувачів «постувальниками та вегетаріанцями стилю» [2, с. 52]. Серед них опинилися і такі відомі українські письменники та вчені, як О. Кундзіч, Л. Первомайський, К. Забарило та інші. Г. Кочур у черговому листі до свого колеги говорить, що О. Кундзіч вважає «архаїзми в перекладі ... великим непорозумінням» [2, с. 57]. У видавничій рецензії на переклад «Фауста» Л. Первомайський звинувачує М. Лукаша в тому, що він нібито надав «Фаустові» «козацького колориту до plus ultra» [2, с. 135], бо густо всіяв свої переклади архаїзованими мовними засобами, як ось це звертання: «Глянь, *пане-брате!* Ну й дівулька...». А коли автор цитованих рядків ткнув опонента «носом в оригінал і показав там *Herr Bruder*, він з досади аж за серце вхопився» [там само]. Львівський професор К. Забарило в епістолярній розмові з Г. Кочуром зізнається, що «Декамерон» у перекладі Лукаша «надто малоросійський і ... нагадує твори Петра Раєвського або видання Губанова» [2, с. 85]. Наведено лише окремі епізоди з тієї багатолітньої і виснажливої боротьби, яку вели всесвітньо відомі перекладачі з представниками різних видавничих кіл, ученими, критиками, які, справедливо зауважує Г. Кочур у листі від 21 січня 1964 року, побоювалися, «щоб їх не сварили за відхилення від сірості» [2, с. 58]. Прагнення до відновлення історичної справедливості, природне повернення до колишніх, зазвичай безпричинно вилучених з ужитку питомих орфографічних, орфоепічних, лексичних, фразеологічних, словотвірних, морфологічних, синтаксичних, стилістичних норм «неформальний лідер неформальної школи українського перекладу» [6, с. 8], автор фундаментальної та унікальної збірки «Друге відлуння», що «охоплює твори 130 авторів, перекладених з 24 мов, які представляють 26 літератур, – у часовому просторі 27 століть (від Архілоха й до наших днів) і на географічних обширах чотирьох континентів» [6, с. 11], досить влучно поіменував «відхиленням від сірості». Прикро констатувати, що це явище набуло перманентного характеру, свідченням чого є хоча б пристрасті навколо впорядкування українського правопису в добу незалежності (див. про це: [5]) або дискусії щодо суттєвих розбіжностей між варіантом літературно-писемної мови в материковій країні та діаспорі.

Висновки й перспективи. «...Така українська мова і в такому обсязі, в такій якості розвиненості, якою володів Кочур [і Лукаш. – Н. С.], сама собою вже кидала виклик і чиновницькому “канцеляристові”, і безпам’ятному щодо власних коренів “суржикові”» [4, с. 6], і, є всі підстави твердити, ще багатьом-багатьом речам. Ці слова дослідниці М. Новикової лише маленьким штрихом визначають місце видатних тлумачів, земні дороги яких поєднали час і простір, в історії української мови й багатьох інших мов світу, вітчизняної та світової культури. Обстежений епістолярій переконливо доводить, що Г. Кочур і М. Лукаш сповідували різні перекладацькі принципи. Єднала їх любов до слова, нестримне бажання пошуку мовної і лінгвістичної істин через стихію живого мовлення і лексикографічний досвід, через науковий, літературний, культурологічний, перекладацький спадок попередників і власні інтелектуальні надзусилля. Кожен із митців сформував власну творчу майстерню, випрацював знані лише йому дослідницькі секрети. «Тандем Кочур – Лукаш» своєю перекладацькою практикою посутньо вплинув на процес нормування української літературної мови, на контактування її з іншими мовами світу.

Список використаних джерел

1. Бахтин М. М. Проблемы речевых жанров. Автор и герой: к философским основам гуманитарных наук. Санкт-Петербург : Азбука, 2000. 336 с.
2. Григорій Кочур – Микола Лукаш. Листування 1958–1971 років / тексти листів М. Кочур ; передмова, наук. коментар М. Стріха. Київ : К.І.С, 2019. 145 с.
3. Курс історії української літературної мови / за ред. І. К. Білодіда. Київ : Вид-во АН УРСР, 1958. Т. I : Дожовтневий період. 596 с.
4. Новикова М. Перекладацький світ Григорія Кочура. *Кочур Г. Друге відлуння: переклади*. Київ : Дніпро, 1991. С. 5–22.
5. Степаненко М. Правописна практика доби незалежності. Полтава : ПНПУ імені В. Г. Короленка, 2021. 96 с.
6. Стріха М. «Тандем Кочур – Лукаш» крізь призму листування. *Григорій Кочур – Микола Лукаш. Листування 1958–1971 років*. Київ : К.І.С, 2019. С. 3–24.
7. Український правопис / ред.: Є. І. Мазніченко, В. Є. Македон, С. В. Шарабанова, І. Л. Яловнича ; Ін-т мовознавства ім. О. О. Потебні НАН України ; Інститут української мови ; НАН України; Український мовно-інформаційний фонд НАН України. Київ : Наук. думка, 2019. 392 с.

References

1. Bahtin, M. M. (2020). Problemy rechevyh zhanrov. Avtor i geroj: k filosofskim osnovam gumanitarnyh nauk [Problems of speech genres. Author and hero: to the philosophical foundations of the humanities]. Cankt-Peterburg: Azbuka, 336 (in Russ.).
2. Hryhorii Kochur – Mykola Lukash. Lystuvannia 1958–1971 rokiv [Hryhorii Kochur – Mykola Lukash. Correspondence of 1958–1971]. (2019). Kyiv: K.I.S, 145 (in Ukr.).
3. Bilodid, I. K. (Ed.). (1958). Kurs istorii ukrainiskoi literaturnoi movy [Course in the history of Ukrainian literary language]. Vol. 1: Dozhovtnevyi period [Pre-October period]. Kyiv: Vyd-vo AN URSS, 596 (in Ukr.).
4. Novykova, M. (1991). Perekladatskyi svit Hryhoriiia Kochura [The translation world of Hryhorii Kochur]. In: H. Kochur. *Druhe vidlunnia: pereklady [Second echo: translations]*. Kyiv: Dnipro, 5–22 (in Ukr.).
5. Stepanenko, M. (2021). Pravopysna praktyka doby nezalezhnosti [Spelling practice of the independence era]. Poltava: PNPV imeni V. H. Korolenka, 96 (in Ukr.).
6. Strikha, M. (2019). «Tandem Kochur – Lukash» kriz pryzmu lystuvannia [«Tandem Kochur – Lukash» through the prism of correspondence]. In: *Hryhorii Kochur – Mykola Lukash. Lystuvannia 1958–1971 rokiv [Hryhorii Kochur – Mykola Lukash. Correspondence of 1958–1971]*. Kyiv: K.I.S, 3–24 (in Ukr.).
7. Maznichenko, Ye. I., Makedon, V. Ye., Sharabanova, S. V. & Yalovnycha, I. L. (Eds.). (2019). *Ukrainskyi pravopys [Ukrainian spelling]*. Kyiv: Nauk. dumka, 392 (in Ukr.).

CORRESPONDENCE OF HRYHORIY KOCHUR AND MYKOLA LUKASH (1958–1971): LINGUISTIC STORIES

*Nina Stepanenko, Candidate of Philological Sciences, Associate Professor
of the Department of Primary Education, Natural and Mathematical Disciplines
and Methods of Teaching, V. H. Korolenko Poltava National Pedagogical University
(Poltava, Ukraine)*

e-mail: pnpul8@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-0934-784X>

Abstract. Intoduction. *Ukrainian epistolary discourse, the formation of which in chronological and social aspects dates back to the XXIII century, is one of the most pressing linguistic, sociolinguistic, literary, cultural issues. The object of this study is the correspondence of two prominent Ukrainian interpreters of the second half of the twentieth century – Hryhorii Kochur (46 correspondences) and Mykola Lukash (19 correspondences).*

Purpose. *The aim of the work is to analyze linguistic plots in the studied epistolary corpus, which are related to important issues of theory and practice of literary translation, language situation in the Soviet Union of that period, interlingual contact, interaction of literary language and dialects, archaization and folklorization of translation language, communicative and pragmatic code of the Ukrainian language.*

Methods. *Descriptive, contextual-interpretive, pragmatic, typological methods were used in the research process.*

Results. *The genre typology of epistolary discourse, its compositional structure and verbalization resource are characterized. The problem of the Kochur – Lukash tandem through the prism of correspondence is revealed against the background of stylistic differentiation of language, intrasystemic structuring of epistolary discourse as a separate functional variety that has its own immanent features and is organically connected with the conversational, artistic and journalistic spheres.*

The article focuses reader's attention to the linguistic issues raised in the epistolary. They are integrated into separate plots and it is a research procedure to search for linguistic mechanism through the oral speech, lexicographic experience, scientific, artistic, culturological and translation heritage of predecessors. Integrated with key points, based on strong arguments, it clearly traces the author's position, mainly through the discussion with prominent personalities in Ukraine and the World.

Originality. *The thematic branching of the epistolary is interpreted, in particular spelling, morphological, lexical rationing with sporadic extrapolation to the codification practice of the independence period; ideological commitment in terms of the day of modern linguistic works; archaic language units and their connection with the current norm; correlative relations between prescriptive and descriptive norms and related transformation processes.*

Conclusion. *It is proved that H. Kochur and M. Lukash professed different translation principles (H. Kochur – a supporter of the classical tradition, M. Lukash – the so-called Baroque), formed original creative workshops, and original translation practice significantly influenced the process of multilevel standardization of Ukrainian literary language, to contact it with other languages.*

Key words: *epistolary, Hryhoriy Kochur, Mykola Lukash, linguistic plots, linguistic norms, archaization of translation, translation studies principles.*

Надійшла до редакції 03.02.22

Прийнято до друку 13.04.22

УДК 821.111-2

DOI: 10.31651/2226-4388-2022-32-84-92

ВИМІР АВТОРСЬКОЇ СЕНСОРИКИ У ТВОРІ С. МОЕМА «ТЕАТР»

*Л. Я. Гнатюк, доктор філологічних наук,
доцент кафедри теорії і практики перекладу
Донецького національного університету імені Василя Стуса
(Вінниця, Україна; Перемишль, Польща)
e-mail: lhnatiuk@wp.pl
ORCID: <http://orcid.org/0000-0003-4330-3725>*

*М. В. Антонова, аспірантка кафедри загального
та прикладного мовознавства і слов'янської філології,
асистент кафедри іноземних мов професійного спрямування
Донецького національного університету імені Василя Стуса
(Вінниця, Україна)
e-mail: gmv78492@gmail.com
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-6679-3531>*

У статті проаналізовано вимір авторської сенсорики у творі С. Моема «Театр». У ході роботи розглянуто семантичне моделювання авторської сенсорики в семантиці художнього тексту, схарактеризовано особливості її реалізації. Окреслено причини, що зумовлюють потребу в дослідженні авторської сенсорики художнього твору, зазначено предмет, об'єкт, методи та завдання наукового пошуку.

Незважаючи на систематичні цілеспрямовані наукові пошуки в галузі дослідження авторської сенсорики текстового світу, деякі аспекти цього феномену досі залишаються недостатньо вивченими. У зв'язку з цим актуальним і значущим наразі є лінгвістичний аналіз виміру авторської сенсорики художнього твору, а також визначення особливостей її реалізації в семантиці художнього тексту.

На основі дібраного фактичного матеріалу дослідження визначено, що перцептуальні образи є лінгвістичними маркерами актуалізації авторської сенсорики в семантиці тексту. Вони стають специфічним відображенням світу, створеного письменником за допомогою чуттєвих образів. Перцептуальні образи співвідносні з роботою органів чуття автора та передані за допомогою сенсорно значущих мовних засобів. Причиною використання мови сенсорики в художній літературі є посилення її емоційного настрою, здатність зробити наочні образи ще помітнішими за допомогою синестезії – особливого способу сприйняття, за якого деяким поняттям, явищам та станам надано додаткових якостей: запаху, смаку, кольору, текстури, звукового тону тощо.

У статті констатовано, що С. Моем активно використовує перцептивну лексику, за допомогою якої посилюється сенсорна напруга сприйняття та постають більш точні художні образи. У мові художнього твору Моема «Театр» утілено ментальні процеси сприйняття світу через сенсорні модуси перцепції (зоровий, слуховий, дотиковий, нюховий, смаковий, кінетичний, кінстетичний та вестибулярний), за допомогою яких вербалізовано перцептивні знання автора тексту. Визначено, що за допомогою сенсорно-перцептивного аналізу читач розкриває змодельовані автором смисли, закладені до образної тканини художнього твору. Наголошено, що читач може відчутти й побачити світ твору крізь призму його автора за допомогою зображених ним почуттів та образів через їхню оцінку й експлікацію деталей.

Ключові слова: авторська сенсорика, перцепція, перцептивна лексика, модуси перцепції, лінгвосенсорика, синестезія, С. Моем «Театр».

Актуальність наукового пошуку зумовлена тим, що за допомогою авторської сенсорики як одного зі складників індивідуальної когнітивної моделі автор створює багатовимірну модель світу в межах художнього полотна. Творчості сучасних авторів властива схильність до опису універсуму через просторові та смакові характеристики, зорові параметри, а також кінетичні, кінестетичні та вестибулярні модуси.

Авторська сенсорика художньої літератури неодноразово ставала предметом наукових розвідок. Зокрема, семантико-когнітивну природу авторської сенсорики й ментальних просторів у художньому тексті та аналіз ключових лінгвістичних маркерів актуалізації авторської сенсорики активно вивчає О. О. Змієвська [13–17]. Дослідниця зосереджує увагу й на лінгво-когнітивних засобах реалізації авторської сенсорики в художньому тексті [14]. Ментальні простори авторської сенсорики висвітлено в роботах багатьох авторів (Л. Р. Хамітова [4], G. Fauconnier [1–3], E. Sweetser [9], P. Werth [12]) тощо. Роботи цих дослідників становлять теоретичну та методологічну основу роботи.

Незважаючи на систематичні цілеспрямовані наукові пошуки в галузі дослідження авторської сенсорики текстового світу, окремі аспекти окресленого явища досі залишаються недостатньо вивченими в галузі лексикології. У зв'язку з цим лінгвістичний аналіз виміру авторської сенсорики художнього твору, а також визначення особливостей її реалізації в семантиці художнього тексту наразі є релевантними і значущими.

Об'єктом нашого дослідження є явище ментальності текстового світу. Предмет наукової розвідки – вимір авторської сенсорики художнього тексту.

Мета дослідження полягає в лінгвістичному аналізі виміру авторської сенсорики на матеріалі художнього тексту.

Для досягнення поставленої мети необхідно розв'язати такі завдання:

- 1) критично проаналізувати літературу для обґрунтування теоретико-методологічної бази дослідження;
- 2) схарактеризувати семантичне моделювання авторської сенсорики в семантиці художнього тексту;
- 3) визначити особливості реалізації авторської сенсорики в семантиці художнього тексту в аспекті когнітивної інтерпретації;
- 4) зробити висновок щодо виміру авторської сенсорики у творі С. Моема «Театр».

Матеріалом роботи слугував твір С. Моема «Театр» [6]. Загальний обсяг проаналізованого матеріалу дослідження становить 198 сторінок.

Методи та методики дослідження. Під час дослідження застосовано комплекс взаємодоповнювальних методів. Зокрема, для збору та систематизації інформації щодо природи авторської сенсорики використано дискриптивно-аналітичний метод, а також метод аналізу та синтезу. Це дало змогу проаналізувати теоретичні і методичні розроблення вітчизняних та зарубіжних вчених щодо цього явища в тканині художнього тексту. Метод репрезентативної вибірки залучено для добору фактологічного мовного матеріалу дослідження. Під час безпосереднього аналізу семантичного потенціалу відібраних лексичних одиниць використано метод концептуального та компонентно-семантичного аналізу, метод семантико-когнітивного аналізу та когнітивного моделювання, що дало змогу схарактеризувати принципи реалізації авторської сенсорики в семантиці художнього тексту.

Результати дослідження та їх обговорення. Людина пізнає навколишній світ за допомогою своєї сенсорної системи, сприймаючи, відчуваючи та інтерпретуючи дійсність. Тому сенсорика, або відчуття, стає відображенням об'єктивної реальності через призму почуттів [5, с. 21–36], властивостей навколишнього середовища або окремої почуттєвої ознаки [5, с. 68]. Зазначимо, що сенсорика завжди безпосередньо пов'язана з діяльністю людини, поєднуючи почуттєвий зміст та людську діяльність [8, с. 178].

Художній текст є ментальною репрезентацією дійсності [12, с. 182], стаючи фіксатором, а згодом й актуалізатором набутої автором перцептивної інформації. Відтак перцептивність – це образна інтерпретація об'єктивної дійсності, яку провадить автор у

художньому тексті за допомогою художньо-мовних одиниць із конкретною семантикою, що позначають колір, світло, форму, запах, звук, дотикові і смакові відчуття, а також кінетичний і вестибулярний модули перцепції. В авторському образі концентровано втілена сутність художнього твору, об'єднана вся система мовленнєвих структур персонажів у їхньому співвідношенні з оповідачем [7, с. 118].

Перцептуальні образи (perceptual images) постають лінгвістичним маркером актуалізації авторської сенсорики в семантиці тексту [5, с. 55], з одного боку фіксуючи чуттєвий досвід автора, а з іншого – імітуючи його світосприйняття через перцепцію окремих характеристик. Перцептуальні образи співвідносні з роботою органів чуттів автора та передаються за допомогою сенсорно значущих мовних засобів. Серед цих засобів вирізняють лексичні одиниці тематичної сітки таких номінацій і дескрипцій, які втілюють у художньому тексті певні модули перцепції (зір, слух, дотик, нюх, смак, кінетичний і вестибулярний) [15; 16].

Однією з властивостей сенсорики вважають емоційність інформації, отриманої через сенсорний фільтр сприйняття дійсності за певних обставин, що викликає в людини емоційну реакцію [15, с. 136] за принципом суб'єктивної оцінки – «приємно / неприємно». Тому автор художнього твору використовує мовні засоби сенсорно значущих номінацій й описи з оцінною конотацією.

Авторська сенсорика є однією з властивостей художнього тексту, вона становить частину індивідуальної когнітивної моделі, утіленої в художньому тексті. Особливе сприйняття автором об'єктивної реальності інтерпретоване в термінах сенсорики, або лінвосенсорики (термін В. К. Харченка).

Лінвосенсорика – це галузь лінгвістичного знання, що вивчає мову перцепції, вербальної репрезентації показань п'яти органів чуттів: зору, слуху, нюху, смаку й дотику. Лінвосенсорика як науковий напрям сформована завдяки сучасним тенденціям у розвитку гуманітарного знання, зокрема лінгвістики. До того ж важливо вивчати взаємодію сенсорних модулів, де й відбувається перехресна комунікація між різними потоками чуттєвих вражень при сприйнятті навколишнього світу.

Фактично людина отримує більшу частину інформації про навколишній світ через органи чуттів, які входять до її сенсорної системи, що є основним засобом пізнання навколишнього світу. Із нею пов'язані поняття почуттєвого сприйняття та інтерпретації людиною дійсності. Отже, сенсорика, або відчуття, є почуттєвим відображенням об'єктивної реальності [10, с. 21–36], властивостей навколишнього середовища або окремої почуттєвої ознаки [10, с. 68]. Крім того, сенсорика завжди безпосередньо пов'язана з діяльністю людини, а значить, вона постає як поєднання почуттєвого змісту та діяльності [7, с. 178].

З огляду на це авторська сенсорика стає іманентною властивістю художнього тексту, адже вона віддзеркалює особливості чуттєвого відображення та інтерпретації письменником об'єктивної реальності, актуалізуючись у текстовій тканині за допомогою певного набору мовних засобів формування сенсорного прошарку текстового світу (layering) [12, с. 336–339]. Унаслідок суб'єктивного (авторського) «відбиття» об'єктивної реальності виникає художній світ, реконструйований читачем під час інтерпретації текстової дійсності.

За допомогою перцептуальних образів (perceptual images) відбувається актуалізація авторської сенсорики в семантиці тексту [5, с. 55].

Матеріалом роботи слугують фрагменти текстів із твору одного з найвизначніших англійських письменників ХХ століття С. Моема (1874–1965), відомого своїм яскравим стилем прози. Вибір твору саме цього автора як джерельної бази дослідження зумовлений особливостями його творчості, зокрема авторської сенсорики, переданої на сторінках роману «Театр» («Theatre», 1937). Для мовних одиниць ідіостилу С. Моема характерне багатство образного і смислового змісту. Письменника називають знавцем людської душі

та характеру, бо він уміє передати їх на сторінках своїх творів із великою стилістичною точністю.

До модусів авторської сенсорики належать:

– зір (концептуальними складниками є колір, форма, розмір, світло; специфікаторами – яскравість тощо);

– слух (концептуальними складниками є звук, музика; специфікаторами – гучність, тембр, тон, шум тощо);

– дотик (концептуальними складниками є біль, тепло, холод, тиск; специфікаторами – гладкість, пружність, вологість тощо);

– нюх (концептуальними складниками є запах; специфікаторами – приємне / неприємне);

– смак (концептуальними складниками є смак; специфікаторами – гірке, солоне, солодке, кисле);

– кінетичний та кінестетичний модуси (концептуальними складниками є рух, положення, міміка, зовнішні прояви людських почуттів та емоцій);

– вестибулярний модус (концептуальними складниками є орієнтація в просторі, рівновага) [14; 16–17].

Декодуючи текстовий світ, читач розкриває для себе основну ідею твору, що виражена через авторську оцінку ситуації та вималювана на сторінках оповідання за допомогою низки логічно пов'язаних подій та образів.

У творі «Театр» письменник майстерно вибудовує світ барв, запахів та звуків, даючи читачеві змогу пережити відчуття його героя. Автор інтерпретує об'єктивну реальність за допомогою художньо-мовних одиниць із конкретною семантикою. Саме вони викликають у читача позитивні чи негативні емоційні реакції.

Розглянемо вищезазначені тенденції реалізації авторської сенсорики у творі С. Моема «Театр». У наведеному уривку автор описує інтер'єр кімнати, використовуючи художньо-мовні одиниці на позначення кольору:

< ... > *On it stood in a massive silver frame a photograph of herself and to balance it a photograph of Roger, their son. Between these was a magnificent silver ink-stand that she had herself given him on one of his birthdays and behind it a rack in red morocco, heavily gilt, in which he kept his private paper in case he wanted to write a letter in his own hand. < ... > A bunch of yellow tulips in a silver bowl, which he had got through winning the theatrical golf tournament three times running, showed Margery's care. < ... >* (S. Maugham, p. 3) – словосполучення *a massive silver frame, a magnificent silver ink-stand, a rack in red morocco, a bunch of yellow tulips in a silver bowl* побудовані на зоровому модусі перцепції. Використання цих лексем покликано створити образ кабінету, що виконано в старовинному стилі XVIII століття.

Описуючи кімнату Тома, письменник використовує низку лексем зорового та кінестетичного модусів сенсорики: < ... > *Tom's room was none too clean. The dingy curtains, the worn carpet, the shoddy furniture; it all rather disgusted her. < ... >* (S. Maugham, p. 84). Ці негативно конотовані лексеми підсилюють негативні враження від кімнати героя.

С. Моем також вдало використовує сукупність лексико-тематичного ряду слів різних модусів сенсорики для опису психологічного стану персонажів твору. У наступних уривках також спостерігаємо використання зорового модусу перцепції:

< ... > *Black despair seized her. She could do nothing. She must pretend to be as delighted as he was. < ... >* (S. Maugham, p. 30) – автор змальовує емоційний стан героїні, використовуючи лексичну одиницю зорового модусу сенсорики *black*, поєднану з негативно конотованою лексемою *despair*.

< ... > *When she looked at him now she wondered what there was in him that had ever aroused in her such a frenzy of passion. <...>* (S. Maugham, p. 48) – словосполучення *a frenzy*

of passion базоване на кінестетичному модусі перцепції та в цьому контексті набуває позитивної конотації.

< ... > “*They’re marvellous*”, he said, his eyes glittering. < ... > (S. Maugham, p. 124) – автор акцентує на позитивному емоційному стані героя за допомогою лексеми *glittering*, що виразнює його почуття.

< ... > *She saw the gleam in Michael’s eyes as he considered the proposition and the shadow of a smile that was outlined on his lips.* < ... > (S. Maugham, p. 171) – у цьому фрагменті за допомогою гри світла та тіней автор майстерно змальовує настрій і думки героїні роману.

У наступному реченні автор, змальовуючи емоційний стан героїні, використовує лексему *sour*, що належить до смакових модусів авторської сенсорики. Цей уривок стає прикладом відтворення асоціативних зв’язків через смакове сприйняття, де лексема *sour* актуалізована через смаковий фільтр: < ... > *She gave Julia a sour look.* < ... > (S. Maugham, p. 84). Її негативна конотація зумовлена семантичним тлумаченням, а тому лексема «кислий» у складі поданої метафори надає їй значення невдоволеного погляду.

Наступний уривок побудовано на кінетичному та кінестетичному модусах перцепції: < ... > *she could not hold back the heavy, painful tears that filled her eyes. She felt old, lonely, unhappy, and desperately jealous.* < ... > (S. Maugham, p. 111). Використання одиниць лексико-тематичного ряду негативної семантики передає пригнічений емоційний стан героїні.

Кінетичний модус авторської сенсорики спостерігаємо в таких реченнях:

< ... > *There was only one possible reason, and when she thought of it her heart leaped.* < ... > (S. Maugham, p. 26) – передано радісні переживання героїні.

< ... > *Her heart melted within her when she looked into his deep, friendly eyes* < ... >. (S. Maugham, p. 21) – у цьому фрагменті поряд із лексемою *melted* кінетичного модусу сенсорики С. Моем також використовує лексему *deep*, яка належить до зорового модусу. Ці одиниці стають текстовими показниками авторської сенсорики.

Зауважимо, що С. Моем також вдало використовує зорові модуси авторської сенсорики для опису зовнішності героїв:

< ... > *She looked straight into his eyes. Her own were large, of a very dark brown, and starry* < ... > (S. Maugham, p. 4) – у цьому уривку сенсорні складники – колір, розмір та яскравість – постають конвектором побудови ментального простору авторської сенсорики, передаючи його захоплення зовнішністю героїні твору.

< ... > *Mouth too large, face too puddingy, nose too fleshy.* < ... > (S. Maugham, p. 36) – поданий опис зовнішності викликає в читача негативні конотаційні зв’язки, що ґрунтовані на образах авторської сенсорики.

< ... > *He was sweet with his blue eyes and pale brown hair* < ... > (S. Maugham, p. 67) – використано лексему *sweet*, що належить до смакового модусу авторської сенсорики та має позитивну конотацію.

< ... > *Your eyes were shining something wonderful.* < ... > (S. Maugham, p. 69) – авторська сенсорика втілена в тексті за допомогою зорового модусу сенсорики та продукує позитивні конотації.

< ... > *He blushed scarlet.* < ... > (S. Maugham, p. 79) – у поданому фрагменті авторська сенсорика реалізована концептуальним складником кольору, щоб передати зніяковіння героя та його розгубленість.

< ... > *She put on a little white frock that suited the sunny riverside and her, and a large-brimmed red straw hat whose colour threw a warm glow on her face.* < ... > (S. Maugham, p. 87) – семантичне моделювання відбувається відповідно до зорового та тактильного модусів перцепції.

Спостерігаємо актуалізацію перцептивного модусу дотику в поєднанні з кінетичним у таких уривках роману С. Моема:

< ... > *she lowered her eyelids for a second and then raising them gazed at him for a little with that soft expression that people described as her velvet look.* < ... > (S. Maugham, p. 9) – через кінетичні модуси та їхні складники, а також модуси дотику С. Моем акцентує на тому, що рухи та міміка персонажа вказують на його привабливу зовнішність та захоплення нею автора.

< ... > *her skin was as soft as velvet* < ... > (S. Maugham, p. 106) – словосполучення *soft as velvet* є порівнянням та слугує текстовим маркером сенсорної синестезії. До того ж автор укротре висловлює своє захоплення героїнею роману.

Лексико-тематичний ряд слів тактильного модусу авторської сенсорики в поєднанні з кінетичним та кінестетичним модусами продемонстровано в уривковій твору: < ... > *A cold shiver ran down her spine* < ... >. (S. Maugham, p. 142). Подана метафора пов'язана з переживаннями героїні роману, а тому їй властива негативна конотація.

У наступному епізоді автор малює концептуальну картину, активно використовуючи кінетичний та вестибулярний ментальні простори: < ... > *Julia tore off her clothes, and flung them with ample gestures all over the room. Then, stark naked, she skipped on to the bed, stood up on it for a moment, like Venus rising from the waves, and then throwing herself down stretched herself out.* < ... > (S. Maugham, p. 68). Концептуальну картину доповнює вживання метафоричного порівняння *like Venus rising from the waves*. Такий асоціативний зв'язок свідчить про неабияке захоплення автора своєю героїнею.

Вестибулярний модус авторської сенсорики репрезентовано в такому фрагменті твору: < ... > *For a second her heart stood still. How could he say a thing like that? The fool.* < ... > (S. Maugham, p. 117), де відображено негативні емоційні переживання героїні, від яких завмирає її серце.

Ще в одному уривковій автор описує характер свого персонажа, використовуючи художньо-мовну одиницю на позначення дотику (концептуальним складником є холод): < ... > *Notwithstanding his beauty, his grace and his ease of manner, Michael remained a cold lover.* < ... > (S. Maugham, p. 14). Ідеться про те, що Майкл не вмів поводитися з дівчатами, залишався холодним, неемоційним. Письменник надає словосполученню *a cold lover* негативної конотації.

С. Моем удасться й до використання ідіоми, яка містить у своєму складі концептуальні складники тепла та холоду: < ... > *She went hot and cold all over as she pictured to herself the danger she had incurred* < ... >. (S. Maugham, p. 74). Уживання ідіоми актуалізує хвилювання та страх героїні роману, передаючи її пригнічений емоційний стан.

Семантичне акцентування на модусах слуху, дотику та на кінетичному модусі сприяє висвітленню авторської сенсорики в межах текстового світу роману, наприклад: < ... > *By the time they got in the car he was in a state of cold fury and he stared silently in front of him with a sulky pout on his mouth* < ... >. (S. Maugham, p. 130). Поданий уривок містить лексико-тематичний ряд лексем різних модусів сенсорики: тактильного (*cold*), слуху (*silently*), кінетичного (*a sulky pout*). Залучення декількох модусів авторської сенсорики в семантичному просторі тексту зумовлює подальшу інтерпретацію поданого фрагмента в аспекті генерування в читача певної емоційної реакції.

Рушійною силою нюхової чутливості є переосмислення, за якого уявлення про світ збагачене новим змістом, а тому спостерігаємо активний вплив на свідомість читача через стійкі образи, які подає автор, наприклад: < ... > *It was the beard that had made such an impression on her, the odd feeling of it on her face and that slightly musty smell which was repulsive and yet strangely exciting* < ... >. (S. Maugham, p. 75). У більшості людей несвіжий запах *musty smell* викликає відчуття пейоративного характеру, проте героїня роману вважає його трохи незвичним, але привабливим.

У наступному фрагменті твору спостерігаємо аудитивну домінанту авторської сенсорики. У центрі епізоду – непорушне мовчання героїні на фоні поганого настрою її співрозмовника: < ... > *She turned her beautiful eyes on him and for a while gazed at him in silence. His expression was sullen, but she had a notion that he was frightened.* < ... >

(S. Maugham, p. 101). Спостерігаємо актуалізацію перцептивного модусу слуху, адже до лексики слуху також належать слова, які мають семантику мовчання. Аналізовані лексичні одиниці є негативно конотованими, адже вони викликають негативні емоції в читача.

У поданому уривкові автор змальовує світосприйняття героїні, використовуючи лексичні одиниці зорового, слухового та кінестетичного модусів авторської сенсорики: < ... > *The grey sky made her sick for the grey sky of England. But by Tuesday morning she had sunk back once more into the calmness of the provincial life. There was a tender melancholy in his verses that seemed to fit the grey Breton town, the sad old stone houses and the quietness of those steep and tortuous streets.* < ... > (S. Maugham, p. 151). Зауважимо, що сірий колір є неяскравим та асоціюється з апатією, пригніченим та депресивним емоційним станом. Лексична одиниця *grey* слугує текстовим маркером сенсорної синестезії. Авторська сенсорика посилюється за допомогою лексичних одиниць *steep* та *tortuous*. Слуховий модус авторської сенсорики актуалізований за допомогою лексеми *calmness*, а кінестетичний виражений у словосполученні *a tender melancholy*.

Висновки. Отже, семантичне моделювання авторської сенсорики в романі С. Моєма «Театр» реалізовано за допомогою лінгвістичних засобів через сенсорні модуси перцепції (зоровий, слуховий, дотиковий, нюховий, смаковий, кінетичний, кінестетичний та вестибулярний). Застосування сенсорних модусів перцепції вербалізує перцептивні знання автора про світ. Сенсорно-перцептивний аналіз художнього твору постає засобом художньої інтерпретації образного спектра художньої репрезентації авторських замислів. Зображення почуттів та образів через їхню оцінку та експлікацію деталей дає змогу читачеві відчутти й побачити світ твору через призму його автора.

Перспективи подальшого дослідження проблеми вбачаємо в докладнішому аналізі та всебічному вивченні аспектів виміру авторської сенсорики художнього тексту.

Список використаної літератури

1. Fauconnier G., Sweetser E. *Spaces, Worlds, and Grammar*. Chicago : University of Chicago Press, 1996. 364 p.
2. Fauconnier G. *Mental spaces: roles and strategies*. Cambridge : Mass, 1985. 180 p.
3. Fauconnier G. *Mental spaces: Aspects of meaning construction in natural language*. Cambridge : Cambridge University Press, 1994. 240 p.
4. Хамитова Л. Р. Метод ментальных пространств в исследовании причинно-следственных отношений. *Поволжский педагогический вестник*. Самара : Самарский государственный социально-педагогический университет, 2016. № 4(13), С. 33–38.
5. Kwiatkowska A. *The Visuo-Spatial Determinants of the Natural Language*. Łódź : Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, 1997. 216 p.
6. Maugham W. S. *Theater*. 2009. URL : https://royallib.com/book/Maugham_William/Theatre.html.
7. Рубинштейн С. Л. *Основы общей психологии* (изд. 2-е, 1946 г.). СПб: Издательство «Питер», 2000. 720 с.
8. Рузин И. Г. Модусы перцепции (зрение, слух, осязание, обоняние, вкус) и их выражение в языке : дис. ... канд. филол. наук: 10.02.19. Москва, 1995. 199 с.
9. Sweetser E., Fauconnier G. *Cognitive links and domains: Basic aspects of mental space theory*. *Spaces, Worlds, and Grammar*. Chicago ; London : The University of Chicago Press, 1996. P. 1–28.
10. Величковский Б. М., Зинченко В. П., Лурия А. Р. *Психология восприятия* : учеб. пособие. Москва : Издательство Московского университета, 1973. 246 с.
11. Виноградов В. В. *О теории художественной речи*. Москва : Высшая школа, 1971. 240 с.
12. Werth P. *Text Worlds: Representing Conceptual Space in Discourse*. London ; New York: Longman, 1999. 363 p.
13. Змієвська О. О. Когнітивний механізм динаміки ментальних просторів сенсорики у англomовній художній прозі малої форми. *Проблеми семантики слова, речення та тексту* : збірник наукових праць / відп. ред. Н. М. Корбозерова. Київ : КДЛУ, 2002. Вип. 7. С. 83–90.
14. Змієвська О. О. Лінгвістичні маркери актуалізації авторської сенсорики у художньому тексті. *Актуальні проблеми філології та методики викладання іноземних мов у сучасному мультимедійному просторі* : збірник матеріалів Всеукраїнської науково-практичної конференції (14 квітня 2016 р.) / гол. ред. Т. І. Ямчинська. Вінниця, 2016. С. 51–54.
15. Змієвська О. О. Лінгвокогнітивні засоби реалізації авторської сенсорики у художньому тексті (на матеріалі В. Сенсома «The Dangerous Age»). *Інформаційні технології в освіті*. 2005. № 2. С. 135–139.

16. Змієвська О. О. Семантико-когнітивна природа ментальних просторів сенсорики. *Текст – текстолінгвістика, дискурс – дискурсознавство у світлі когнітології*: збірник наукових праць. Львів, 2005. С. 126–132.

17. Змієвська О. О. Семантико-когнітивна природа авторської сенсорики в художньому тексті. *Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія: «Філологія (мовознавство)»*. Вінниця : ТОВ «Фірма “Планер”» 2013. Вип. 17. С. 204–208.

References

1. Fauconnier, G. & Sweetser, E. (1996). *Spaces, Worlds, and Grammar*. Chicago: University of Chicago Press, 364 (in Engl.).

2. Fauconnier, G. (1985). *Mental spaces: roles and strategies*. Cambridge: Mass, 180 (in Engl.).

3. Fauconnier, G. (1994). *Mental spaces: Aspects of meaning construction in natural language*. Cambridge: Cambridge University Press, 240 (in Engl.).

4. Khamitova, L. R. (2016). Metod mental'nykh prostranstv v issledovanii prichinno-sledstvennykh otnosheniy [Mental space theory and the study of cause-effect relation]. In : *Povolzhskiy pedagogicheskiy vestnik [Volga Pedagogical Bulletin]*. Samara : Samara State University of Social Sciences and Education, 4 (13), 33–38 (in Russ.).

5. Kwiatkowska, A. (1997). *The Visuo-Spatial Determinants of the Natural Language*. Łódź: Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, 216 (in Engl.).

6. Maugham, W. S. (2009). Theater. Available at : https://royallib.com/book/Maugham_William/Theatre.html (in Engl.).

7. Rubinshteyn, S. L. (2002). *Osnovy obshchey psikhologii [Fundamentals of general psychology]*. St. Petersburg: Piter, 720 (in Russ.).

8. Ruzin, I. G. (1995). Modusy percepcii (zreniye, slukh, osyazaniye, obonyaniye, vkus) i ikh vyrazheniye v yazyke [Modes of perception (sight, hearing, touch, smell, taste) and their expression in language]. PhD dissertation. Moscow, 199 (in Russ.).

9. Sweetser, E. & Fauconnier, G. (1996). *Cognitive links and domains: Basic aspects of mental space theory*. Spaces, Worlds, and Grammar. Chicago, London: The University of Chicago Press, 1–28 (in Engl.).

10. Velichkovskiy, B. M., Zinchenko, V. P. & Luriya, A. R. (1973). In: *Psikhologiya vospriyatiya [Psychology of Perception]*. Moscow: Moscow State University Press, 246 (in Russ.).

11. Vinogradov, V. V. (1971). *O teorii khudozhestvennoy rechi [On the theory of artistic speech]*. Moscow: Vysshaya shkola, 240 (in Russ.).

12. Werth, P. (1999). *Text Worlds: Representing Conceptual Space in Discourse*. London; New York: Longman, 363 (in Engl.).

13. Zmievska, O. O. (2002). Kohnityvnyi mekhanizm dynamiky mentalnykh prostoriv sensoryky u anhlomovnij khudozhnij prozi maloi formy [Cognitive mechanism of mental dynamics sensory spaces in English-language fiction of small form]. In : *Problemy semantyki slova, rechennia ta tekstu [Problems of semantics of words, sentences and text]*: collection of research papers. Kyiv: Kyiv State Linguistic University Publishing House, 7, 83–90 (in Ukr.).

14. Zmievska, O. O. (2016). Linhvistychni markery aktualizatsii avtorskoj sensoryky u khudozhnomu teksti [Linguistic markers of actualization of author's sensory perception in artistic text]. In: *Aktualni problemy filologii ta metodyky vykladannia inozemnykh mov u suchasnomu multylinhvalnomu prostori [Current problems of philology and methods of teaching foreign languages in modern multilingual space]*: Collection of materials the All-Ukrainian scientific and practical conference (14 April 2016, Vinnytsia). T. I. Yamchynska (ed.). Vinnytsia, 51–54 (in Ukr.).

15. Zmievska, O. O. (2005). Linhvokohnityvni zasoby realizatsii avtorskoj sensoryky u khudozhnomu teksti (na matervali opovidannia V. Sensoma “The Dangerous Age”) [Linguocognitive means of realization of the author's sensory perception in the literary text (based on the story by W. Sensom “The Dangerous Age”)]. In: *Informatsiyi tekhnolohiyi v osviti [Information technology in education]*. 2, 135–139 (in Ukr.).

16. Zmievska, O. O. (2005). Semantyko-kohnityvna pryroda mentalnykh prostoriv sensoryky [Semantic and cognitive nature of the mental sensory spaces]. In: *Tekst – tekstolinhvistyka, dyskurs – dyskursoznavstvo u svitli kohnitolohii [Text – text linguistics, discourse – discourse studies in the light of cognitology]*: collection of research papers. Lviv, 126–132 (in Ukr.).

17. Zmievska, O. O. (2013). Semantyko-kohnityvna pryroda avtorskoj sensoryky v khudozhnomu teksti [Semantic and cognitive nature of the author's sensory in the literary text]. In: *Naukovi zapysky Vinnytskoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu imeni Mykhaila Kotsiubynskoho. Serii: «Filolohiia (movoznavstvo)» [Scientific Notes of Vinnytsia Mykhailo Kotsiubynskiy State Pedagogical University. Series: Philology (linguistics)]*. Vinnytsia: Tov «Firma “Planer”», 17, 204–208 (in Ukr.).

**THE ASPECT OF AUTHOR'S SENSORY
IN THE LITERARY WORK "THEATER" BY S. MAUGHAM**
*Lubomyra Hnatiuk, Doctor of Philology, Associate Professor of the Department
of Theory and Practice of Translation, Vasyl' Stus Donetsk National University
(Vinnytsia, Ukraine; Pshemyshl, Poland)*

e-mail: lhniatiuk@wp.pl

ORCID: <http://orcid.org/0000-0003-4330-3725>

*Mariia Antonova, PhD student of the Department of General and Applied Linguistics
and Slavonic Philology, Assistant Professor of the Department,
Foreign Languages for Specific Purposes, of Vasyl' Stus Donetsk National University
(Vinnytsia, Ukraine)*

e-mail: gmv78492@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-6679-3531>

Abstract. Introduction. *The article analyzes the aspect of author's sensority in the novel "Theater" by S. Maugham. The semantic modeling of the author's sensority in the semantics of the literary text is considered, and the features of its implementation are determined. Reference has been made to the subject and object of the research of the aspect of author's sensority in the literary work "Theater" by S. Maugham.*

Purpose. *The purpose of the study is the linguistic analysis of the measurement of the author's sensory on the material of the literary text.*

Methods. *A descriptive-analytical method was used, as well as the method of analysis and synthesis. The method of representative sampling was used to select factual linguistic material of the study. During the direct analysis of the semantic potential of the selected lexical units, the method of conceptual and component-semantic analysis, the method of semantic-cognitive analysis and the method of cognitive modeling were used.*

Results. *It is determined that perceptual images are linguistic markers of actualization of the author's sensory in the semantics of the text. They become specific authorial reflections of the world created by the writer with the help of sensory images. Perceptual images are correlated with the work of the author's senses and are transmitted through sensory – significant linguistic means. The reason for using sensory language in fiction is to strengthen its emotional mood, the ability to make visual images even more visible through synesthesia – a special way of perception, in which some concepts, phenomena and states are added additional qualities: smell, taste, color, texture, sound tone etc.*

Originality. *Despite the systematic and purposeful scientific research in the field of research of the author's sensory of the textual world, some aspects of this phenomenon still remain insufficiently studied by scientists in the field of lexicology. In this regard, the linguistic analysis of the dimension of the author's sensory of the work of art, as well as determining the features of its implementation in the semantics of the literary text are currently relevant and significant.*

Conclusions. *The article highlights that S. Moem actively uses perceptual vocabulary, which increases the sensory tension of perception and creates more accurate artistic images. The language of Moem's work "Theater" embodies the mental processes of perception of the world through sensory modes of perception (visual, auditory, tactile, olfactory, gustatory, kinetic, kinesthetic and vestibular), which verbalize the perceptual knowledge of the author.*

We offer for the future consideration of further research in a more detailed study and comprehensive study of aspects of the measurement of the author's sensory artistic text.

Key words: *author's sensory perception, perception, perceptual vocabulary, modes of perception, linguistic sensory perception, synesthesia.*

Надійшла до редакції 22.03.22

Прийнято до друку 16.05.22

ГРАМАТИЧНЕ ВИРАЖЕННЯ ЕПІТЕТІВ У ТВОРАХ ПЕТРА СКУНЦЯ

*О. В. Лавер, кандидат філологічних наук,
доцент кафедри української мови Ужгородського національного
університету (Ужгород, Україна)*

e-mail: oksana.laver@uzhnu.edu.ua

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-7904-3083>

Знаний український письменник, лауреат Національної премії ім. Т. Г. Шевченка Петро Миколайович Скунець залишив унікальну поетичну спадщину, що стала особливим розділом у літописі громадянської лірики України ХХ – поч. ХХІ ст.

Мета дослідження – подати інтерпретацію епітетів у поетичних текстах П. Скунця та встановити взаємозв'язок між формою і змістом художніх означень відповідно до ідейного навантаження твору.

Основна функція епітета – точно, влучно, лаконічно, вичерпно й образно схарактеризувати художній образ, назвати або створити ознаку. Функцію художнього атрибута в мовотворчості П. Скунця забезпечують такі лексико-граматичні класи: непохідні і похідні якісні прикметники, метафоризовані відносні і присвійні прикметники, діеприкметники, прислівники, іменники-прикладки, іменники в орудному відмінку із семантикою перевтілення, перетворення, порівняння. Уважаємо, що функцію епітета можуть виконувати присубстантивні іменники в непрямих відмінках, які дають образну характеристику персонажа чи іншого об'єкта. Дискусійними залишаються іменники у формі родового відмінка: така форма присубстантивного родового є синкретичною, бо може одночасно виконувати й функцію епітета, і функцію метафори. Формування епітета відбувається не лише на семантичному рівні, але й на граматичному шляхом синтаксичної, морфологічної та семантичної транспозиції.

Наукова новизна результатів дослідження полягає в тому, що вперше подано характеристику граматичного вираження епітетів у творах П. Скунця.

Результати роботи дають змогу стверджувати, що вивчення епітетів не повинно обмежуватися лише епітетами, вираженими прикметниками. Вдало дібрана граматична форма вдосконалює змістове наповнення художнього слова, воно стає глибоким, багатоплановим, чуттєвим, про що переконують твори П. Скунця.

***Ключові слова:** епітет, художнє означення, граматична форма, мовні ресурси, стилістична функція, метафоризація, транспозиція.*

Актуальність. Творча лабораторія кожного митця – це складний і цікавий світ, наповнений таємницями народження нового й прекрасного. У художній лабораторії визначного українського письменника Петра Миколайовича Скунця народжувалася правда, рельєфна, глибока, без прикрас. Митець належить до покоління поетів-шістдесятників, для яких найважливішими були теми, пов'язані з відродженням історії та культури, незалежності й соборності України. Петро Миколайович залишив унікальну поетичну спадщину, що стала особливим розділом у літописі громадянської лірики України ХХ – поч. ХХІ ст. Лінгвісти підтверджують багатство художньої мови письменника, активне використання ним традиційних і новаторських прийомів у творенні стилістем. Граматичне вираження епітетів у поетичній мовотворчості письменника ще не було об'єктом лінгвістичних студій, що зумовлює актуальність нашої теми.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Доробок П. Скунця безперервно перебуває в полі зору критиків та літературознавців М. Ільницького, Т. Салиги, П. Іванишина, В. Барчан, О. Кузьми, О. Ігнатівич, Л. Голомб, І. Ребрика, Н. Ребрик, О. Ребрик та ін. Науковці виокремлюють такі основні домінанти індивідуального стилю письменника: єдність українського народу, розвиток української мови як основного ідентифікатора нації, суворе й критичне ставлення до вибору художніх засобів, до творення нових форм у поезії. «Уродженець Карпат, – констатує Л. Голомб, – який по-синівськи любив свої гори, Міжгірщину, не мислить себе поза Україною і світом, поза

вселюдською атмосферою ідейних, моральних та етичних змагань, рішуче відкидаючи всі новітні фальсифікаторські концепції відриву Закарпаття від одвічних національних коренів» [4, с. 15]. Творчість П. Скунця в контексті українського шістдесятництва «вражає багатством форм ліричного самовираження поета, його заглибленістю в категорії філософського плану» [6, с. 102]. Пріоритетною для письменника стала громадянська та екзистенційна лірика, тему кохання цілковито усічено. Боротьба життя і смерті, людина перед викликами глобалізації, митець і суспільство, релігія і мораль – ці та інші мотиви у творах П. Скунця засвідчують глибокі знання письменника, його здатність осягати складні філософські проблеми, непереборне бажання реалізувати концепцію загальнолюдських цінностей та неперевершено володіти словом для досягнення художньої мети. Т. Салига в передмові до першого тому багатотомного видання «Твори» неодноразово наголошує на індивідуальній самобутності П. Скунця: «Це голос захисту і самозахисту через внутрішні форми протиставлень. Захисту людського в людині, морального в моралі, правдивого в правді; захисту національного в родовій спадщині й народній генетичній пам'яті, інакше – захисту мови, культури, звичаїв, захисту «я» і свого майбутнього» [11, с. 18].

Заглиблення у внутрішній світ людини, осмислення себе в сучасному світі, пошук сенсу життя підтверджують і мовознавчі дослідження, зосереджені навколо мови творів знакової збірки поезій «Один». Для реалізації ідейного задуму П. Скунець удається до використання архетипних слів-символів: *душа, серце, кров, земля, вогонь* та ін., які стали ключовими в побудові різних стилістем, зокрема у фраземіці. «У поезіях закарпатського майстра художнього слова, – констатує Н. Венжинович, – відображена фразеологічна картина світу, своєрідна поведінкова модель, у якій і позитивні та негативні вчинки людини, і її характер, її стан, її зовнішність, її емоції та переживання» [2, с. 178]. Всебічну характеристику концепту *душа* подала В. Папіш. Дослідниця виокремила 11 семантичних груп із концептом *душа*, у яких розкрито багатство мовних одиниць та способів їх художнього застосування для змалювання авторської картини духовних цінностей: «ДУША у ліриці П. Скунця наповнена різним логічним субстанційним смислом, є оцінним та інформативним компонентом, відтворює всю складність психічного світу людини, синтезуючи стереотипи національної культури й мовновиражальну та світоглядну неординарність поета» [9, с. 44].

Структурно-семантичні та стилістичні особливості епітетів, які стали частиною мовного простору поетичної збірки П. Скунця «Один», укладніє О. Пискач. «Поетична мова Петра Скунця, – стверджує дослідниця, – є багатою, динамічною, глибоко чуттєвою, що досягається завдяки майстерному використанню автором значної кількості оригінальних епітетів, які є окрасою тексту і свідчать про тонкий мовний смак і естетичне чуття митця» [10, с. 190]. Різноманіття мовних засобів для поглиблення змісту, увиразнення образності потребують уваги для подальшого вивчення мовотворчості письменника-мислителя.

Мета дослідження – подати інтерпретацію епітетів у поетичних текстах П. Скунця, зокрема їх граматичне вираження, та встановити взаємозв'язок між формою і змістом художніх означень відповідно до ідейного навантаження твору.

Матеріали й методи дослідження. Наукову роботу виконано на матеріалі поетичних творів П. Скунця з перших двох книг багатотомного видання «Твори», що дає змогу відстежити еволюцію структури і змісту мовних одиниць з атрибутивною семантикою.

Основними методами в науковій статті стали: проблемний аналіз мовознавчих та літературознавчих праць для визначення теоретичних основ дослідження; структурний, описовий методи вивчення мовних одиниць, що дало змогу виявити особливості семантики епітетних словосполучень; контекстуальний аналіз із метою текстової інтерпретації досліджуваних структур, з'ясування їхнього функціонально-стилістичного навантаження.

Результати дослідження та їх обговорення. У сучасній стилістиці запропоновано й апробовано різні типи класифікацій епітетів. Основним принципом більшості класифікацій став закономірно семантичний, адже внутрішня форма епітета вражає глибиною мовомислення, багатством асоціацій, виразністю конотацій, індивідуалізованим відтворенням ідейного задуму автора. Семантику художніх означень не можна аналізувати ізольовано без урахування структури, валентності та функцій цих мовних одиниць. Епітети мають чимало ресурсів – лексичних, фразеологічних, граматичних, словотворчих, фонетичних, але мотиви вибору мовних засобів та способи їх застосування для досягнення художньої мети залежать від творчої манери й таланту письменника. Чітка громадянська позиція та морально-естетичні принципи П. Скуня стали визначальними в доборі художніх засобів.

Граматичні ресурси порівняно з лексичними мають обмежені стилістичні можливості, що зумовлено сталістю і стійкістю граматичної архітектури мови. У сучасних мовознавчих працях із граматичної стилістики основну увагу зосереджено головню на доцільності використання граматичних форм і граматичних категорій відповідно до стилю мовлення. Морфологічні засоби та їхня синтаксична специфіка попри свою сталість все-таки зазнають суттєвих змін, але зміни на рівні граматики художнього тексту не є настільки помітними, як на рівні лексичному. Неологізми у творах – це результат складного, тривалого й свідомого пошуку, який залежить від багатьох чинників, водночас модифікація граматичної структури художнього тексту відбувається на рівні підсвідомому, що засвідчує і рівень володіння мовою, її глибинними традиційними формами, і талант модернізувати традицію. Добір морфолого-синтаксичних ресурсів для справжнього митця – не стільки творче завдання, скільки вияв сутності його мислення, тому аналізувати граматичні ресурси в художньому тексті можливо як фрагмент мовомислення, як симбіоз форми і змісту, про що свідчать комплексні дослідження О. Волковинського та Л. Шутової [3; 15].

На переконання О. Волковинського, автора найновіших праць про теорію епітета, окремо вживані граматичні одиниці – прикметники, іменники, займенники – є ‘потенційними епітетами’, або ‘епітетними носіями’, або ‘елементами епітетної структури’, без контексту, зокрема без означуваного слова, вони можуть здаватися буденними, і тільки ситуативно-оказіональне поєднання означення та означуваного здатне генерувати стилістичний потенціал, утворювати стилістему [3, с. 30]. Науковець відстоює в цьому плані термін ‘епітетна структура’ й аргументує: «В асоціативно-семантичному сприйнятті епітетна структура стає трьохкомпонентною: семантика означуваного поєднується (та не зливається чи розчиняється остаточно) з семантикою означення, призводячи до нового семантичного утворення, що співвідноситься з нескінченим асоціативним потенціалом внутрішньої форми конкретної епітетної структури» [3, с. 30]. Розвиваючи теорію поетики епітета, учений наголошує, що епітетну структуру «доречно розглядати як сублимацію думки, відчуття (і не лише авторсько-індивідуального) в словесно-архітектонічну сполуку» [3, с. 34]. У рецепції О. Волковинського стилістемою в художньому тексті є саме епітетна структура, а не окремий епітет, таке твердження наштовхує на думку, що поєднання означення та означуваного в художньому тексті є цілісною мовною одиницею, наближеною до синтаксично неподільного словосполучення, а тому складається враження про відсутність валентності мовних одиниць, які утворюють епітетну структуру. Хоч поєднання означуваного та означення, без сумніву, явище структурне, бо може охоплювати виразові можливості всіх мовних рівнів, однак для вивчення епітета в граматичному аспекті термін *епітетна структура* надто узагальнений, тому ми використали традиційну в українській стилістиці термінологію: епітетне словосполучення, епітети-номінації, епітети-композиції та епітетні предикативні конструкції [5, с. 3; 7, с. 175; 8, с. 349–359].

До епітетних словосполучень зараховуємо підрядні іменникові словосполучення з атрибутивними семантико-синтаксичними відношеннями та підрядні дієслівні словосполучення з обставинно-означальними семантико-синтаксичними відношеннями.

Епітети-номінації входять до іменникових сполучень і не лише характеризують образ, названий іменником, а й стають ще одною назвою для означуваного. Особливу семантику та багату стилістичну палітру мають композитні та редуновані епітети. Л. Мацько кваліфікує такі утворення «вторинно синкретичними тропами» [8, с. 355].

Уточнення, конкретизації і додаткового дослідження потребує термін *епітетна предикативна конструкція*: епітет може слугувати іменною частиною складеного іменного присудка (цю функцію зазвичай виконують епітети-прикметники та епітети-дієприкметники) або означенням до складеного іменного присудка, якщо він виражений іменником.

Традиційно ядром у системі епітетів прийнято вважати прикметники у функції означення, однак спостереження за мовотворчістю письменників дають підстави припустити про численні цікаві випадки міжкатегорійної транспозиції, які свідчать про динаміку художнього мовлення. В аналітиці досліджень про граматичне вираження епітетів можна побачити певні розходження, пов'язані передусім із розумінням терміна 'епітет'. Автори Нового словника епітетів української мови формулюють широке і вузьке розуміння терміна 'епітет', але водночас акцентують на тому, що межа між цими двома епітетами-означеннями досить умовна, у художньому тексті вона просто зникає [5, с. 3; 14, с. 4]. Звичайні, добре відомі назви ознак під пером майстра слова втрачають первісну семантику й набувають у творі нового, багатопланового змісту. Переосмислення відбувається на рівні логічно-сміслових зв'язків і на рівні функціонально-формальному. Транспозиція мовних одиниць до складу епітетів відбувається за допомогою граматичних засобів мови як між різними частинами мови, так і в межах однієї частини мови.

Основне призначення епітета – точно, влучно, лаконічно, вичерпно й образно схарактеризувати художній образ, що первинно забезпечували якісні прикметники у функції означення (*карії очі, чорнії брови, далекий край, чисте поле, сивий голуб* тощо). Традиційні, віками створювані народом епітети, що наповнюють денотативний простір усної народної творчості, є фундаментом національної культури. П. Скунець також вдається до використання народно-поетичних означень: *рідні браття, дорогі сестрички* [12, с. 64], *сорочки біленькі* [12, с. 64], *серце горде, дуби кремезні, струнки тополі, вода здорова, густий чортополох, вкраїнці чорноброві* [12, с. 221], *хитра зозуля* [12, с. 71], *спокійна осінь* [12, с. 90]. Епітетні словосполучення народно-поетичного походження в поезії П. Скунця часто набувають значення регіональної та національної символіки: *Дніпр широкий* [12, с. 57], *дикі орди, гнізда верховинські* [12, с. 221], *гай зелененький, Добош молоденький* [12, с. 119].

Індивідуально-авторське творення епітетних словосполучень завжди супроводжується складними процесами осмислення й усвідомлення, емоційного сприйняття та порівняння подій, об'єктів і явищ довкілля. Так виникають епітети, утворені способом метафоризації якісних прикметників (*чисте сумління, холодний погляд, зелена казка*), відносних (*залізна воля, шовкова трава, золота пшениця*), присвійних (*вовчий апетит, лисяча вдача, орлиний погляд, варварське ставлення*). На основі метафоризації прикметників відбувся найбільш поширений тип семантичної внутрішньої (між розрядами прикметника) транспозиції. Метафоризація прикметників у поезії П. Скунця стала основним способом формування новаторських епітетних словосполучень. Вона може бути однопланова і багатопланова, що залежить від семантики означуваного слова.

Однопланова метафоризація епітета відбувається в словосполученнях, у яких означуване слово зберігає пряме значення і називає зазвичай зримий матеріальний об'єкт: *чорні гори* [12, с. 57], *лірична молодь* [12, с. 87], *холодні очі, пекельні жони невмирущі* [12, с. 90], *мудрі сузір'я* [12, с. 103], *м'які, як банани, вельможі* [12, с. 99], *всесвітній вітвар, на сонмищі вбогому* [12, с. 97], *чорне роздоріжжя, чорні небеса* [12, с. 94].

Багатопланова метафоризація епітета зумовлена переносним значенням означуваного слова, у таких словосполученнях означуване є результатом персоніфікації, метонімізації.

Вторинне переносне значення означуваного слова вимагає відповідно епітета з новим художнім смислом: *вічне* полум'я, *віще* полум'я [12, с. 48], *дзвінкий* Скундзь [12, с. 81], *чужий* елемент, *ласкаве* гніздечко [12, с. 71], *мізки* – *худі* [12, с. 73], *голодна* безодня, *брутальний* базар [12, с. 89], *чорне* роздоріжжя, *чорні* кілометри, *чорний* біль, *чорні* небеса [12, с. 94], *міфічна* Еллада, *дикий* танець [12, с. 100], *міхоноші* *мерзкі* [12, с. 59], *нецира* молитва, *душа* вже *похила* [12, с. 65], *кохання* наше *хворе*, біль *безмежний* – без кінця, *страшні* літа, *смертні* дні – *невідворотні* [12, с. 78], *горе* *безмежне*, *суєта* *ненастанна* [12, с. 80], *дурна* круговерть [12, с. 82], *плітки* *брудні* [12, с. 83], у *цім брутальнім* світі [12, с. 84], *побоявся* *великої* справді любові [12, с. 88], *державна* жура [12, с. 89] та ін.

Ще одним граматичним засобом інтенсифікації стилістичних конотацій епітета є його синтаксична функція. Наприклад, епітет у функції означення в основному мінімально виявляє стилістичний потенціал (*звичайний сумний* чоловік [12, с. 65]), оскільки епітет у такому словосполученні є носієм додаткових стилістичних значень, що увиразнюють поетичний образ. Зростання стилістичної значущості, зокрема поетичної експресії, відчувається в синонімічних, антонімічних епітетних конструкціях, у яких увага читача зміщується на синонімічний ряд чи на антонімічну пару: *і ближній, і дальній* сусід [12, с. 103], *велика і ганебна* ілжа [12, с. 61], *дівча, від безхліб'я маленьке й худе* [12, с. 100], *красиві і нещасливі діти* [12, с. 71], у *Всесвіті безмежнім неозорім* живе планета *горда і сумна* [13, с. 29]. Найбільший вияв експресії має епітет у функції предикатива: *най планета буде* *вовіки здорова* [12, с. 64], *бо не стане* *народною* площа, *та, що* *ленінська* *довго була* [13, с. 41]. Епітети-предикативи не лише характеризують, вони констатують факт, подають ознаку як поетичну аксіому. Засобом інтенсивності вияву ознаки, названої епітетом, постають порівняльні конструкції та парцеляція: *І над сірим скопищем землянок виростав народ мій – лихобор, з ним – дуби, кремені, ніби замок, і стрункі тополі, як собор* [12, с. 222]; *Заспівав – і збагнув: моя пісня, як правда, безглузда і беззвучна* [12, с. 91]; *Я із газет у їх проблему в'їхав. Уми високі. Мабуть, неземні. Аби в життя я взяв науку їхню – мого життя не вистачить мені* [12, с. 70]. Синтаксична функція проєктує різну структуру епітета: одиничні непоширені епітети безпосередньо називають ознаку предмета або є частиною іншої структури, яка характеризує предмет. Такими структурами слугують звертання, порівняння, синонімічний ряд, антитеза та ін.

Глибинне світосприймання П. Скунця та його особливу майстерність мовотворення можна побачити на прикладі метафоричних конструкцій, доповнених епітетами: *високий дзвін холодної води* [12, с. 84]; *там вилита з металу чорна туча народної неправди і жури* [12, с. 95]; *Содом гвалтуючих міст, деградованих сіл* [12, с. 66].

У громадянській ліриці П. Скунець неодноразово порушує злободенні політичні проблеми, уводить їх в історичний контекст, удається до гострої полеміки, щоб привернути увагу читача, змусити його бути не байдужим і не пасивним, а, навпаки, активним у розбудові національного життя. Суспільно-політичні мотиви зумовили значну кількість епітетів, сформованих на базі відносних прикметників, які у творах уживаються в значенні якісних: *держава іржава* [12, с. 63], *тюремні мури* [12, с. 79], *перекупки базарні* [12, с. 93], *броньований дім* [13, с. 40]. Потужне емоційно-оцінне наповнення в цьому плані мають присвійно-відносні прикметники та прикметники з локативним значенням, які в тканині твору втрачають свою первинну семантику й перетворюються на експресивно-оцінні стилістеми: *бусурманське море, російський, америцький бруд* [12, с. 57], *людські кілометри* [12, с. 63], *українські буряти, кучмівська вузда, шум товариський і гам* [12, с. 71], *азіатська власть* [12, с. 73], *людська штовханина* [12, с. 88], *українська нора* [12, с. 89], *карпатські русини, Карпатська наша Русь* [12, с. 93], *вкраїнські яничари* [12, с. 95], *земле моя верховинська, чеські брати, верховинська глуш* [12, с. 100], *білі гулагівські сні* [13, с. 56] та ін.

До процесу епітетотворення потрапило навіть прізвище митця, письменник удається до обігрування варіантів свого прізвища та присвійного прикметника, щоб викрити поширену проблему спотворення українських прізвищ через незнання мовних норм.

Пре і пре Московщина. І не щадить нікого.

Кожна доля спотворена від її непомітних паскудств.

І вже сина позбавлено знака м'якого.

Батько в нього ще Скунець. Ну, а він уже – Скунець...

В того жінка бездітна, ну, а той породив лише дівку,

*Що перейме чуже, не **сkundzівське** ім'я.*

Тоскно, ніби обрав я собі долю-жидівку,

що останнім зі Сkundzів залишаюся я...

(«Із дзвінкого – в глухі»)

Функціонування епітетів, виражених дієприкметниками та віддієслівними прикметниками, пов'язане з транспозицією динамічних ознак. Ця міжкатегорійна транспозиція може мати завершений і незавершений характер. Процес транспозиції завершено у віддієслівних прикметниках: динамічна ознака нейтралізується, перетворюється в статичну (**жартівливий, верткий, змарнілий**). Епітети-дієприкметники не втрачають динамічної семантики, зберігають дієслівну категорію часу і стану. Залежно від того, яку участь – активну чи пасивну – у виконанні дії бере позамовний об'єкт, дієприкметники умовно диференційовані на дві групи, перша з яких формує підкатегорію ознаки дії предмета (**блимаючий вогник – вогник, який блимає**), інша – підкатегорію ознаки дії на предмет (**розбитий горщик – горщик, який хтось розбив**). Епітети, виражені активними дієприкметниками та віддієслівними прикметниками, використані у творах П. Скунця лише спорадично: *душа скам'яніла* [12, с. 88], *непомітні паскудства* [12, с. 80], *хліб **насуцний*** [12, с. 99], *Шуфричі **летальні*** (авт. неологізм від 'літати': *Над Ужгородом чути знов літак. Летять, напевне, Шуфричі **летальні*** [12, с. 72]).

Епітети, виражені дієприкметниками, забезпечують динаміку поетичного образу, його локалізацію в часовій площині. Найчастіше функцію художнього означення виконують пасивні дієприкметники доконаного виду. П. Скунець використовує пасивні дієприкметники для емоційно-оцінного увиразнення трагічних образів: *збезчещена Вкраїнонько моя* [12, с. 73], *тобі, **освяченій красою*** [12, с. 76], *кожна доля **спотворена*** [12, с. 80], *заплакана мати, **зраджена** мама* [12, с. 83], *вершина, **придумана** мною* [12, с. 88], *розтерзані люди* [12, с. 106], *ненароджені діти* [12, с. 100]. У численних епізодах пасивні дієприкметники набувають експресивно-саркастичного характеру: *змосковщені газди* [12, с. 80], *криваві, як клопи, **змосковщені** поти* [12, с. 85], *серед **стрижених** «рыблят»* [12, с. 86], *побриті душі* [12, с. 73], *розбитий хозар* [12, с. 89], *Вкраїна **перетворена** в шоу* [12, с. 90], *хохли **неотесані** (я не хохол, а українець)* [12, с. 96].

Інколи П. Скунець використовує епітети-композиції, які здатні розвивати сильний асоціативний потенціал, спонукати читача до роздумів: *первозданна земля* [12, с. 102], *Доля **триклята*** [13, с. 61], *орел **двоголовий, всюдисуща Росія*** [13, с. 55].

Письменник образно характеризує дію, стан за допомогою епітетів, виражених прислівниками: *люблю **глобально*** [12, с. 57], *звучало **гордо, висіла вічно*** [12, с. 64], *мовчки **сідають, нахабно сідають, приходять нечутно, підступно, по-вовчи і мовчки, по-вовчи, хапають за карк*** [12, с. 66], *звивається **баско*** [12, с. 69], *мовчки щось кричить Мовчан* [13, с. 38], *любити **потай*** [12, с. 91], *по-російськи **неньку люблять*** [12, с. 106], *тягнуть **класично й жорстоко** на дно* [13, с. 20], *люблю **гірко*** [13, с. 33], *впав **неждано*** [13, с. 35]; дієприслівниками: *вимирає наш рід. Як і вся Україна. **Не кровлячи, добровільно** вмирає* [12, с. 81].

Функцію епітета-прислівника може виконувати іменник в орудному відмінку, який у реченні виконує роль обставини способу дії, його легко можна переробити в порівняльний зворот або в прикладку: «Такий епітет сформувався на синкретизмі двох субстантивів, що мають спільну ознаку. Проте для одного субстантива ця ознака спільна, а для другого –

тимчасова, на час дії, за якою йде порівняння» [8, с. 356]. Субстантивні придієслівні епітети в орудному відмінку закріпилися у фольклорі, вони називають тварин, птахів, рослин, явища природи. П. Скунець продовжує народнопоетичну традицію, доповнюючи власними конструкціями: *завиє за мною зима недостреленим вовком* [12, с. 107]; *І гримлять нам про скарби народні, і скарби знаходять серед мас... все пусте. Скарбом мені сьогодні – в моє око вставлений алмаз* [13, с. 45]; *Впав на землю ти з неба тінню Божого жесту* [13, с. 53].

Епітети-номінації в поезії П. Скунця виражені непоширеними і поширеними прикладами: у своїм *кубелечку-гнізді, доля-жидівка, напівграмотна дівка, секретарка сільради* [12, с. 80], *холуї-чинодрали* [12, с. 90], *братчик чех або мадяр* [12, с. 106], *жебрак-рибалка* [12, с. 105], *міжгірці-краяни* [12, с. 100], *братове-краяни* [12, с. 99], *лжепророк Глоба* [12, с. 57], *дитя-сирота* [13, с. 33], *брат-музик* [13, с. 39], *орел-самодержець* [13, с. 55], *весна-королева, життєлюби-дерева* [13, с. 49], *нас, блудних і сірих, не карай* [13, с. 36], *Карпати, Карпати, опора високих небес* [13, с. 47]. Деякі епітети-прикладки у творах П. Скунця мають соціально значущу семантику, їх призначення – ідентифікувати денотат за суспільним становищем чи відповідно до ідеологічних уподобань. Частина таких номінацій доповнює характеристику ліричного героя через призму внутрішніх екзистенційних переживань автора про призначення людини, мету її життєвої дороги:

На кладовище вже мене несуть. І я не плачу. Плаче моя суть.

Бо в цім житті було мене ще треба – такого от нетреба і сухореба.

Бо в цім житті, де люди не вмирають, здолавши смерть продовжують свій рід, я, син свободи і свого краю, – я сам засів за себе, як за дріт [12, с. 54].

Прикметною ознакою поетичних творів П. Скунця є епітети та епітетні словосполучення у функції предикативів: *Петро Миколайович – могіканин останній* [12, с. 80]; *я...антиглобаліст* [12, с. 57]; *І вищий я від неба і нижчий від трави* [12, с. 85]; *Був сином Николи, тепер уже батько Николи* [12, с. 88]; *Я весь гіркий* [12, с. 93]; *Кудись гримлять літа. Нехай гримлять, вони були бездарні* [12, с. 93]; *Міжгір'я – легенда, Міжгір'я – повір'я, Міжгір'я – це правда і доля Карпат... Міжгір'я – Волове, Волове – Міжгір'я* [12, с. 103]; *я ж із тіла, не з ідей* [12, с. 106]; *Колись я був на світі Травнем* [13, с. 9]; *Я був один. А нині – сам* [12, с. 97]. Епітети-предикативи стали основними, навіть знаковими стилістемами для вираження екзистенційної самотності митця.

Висновки й перспективи. Результати роботи дають підстави стверджувати, що вивчення епітетів не повинно обмежуватися лише епітетами-прикметниками. Граматичне значення є невід'ємним від лексичного та стилістичного значення слова, саме граматичні засоби вдосконалюють образність стилістем, надають слову довершеної форми, роблять його оригінальним, неповторним. На прикладі мовотворчості П. Скунця можна переконатися в різноманітності граматичних засобів для вираження епітетів. Епітетні структури письменника демонструють вдале поєднання форми і змісту, надають поезії глибини, багатоплановості, чуттєвості. Проблематика, порушена у творчості закарпатського митця, ще довго залишатиметься актуальною, його новаторські способи художнього відображення дійсності зумовляють наступні дослідження мови поетичних творів П. Скунця.

Список використаної літератури

1. Безпояско О. К., Городенська К. Г., Русанівський В. М. Граматика української мови. Морфологія : Підручник. Київ : Либідь, 1993. 336 с.
2. Венжинович Н. Ф. Національно-культурна специфіка фразем у творах Петра Скунця. *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія : Філологія. Соціальні комунікації*. Ужгород : Говерла, 2012. Вип. 28. С. 177–179.
3. Волковинський О. С. Поетика епітета: прологомени до теми. *Біблія і культура*. 2009. Вип. 11. С. 28–38. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/bicu_2009_11_5.

4. Голомб Л. Г. Поетична концепція рідної мови в ліриці Петра Скунця. *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія : Філологія. Соціальні комунікації*. Ужгород : Говерла, 2012. Вип. 28. С. 13–15.
5. Єрмоленко С. Я., Єрмоленко В. І., Бирик С. П. Новий словник епітетів української мови. Київ : Грамота, 2012. 488 с.
6. Кузьма О. Ю. Екзистенційні мотиви лірики П. Скунця (збірка «Один»). *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Філологія. Соціальні комунікації*. Ужгород : Говерла, 2012. Вип. 28. С. 188–190.
7. Мацько Л. І. Епітет. *Українська мова. Енциклопедія* / редкол.: Русанівський В. М., Тараненко О. О. (співголови), Зяблюк М. П. та ін. Київ : Вид-во «Укр. енцикл.» ім. М. П. Бажана, 2004. С. 175.
8. Мацько Л. І., Сидоренко О. М., Мацько О. М. Стилістика української мови. Київ : Вища школа, 2003. 462 с.
9. Папіш В. А. Душа поетового слова (до 70-ліття Петра Скунця). URL : [dspace.uzhnu.edu.ua › jspui › bitstream](http://dspace.uzhnu.edu.ua/bitstream).
10. Пискач О. Д. Структурно-семантичні та стилістичні особливості епітетів у поезії Петра Скунця (на матеріалі збірки «Один»). *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Філологія. Соціальні комунікації*. Ужгород : Говерла, 2012. Вип. 28. С. 188–190.
11. Салига Т. Ю. Як наш безсмертний едельвейс. Зі сповідей Петра Скунця. Передмова. *Скунець П. М. Твори. Книга I*. Ужгород : Гражда, 2007. С. 17–49.
12. Скунець П. М. Твори. Книга I. Ужгород : Гражда, 2007. 272 с.
13. Скунець П. М. Твори. Книга II. Ужгород : Гражда, 2008. 248 с.
14. Словник епітетів української мови / С. П. Бирик, С. Я. Єрмоленко, Л. О. Пустовіт ; за ред. Л. О. Пустовіт. Київ : Довіра, 1998. 431 с.
15. Шутова Л. І. Епітет в українській поезії 20–30-их років ХХ століття (структурно-семантичний і функціональний аспекти) : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01 / Інститут української мови НАН України. Київ, 2003. 21 с.

References

1. Bezpoiasko, O. K., Horodenska, K. H., Rusanivskyi, V. M. (1993). *Hramatyka ukrainskoi movy. Morfolohiia: Pidruchnyk [Grammar of Ukrainian Language. Morphology: Book]*. Kyiv: Lybid, 336 (in Ukr.).
2. Venzhynovych, N. F. (2012). *Natsionalno-kulturna spetsyfika frazem u tvorakh Petra Skuntsia [National and cultural specificity of phrasemes in the works of Petro Skunts]*. In: *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho universytetu. Serii: Filolohiia. Sotsialni komunikatsii [Scientific bulletin of Uzhhorod University. Series: Philology. Social Communications]*. Uzhhorod: Hoverla, 28, 177–179 (in Ukr.).
3. Volkovynskyi, O. S. (2009). *Poetyka epiteta: prolohomeny do temy [Poetics of the Epithet: Prologues to the Theme]*. In: *Biblia i kultura [Bible and Culture]*. 11, 28–38. Available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/bicu_2009_11_5 (in Ukr.).
4. Holomb, L. H. (2012). *Poetychna kontseptsiiia ridnoi movy v lirytsi Petra Skuntsia [Poetic Conception of Mother Tongue in the Lyrics by Petro Skunts]*. In: *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho universytetu. Serii: Filolohiia. Sotsialni komunikatsii [Scientific bulletin of Uzhhorod University. Series: Philology. Social Communications]*. Uzhhorod: Hoverla, 28, 13–15 (in Ukr.).
5. Yermolenko, S. Ya., Yermolenko, V. I. & Bybyk, S. P. (2012). *Novyi slovnyk epitetiv ukrainskoi movy [New Dictionary of Epithets of the Ukrainian Language]*. Kyiv: Hramota, 488 (in Ukr.).
6. Kuzma, O. Yu. (2012). *Ekzystentsiini motyvy liryky P. Skuntsia (zbirka «Odyn»)*. In: *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho universytetu. Serii: Filolohiia. Sotsialni komunikatsii [Scientific bulletin of Uzhhorod University. Series: Philology. Social Communications]*. Uzhhorod: Hoverla, 28, 188–190 (in Ukr.).
7. Matsko, L. I. (2004). *Epitet [Epithet]*. In: *Ukrainska mova. Entsyklopediia [Ukrainian language. Encyclopedia] / Rusanivskyi V. M., Taranenko O. O. (Eds.), Ziabliuk M. P. ta in.* Kyiv: Vyd-vo «Ukr. entsykl.» im. M. P. Bazhana, 175 (in Ukr.).
8. Matsko, L. I., Sydorenko, O. M. & Matsko, O. M. (2003). *Stylistyka ukrainskoi movy [Stylistics of the Ukrainian Language]*. Kyiv: Vyshcha shkola, 462 (in Ukr.).
9. Papish, V. A. *Dusha poetovoho slova (do 70-littia Petra Skuntsia) [Soul of writer's word]*. Retrieved from : [dspace.uzhnu.edu.ua › jspui › bitstream](http://dspace.uzhnu.edu.ua/bitstream) (in Ukr.).
10. Pyskach, O. D. (2012). *Strukturno-semantychni ta stylistychni osoblyvosti epitetiv u poezii Petra Skuntsia (na materialy zbirky «Odyn»)* [Structural-Semantic and Stylistic Features of Epithets in the Poetry of Petro Skunts (on the Basis of the Book “One”)]. In: *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho universytetu. Serii: Filolohiia. Sotsialni komunikatsii [Scientific bulletin of Uzhhorod University. Series: Philology. Social Communications]*. Uzhhorod: Hoverla, 28, 188–190 (in Ukr.).
11. Salyha, T. Yu. (2007). *Yak nash bezsmertnyi edelweis. Zi spovidei Petra Skuntsia. Peredmova [Like Our Immortal Edelweiss. From the Confessions of Petro Skunts. Preface]*. In : *Skunts P. M. Tvory. Knyha I [Poetry. Book I]*. Uzhhorod: Grazhda, 17–49 (in Ukr.).
12. Skunts, P. M. (2007). *Tvory. Knyha I [Poetry. Book I]*. Uzhhorod: Grazhda, 272 (in Ukr.).
13. Skunts, P. M. (2008). *Tvory. Knyha II [Poetry. Book II]*. Uzhhorod: Grazhda, 248 (in Ukr.).

14. Pustovit, L. O. (1998). Slovník epitetiv ukraínskoi movy [Dictionary of Epithets of Ukrainian Language]. Kyiv: Dovira, 431 (in Ukr.).

15. Shutova, L. I. (2003). Epitet v ukráinskii poezii 20–30-ykh rokiv XX stolittia (strukturno-semantychnyi i funktsionalnyi aspekty) [Epithet in Ukrainian Poetry of the 20–30th of the XX Century (Structural-Semantic and Functional Aspects)]. Extended abstract of PhD dissertation (Ukrainian language). Kyiv, 21 (in Ukr.).

GRAMMATICAL EXPRESSION OF EPITHETS IN THE WORKS OF PETRO SKUNTS

*Oksana Laver, Candidate of Philology, Associate Professor
of the Ukrainian Language Department, Uzhhorod National University
(Uzhhorod, Ukraine)*

e-mail: oksana.laver@uzhnu.edu.ua

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-7904-3083>

Abstract. Introduction. *Well-known Ukrainian writer, the laureate of Taras Shevchenko National Prize Petro Mykolayovych Skunts left a unique poetic legacy, which became a special chapter in the chronicle of civic poetry of Ukraine in the XX – early XXI century. Linguists confirm the richness of the writer's artistic language, his active use of traditional and innovative techniques in the creation of stylists. The grammatical expression of epithets in the poetic language of the writer has not yet been the subject of linguistic studies, which determines the relevance of our topic.*

Purpose. *The aim of the research is to carry out the linguistic analysis of epithets in the poetic works of P. Skunets and to establish the relationship between the form and content of artistic meanings in accordance with the ideological load of the work.*

Methods. *The scientific work is based on the poetry of P. Skunets from the first two books of the multi-volume edition "Works", which allows us to trace the evolution of the structure and content of language units with attributive semantics. The main methods in the scientific article were: problem analysis of linguistic and literary works to determine the theoretical foundations of the study; structural, descriptive methods of studying language units, which allows to identify grammatical and semantic features of epithet phrases.*

Results of the study. *Each classification of artistic meanings is based primarily on a broad or narrow understanding of the term 'epithet', but the boundary between these two epithets-meanings is quite conditional, in the literary text such a boundary simply disappears. In our work, we used the term epithet in a broad sense to explore not only those linguistic units that are the core of the system of epithets and epithet phrases, but also those that form the periphery of this system. This approach helps to track the main ways of forming epithets within the individual style of the writer.*

The main function of the epithet is to accurately, concisely, comprehensively and figuratively describe the artistic image, to define, name or create a sign. The function of artistic attribute in P. Skunets' linguistics is provided by the following lexical and grammatical classes: non-derivative and derivative qualitative adjectives, metaphorized relative and possessive adjectives, verbs, adverbs, adjectives, nouns. We believe that the function of an epithet can be performed by a noun in indirect cases, which give a figurative description of a character or other object. Nouns in the form of the genitive case remain debatable: this form of the substantive genitive is syncretic, because it can simultaneously perform both the function of epithet and the function of metaphor. The formation of an epithet takes place not only on the semantic level, but also on the grammatical path of syntactic, morphological and semantic transposition.

Originality. *The scientific novelty of the research results is that the linguistic analysis of the grammatical expression of epithets in the works of P. Skunets is carried out for the first time.*

Conclusion. *The results suggest that the study of epithets should not be limited to epithets and adjectives. Successfully selected grammatical form improves the content of the artistic word, deep, multifaceted, sensual, as evidenced by the works of P. Skunets.*

Key words: *epithet, artistic meaning, grammatical form, language resources, stylistic function, metaphorization, transposition.*

Надійшла до редакції 30.03.22

Прийнято до друку 10.05.22

СПЕЦИФІКА ВЕРБАЛІЗАЦІЇ ЧАСОПРОСТОРОВИХ ОБРАЗІВ У СУЧАСНІЙ ПОЕЗІЇ ПРО ВІЙНУ

*Л. О. Петренко, кандидат філологічних наук,
коректор ТОВ «СТЕМ ОСВІТА» (м. Харків, Україна)*

e-mail: liudmylapetrenko93@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-5764-3264>

У статті запропоновано аналіз особливостей словесного вираження часопросторових образів у сучасній поезії про війну.

Мета дослідження – з'ясувати специфіку вербалізації часопросторових образів, їхнє лексичне наповнення, зміни семантики в складі різних мовних засобів; розкрити зміст образів часу та простору в мілітарній поезії сьогодення. Матеріалом дослідження слугували написані після 24 лютого 2022 року поетичні твори сучасних авторів, узяті з вільних джерел. Для реалізації поставлених завдань застосовано такі методи: структурно-семантичного аналізу, контекстного аналізу, інтерпретаційний та описовий методи.

Визначено образне втілення простору війни: роль топонімів, номінацій локусів, їхнього мовного наповнення. Виявлено лексеми, які домінують у зображенні війни. Окреслено стилістичні функції, структурні та семантичні властивості мовних засобів, що конструюють мілітарний час і простір. Зокрема, з'ясовано роль епітетів як актуалізаторів емоційних оцінок, конкретно-чуттєвих асоціацій.

Сучасна війна розгортається в часі та просторі, що мають певні особливості. Важливу роль в утіленні простору відіграють оніми, серед яких назви міст, сіл і селищ, часто з присвійними займенниками (мій, наш) та традиційними епітетами (золотоверхий Київ, сива Буча). Простір деталізують назви локусів, що слугують укриттям, номінаціями озброєння (танки, ракети, гради), дитячих речей (ляльки, цукерки, черевички). Образ дому пов'язаний із втратою, спорожнінням. Характерним є приховування свого місцезнаходження або його невизначеність.

У темпоральному плані образ сучасної війни часто репрезентований лексемою весна, що має позитивну семантику як надія на життя та відродження. Ніч асоційована зі спокоєм, а ранок постає періодом усвідомлення й переживань. Війна має часові характеристики плинності, розширення та розтягування. Номінації часу та простору зафіксовані в сучасних лозунгах.

***Ключові слова:** часопростір, семантика, поезія про війну, мілітарна лексика, епітет, метафора.*

Актуальність. Усе, що відбувається у світі, має свій простір і час. Під пильним поглядом митців та дослідників перебуває сучасна війна, що спричинила до різних наслідків у суспільстві й має безпосередній вплив на літературу, насамперед на поезію. Часопростір цієї війни відображений у поезії багатьох сучасних авторів, зокрема В. Арєнєва, К. Бабкіної, О. Горголь-Ігнатєвої, О. Ірванця, О. Каданова, Г. Крук, М. Савки, І. Фотуйми, І. Шувалової, Г. Яновської і на сьогодні становить інтерес для дослідників. Вербалізація часопросторових образів у поезії про війну має свою специфіку, зумовлену самим об'єктом зображення, виявленні якої й визначає актуальність запропонованої розвідки.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Вивченню теми війни присвячено роботи С. Бибик [1], В. Матвієнко [2], Б. Пастуха [3], Я. Поліщука [4], О. Пухонської [5], В. Слапчука [6], М. Стецик [7], В. Шарагіної [8] та ін. Я. Поліщук аналізує реакцію художньої літератури на актуальні події суспільного життя, зокрема на війну, починаючи з 2014 року. На думку науковця, бум воєнної літератури свідчить про мобільність сучасної культури слова, її прагнення й можливість адекватно відповідати на виклики сьогодення. Я. Поліщук акцентує на появі вміння писати про війну, що зачіпає як новітню, так і більш давню проблематику культури, осмислення якої сприятиме кардинальній зміні культурної матриці українців [4, с. 4]. М. Стецик досліджує лексичні засоби мілітарної поезії на

прикладі творчого доробку Б. Гуменюка. За спостереженнями дослідниці, у цих віршах значною мірою представлена спеціальна лексика та елементи розмовного мовлення, «немає високоестетичних мальовничих образів і метафор», хоч іноді вклинюються образно-поетичні згустки [7, с. 347]. У контексті часово-просторової єдності В. Матвієнко аналізує модус смерті у творчості Б. Гуменюка. Серед особливостей часу в поезії дослідниця називає лінійний часовий потік, у якому відображені «форми минулої пам'яті, категорія вічності та специфіка оприявлення національної пам'яті в житті після війни» [2, с. 42].

Мета дослідження – з'ясувати специфіку вербалізації часопросторових образів у поезії про війну, їхнє лексичне наповнення, зміни семантики в складі різних мовних засобів; розкрити зміст образів часу та простору в мілітарній поезії сьогодення.

Матеріали й методи дослідження. Матеріалом дослідження слугували написані після 24 лютого 2022 року поетичні твори сучасних авторів, узяті з вільних джерел. Виконанню поставлених у роботі завдань підпорядковане застосування різних методів дослідження: метод *структурно-семантичного аналізу* забезпечував установаження значення досліджуваних одиниць поетичної мови; *інтерпретаційний* метод використано для розкриття змісту образів часу і простору; метод *контекстного аналізу* – для з'ясування функцій та синтагматичних зв'язків досліджуваних одиниць, виявлення особливостей взаємодії сталого та змінного, значення і смислу; *описовий метод* застосовано під час викладу авторських спостережень.

Результати дослідження та їх обговорення. Чи не найбільш резонансною подією сучасності стала війна в Україні, розв'язана Росією. Поезія як вид мистецтва дуже швидко й емоційно реагує на такі явища, інтернет-джерела дають змогу оперативно поширювати її серед читачів.

Аналіз просторових образів поезії про російсько-українську війну засвідчує активне використання назв населених пунктів. Поряд з онімом *Україна*, який традиційно означають присвійні займенники, активно функціонують топоніми, що називають міста, що найбільш постраждали внаслідок бойових дій: «*Палає Херсон, Запоріжжя горить, / Маріуполь і Харків в руїнах. / Та з Києва голос: "Тримаймо стрій! / Моя Україно!"*» (Федорова). Значення руйнування створено дієсловами із семою 'горіння'. Як головне місто держави часто фігурує образ Києва: «*Світе-світе, гарно ж ти нас кинув! / Та у пеклі цих страждань-терпінь / Все ж стоїть золотoverхий Київ, / Буча, і Гостомель, і Ірпінь*» (Ірванець). У наведеному контексті винятковість цього міста передана епітетом *золотoverхий*. Географія населених пунктів досить широка, оскільки деякі автори намагаються показати, що страждали не лише великі міста, назви яких активно фіксували в ЗМІ, а й порівняно невеликі, а також селища й села: «*Підніме очі закривавлений Ірпінь, / Йому плече підставить сива Буча. / А Бородянка і Гостомель-побратим / Порушать тишу стогоном болючим. / Демидів враз прокинеться від сну <... > / Піднімуть хвилю в морі стоголоссям. / І Димер, Катюжанка, і Синяк <... >*» (Горголь-Ігнат'єва). У фрагменті використано епітети, що мають зв'язок із чуттєвою сферою, відображають фізичні страждання: *закривавлений, болючий*, та колоратив *сива*. Проте в контекстах простежуємо й художні означення із позитивною семантикою як ствердження віри в майбутнє: «*Хай тобі сняться квітучі міста, / Київ каштановий, Харків бузковий, / І Маріуполя сакура та / Місто Херсон у тюльпанах казкових. / Спи, моя ластівко, скоро весна, / Майже весна. І вона неминуха. / Хай тобі сниться рипуча сосна / З міста пахучо-соснового Буча*» (Савка). У наведеному фрагменті номінації міст так чи інакше пов'язані з лексемами флористичної семантики. Це переважно рослини, з якими асоціюються згадані міста.

Митці використовують топоніми, які в мілітарних контекстах функціонують уже тривалий період: «*...це, бачиш, Крим. це – Донецьк. і вони недотОркані, / наші, невідбирабельні. правда, мамо?*» (Міхаліцина). Образи адміністративних одиниць

увираженні епітетами, серед яких трапляються okazіоналізми (наприклад *невідбирабельні*). Характерною ознакою цього контексту є зв'язок із дитячим сприйняттям.

Для узагальнення образу фігурують номінації *місто*, *передмістя* без указівки на конкретний населений пункт: «— *мамо, візьми трубку, другу годину просить жінка у підвалі багатоповхівки, / вперто і глухо, не припиняючи вірити в чудо, / але мама її поза зоною досяжності, у тому **передмісті**, / де панельки склалися, як дешевий конструктор*» (Крук). Простір воєнного міста деталізовано лексемами на позначення локацій, у яких переховувалися люди: *підвал багатоповхівки, панелька*. Просторовий розрив проілюстрований як відсутність можливості комунікації (*поза зоною досяжності*). Людський простір у цьому контексті постає крихким, що демонструє порівняння з іграшкою. Якщо в попередньому контексті простір традиційно постає вмістилищем, то в наступному фіксуємо персоніфікацію: «*Хтось порав квітники в тривогу, і мовчки розбирав завал, / і **місту**, взятому в облогу, ретельно рани промивав. / А їм, беззбройним, протидіє ця маса темна і грузька — / безглуздий вершиник ентропії й приречені його війська*» (Яновська). У фрагменті також зафіксовано специфічну ситуативну номінацію часу *в тривогу* (повітряну). Антитетичними постають образи сторін протистояння: працівники комунальних служб (як і кожен, хто безстрашно робить свій внесок у завтрашній день) і руйнівна сила окупантів.

Серед просторових лексем із високим ступенем узагальненості в поезії про війну сьогодення виразне місце посідає *світ*. Образ сучасного світу постає нечітким і невизначеним. Він тимчасово *непридатний* для існування: «*в найближчому нічному клубі сплять діти, плачуть діти, народжуються діти / у **світ**, тимчасово непридатний для цього / у дворі на дитячому майданчику варять протитанкові їжаки / і розливають смертельні «напої» — сімейним підрядом*» (Крук). Повтор лексеми *діти* та нагромадження дієслів, що називають реалії щоденного воєнного життя, створюють градацію. Локуси світу змінили своє призначення до парадоксальності, зокрема й за віковою категорією: діти перебувають у місцях для дорослих, а в місцях для дітей дорослі створюють зброю та захисні споруди. Війна є простором, у якому для людини мало шансів на життя: «*звідси не вийти бо **світ намальований кров'ю та плоттю тіней** війна закінчиться колись і куди ти потім*» (Брагіна). «Світ у часі» різниться залежно від періоду доби й стану людини: «*мені легше коли ти спиш < ... > / адже вві сні / ти і так надто близько / до того, іншого світу / де вже ніхто не стріляє*» (Шувалова). Стале сполучення *той світ* у контексті набуває позитивної семантики й позначає тимчасове заспокоєння, бо смерть у цьому світі. За спостереженнями В. Матвієнко, «сон є допоміжною категорією у тлумаченні модусу смерті, оскільки саме у сні не існує межі між життям та смертю» [2, с. 42].

Одним із ключових образів у поезії про війну традиційно є дім, а точніше — утрачений дім: «*Вітер сліпий жебракує поміж містами. / Мох проростає дахами, / тоншають стіни. / Те, що здавалось непевним, / стало постійним. / Те, що здавалось далеким, — / стало свідомим. / Хочу **додому**, чуєш!!!! / Я хочу **додому**...*» (Терен); «*а дорога наша розквітає мінами / ковила й туман прикривають вирви / вертаємось гіркими, не говіркими, винними / нам би мати **дім і трохи миру***» (Якимчук). «Спорожніння» простору в обох контекстах утілене образами з рослинною семантикою *мох проростає, ковила прикриває* та тими, що позначають атмосферні явища: *вітер жебракує, туман прикриває*.

У поодиноких контекстах війна ототожнюється з домом, тому лексема *дім* демонструє накладання несумісних, полярних оцінок: «*вісім років казати: в мене вдома війна / щоб нарешті прийняти: мій **дім** — **це війна** / її потяг повільний зі сходу на захід країни / у якому смерть життя перевозить*» (Ківа). Цей приклад демонструє градацію думки: від прийняття до ототожнення, унаслідок чого виникає накладання часу (*війна*) та простору (*дім*). У складі метафори лексема *дім* із просторовою семантикою набуває й процесуального значення.

Утіленню простору війни підпорядковано образ саду: «*У країні небесній, далекій / Де, на жаль, не літають лелеки, / Де немає ні сліз, ані болю, / Дивний **сад** розквітає*

весною... / На деревах, між тих білих квітів, / Черевички новенькі для діток, / Різнобарвні, яскраві, красиві, / Та не взули їх і не носили...» (Строкач). Сад ототожнюється з Едемом, проте наповнений такими предметами, як черевички для діток, що в контексті набуває символічного значення через стосунок до воєнних подій, у яких чимало жертв саме серед дітей. Ці черевички жодного разу не взували, тобто вони чисті (непорочні), як діти, що потрапляють у Рай.

Деталізують мілітарний простір назви споруд та їхніх частин (*підвал, укриття*): «Хіба можна таке пробачити? / У **підвалі** живі та мертві... / От би хлібчика хоч окрайчика, / І водички, та ще цукерку...» (Строкач); «Війна! Порожні **вулиці**, сирени, **укриття**, / Вдягає ляльку поспіхом розгублене дитя. / Вломилась «визволителі» злодюгами у дім» (Карпенко). У зображенні простору в поезії про сучасну війну активно використано атрибути дитинства, що відрізняє її від віршів про війну попередніх років. Це пов'язано з масштабністю бойових дій та нелюдським обличчям російської армії. Як засвідчують реалії, часто схованками слугують церкви й монастирі: «Нас зберігають в **підвалі монастиря**, / де лампочки, ніби кухлики світла, горять / і проступають на стелі, на диво блукальцю» (Яновська). Нагромадження номінацій різних споруд використано в наступному контексті для відображення бездушної поведінки загарбників: «Знаєш, солдате, що знищити нас прийшов < ... > / Знаєш, мені нецікаво, хто і чого тебе вчив, / що за музику слухав ти, як наосліп бив / в **школу**, в **лікарню**, в **будинок** а чи в **вокзал**. / Не прокляну тебе краще, чем ты себя проклял» (Яновська). Авторка використовує в контексті фразу мовою, зрозумілою для адресата.

Певна річ, у предметному наповненні воєнного простору одне з чільних місць належить номінаціям зброї. Усі вони мають негативну семантику, що реалізована різними стилістичними засобами: «Моя Україна – вже сяйво пожеж, / Що сіють **ракети** і **гради**. / І **танків** колони повзуть **по полях**, / Мов з нір повилазили гади» (Федорова). У цьому контексті негативну семантику посилюють дієслова зі значенням руху (*повзуть, повилазили*) та порівняння. Словесні образи зброї наявні в описах горизонтального простору, як у попередньому фрагменті, та вертикального, наприклад: «Краще в мене спитай, скільки бачив від Господа див, / Ніж про обстріли “**Градів**”, розруху й підірвані **танки**... / Я за ціле життя стільки заходів не проводив, / Скільки тут я зустрів дивовижних рожевих світанків. / Як багато зірок на Донбасі! Та чорт забирай, / Більше я не люблю роздивлятися **небо** прошите. / Якщо бачу я зірку, злітаючу за небокрай, / Тільки й хочу, що впасти та вуха руками закрити» (Розумов). Негативного оцінного значення набуває образ астрального простору – зірка, причому на початку контексту він функціонує з позитивним забарвленням («Як багато зірок на Донбасі!»), але далі зірка, що падає, пов'язана вже не із загадуванням бажань, а з ризиком.

Серед особливостей сучасної поезії про війну можна назвати приховування простору та його невизначеність: «Будь ласка, тримай **нашу гавань** в секреті», – говорить лимон, / говорить з картинки лимон на великому кухлі / в **великому домі**, в великому квітні **на кухні**... / із міркувань безпеки **не вказуємо район**» (Яновська); «На гілляці сухого дерева спалахує омела. / Дитино, нас там чекають. Не знаю, хто, але хтось. / Ліжечко нам готують, щоб м'яко спати могло. / Дитино, **там** і поплачемо. Але **не тут. Не тут**» (Савка). Обидва фрагменти репрезентують явище переселення – вимушеної зміни звичного простору. У першому уривку спостерігаємо те, що простір досить деталізований, але не названий. У другому – ліричні суб'єкти навіть не уявляють, де буде їхній простір, що виражено прислівниками зі значенням місця *там, не тут*.

Як і в поезії про війну в Україні попередніх років, у мілітарній поезії сьогодення актуалізовано прецедентні вислови з лексемами на позначення часу і простору. Слід зауважити, що в їхньому походженні є певна відмінність. Якщо попередні були переважно успадковані [«Палають маки, / ранами горять. / “**НИКОЛИ ЗНОВ!**” / А “знову” – це триває... / Десь там АТО і постріли гримлять... / А ми живем. / Ми, Боже, / ПАМ'ЯТАЄМ»... (Бондар)], то нинішня війна створила нові, у яких часто функціонують

власні назви: «**Всім доброго вечора! Ми з України!** / Ні слава, ні воля не вмерли ще, ні! / Ми – Суми і Харків, і острів Зміїний, / Ми – Київ, Чернігів, Херсон і Ірпін!» (Міхалевський). Позитивного оцінного значення як синонім добробуту й успіху набуває онім Україна: «**Чорний пакет персональних санкцій / Кожному москалю / Наша домівка – їх домовина / Ми знаємо, все буде – Україна**» (Полунін). Антитеза виникає завдяки залученню присвійних займенників *наш* та *їхній*, що підтверджує тезу «чуже може виявитися смертельним».

Образ сучасної війни втілений також у часовому вимірі. Серед темпоральних лексем широко представлені номінації добового часу з різною конотацією. Часто це негативно забарвлені лексеми на позначення ранку: «**Не встигну відкрити очі, читаю одразу, / які ж це зараз міста під обстрілом / і хто з моїх друзів сьогодні ще там**» (Вікирчак), тобто час сну більше асоціюється зі спокоєм [пор. *мені легше коли ти спиш* (Шувалова)], а ранок – з усвідомленням світу й занепокоєнням. Негативного оцінного значення лексема *ранок* традиційно набуває внаслідок поєднання з дієсловом із колірною семантикою, що реалізує відповідну символіку: «**Ранок сіріє, ніби дев'ятиповерховий панельний будинок – / вперся у стіну і стій – остання зупинка**» (Лаюк). Настання ранку асоціюється з тривогою, яка передана, зокрема, звуковими образами: «**У двадцять першій столітті, в Європі, / дружба між нами починається вдосвіта, / тоді коли й сирени повітряних тривог**» (Вікирчак). Конкретні часові проміжки ранку пов'язані із заборонами: «**В'їзд до шостої заборонено – комендантська година**» (Лаюк). Зауважмо, що однією з характерних ознак сучасної війни є можливість руху в просторі в чітко визначений час.

Традиційна семантика ночі, пов'язана з таємничістю, теж представлена в поезії про війну: «**Мій бог формує всю ніч батальйони, / Прицільно стріляє, веде бої. / Мій бог толерує мої прокльони / І протирає скельця свої**» (Савка). Ніч дає змогу щось приховати, але якщо для мирних жителів це час своєрідного абстрагування, забуття, то для воїнів – можливість зайняти нові позиції. Простір також іноді розкривається через час: «**Моя Україна – подолана ніч. / На попелі виросте колос**» (Федорова). Негативна оцінка темпорального образу *ніч* нівельована епітетом *подолана*.

Війні притаманні деякі властивості часу, зокрема плинність: «**війну не зупинити, / як яскраву артеріальну кров із відкритої рани – / вона тече, доки не вб'є, / заходить у наші міста озброєними людьми, / розсипається ворожими дрґ у внутрішніх дворах**» (Крук). Ототожнення її з рідиною за ознакою плинності розкриває порівняння з кров'ю, що увиразнює зв'язок війни з болем, ризиком для життя та загибеллю. Ще одна властивість часу – здатність розтягуватися – репрезентована в контексті: «**До міста летять хмари із сарани. / Місто стоятиме. / Хай щонайдовше **тягнеться мить**. / Місто спатиме. / Хай натомлене місто спить. / Ранок завжди приходиться, / Як повернення із небуття. / Смерті немає. / Лише є антонім життя**» (Кулініч). Семантика розтягування пов'язана з бажанням довше побути в спокої, що засвідчує позитивну конотацію лексеми *мить*. Проте іноді означення актуалізують семантику невизначеності, недостатності, що гнітить ліричного суб'єкта: «**Пів оберту, пів подиху, пів крику... / Ця половинність ріже без ножа; / Там, кажуть, **стерта мить** і витерпла межа, / Там в сіті ловлять тишу без'язику**» (Фотуйма). Досить виразним у поезії про сучасну війну є розшарування часу, тобто його поділ на «до» і «після», наприклад: «**Всі ми – частинка обряду, щоб небу не впасти. / Стій між **пластами часу**, нічого не говори. / Вище всіляких ракет і тривоги згори – / сонячно, зоряно й порівну світла і тіні**» (Яновська).

Оскільки активність бойових дій припала значною мірою на весну, однойменна лексема є частотною в поезії про війну сьогодення, наприклад: «**На шостий день прийшла весна, / Проте зима не відпускає / На серці – біль, на серці – жах, / Війна – не домисли, триває...**» (Мунтян); «**Але ця весна – вона ж все одно своє забере. / І ще ця весна – вона також своє віддасть все одно: / пролетиться сяйвом цілющим вихорів золотих / у кожній зболені груди, у кожне серце тісне. / І буде певне майбутнє, і буде небо ясне**» (Бабкіна). У першому контексті позитивна конотація лексеми менш виразна через зв'язок із зимою,

проте в другому вона більш чітка – це віра у відродження. Іноді трапляються назви релігійних свят, які припадають на цю пору року: «З міста, що ракетами розтрощене, / До усього світу прокричу: / Цього року у Неділю Прощену / Я, здається, не усіх прощу!» (Ірванець). У наведеному фрагменті сакральну дату актуалізовано й водночас переосмислено.

Висновки й перспективи. Мілітарна поезія минулих років є більш різноплановою з погляду того, що її творцями є і учасники бойових дій (наприклад, Б. Гуменюк), і митці, яких схвилювала ця тема. Нині ж це часто люди, які хоч і не воюють, але безпосередньо страждають у вирі подій.

Війна розвивається в часі та просторі. Показовим для втілення простору є активне використання назв населених пунктів поряд з онімом *Україна*. Важливу роль відіграють назви міст (*Київ, Маріуполь, Харків, Ірпінь* та ін.), сіл та селищ (*Димер, Катюжанка, Синяк*), що часто поєднані з присвійними займенниками (*мій, наш*) та традиційними епітетами. Семантику горя реалізують переважно художні означення, що передають фізичні страждання. Проте спостерігаємо епітети з позитивною семантикою, що пов'язані з вірою в майбутнє. Простір деталізують назви локусів, що слугують укриттям, номінації озброєння, дитячих речей (*ляльки, цукерки, черевички*). Образ дому пов'язаний із втратою, спорожнінням. Характерне також приховування простору та його невизначеність.

У часовому вимірі сучасна війна розгортається переважно навесні. Лексема *весна* має позитивну семантику як надія на життя попри все. Ніч асоційована зі спокоєм, а ранок контрастує як період усвідомлення й неспокою. Війна має часові характеристики плинності, розшарування й розтягування.

Дослідження поезії про війну сьогодення є важливими, оскільки в них простежено особливості мовомислення сучасних авторів, зокрема їхнє сприйняття відображуваного часопростору. Порушена проблема потенційно окреслює різновекторні аспекти вивчення.

Список використаної літератури

1. Бибик С. «Літописці не шкодуватимуть для нас епітетів з відтінком червоного» (епітетика «Віршів з війни» Бориса Гуменюка). *Культура слова*. 2020. Вип. 92. С. 22–35.
2. Матвієнко В. Екзистенційний модус смерті у збірці «Блокпост» Бориса Гуменюка. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія : Філологія*. 2019. Вип. 83. С. 42–46.
3. Пастух Б. Метафізика страждання у «Віршах з війни» Бориса Гуменюка. *Дивослово*. 2016. № 9. С. 55–58.
4. Поліщук Я. *Ars Masacrae*, або про те, чи є поезія на війні. *Слово і Час*. 2016. № 7. С. 3–11.
5. Пухонська О. «Війна після війни», або Волинь у літературній версії пам'яті (за романами А. Кокотюхи «Червоний» та «Чорний ліс»). *Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія : Філологічна*. 2017. Вип. 65. С. 71–74.
6. Слапчук В. Війна як дискурс. URL : <http://litakcent.com/2015/02/17/vijna-jak-dyskurs>.
7. Стецьк М. Поезія війни в лінгвостилістичному вимірі. *Рідне слово в етнокультурному вимірі*. Дрогобич, 2017. С. 342–352. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/rsev_2017_2017_33.
8. Шарагіна О. Художнє моделювання війни в екзистенційному коді «Тихої лірики». *Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції «Україна у Світових війнах та локальних конфліктах ХХ – на початку ХХІ ст.»*. Харків, 2019. С. 102–105.

Список використаних джерел

1. Вірші про сучасну війну в Україні – до Дня поезії 2022. URL : <https://www.6262.com.ua/news/3354697/virsi-pro-sucasnu-vijnu-v-ukraini-do-dna-poezii-2022>.
2. Читомо. Мій бог формує всю ніч батальйони: нова поезія про війну. URL : <https://chytomo.com/mij-boh-formuie-vsiu-nich-bataljony-nova-poeziia-pro-vijnu>.
3. Читомо. Тримати своїх в обіймах думок: 16 нових віршів про війну. URL : <https://chytomo.com/trymaty-svoikh-v-obijmakh-dumok-16-novykh-virshiv-pro-vijnu>.
4. Читомо. Стерти захисний шар страху: 15 нових віршів про війну. URL : <https://chytomo.com/sterty-zakhysnyj-shar-strakhu-15-novykh-virshiv-pro-vijnu>.
5. Читомо. Тим, кому соромно вранці лишатись живими, – неба оця половина: 15 нових віршів про війну. URL : <https://chytomo.com/tym-komu-soromno-vrantsi-lyshatys-zhyvymy-neba-otsia-polovyna-15-novykh-virshiv-pro-vijnu>.

References

1. Bybyk, S. (2020). «Litopystsi ne shkoduvatymut dlia nas epitetiv z vidtinkom chervonoho» (epitetyka «Virshiv z viiny» Borysa Humeniuka) [«Chroniclers will not spare us epithets with a hint of red» (epithet «Poems from the war» by Boris Humeniuk)]. In : Kultura slova [The culture of the word]. 92, 22–35 (in Ukr.).
2. Matviienko, V. (2019). Ekzystentsiinyi modus smerti u zbirtsi «Blokpost» Borysa Humeniuka. [Existential mode of death in the collection «Blockpost» by Borys Humenyuk]. In : Visnyk Kharkivskoho natsionalnoho universytetu imeni V. N. Karazina. Serii : Filolohiia. [Bulletin of V. N. Karazin Kharkiv National University. Series: Philology]. 83, 42–46 (in Ukr.).
3. Pastukh, B. (2016). Metafizyka strazhannia u «Virshakh z viiny» Borysa Humeniuka. [Metaphysics of Suffering in Borys Humeniuk's «Poems from the War»]. In : Dyvoslovo. [Dyvoslovo]. 9, 55–58 (in Ukr.).
4. Polishchuk, Ya. (2016). Ars Masacrae, abo pro te, chy ye poeziia na viini. [Ars Masacrae, or whether poetry is at war]. In : Slovo i Chas. [Word and Time]. 7, 3–11 (in Ukr.).
5. Pukhonska, O. (2017). «Viina pislia viiny», abo Volyn u literaturnii versii pam'iaty (za romanamy A. Kokotiukhy «Chervonyi» ta «Chorny lis»). [«War after the war», or Volyn in the literary version of memory (based on A. Kokotyukha's novels «Red» and «Black Forest»)]. In : Naukovi zapysky Natsionalnoho universytetu «Ostrozka akademiia». Serii : Filolohichna. [Scientific notes of the National University «Ostroh Academy». Series: Philological]. 65, 71–74 (in Ukr.).
6. Slapchuk, V. (2015). Viina yak dyskurs. [War as a discourse]. Available at : <http://litakcent.com/2015/02/17/vijna-jak-dyskurs>.
7. Stetsyk, M. (2017). Poeziia viiny v linhvostylistychnomu vymiri. [Poetry of war in the linguistic and stylistic dimension]. In : Ridne slovo v etnokulturnomu vymiri. [Native word in the ethnocultural dimension]. Drohobych, 342–352. Available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/rsev_2017_2017_33 (in Ukr.).
8. Sharahina, O. (2019). Khudozhnie modeliuвання viiny v ekzystentsiinomu kodi «Tykhoi liryky» [Artistic modeling of war in the existential code of «Silent lyrics»]. In: *Materialy Vseukrainskoi naukovo-praktychnoi konferentsii «Ukraina u Svitovykh viinakh ta lokalnykh konfliktakh XX – na pochatku XXI st.» [Proceedings of the All-Ukrainian scientific-practical conference «Ukraine in World Wars and local conflicts of the XX – early XXI century»]*. Kharkiv, 102–105 (in Ukr.).
9. Virshi pro suchasnu viinu v Ukraini – do Dnia poezii 2022 [Poems about the modern war in Ukraine – to the Day of Poetry 2022]. Available at: <https://www.6262.com.ua/news/3354697/virsi-pro-sucasnu-vijnu-v-ukraini-do-dna-poezii-2022> (in Ukr.).
10. Chytomo. Mii boh formuie vsiu nich bataliony: nova poeziia pro viinu [Chitomo. My god forms battalions all night: new poetry about war]. Available at: <https://chytomo.com/mij-boh-formuie-vsiu-nich-bataljony-nova-poeziia-pro-vijnu> (in Ukr.).
11. Chytomo. Trymaty svoikh v obiimakh dumok: 16 novykh virshiv pro viinu [Chitomo. Keep your thoughts in your arms: 16 new poems about the war]. Available at: <https://chytomo.com/trymaty-svoikh-v-obijmakh-dumok-16-novykh-virshiv-pro-vijnu> (in Ukr.).
12. Chytomo. Sterty zakhysnyi shar strakhu: 15 novykh virshiv pro viinu [Chitomo. Erase the protective layer of fear: 15 new poems about war]. Available at: <https://chytomo.com/sterly-zakhysnyj-shar-strakhu-15-novykh-virshiv-pro-vijnu> (in Ukr.).
13. Chytomo. Tym, komu soromno vrantsi lyshatys zhyvymy, – neba otsia polovyna: 15 novykh virshiv pro viinu [Chitomo. For those who are ashamed to stay alive in the morning, this is half of heaven: 15 new poems about the war]. Available at: <https://chytomo.com/tym-komu-soromno-vrantsi-lyshatys-zhyvymy-neba-otsia-polovyna-15-novykh-virshiv-pro-vijnu> (in Ukr.).

SPECIFICS OF VERBALIZATION OF TIME-SPATIAL IMAGES IN MODERN WAR POETRY

**Luidmyla Petrenko, Candidate of Philological Sciences,
corrector in TOV «STEM OSVITA» (Kharkiv, Ukraine)**

e-mail: liudmylapetrenko93@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-5764-3264>

Abstract. Introduction. *The article offers an analysis of the peculiarities of verbalization of time-spatial images in today's war poetry. The figurative embodiment of the space of war is determined: the role of toponyms, nominations of loci, their material content. The stylistic functions, structural and semantic properties of language means that construct military time and space are outlined. In particular, the role of epithets as actualizers of emotional evaluations, concrete-sensory associations is clarified.*

Purpose. *The purpose of the study is to examine the specifics of verbalization of time-spatial images in war poetry, their lexical content, changes in semantics in the composition of various linguistic means; to reveal the content of images of time and space in today's military poetry.*

Methods. *The implementation of the tasks set in this work is subject to the use of various research methods: structural and semantic analysis, interpretive, contextual, and descriptive analysis.*

Results. *The analysis of spatial images of today's war poetry shows the active use of the names of human settlements next to the onym Ukraine. The names of cities (Mariupol, Kharkiv, Irpin), villages and human settlements (Dymer, Katyuzhanka, Sinyak) play an important role in the embodiment of space, often with possessive pronouns (mine, ours) and traditional epithets (golden-domed Kyiv, grey Bucha). The semantics of grief are realized mainly by epithets that are connected with the sensory sphere, convey physical suffering. The names of loci that serve as shelters, nominations of weapons (tanks, rockets, hail), children's stuff (dolls, candies, shoes) detail the space. The image of the house is associated with loss, devastation.*

In temporal terms, modern warfare unfolds mainly in the spring. The lexeme spring has positive semantics as a hope for life despite everything. The night is associated with calm, and the morning is a period of awareness and anxiety, which demonstrates its negative semantics. War has temporal characteristics of fluidity and stretching out.

Originality. *The article presents one of the first attempts to analyse the specifics of the embodiment of images of time and space in today's war poetry.*

Conclusion. *The space in today's war poetry is modelled by toponyms and names of loci, its subject content – weapons and children's stuff. Time stretches, its boundaries are erased. Negative semantics of lexemes are realized mainly by epithets with the semantics of physical pain, devastation.*

Key words: *time-space, semantics, war poetry, military vocabulary, epithet, metaphor.*

Надійшла до редакції 11.03.22
Прийнято до друку 20.04.22

АНТИТЕТИЧНІСТЬ ІНТИМНОЇ ЛІРИКИ ІРИНИ ФОТУЙМИ

*Г. А. Губарева, кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови
Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна
(Харків, Україна)*

e-mail: hubareva@ukr.net

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-3090-3441>

*Ю. І. Калашник, кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови
Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна
(Харків, Україна)*

e-mail: kalashnyk_julia@ukr.net

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-2737-8612>

У статті визначено й описано показові засоби та прийоми вираження контрасту як вияв ідіостилю Ірини Фотуйми.

Мета пропонованого дослідження – розглянути лексико-семантичне вираження, синтаксичне оформлення й функційне навантаження протиставлень у мові поезій Ірини Фотуйми, уміщених у збірці «Тривкі рубежі» (2021), визначити ідіостильові настанови авторки. Стилістичному аналізу антитетичних поетичних конструкцій підпорядковано описовий, компонентний та контекстний методи.

Проаналізовано лексико-семантичне наповнення й структурне оформлення контрастом, а також окреслено їхній змістотвірний потенціал. З'ясовано, що в ліричних текстах поетеси одночленні антитези реалізовані переважно в межах однорідних членів речення, подекуди об'єкними поширювачами до однорідних предикатів, а також предикатною й атрибутивною синтаксемами. Якщо основу контрасту становлять загальномовні антоніми, поетеса семантично ускладнює протиставлювані образи, розгортаючи їх. Указано, що І. Фотуйма тягнє до творення оригінальних антитез, центром яких постає багаточленна контекстуальна антонімія. У досліджуваних текстах інтимної лірики побудовані на контрастах розгорнуті метафоричні образи втілювано переважно в складних синтаксичних конструкціях, а також у межах надфразних єдностей. Стилістичну фігуру антитези посилюють градації, повтори, паралелізм, хіазм. Особливої експресії набувають оксиморонні образи. Подекуди імпліцитна антитетичність побудована на парадоксі. Часто семантику контрасту увиразнюють індивідуально-авторські порівняння. Антитетичні образи залежно від позиції в строфі слугують розгортанню або узагальненню поетичної семантики. Водночас для окремих поезій антитеза стає провідним текстотвірним прийомом.

***Ключові слова:** антитетичність, контраст, зіставлення, протиставлення, антитеза, оксиморон, парадокс.*

***Актуальність.** У сучасному українському літературному процесі з'являється багато талановитої молоді, серед якої привертає увагу своєю самобутньою поезією Ірина Фотуйма. У передмові до її збірки інтимної лірики О. Слоньовська зазначає, що ми «маємо справу з яскравим самородком, непересічною поеткою» [8, с. 17]. Однією з прикметних рис ідіостилю Ірини Фотуйми є антитетичність. О. Слоньовська називає її «майстриною зіставляти й порівнювати, на перший погляд, не зіставне, не порівнюване» [8, с. 10]. Р. Жаркова, досліджуючи сакральні мотиви у творчості поетеси, відзначає багатство використання богословської лексики «для емоційного підсилення почуттєвих резонансів» [3].*

Поетика Ірини Фотуйми становить науковий інтерес, вивчення її художнього мовлення дає змогу простежити показові засоби та прийоми вираження контрасту як складників ідіостилю. Різноманіття протиставлень формує особливу поетичну картину світу, у якій образно передано палітру почуттів, їхню полярність.

***Аналіз останніх досліджень та публікацій.** Антитетичність є фундаментальною ознакою світобудови й свідомості. Мовна природа протиставлення постійно привертає увагу мовознавців.*

Серед сучасних дослідників слід назвати Н. Гриню [1], Н. Гуйванюк [2], Л. Кардаш [4], О. Кульбабську [5], Ю. Полтавець [6], Р. Стефурак [7] та ін.

Антитетичність у мові, на думку Н. Гуйванюк, реалізована семантико-синтаксичними категоріями «зіставності й протиставності, невідповідності, несумісності, суперечності, протидії, парадоксу, семантичного конфлікту, контрасту тощо в системі простих та складних речень, надфразних єдностей і на рівні цілісної структури поетичного тексту» [2, с. 43]. Уживання антонімів у межах однієї синтаксичної одиниці або кількох суміжних Ю. Полтавець називає антонімічною атракцією, оскільки асоціація за контрастом теж передбачає спільну ознаку [6, с. 241]. Науковці вживають термін «контрастема», яким позначають найменшу смислову одиницю протиставлення, що охоплює різні мовні рівні (фонетичний, лексико-фраземний, граматичний, стилістичний) [1, с. 84; 5, с. 80]. На синтаксичному рівні антитетичні відношення реалізовані структурами простого речення та різних видів складних конструкцій, а також у межах надфразних єдностей і цілого тексту. Залежно від кількості протиставлень розрізняють антитези прості (одночленні) та складні (багаточленні). У стилістичному плані антитетичні відношення найчастіше виражають антитеза, а також оксиморон і парадокс.

Мета пропонованого дослідження – розглянути лексико-семантичне вираження, синтаксичне оформлення й функційне навантаження протиставлень у мові поезій Ірини Фотуйми, визначити ідіостильові настанови авторки.

Матеріал і методи дослідження. Матеріалом для аналізу слугували поетичні твори Ірини Фотуйми, уміщені в збірці «Тривкі рубежі» (2021). Стилiстичному аналізу антитетичних поетичних конструкцій підпорядковано описовий, компонентний та контекстний методи.

Результати дослідження. Серед стилістичних прийомів вербалізації протиставних відношень переважає антитеза. За нашими спостереженнями, у поетичних текстах І. Фотуйми антитезу в межах простого речення творять однорідні члени речення, наприклад: «*Хочеш **полону** чи **волі** ти В нетрях безжальних розпуст?*» [8, с. 39]. Контрастне зіткнення слів-антонімів, які в реченні становлять закритий однорідний ряд із семантикою взаємовиключення, формує просту антитезу. Антонімічна пара *полон чи воля* стає центром розгорнутої метафори.

Подекуди антитетичність створюють слова, що є об'єктивними поширювачами до однорідних предикатів: «*Ти у захоплених мареннях-мріях Прагнеш моїх сновидінь, Ще й позбирав всі **світанки** на віях І залишив лише **тінь***» [8, с. 46]. Оригінальність поетичного мовомислення знаходить вияв у доборі контекстуальних антонімів (*світанки – тінь*), які передають почуття закоханості.

Протиставлення посилюється, якщо один із компонентів антонімічної пари виражає заперечну модальність: «*Ця осінь **не запалить** ніч, як свічку, Лише **погасить** вигірклі зірки*» [8, с. 133]. У наведеному прикладі антитеза поєднана з градацією, передаваною дієсловами-присудками (*не запалить – погасить*). Таке накладання прийомів увиразнює семантику метафоричного образу темряви як душевного стану.

Протиставлення атрибутивної і предикатної синтаксем стосується видозмін того самого словесного образу, представленого оксимороном: «*Ті **гарячі** слова вже такі **захололі**, Як віддалений **грім...***» [8, с. 40]. Набуту протилежну ознаку, подану в предикаті, увиразнено індивідуально-авторським порівнянням, яке надає образіві синестезійного звучання.

Відзначаємо те, що серед створюваних поетесою антитетичних словесних образів у межах простого речення є багаточленні, як-от: *Може, про **біль** заговоримо **пошепки**, Але про **любов** прошепочемо **голосно***» [8, с. 24]. Кілька протиставлень (*біль – любов; пошепки – голосно*) посилені оксимороном (*прошепочемо голосно*), а також коренеслівним повтором (*пошепки – прошепочемо*).

Як засвідчує аналіз, І. Фотуйма тяжіє до творення розгорнутих антитез. У досліджуваних текстах інтимної лірики різні види антитетичних відношень реалізовано здебільшого в межах складних речень та надфразних єдностей. У складному реченні антитетичність виражена по-різному. Навіть якщо основу контрасту становлять загальномовні антоніми, поетеса семантично ускладнює створюваний образ: «*<...> Здавалось, були ми **достоту чужі**, Насправді – **близькі аж до краю***» [8, с. 88]. Вставні слова на початку кожної предикативної частини задають протиставлення уявного і реального внутрішнього стану ліричних персонажів. Синтаксичний паралелізм частин безсполучникового складного речення, наведеного вище, слугує створенню додаткової експресії. Контекстуальними антонімами, об'єднаними повтором дієслова в різних видо-часових формах, що посилює протиставлення, та присвійними займенниками до слова *любов*, передано протилежні, часом суперечливі почуття закоханих: «*<...> **Справляєш тризну по моїй любові, А я по нашій справила бенкет...***» [8, с. 67]. Контрастність увиразнює власне

протиставний сполучник. Крім того, експресії додає частковий хіазм, який посилює акценти на ключовий словах антитетичного образу кохання.

У поезії І. Фотуйми антитеза функціонує в різних предикативних частинах складного речення, що формує строфу. Доволі часто спостерігаємо те, що антитеза, розміщена в першій граматичній частині, слугує розгортанню словесного образу, наприклад: «*Час на світанку ударить веслом, Мріючи вже про вечерю, Котиться серпень Чумацьким Шляхом, Різко міняючи вберю*» [8, с. 24]. Контекстуальні антоніми у складі метафори передають швидкоплинність часу.

У складних синтаксичних конструкціях переважно дві останні предикативні частини містять протиставлення: «*Ти витягни з горла образи клубок, Щоб давні тривоги в тобі закричали; Десь били у подзвін мільйони думок, А дзвони розбиті мовчали*» [8, с. 111]. Метафоричний образ на позначення психологічного стану набуває експресії завдяки антитезі, яка передає надзвичайне емоційне напруження, таке, що не дає змоги все висловити. Семантика неможливості дії (*били у подзвін*) реалізована через ознаку *розбиті* (дзвони). У конструкції з підрядною прикомпаративною частиною зіставлення передає раціональність поведінки ліричних героїв: «*І так дотліватиме все до останку, Аж доки триватиме мить часова; Ми більше воліємо грати в мовчанку, Ніж просто жаліти за гострі слова*» [8, с. 91]. Поетеса використовує сталі вислови як основу антитези з причинним семантичним відтінком.

Антитетичність, сформована в кінці складного речення, слугує також своєрідним узагальненням: «*Та останні жалі, що забули про вчинки, Перестріла орда, Ми не діти малі, але різні настільки, Як вогонь і вода*» [8, с. 24]. Подвійна антитеза, як у цьому прикладі, є носієм експресії: по суті, перші словообрази зіставляються, а в порівнянні набувають виразного протиставлення. У таких образних узагальненнях змістовим центром часто стають оригінальні порівняння, загалом властиві ідіостилі І. Фотуйми, наприклад: «*У цьому немає гріха чи вини, Бо ми на окремих планетах; Любити тебе, як чекати весни В глибоких зимових заметах*» [8, с. 32]. Протиставлення в підрядній порівняльній частині поглиблює семантику передчасності чи навіть неможливості почуття.

Порівняння із сакральною семантикою стає семантичним центром розгорнутої метафори з дієсловами *горіти* – *тліти*. Створено два контрастні словесні образи на позначення внутрішнього стану ліричної героїні: «*Щоб все сказати чи змовчати лиш, По-іншому зробити не посмієш, Як стрітенська свіча, в мені горшиш, Та небові здається, ніби тлієш!*» [8, с. 73]. Компаративема як *стрітенська свіча (горшиш)* символізує святість почуттів ліричної героїні та доленосність зустрічі, водночас зіставна конструкція імплікує інший зміст – згасання почуттів коханого.

У межах складних речень зреалізовано словесні образи, семантику яких формують неочікувані зіставлення понять: «*Не маючи і шансу йти назад, Тримаючи цю осінь як спокуту, Земля приймала спрагло листопад, А небові здавалося – отруту*» [8, с. 48]. Підґрунтям багаточленної антитези слугує традиційне протиставлення (*земля* – *небо*). Поєднання логічно неоднорядкових явищ (*листопад* – *отрута*) змушує відшукувати проміжні значеннєві ланки для розкриття асоціативних зв'язків творення енантіосемічного образу осені: листопад, з одного боку, – це відпочинок для землі, краса природи, а з іншого – завмирання життя.

Часто антитетичність породжує парадоксальні сенси, наприклад: «*<...> Ми так боялись душі остудити, Що відіграти більше не змогли*» [8, с. 69]. Складнопідрядне речення фразеологічного типу вербалізує ступінь вияву почуттів, які несподівано зникли. Максимальний вияв парадоксальності думки простежуємо в структурі складносурядного речення з протиставним сполучником: «*На твоїх зап'ястях жовтневі причастя, Та ти навіть їм не належиш <...>*» [8, с. 18].

У поетичній мові І. Фотуйми неодноразово спостерігаємо словесні образи, побудовані на багаточленній антитезі в межах складного речення: «*Кажеш, що молишся, але не каєшся, Кажеш, що ждеш, але двері – на ключ*» [8, с. 99]. Антитетичний паралелізм підпорядкований вираженню мотиву нещирості почуттів. Якщо перший компонент протиставної конструкції називає дію, висловлену ліричним суб'єктом, то другий зі сполучником *але* передає прямо чи образно оцінку цих дій ліричною героїнею, яка відчуває нещирість.

Антитетичний паралелізм зрідка містить три пари протиставлень, що створюють щільність і злютованість поетичного образу, який передає непрості стосунки закоханих, радше невзаємність, яка виникла: «*Холодні думки, як морози, Гарячі слова, наче грань...*» [8, с. 71]. Несподіване порівняння *наче грань* позначає межу, за якою немає спільності.

Одна з особливостей контекстуального протиставлення в досліджуваній поезії полягає у виході за межі одного речення: «*Може, синхронно будем молитися? Та ти зупиняєш слова на*

півподиху» [8, с. 24]. Перше є питально-спонукальним реченням, а друге розповідним, що констатує протилежну поведінку закоханих.

У надфразній єдності антитетичність може набувати поступового розширення, як у поезії «Стань мені радістю!» з наскрізним мотивом спогаду про коханого. У другій строфі словообраз пам'яті має контрастну семантику, створювану метафорично вжитими лексемами у функції предиката, водночас розділові сполучники вносять відтінок вияву почерговості явищ: *«Безліч тривог у тобі зберігається, Пам'ять моя – то мороз, то окріп»* [8, с. 74]. У наступних строфах специфічними є образні контрасти, що передають семантику бажаного перетворення об'єкта кохання. Явища з позитивною оцінкою (*день, тепло*), названі в призв'язкових членах іменного складеного присудка, розкриті підрядними присубстантивно-означальними, у яких функціують антонімічні відповідники (*ніч, холод*): *«<...> Стань мені днем, що захоплює ніч! <...> Стань же теплом, що рятує від холоду, Стань тим плащем, що відштовхує дощ!»* [8, с. 75]. Отже, передано те, що коханий навіть у спогадах має вносити гармонію в життя ліричної героїні.

Подекуди антитетичність стає композиційним прийомом – своєрідним обрамленням, зокрема в поезії «У безмежжі»: *«<...> Молитимусь на твої сльози, Немовби на моці святих. <...> Молитимусь на твої сльози, Та ти не приймеш молитов»* [8, с. 42–43]. Повтор фрази, підсилений зіставленням, передає мотив неподільного кохання.

Оригінальне імпліцитне протиставлення обрамлює вірш «Я пам'ятатиму до...». Воно реалізоване в структурі складного речення, у якому функціують прийменники *від* і *до*, створюючи всеосяжний образ пам'яті й водночас недосказаність, глибоку інтимність: *«Я пам'ятатиму “до”, Хоч починали “від”, Кожен згин твоїх рук, Кожен втрачений день, Кожен... <...> Я пам'ятатиму “до”, Я пам'ятатиму “від”... Що пам'ятатимеш ти з цього?»* [8, с. 26–28]. Сугестивний образ пам'яті позначено прийменниками в інверсійному розташуванні (*до – від*), які спочатку поляризують складники цього образу (кінець – початок), а потім формують цілісний образ, тобто лірична героїня пам'ятатиме все. Натомість ліричному адресатові спрямоване риторичне питання, яке передбачає негативну відповідь.

В основі деяких поезій авторки лежить наскрізна антитетичність, зокрема у вірші «А в мене...»:

Цей світ поділений надвоє.

Торкнулось небо моїх пліч.

Над нами час хтось обеззброїв:

У тебе день, а в мене – ніч.

Десь вічність спить під корогвами

І губить пам'ять серед площ;

У тебе пахоці й бальзами,

А в мене дощ, а в мене дощ...

Тремтить печаль тобі на скронях,

Хоч дай торкнутися руки;

У тебе сонце на долонях,

А в мене – вигаслі зірки.

І як ми лиш тоді посміли

Втекти від докору провин?

У тебе спомини горіли,

А в мене був лиш сірий дим.

Усе спливало за водою,

Коли ми долі розікли.

Вже день поділений надвоє,

Але хоч вічність не діли! [8, с. 54–55].

Образну контрастність поетичного тексту задає перший рядок поезії. Кожну строфу завершує лейтмотив розлуки, вербалізований різними антитезами, у яких повторюються словоформи *у тебе – а в мене*. Варіювання протиставлень утілено за допомогою лексичних компонентів, що мають як традиційну образність, так і авторську (зокрема *пахоці, бальзам – дощ*).

Висновки й перспективи. Отже, інтимна лірика Ірини Фотуйми засвідчує багатство мовних образів, побудованих на протиставленні, що становить показову рису її ідіостилю. Авторка тяжіє до оригінальних антитез, центром яких є контекстуальна антонімія. Побудовані на контрастах розгорнуті метафоричні образи втілювано переважно в складних синтаксичних конструкціях, а

також у межах надфразних єдностей. Антитезу посилюють градації, повтори, паралелізм, хіазм. Особливої експресії набувають оксиморонні образи. Подекуди імпліцитна антитетичність має парадоксальну семантику. Досить часто значення контрасту увиразнюють індивідуально-авторські порівняння. Словесні образи, побудовані на дво-, тричленній антитезі, створюють щільність і злітованість поетичного образу. Антитетичні образи залежно від позиції в строфі слугують розгортанню або узагальненню поетичної семантики. Сучасна поезія дає багатий матеріал для простеження закономірностей творення експресивного синтаксису.

Список використаної літератури

1. Гриня Н. О. Лінгвопрагматичні особливості контрасту в англійськомовному художньому прозовому дискурсі : дис. ... канд. філол. наук : 10.02.04 / Львівський національний ун-т імені Івана Франка. Львів, 2015. 257 с.
2. Гуйванюк Н. В. Антитетичні семантико-синтаксичні відношення у надфразній єдності та тексті. *Studia linguistica*. 2011. Вип. 5. С. 43–50. URL : <http://studia-linguistica.knu.ua/gujvanjuk-n-v-antitetichni-semantiko-sintaksichni-vidnoshennja-u-nadfraznij-iednosti-ta-teksti/>.
3. Жаркова Р. «А я тебе в душу поклала і ношу, як хрестик натільний»: сакральні мотиви у поезії Ірини Фотуйми. URL : <http://bukvoid.com.ua/reviews/books/2021/12/28/185130.html>.
4. Кардаш Л. В. Мовні засоби вираження заперечення і протиставлення в українській літературній мові : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01 / Переяслав-Хмельницький держ. педагогічний ун-т ім. Григорія Сковороди. Переяслав-Хмельницький, 2008. 20 с.
5. Кульбаська О. В. «У серці з боєм протиріч люблю, надіюсь і чекаю...» (Антитетичне моделювання світу в поетичних текстах Анни Душак). *Вісник Одеського нац. університету. Філологія*. 2016. Вип. 2 (14). Т. 21. С. 79–87.
6. Полтавець Ю. Темпоральний патерн антонімічної атракції в українській публіцистиці початку ХХІ ст. *Studia Ucrainica Varsoviensia. Językoznawstwo*. 2016. № 4. С. 241–248. URL : <https://bibliotekanauki.pl/articles/1790536>.
7. Стефурак Р. І. Лексико-семантичний контраст – конститутивний елемент поетичного тексту Богдана Томенчука. *Вчені записки ТНУ ім. В. І. Вернадського. Філологія. Журналістика*. 2021. Т. 32. № 2. Ч. 1. С. 62–66. URL : https://www.philol.vernadskyjournals.in.ua/journals/2021/2_2021/part_1/13.pdf.
8. Фотуйма І. В. Тривкі рубежі : поезії / передм. О. В. Слоньовська. Івано-Франківськ : Місто НВ, 2021. 180 с.

References

1. Hrynia, N. O. (2015). *Linhvoprahamatychni osoblyvosti kontrastu v anhliiskomovnomu khudozhnomu prozovomu dyskursi* [Linguo-pragmatic features of contrast in English prose discourse]. PhD dissertation (Germanic languages). Lviv, 257 (in Ukr.).
2. Huivaniuk, N. V. (2011). *Antytetychni semantyko-syntaksychni vidnoshennia u nadfraznij yednosti ta teksti* [Antithetical semantic-syntactic relations in supra-phrase unity and text]. In: *Studia linguistica*. 5, 43–50 (in Ukr.).
3. Zharkova, R. (2021). «A ya tebe v dushu poklala i noshu, yak khrestyk natilnyi»: sakralni motyvny u poezii Iryny Fotuimy [«A ya tebe v dushu poklala i noshu, yak khrestyk natilnyi»: sacred motives in the poetry of Iryna Fotuima]. Available at: <http://bukvoid.com.ua/reviews/books/2021/12/28/185130.html> (in Ukr.).
4. Kardash, L. V. (2008). *Movni zasoby vyrazhennia zaperechennia i protystavlennia v ukrainskii literaturnii movi* [Linguistic means of expression of negation and opposition in the Ukrainian literary language]. Extended abstract of PhD dissertation (Ukrainian language). Pereiaslav-Khmelnytskyi, 20 (in Ukr.).
5. Kulbabska, O. V. (2016). «U sertsii z bolem protyrych liubliu, nadiius i chekaiu...» (Antytetychne modeliuвання svitu v poetychnykh tekstakh Anny Dushchak) [«U sertsii z bolem protyrych liubliu, nadiius i chekaiu...» (Antithetical modeling of the world in the poetic texts of Anna Dushchak)]. In: *Visnyk Odeskoho nats. universytetu. Filolohiia* [Bulletin of the Odessa National University. Philology]. 2 (14), 21, 79–87 (in Ukr.).
6. Poltavets, Yu. (2016). *Temporalnyi patern antonimichnoi atraktsii v ukrainskii publitsystytsi pochatku ХХІ st.* [Temporal pattern of antonymous attraction in Ukrainian journalism of the early ХХІ century]. In : *Studia Ucrainica Varsoviensia. Yęzykoznawstwo* [Ucrainica Varsoviensia Studies. Linguistics]. 4, 241–248. Available at: <https://bibliotekanauki.pl/articles/1790536> (in Ukr.).
7. Stefurak, R. I. (2021). *Leksyko-semantychnyi kontrast – konstytutyvnyi element poetychnoho tekstu Bohdana Tomenchuka* [Lexical-semantic contrast is a constitutive element of Bohdan Tomenchuk's poetic text]. In : *Vcheni zapysky TNU im. V. I. Vernadskoho. Filolohiia. Zhurnalistyka*. [Scientific notes V. I. Vernadsky Taurida National University. Philology. Journalism]. 32 (2), 1, 62–66. Available at: https://www.philol.vernadskyjournals.in.ua/journals/2021/2_2021/part_1/13.pdf (in Ukr.).
8. Fotuima, I. V. (2021). *Tryvki rubezhi: poezii / peredm. O. V. Slonovska*. [Tryvki rubezhi: poetry / preface O. V. Slonovska]. Ivano-Frankivsk: Misto NV, 180 (in Ukr.).

CONTRAPOSITION OF THE INTIMATE LYRIC POETRY OF IRYNA FOTUIMA

*Halyna Hubareva, Candidate of Philological Sciences,
Associate Professor of the Department of Ukrainian Language,
V. N. Karazin Kharkiv National University (Kharkiv, Ukraine)
e-mail: hubareva@ukr.net
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-3090-3441>*

*Yuliia Kalashnyk, Candidate of Philological Sciences,
Associate Professor of the Department of Ukrainian Language,
V. N. Karazin Kharkiv National University (Kharkiv, Ukraine)
e-mail: kalashnyk_julia@ukr.net
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-2737-8612>*

Abstract. Introduction. *The study of Iryna Fotuima's writing style makes it possible to trace the demonstrative means and methods of expression of the contrast as a manifestation of the individual style. The variety of oppositions forms a special poetic picture of the world, which figuratively conveys the palette of feelings, their polarity.*

Purpose. *The purpose of the research is to examine the lexical-semantic expression, syntactic design and functional load of contradictions in the language of Iryna Fotuima's poetry included in the collection "Tryvki rubezhi" (2021), having defined the author's specific guidelines.*

Results. *Among the stylistic methods of verbalization of opposing relations, the antithesis prevails. In I. Fotuima's poetic texts this figure is formed within a simple sentence by closed homogeneous lines with the semantics of mutual exclusion, the sequence of phenomena. The opposition of attributive and predicate syntaxemes concerns the modification of the same verbal image.*

In the studied lyrical texts, different types of antithetical relations are realized mostly within complex sentences and supra-phrase units. Even if the basis of contrast is formed by common antonyms, the poetess semantically complicates the created image (by syntagmatic opening, the introduction of comparative constructions). Verbal images based on two-, three-part antithesis are used, in which case we may observe the antithetical parallelism, which creates the density and fury of the poetic image.

The antithesis in I. Fotuima's poetry functions in various predicative parts of a complex sentence that forms a stanza. Quite often the antithesis placed in the first predicative part serves to unfold the verbal image; can be formed at the end of a complex sentence as a kind of generalization. Sometimes contraposition becomes a kind of framing. For some poetry, different types of contrasts are the leading compositional technique. Implicit contrasts, paradoxical meanings often generate contraposition.

Originality. *In the lyrical texts of the poetess, one-syllable antitheses are realized mainly within homogeneous parts of the sentence, sometimes by object extenders to homogeneous predicates, as well as predicate and attributive syntaxemes. The poetess semantically complicates the contrasting images with common antonyms. I. Fotuima tends to create original antitheses, the centre of which is a multi-part contextual antonymy. In the studied texts, detailed metaphorical images based on contrasts are embodied mainly in complex syntactic constructions, as well as within supra-phrase units. The antithesis is enhanced by gradations, repetitions, parallelism, chiasm. Oxymoron images acquire a special expression. Sometimes implicit contraposition has paradoxical semantics. Quite often the semantics of contrast are expressed by author's individual comparisons. Antithetical images, depending on the position in the stanza, serve to unfold or generalize poetic semantics. At the same time, for some poetry the contraposition becomes the leading text-making technique.*

Conclusion. *Iryna Fotuima's intimate lyric poetry testify to the richness of linguistic images built on opposition, which is an indicative feature of her individual style. The author's antitheses are mostly polynomial, the antithetical relations are realized by the original contextual antonymy. The detailed metaphorical images created on contrasts are embodied mainly in complex syntactic constructions. At the heart of several poems in the collection is a thorough contraposition. Modern poetry provides rich material for tracing the patterns of expressive syntax.*

Key words: *contraposition, contrast, comparison, opposition, antithesis, oxymoron, paradox.*

Надійшла до редакції 11.04.22

Прийнято до друку 18.05.22

**СПЕЦИФІКА ВИЯВУ ГРАМАТИЧНИХ КАТЕГОРІЙ ІМЕННИХ ЧАСТИН МОВИ
(НА МАТЕРІАЛІ ПОВІСТІ МИХАЙЛА КОЦЮБИНСЬКОГО
«ГІНІ ЗАБУТИХ ПРЕДКІВ»)**

Л. І. Лонська, кандидат філологічних наук, доцент кафедри українського мовознавства і прикладної лінгвістики Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького (Черкаси, Україна)

e-mail: L.Lonska@ukr.net

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-0996-3586>

Статтю присвячено аналізу конструкцій, у яких граматичні категорії іменника, займенника та числівника (рід, число, відмінок) виражені граматичними формами, що відрізняються від літературної норми або є рідковживаними в сучасній українській мові.

Мета статті – дослідити граматичні категорії іменника, займенника та числівника, які мають специфічне морфологічне вираження, виокремивши моделі їхньої реалізації в тексті. У процесі аналізу використано описовий метод з елементами моделювання, функційний та методику трансформаційного аналізу.

Визначено, що найбільш специфічною категорією іменника є відмінок, форми вираження якого мають відмінності в проєкції на сучасну мову. З'ясовано, що в межах категорії роду іменника чоловічий функціонує замість жіночого й навпаки. Виявлено кілька випадків використання не властивих мові числових форм: абстрактні іменники вжиті у формі множини.

Проаналізовано займенникові категорії, серед яких специфіку вияву має категорія відмінка, представлена здебільшого архаїчними або усіченими формами. У межах числівникових категорій помічено неузгодженість цієї частини мови з іменниками. Установлено, що лінгвістичний аналіз кожного нового тексту дає цікавий матеріал для подальших досліджень та узагальнень.

Ключові слова: іменник, займенник, числівник, граматична форма, граматична категорія, відмінок, рід, число, відміна.

Актуальність. Одним з універсальних і найскладніших понять граматики є граматична категорія, підпорядкована таким видовим термінам, як граматична форма і граматичне значення. На думку Н. М. Костусяк, вона є «важливим лінгвістичним феноменом, без якого не може існувати, розвиватися й претендувати на вичерпність дослідження весь складний мовний механізм» [5, с. 672].

Залежно від комплексу граматичних категорій, слова в мові об'єднані в лексико-граматичні класи, або частини мови, кожна з яких на конкретному мовному матеріалі може як виражатися усталеними граматичними формами, так і мати специфічну реалізацію.

Граматична категорія привертає увагу науковців передовсім із погляду варіантності та неусталеності граматичних форм, що призводить до порушення норм слововжитку. Тому дослідження граматичної структури мови, зокрема вдосконалення граматичних форм, має важливе значення для поліпшення мовної ситуації загалом.

У досліджуваному джерелі виявлено відмінні від літературної мови в граматичному плані словоформи, що потребують глибокого вивчення під кутом зору розширення меж морфологічних моделей зазначених частин мови та аналізу їхнього виражального потенціалу. Дослідження зроблено в проєкції на функціонування сучасної української мови, а не з погляду ареального вживання, що зумовлює актуальність досліджуваної проблеми.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Граматична категорія постає об'єктом уваги багатьох науковців – як представників традиційного підходу до вивчення морфологічних категорій, так і дослідників сучасних наукових напрямів. Фундаментальними дослідженнями проблем сучасної граматики у вітчизняному мовознавстві є праці І. Р. Вихованця, К. Г. Городенської «Теоретична морфологія

української мови : Теоретична граматики української мови» [2], І. Р. Вихованця, К. Г. Городенської, А. П. Загнітка, С. О. Соколової «Граматики сучасної української літературної мови. Морфологія» [3], які акцентують увагу на функційно-категорійному підході до аналізу основних понять морфології, зокрема й граматичних категорій, граматичних форм і граматичних значень. У цих працях уперше цілісно описано частиномовний і не частиномовний статус класів морфологічних одиниць на широкому фактичному матеріалі всіх функційно-стильових різновидів мови [2; 3]. Кожен новий текст розширює межі реалізації словоформ, дає розуміння багатющого функційного потенціалу граматичних категорій, зокрема синонімічних конструкцій, паралельних (варіантних, дублетних) словоформ, уживаних у літературній мові.

Досліджуючи типологію, структуру й специфіку вияву граматичних категорій української мови, Н. М. Костусяк з'ясовує їхні класифікаційні та диференційні ознаки, розмежовує формально-синтаксичні, семантико-синтаксичні й комунікативні категорійні одиниці, характеризує міжрівневі категорії сучасної української мови та пропонує системну структурну модифікацію модальності як міжрівневої комунікативно спрямованої надкатегорії [5, с. 672].

На сьогодні частково активізовані дослідження граматичних форм, граматичних категорій, зокрема на матеріалі фразеологічних одиниць. Зокрема, А. І. Білоконенко дослідила застарілі відмінкові форми іменних частин мови в літературних та діалектних фразеологічних одиницях, описала відмінкові словоформи іменників та займенників з архаїчними приєднаннями у складі стійких одиниць, установила причини, що впливають на збереження архаїчних словоформ у структурі фразеологізмів [1, с. 2].

Деякі сучасні граматисти до іменних категорій зараховують категорію особи іменника, чим розширюють межі його граматичних характеристик. Проте, на думку Н. Ю. Ясакової, такий підхід не став панівним у лінгводидактиці [8, с. 39]. Науковиця робить узагальнення на основі вчення І. К. Кучеренка, який уважав іменник носієм граматичного значення особи [6, с. 245], що найповніше виражена у формі «третього рівня (узагальнено-вказівне значення)» [6, с. 268], а також з огляду на дослідження А. П. Загнітка, який кваліфікує категорію особи іменника як «міжрівневу категорію перехідного типу, мотивуючи це наявністю словозмінних засобів вираження відповідної семантики, підпорядкованістю її компонентів реалізації частиномовного значення і нерівномірною взаємодією з ядерними морфологічними категоріями» [4, с. 85].

Уважаючи категорію особи іменника морфологічною, Н. Ю. Ясакова вказує на необхідність ґрунтовного вивчення «усього спектра особових значень, експлікованих іменниковими і дієслівними формами встановлення способів і результатів взаємодії їхніх особових характеристик у складі речення, розрізнення й систематизація морфологічних і синтаксичних засобів» [8, с. 42].

Дотримуючись традиційного визначення граматичних категорій іменних частин мови, у статті проаналізуємо категорії роду, числа і відмінка, що мають синонімічне вживання порівняно з літературною мовою.

Мета статті – дослідити граматичні категорії іменника, займенника та числівника, які мають специфічне морфологічне вираження, виокремивши моделі їхньої реалізації в тексті.

Матеріал і методи дослідження. Джерелом аналізу є повість Михайла Коцюбинського «Тіні забутих предків». Основним методом став описовий з елементами моделювання, застосований для встановлення морфологічних конструкцій, схем побудови одиниць з іменниковими, займенниковими й числівниковими компонентами. Метод функційного аналізу використано для інтерпретації аналізованих одиниць у тексті. Порівняння вживаних у тексті конструкцій із синтаксичними одиницями літературної мови або з рідковживаними в сучасній мові конструкціями зроблено за допомогою методу трансформаційного аналізу.

Результати дослідження та їх обговорення. Аналіз фактичного матеріалу вможливив виокремлення в межах іменника специфічних категорій відмінка й роду, один випадок – категорії числа; у межах займенника – категорії відмінка, що представлена архаїчними, усіченими безприйменниковими та прийменниковими словоформами. Серед числівників виявлено одиниці, які мають ненормативний характер сполучуваності з іменниками.

Специфічними відмінковими категоріями іменника вважаємо такі:

1) уживання прийменника *до* з родовим відмінком на позначення часу, замість прийменника *перед* з орудним відмінком, чи прийменника *на* зі знахідним темпоральним значенням: *І співали йому до сну* [7, с. 350] – пор.: *перед сном, на сон*;

2) уживання прийменника *в* зі знахідним відмінком на позначення процесуальної опрідметненої дії замість прийменника *до* з родовим відмінком: *[веселий чугайстир] ... зараз просить стрічного в танець* [7, с. 350] – пор.: *до танцю*;

3) переважне функціонування знахідного відмінка з іменниками на позначення істот, що збігається з формою називного множини, хоч такі поєднання не суперечать сучасним граматичним нормам літературної мови, у якій паралельно вживають родовий множини: *Одного разу він покинув свої корови* [7, с. 351] – пор.: *коров*; *Має доглядати корови* [7, с. 351] – пор.: *доглядати корів*; ця модель також охоплює прийменникові конструкції знахідного відмінка: *Вівчарки... скося поглядають на вівці* [7, с. 362] – пор.: *поглядають на овець*; словоформи знахідного безприйменникового відмінка на позначення істот функціують при дієсловах зі значенням заперечення замість форми родового відмінка: *Не пасли більше вкупі ягнята* [7, с. 354] – пор.: *не пасли ягнят* (такі конструкції позначають об'єкт дії);

4) використання родового безприйменникового відмінка на позначення неістот замість знахідного: *З досадою кидав денцівку і слухав інших мелодій* [5, с. 350] – пор.: *слухав мелодії*;

5) уживання прийменникового знахідного відмінка на позначення інструмента дії замість місцевого: *Марічка любила, коли він грав на флюяру* [7, с. 355] – пор.: *грав на флюярі*;

6) використання форми орудного відмінка замість родового при запереченні: *Я не требую їхню згодою* [7, с. 357] – пор.: *не требую їхньої згоди*;

7) уживання знахідного безприйменникового на позначення топоніма-локатива із дієсловом із семантикою шляху руху, замість орудного відмінка: *За день перед сим, коли брели Черемош, взяла її вода* [7, с. 371] – пор.: *брели Черемошем*;

8) знахідний прийменниковий із локативом-апелятивом замість орудного безприйменникового: *Але хмара тільки моргнула зневажливо лівим крилом і почала завертати направо, понад царинки* [7, с. 379] – пор.: *понад царинками*;

9) специфічне давнє закінчення *-ов* в орудному відмінку іменників II відміни: *На безоружного з бартков* (ножами – Л. Л.) *не йду* [7, с. 381] – пор.: *з бартками*;

10) функціонування родового безприйменникового відмінка іменників-неістот жіночого роду замість знахідного: *Маю пильнувати ватри, аби не згасла через все літо* [7, с. 360]; пор.: *пильнувати ватру*. У наведеному прикладі специфічним є і засіб вираження обставини часу: форма знахідного відмінка темпорального іменника *літо* з прийменником *через* на протигагу нормативній безприйменниковій словоформі. В аналізованому джерелі такий випадок виявлено спорадично.

У межах категорії роду виявлено:

1) уживання жіночого на місці чоловічого в сучасній мові: *Тоді зійшлись до стаї всі вівчарі і сіли біля живого вогню, щоб в мирності з'їсти свою першу полонинську кулешу* [7, с. 361] – пор.: *свій ... куліш*; ... *приносить од стаї запах кулеші* [7, с. 364] – пор.: *запах кулешу*;

2) використання чоловічого роду замість жіночого в сучасній мові: *Витягла врешиті довгий цукерок* [7, с. 354] – пор.: *довгу цукерку*; ...*червоний дашок гуцульського парасоля* [7, с. 353] – пор.: *гуцульської парасолі*.

Специфічною формою вираження категорії числа іменника є вживання абстрактної одиниці в множині: *Співай, Марічко, не втрачай веселості свої* [7, с. 358]; пор.: *веселість своєю*. У досліджуваному джерелі виявлено лише одну таку одиницю, що засвідчує неактивне вживання однієї числової форми замість іншої.

В аналізованому тексті трапився один іменник-антропонім І відміни, що має закінчення іменника II відміни твердої групи: *Палагна Іванові не казала про стрічу з Юром* [7, с. 377] – пор.: *Юрою*, що, на нашу думку, зумовлене ареальним уживанням оніма. Можливо, ця одиниця в гуцульському діалекті належить до II відміни (*Юр*).

Ілюстративний матеріал у межах займенника засвідчує специфічне вживання категорії відмінка, вираженої різними прийменниками, усіченими та архаїчними формами:

1) використання прийменника *до* з родовим відмінком замість *біля*: *Терлись до його ніг* [7, с. 373] – пор.: *біля його ніг* (прийменниковий родовий) або *об його ноги* (прийменниковий знахідний);

2) уживання прийменникового родового відмінка замість безприйменникового давального із семантикою посесивності: ...*неначе всі гори належали до неї* [7, с. 373] – пор.: *належали їй*; валентність дієслова зумовлює функціонування посесива у формі давального відмінка;

3) своєрідна форма місцевого відмінка, що в сучасній мові збігається з орудним: *А на ким висши?* [7, с. 390] – пор.: *на кому*;

3) застарілі усічені форми давального відмінка, які властиві розмовному мовленню: *Му належить...* [7, с. 365] – пор.: *йому*;

4) родовий прийменниковий без приставного *н*, який теж функціонує в розмовному мовленні: *То ведмідь до їх заверне...* [7, с. 367] – пор.: *до них*;

5) архаїчні форми 1 особи множини називного відмінка: *Плакали мя вівці...* [7, с. 368] – пор.: *ми*; родового безприйменникового і прийменникового відмінків особових займенників: *Хоче з світу мя звести* [7, с. 381] – пор.: *мене*; *Але прийде пора, він поверне до ні* [7, с. 358] – пор.: *до неї*; давального безприйменникового: *Зозулька ми закувала сива та маленька* [7, с. 358] – пор.: *мені*; прийменникового орудного: *За тобов, душко Марічко ... за тобов банував* [7, с. 382] – пор.: *за тобою*;

6) уживання усіченої форми прийменника *до* з давальним відмінком особового займенника замість родового: *Ходи д'мені, браччику!* [7, с. 381]; пор.: *до мене*;

7) уживання застарілих форм вказівного займенника *сей* у місцевому відмінку: *Чи пам'ятаєш ти, як ми сходились отут, у сему лісі* [7, с. 382] – у сучасній мові маємо м'який *ц'*.

Уживання застарілих, розмовних граматичних форм роду, числа, відмінка посилюють експресивність тексту, акцентують їхнє ареальне вживання, засвідчують синонімічність прийменниково- чи безприйменниково-відмінкових іменникових та займенникових слововживань.

Специфічними формами вираження числівника є поєднання його з іменником у знахідному відмінку однини (замість родового множини): *Фудульна Палагна, що звикла шість день на тиждень робити і тільки в свято одпочивати, пишаючись красним лудінням, сердито дорікала за його примхи* [7, с. 373]. Зафіксовано сполучення числівника *чотири* з іменником у формі називного множини, поширеним прикметником у родовому відмінку множини, що порушує логіку граматичного зв'язку: *Чотири сильних вівчарки ... дивились задумливо в гори* [7, с. 361]. Зауважимо, що тривалий час у науковій мовознавчій літературі такі приклади подавали як норму.

Висновки і перспективи. Отже, проведене дослідження дає підстави для такого висновку: граматична система української мови є динамічною, що складалася протягом тривалого часу, постійно розвивалася й удосконалювалася. Наявність архаїчних,

застарілих форм іменних частин мови – це результат тривалого історичного розвитку мови. Залишки давніх граматичних форм могли виникати внаслідок різних причин, однією з яких є збереження архаїчних елементів у відповідному ареалі. Окремі словоформи нині вийшли з активного вжитку, зберігшись у діалектному чи розмовному мовленні, інші – стали нормативними в сучасній мові.

У цій розвідці проаналізовано граматичні категорії південно-західного ареалу, що відрізняються від нормативних або є рідковживаними, хоч паралельно функціують у сучасній українській літературній мові. Найбільш розгалужену систему має категорія відмінка, представлена десятьма моделями в межах іменника, сімома – у займеннику. Специфіка категорії відмінка полягає в різноманітності представлених синонімічних моделей морфологічного вираження аналізованих конструкцій, у вживанні архаїчних чи усічених відмінкових форм. У межах категорії роду відбулася заміна однієї родової форми іншою. Це стосується й категорії числа – зафіксовано вживання множини в однинних іменниках, хоч таке вираження не є типовим. Специфічною є і категорія відміни: закінчення іменника другої відміни в орудному відмінку замість закінчення, яке властиве першій відміні. Поза увагою залишилися граматичні категорії дієслова, зокрема категорія часу й способу, та прислівника, що може становити перспективу подальших досліджень у синхронному аспекті.

Список використаної літератури

1. Білоконенко А. І. Архаїчні граматичні форми іменних частин мови в українській фразеології : автореф. дис. ...канд. філол. наук : 10.02.01 / Черкаський національний університет імені Богдана Хмельницького. Черкаси, 2016. 20 с.
2. Вихованець І. Р., Городенська К. Г. Теоретична морфологія української мови / за ред. І. Р. Вихованця. Київ : Пульсари, 2004. 400 с.
3. Вихованець І. Р., Городенська К. Г., Загнітко А. П., Соколова С. О. Граматика сучасної української літературної мови. Морфологія / за ред. К. Г. Городенської. Київ : Видавничий дім Дмитра Бураго, 2017. 749 с.
4. Загнітко А. П. Теоретична граматики української мови: Морфологія : [монографія]. Донецьк : ДонДУ, 1996. 437 с.
5. Костусьяк Н. М. Граматичні категорії української мови: типологія, структура, специфіка вияву. *Наукові записки. Серія Філологічні науки*. Кропивницький : Видавець Лисенко В. Ф., 2017. Вип. 154. С. 672–677. URL : <https://www.academia.edu/43149539/%>.
6. Кучеренко І. К. Теоретичні питання граматики української мови: Морфологія. Вінниця : Поділля, 2003. 464 с.
7. Коцюбинський М. Тіні забутих предків. *Пошуки прекрасного : твори Михайла Коцюбинського* : навч. посібник / упоряд. В. І. Шкляра. Київ : Грамота, 2004. С. 349–392.
8. Ясакова Н. Ю. Кваліфікація граматичних значень особи в іменнику: традиція та сучасні погляди. *Наукові записки*. Т. 164. *Філологічні науки*. URL : http://ekmair.ukma.edu.ua/bitstream/handle/123456789/3524/Yasakova_Kvalifikatsiia_hramatychnykh_znachen.pdf?sequence=1.

References

1. Bilokonenko, A. I. (2016). Arkhaichni hramatychni formy imennykh chastyn movy v ukrainskii frazeolohii [Archaic grammatical forms of nominal parts of speech in Ukrainian phraseology]. Extended abstract of PhD dissertation (Ukrainian language). Cherkasy, 20 (in Ukr.).
2. Vykhoanets, I. R. & Horodenska, K. H. (2004). Teoretychna morfolohiia ukrainskoi movy [Theoretical morphology of the Ukrainian language]. Kyiv: Pulsary, 400 (in Ukr.).
3. Vykhoanets, I. R., Horodenska, K. H., Zahnitko, A. P. & Sokolova, S. O. (2017). Hramatyka suchasnoi ukrainskoi literaturnoi movy. Morfolohiia [Grammar of modern Ukrainian literary language. Morphology]. Kyiv: Vydavnychi dim Dmytra Buraho, 749 (in Ukr.).
4. Zagnitko, A. P. (1996). Teoretychna hramatyka ukrainskoi movy: Morfolohiia [Theoretical grammar of the Ukrainian language: Morphology]: monograph. Donetsk: DonSU, 437 (in Ukr.).
5. Kostusyak, N. M. (2017). Hramatychni katehorii ukrainskoi movy: typolohiia, struktura, spetsyfika vyjavu [Grammatical categories of the Ukrainian language: typology, structure, specificity of manifestation]. In: *Naukovi zapysky. Seriia Filolohichni nauky [Scientific Notes. Philological Sciences Series]*. Kropyvnytskyi: Vydavets Lysenko V. F., 154, 672–677. Available at : <https://www.academia.edu/43149539/%> (in Ukr.).
6. Kucherenko, I. K. (2003). Teoretychni pytannia hramatyky ukrainskoi movy: Morfolohiia [Theoretical issues of Ukrainian grammar: Morphology]. Vinnytsia: Podillya, 464 (in Ukr.).

7. Kotsiubynsky, M. (2004). Tini zabutykh predkiv [Shadows of Forgotten Ancestors]. In: Poshuky prekrasnoho. Tvory Mykhaila Kotsiubynskoho / uporiad. V. I. Shkliara. [Shklyar V. I. (Compiler). The search for beauty. Writings of Mykhailo Kotsyubynsky]: navch. Posibnyk. Kyiv: Gramota, 349–392 (in Ukr.).

8. Yasakova, N. Yu. Kvalifikatsiia hramatychnykh znachen osoby v imennyku: tradytsiia ta suchasni pohliady [Qualification of the grammatical meaning of the person in the noun: tradition and modern views]. In: *Naukovi zapysky. T. 164. Filolohichni nauky [Scientific Notes. Vol. 164. Philological sciences]*. Available at: http://ekmair.ukma.edu.ua/bitstream/handle/123456789/3524/Yasakova_Kvalifikatsiia_hramatychnykh_znachen.pdf?Sequence=1 (in Ukr.).

SPECIFICITY OF MANIFESTATION OF GRAMMATICAL CATEGORIES OF NAMED PARTS OF LANGUAGE (BASED ON THE STORY BY MYKHAILO KOTSYUBYNSKY «SHADOWS OF FORGOTTEN ANCESTORS»)

Liudmyla Lonska, Candidate of Philological Sciences,

Associate Professor of the Department of Ukrainian Linguistics and Applied Linguistics,

Bohdan Khmelnytsky National University of Cherkasy

(Cherkasy, Ukraine)

e-mail: L.Lonska@ukr.net

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-0996-3586>

Abstract. Introduction. *The article is devoted to the analysis of grammatical categories of noun parts of speech – noun, pronoun, numeral: case, genus, number.*

The purpose *of the article is to investigate the specifics of the manifestation of grammatical categories of noun parts of speech in the projection on the functioning of language units in modern language.*

Research methods. *The main method was descriptive with modeling elements used to establish morphological structures, schemes for constructing units with noun, pronoun and numeral components. The method of functional analysis was used to interpret the analyzed units in the text. The method of transformational analysis was chosen to compare the constructions that occur in the text with the syntactic units of literary language or constructions that are rarely used in modern language.*

Results. *The analysis of the factual material made it possible to distinguish within the noun specific categories of case and gender, one case – the category of number; within the pronoun – the category of the case, which is represented by archaic forms; truncated prepositional and prepositional forms. Among the numerals found forms that have a non-normative nature of compatibility with nouns.*

The scientific novelty of the work lies in the analysis of category of the case, which is represented by different models depending on the morphological expression of the components.

The category of gender, number and declension of the noun in terms of functioning in the studied source in comparison with literary language is also analyzed. The functional approach to the analysis of language units will allow expanding the boundaries of grammatical categories of language parts.

Conclusions. *This study analyzes grammatical categories that differ from the normative ones or are rarely used, although they function in parallel in the modern Ukrainian literary language. The specificity of the category of case is the variety of models of morphological expression of the analyzed structures, the use of archaic or truncated singular forms. Within the category of genus, one genitive form was replaced by another. This also applies to the category of number: the use of the plural form in nouns that do not have it. The category of declension was also specific: the use of the ending of the noun of the second declension in the instrumental case instead of the ending inherent in the first declension. The grammatical categories of the verb, in particular the category of tense and manner, and the adverb, which may be a prospect for further research in the synchronous aspect, were left out.*

Key words: *noun, pronoun, numeral, grammatical form, grammatical category, case, genus, number, declension.*

Надійшла до редакції 18.03.21

Прийнято до друку 11.05.22

КОГНІТИВНА ЛІНГВІСТИКА. МЕДІАЛІНГВІСТИКА. ЛІНГВІСТИЧНА ЕКСПЕРТОЛОГІЯ

УДК 811.111:32

DOI: 10.31651/2226-4388-2022-32-122-134

ПРОТЕСТНИЙ НАРАТИВ «BLACK LIVES MATTER – 2020» В АМЕРИКАНСЬКИХ І БРИТАНСЬКИХ ЗМІ: ЛІНГВОКОГНІТИВНИЙ ВИМІР

*С. А. Жаботинська, докторка філологічних наук,
професорка кафедри англійської філології і методики навчання
англійської мови Черкаського національного університету
імені Богдана Хмельницького (Черкаси, Україна)*

e-mail: saz9@ukr.net

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-9841-6335>

*К. А. Шапошник, магістрантка (англійська і німецька мови)
Черкаського національного університету імені Б. Хмельницького
(Черкаси, Україна)*

e-mail: katyashaposhnik07@gmail.com

У статті, виконаній на перетині когнітивної, політичної та медійної лінгвістики, досліджено медійний наративний образ антирасистського руху «Black Lives Matter / Чорні життя важливі» (далі – BLM), потужні протести якого прокотилися Америкою і світом у 2020 році. Ці протести широко висвітлені в традиційних ЗМІ, де вони набули інтерпретації, особливості якої зумовлені соціально-політичною установкою наратора. Джерелом для аналізу є американська і британська преса, а об'єктом дослідження став зміст її наративів. Мета статті – відтворення варіантів концептуальної онтології образу BLM-2020 і їх порівняння. За результатами аналізу, американська і британська версії наративного медійного образу BLM-2020 є консонантними. Дослідження стало частиною ширшого проекту, у межах якого студіюються версії наративного політичного образу, варійовані між консонантним і дисонантним утіленнями.

***Ключові слова:** протест, медійний наратив, наративний концепт, варіанти, концептуальна онтологія, Black Lives Matter 2020, американські і британські медіа.*

Актуальність. Політична комунікація є сферою інтенсивних лінгвістичних досліджень, де нині розвивається нова галузь – політична наратологія, що розглядає політичний наратив як текст-оповідь, спрямований на формування в аудиторії певної картини світу або ментального образу [25; 29; 12]. Актуальність дослідження зумовлена зверненням до теми протесту як знакової політичної події сьогодення і застосуванням новітнього лінгвокогнітивного інструментарію до аналізу вербальних репрезентацій цієї теми.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У зв'язку зі сповненою протестів реальністю сьогодення в політичній наратології виокремлено новий, актуальний для студіювання протестний наратив [13; 3; 23; 2; 22]. Дослідження змісту політичних наративів, у тому числі протестних, потребує розбудови сучасного міждисциплінарного методологічного апарату, внеском до якого може бути доробок когнітивної лінгвістики, де запропоновано алгоритм для побудови концептуальних онтологій ментальних образів, сформованих політичними наративами, зокрема й медійними [6; 29]. У статті цей методологічний апарат залучено до відтворення медійного образу антирасистського протестного руху Black Lives Matter (BLM), що охопив США у 2020 році й широко висвітлений в англійській пресі.

Мета статті – відтворення і порівняння варіантів медійного образу BLM-2020, що представлені в американській і британській пресі. Досягнення цієї мети передбачає розв’язання таких *завдань*: визначення теоретичних і методологічних засад дослідження, наданих у працях із медіалінгвістики, політичної наратології, теорії образів і перцепцій та когнітивної лінгвістики; розроблення процедури лінгвокогнітивного аналізу фактичного матеріалу; формування корпусу емпіричних даних, відібраних з автентичних англомовних медійних джерел; побудова концептуальної онтології образу протестного руху BLM; застосування цієї онтології для порівняння варіантів образу руху BLM в американських і британських ЗМІ; з’ясування оцінності образу руху BLM, об’єктивованої в дескрипціях його актантів.

Відповідно до завдань дослідження, у наступних структурних частинах статті представлено теоретико-методологічні засади дослідження, фактичний матеріал і методика його аналізу, результати студіювання матеріалу та їх обговорення, висновки і перспективи подальших наукових розвідок.

Матеріали й методи дослідження. Міжнародний суспільний рух Black Lives Matter, присвячений боротьбі з расизмом і насильством щодо чорношкірих, виник у Сполучених Штатах у 2012 році, але набув неабиякого розмаху в травні 2020 року після жорстокого вбивства поліцією чорношкірого американця Джорджа Флойда. Ця подія схилила громадську думку на користь протестів BLM-2020, привернувши увагу до проблеми вкоріненого в американському суспільстві расизму. Головна мета руху BLM – привернення уваги до численних форм жорстокого поводження з чорношкірими в суспільстві та до того, як реформи, закони й політика сприяють увічненню цієї несправедливості. Розрізнявальною ознакою протестів BLM-2020 став їхній руйнівний складник. Рух BLM-2020 швидко поширювався Америкою і виходив за рамки законного ненасильницького протесту, яким BLM був раніше. Мирні акції в США і в інших країнах переростали в заворушення, сутички з поліцією, грабежі, підпали автомобілів, вандалізм тощо. У відповідь спостережено насильство з боку поліції – не тільки щодо протестувальників, а й стосовно преси.

У 2020–2021 роках рух BLM активно висвітлювали в американських та британських ЗМІ, статті в яких дають змогу реконструювати медійний нарративний образ подій. Фактичний матеріал статті, дібраний із медійних джерел центристської політичної орієнтації, охоплює 877 дескрипцій руху BLM, вилучених із 34 статей американських газет «*The New York Times*» (417 дескрипцій із 15 статей) та «*USA Today*» (460 дескрипцій із 19 статей), а також 644 дескрипції з 42 статей британських газет «*The Guardian*» (437 дескрипцій із 21 статті) та «*The Observer*» (207 дескрипцій із 21 статті). Дескрипція як одиниця аналізу змістово дорівнює пропозиції, що містить цільове поняття (логічний суб’єкт) та його гомогенну ознаку (логічний предикат). Статті датовані червнем 2020 р. – квітнем 2021 р.

Методика аналізу фактичного матеріалу є комплексною: вона включає метод контент-аналізу (для з’ясування змісту медійних наративів), метод концептуального моделювання із застосуванням положень семантики лінгвальних мереж (для структурування концептуальної онтології образу протестного руху BLM), кількісний аналіз даних (для встановлення ступеня промінантності, акцентування визначених ділянок концептуальної онтології) та порівняльний аналіз (для виявлення збігів і розбіжностей в образі руху BLM, представленому в американських і британських ЗМІ).

Для наукового проекту методологічно засадничими є поняття політичного наративу, протестного політичного наративу і наративного політичного концепту, структурованого із залученням концептуальної онтології.

Політичний наратив. У наратології як розділі літературознавства *нарратив* (від англ. *narrative* – історія, оповідання) є різновидом тексту, що представляє «історію» про принаймні дві реальні або вигадані події чи ситуації, поєднані в часовій послідовності [26, с. 4]. Вихід поняття «нарратив» за межі власне наратології зумовив реалізований наприкінці минулого століття «нарративний поворот» у соціогуманітарній сфері, спричинений усвідомленням важливості оповідання, яке в людському житті стає зазвичай

основним засобом надання сенсу або осмислення дійсності. У соціальному контексті наратив – це розповідь, що ведеться від імені оповідача, ословлює його позицію, фіксує форми людської поведінки та відображає соціальні дії, які відбуваються за певних обставин [1, с. 29], тому в широкому розумінні, типовому і для політичних наук, наративи є «кальками для світосприйняття» [19, с. 105], тобто політичний наратив – двоаспектне явище: це й особливим чином організований текст, й образ, який цей текст транслює адресатові [29, с. 365]. Такий образ є концептуальним конструктом, уживаним як потужний інструмент політичного впливу. Водночас розуміння наративу в широкому сенсі акцентує аранжування значення, активованого текстом.

На відміну від власне тексту, політичний наратив є «супертекстом» [17, с. 87], тобто сукупністю дискурсних утворень різних жанрів, зосереджених навколо певної політичної події [16, с. 22]. Диференційною ознакою такого наративу є існування в ньому великої кількості оповідачів, кожен із яких орієнтований на свою аудиторію і, відповідно до ситуації, використовує тексти різних стилів і жанрів [15, с. 162]. Основними ознаками політичного наративу є: тематична єдність; схожість головних «героїв» (конкретних політиків, партій та ін.); межі в часі та просторі; багатозначність (різні погляди на подію), комбінування значущої єдності з множиною модальних установок; різноманітність раціональних та емоційних оцінок; сюжетно-рольова структура розповіді й необов'язкова завершеність сюжету; соціальна значущість сюжету; двоплановість сюжету (денотативний прототип наративу та сам наратив як комунікативна подія); співвідношення фактуальної і концептуальної інформації; видозмінювання текстів; поєднання первинних та вторинних текстів (дискурс-стимул і дискурс-реакція) [15, с. 162–165; 17, с. 87].

Перевагою політичного наративу вважають його пояснювальну природу: спрощуючи реальність, він розтлумачує наявні політичні явища доступною мовою і дає змогу адресатові без особливих зусиль осмислити складні та заплутані політичні ситуації [19]. Політичний наратив має стійку структуру, що полегшує розуміння й запам'ятовування закладеної в наратив інформації. Він роздає «ролі» учасникам історії, у результаті чого пропонована інформація починає відповідати конкретній картині світу, де окреслені полюси «друзів» і «ворогів» [12]. Найпоширенішим способом транслювання політичного наративу є ЗМІ, які вказують аудиторії на те, як тлумачити проблему, і це тлумачення згодом визначає громадську думку [29, с. 365].

Вплив, здійснюваний образами, створеними наративом, вивчають нині в теорії образів та перцепцій / сприйняття (*Theory of Images and Perceptions*) [21], поширеній у психології, політичних науках та когнітивній лінгвістиці, де образ розуміють як суб'єктивне ментальне утворення, або інформацію, особливим чином інтерпретовану людиною чи суспільством. Він є не відображенням об'єктивної реальності, а семантичною та оцінною інтерпретацією політичних реалій, у якій поєднано когнітивний та емоційний складники сприйняття, що зазнають значного впливу соціальних цінностей, стереотипів та установок. Політичний образ, зумовлений наявними політичними контекстами та соціально-культурними особливостями історичного процесу, опосередкований інформаційними та комунікаційними каналами. ЗМІ формують особливі політичні образи, призначені для їхнього засвоєння масовою свідомістю [10, с. 151].

У сучасному світі, де панують локальні і глобальні політичні кризи, особливої важливості набувають протестні образи, представлені в протестних політичних наративах.

Протестний політичний наратив. Поняття протесту існує в контексті змістово близьких до нього понять агональності, опозитивності, конфлікту і конфронтації. Попри близькість значень цих термінів, між ними існує деяка відмінність, зумовлена специфікацією, поглибленням відповідних понять. Суттю *агональності* є боротьба, конкуренція та спрямованість на досягнення перемоги. У політичному дискурсі будь-які тексти, незалежно від жанру, мають відтінок агональності, адже їхньою основною функцією є відокремлення, протиставлення, маргіналізуванню супротивників і вербування прихильників [18, с. 145–146]. *Опозиційні* політичні наративи як різновид агональних

текстів роблять акцент на критиці опонента, на його негативних характеристиках [11, с. 333]. *Конфліктні* наративи спрямовані не тільки на критику опонента, а й на заохочення адресата до активного непогодження з ним [4, с. 11]. *Конфронтація*, або протистояння, – це, по суті, конфлікт, виявлений в агресивному нефізичному (вербальному) протистоянні індивідів і груп [14, с. 111]. *Протест* асоціюють із певними фізичними, поведінковими діями соціальних груп – мирними демонстраціями протесту або виявленням агресивної незгоди [13], тобто протест інтегрує всі зазначені вище поняття.

Політичний протест є відповіддю на конкретну політичну ситуацію. Він виражений у негативному ставленні до політичної системи в цілому або до окремих її елементів, норм і цінностей у відкритій, демонстративній формі [13]. Зазвичай традиційне сприйняття політичного протесту пов'язане з незадоволенням чинним соціальним устроєм. Водночас припущення, що протест має лише негативний складник, є помилковим, адже, зважаючи на критичне ставлення до дійсності, він також має позитивний «заряд», який сприяє переосмисленню наявних соціально-політичних структур [3, с. 213]. Отже, протестні прояви можуть виконувати низку важливих демократичних функцій, стаючи потенційним двигуном соціальних змін для спільнот і націй. Визначальну роль для успіху протестної групи має комунікація, що сприяє обміну інформацією, мобілізації, координації, інтеграції, формуванню ідентичності тощо [22]. Ця комунікація представлена протестним нарративом.

Протестні наративи є «історіями, які люди розповідають і які вони проживають». Такі історії представляють кардинально інше бачення, що ґрунтоване на матеріальних наслідках життя суспільства й стосується того, як реалізовано владу. Наративний опір – це концепція стосовно влади та гноблення, що забезпечує платформу для підтримки зусиль людей, які протистоять владі [23, с. 189]. В останні роки зростає роль ЗМІ у висвітленні діяльності протестних рухів. Медіа перетворюються на основного транслятора та інтерпретатора протестних нарративів. Роль транслятора виконують нові соціальні медіа (Facebook, Instagram, Telegram тощо), тоді як традиційні медіа залишаються потужним інтерпретатором протестних нарративів [24, с. 185; 30].

У нашій статті запропоновано лінгвокогнітивний аналіз інтерпретації протестного руху, наданої в медійному нарративі, різні версії якого виникають завдяки зміні колективного наратора – американських і британських ЗМІ. Центральним поняттям цього аналізу є «наративний концепт», наділений певною онтологією, що визначає його роль як конструкта.

Наративний концепт. Поняття наративного концепту спирається на широке розуміння наративу, закріплене в соціальних науках, де ним вважають насамперед спосіб організації значення, активованого вербальним текстом. *Наративний політичний концепт* є ментальним образом, що містить інформацію, надану в множинних текстових повідомленнях (зокрема, медійних) на конкретну політично значущу тему [6, с. 32–33]. Основною рисою наративного політичного концепту є не послідовність подій, а спосіб їх тлумачення [там само, с. 34].

Структурування, інтерпретування наративного концепту провадять за його *концептуальною онтологією* – поняттєвою моделлю, яка репрезентує «каталог типів речей, що, за припущенням, існують у цільовому домені D з погляду індивіда, який вживає мову L задля опису D» [28]. Отже, концептуальна онтологія є упорядкованою тематичною цілісністю, способи структурування якої можуть бути різними [9, с. 18]. Варіант такого структурування запропоновано в теоретичній концепції, названій семантикою лінгвальних мереж [5; 7]. Її положення, *застосовані до аналізу інформації, що представлена в політичних наративних концептах, набувають такого прикладного змісту* [6, с. 35–36; 29, с. 367–368; 9, с. 18]:

1) специфіка політичного наративного концепту визначена його фокусуванням – виведенням на першій або певний актант (наприклад, концепти УКРАЇНА, ЄВРОСОЮЗ) або події, у якій беруть участь актанти (наприклад, РЕВОЛЮЦІЯ ГІДНОСТІ); такі концепти впорядковані сутнісною або подієвою онтологією;

2) *поняттєвий простір* політичного нарративного концепту структурований матричною моделлю, яка включає: *домени* як його поняттєві фокуси; *парцели* як поняттєві фокуси доменів; *тематичні кванти* як поняттєві фокуси парцел; тематичні кванти узагальнюють значення конкретних текстових дескрипцій;

3) кількість дескрипцій у тематичних квантах, парцелах і доменах зумовлює їхню *фактуальну промінантність*, тобто їхнє акцентування мовцем, який через повторення намагається вкоринити відповідний факт у свідомості аудиторії;

4) супровід дескрипцій оцінками «нейтрально» /0/, «добре» /+/ та «погано» /-/ формує оцінний план тематичних квантів, парцел і доменів; оцінки різних типів, залежно від їхньої частотності (повторюваності) в наративах мають різну *емотивну промінантність*, або акцентованість;

5) у порівняльному аналізі варіантів того самого нарративного політичного концепту, репрезентованого різними нараторами, можна спостерігати відмінності щодо: а) кількості тематичних квантів у парцелах, що пов'язано з приховуванням або ігноруванням тієї чи тієї інформації; б) фактуальної промінантності тематичних квантів, парцел і доменів, що є результатом преференцій, які наратор передає своїй аудиторії; в) оцінної промінантності тематичних квантів, парцел і доменів, що свідчить про світоглядні розбіжності авторів наративів.

Варіативність онтології політичного нарративного концепту вкотре підтверджує його природу як *конструкта*, або суб'єктивного образу об'єктивної реальності, який не віддзеркалює її буквально, а інтерпретує відповідно до світогляду творця цього образу [8, с. 94]. Наративний концепт, реконструйований із множинних текстових повідомлень, є нелінійним: у ньому той самий конститuent може мати декілька варіантів інтерпретації, серед яких для змісту нарративного концепту на певному темпоральному або соціальному зрізі важливим є найчастотніший варіант [6, с. 33].

У нашій статті зазначені вище методологічні положення застосовані для лінгвокогнітивного аналізу політичного концепту, представленого медійним наративом про протестний рух BLACK LIVES MATTER (BLM).

Результати дослідження та їх обговорення. За результатами аналізу змісту статей у ЗМІ обох країн, образ руху BLM-2020 упорядковано за подієвою онтологією, утворюваною сімома доменами (рис. 1).

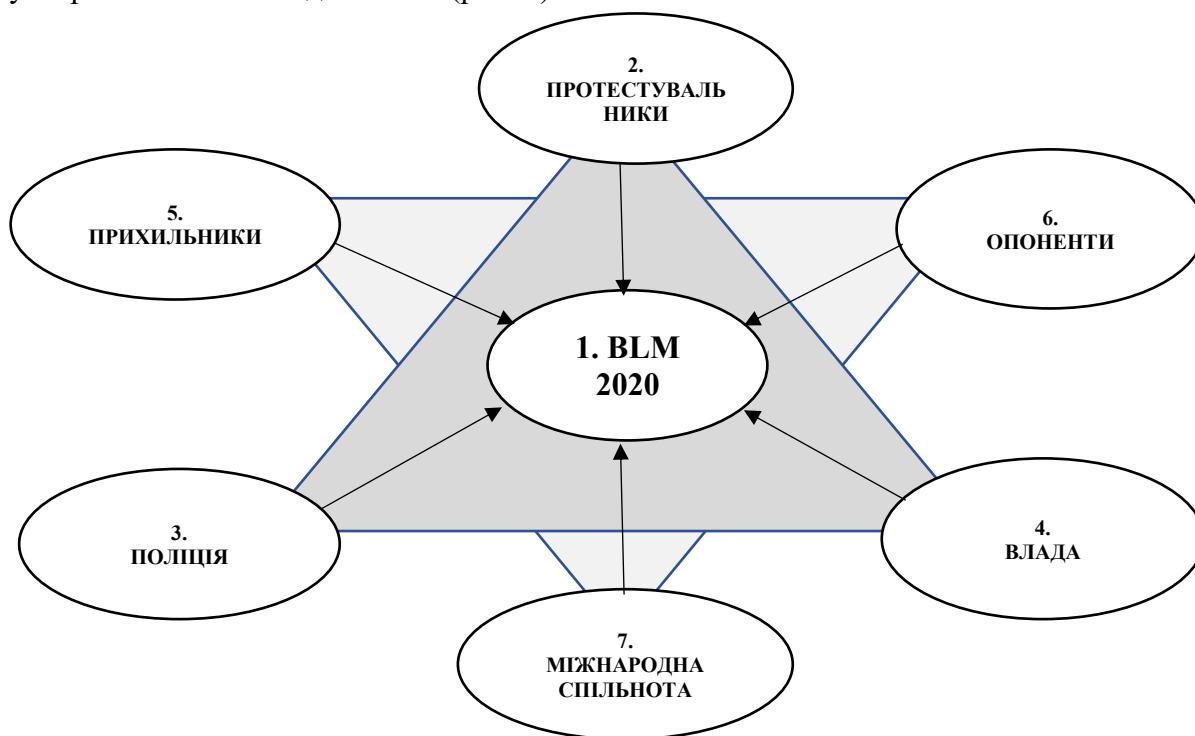

Рис. 1. Подієва концептуальна онтологія медійного образу BLM-2020

Домен (1) ПРОТЕСТНИЙ РУХ BLM містить інформацію про рух як такий – його історію та конкретні вияви у 2020 р. Домен (2) ПРОТЕСТУВАЛЬНИКИ – BLM містить інформацію про дії протестувальників під час демонстрацій у травні–червні 2020 р. У домені (3) ПОЛІЦІЯ – BLM зосереджено інформацію про дії поліції під час цих демонстрацій. Домен (4) ВЛАДА – BLM містить інформацію про ставлення американської влади до протестів та громадських заворушень. У доменах (5) ПРИХИЛЬНИКИ – BLM та (6) ОПОНЕНТИ – BLM представлено інформацію про прихильників та противників протестів відповідно. У домені (7) МІЖНАРОДНА СПІЛЬНОТА – BLM сконцентровано інформацію про ставлення міжнародної спільноти до протестного руху BLM-2020 у США.

Домен онтології містять парцели, які включають тематичні кванти.

Домен 1. ПРОТЕСТНИЙ РУХ BLM: 1.1. *Історія руху BLM* (загибель чорношкірих американців від рук поліції; смерть Трейвона Мартіна як передумова виникнення руху BLM); 1.2. *Національна організація BLM* (цілі організації; розвиток і діяльність організації; звинувачення організації у фінансовій непрозорості); 1.3. *Протестний рух у 2020 р.* (смерть Джорджа Флойда як поштовх до заворушень; расова дискримінація як причина протестів; розмах протестів; карантин сприяє розмахові протестів; протести під час пандемії загрожують поширенню коронавірусу).

Домен 2. ПРОТЕСТУВАЛЬНИКИ – BLM: 2.1. *Протестувальники* (расова і релігійна належність, фінансовий стан; захист поліції). 2.2. *Характер протестів* (мета протестів – за рівні права, проти расизму й деспотизму; мирні протести; насильницькі, руйнівні протести; їхня динаміка).

Домен 3. ПОЛІЦІЯ – BLM: 3.1. *Поліція проти протестувальників* (репресивні й невинуваті жорстокі дії поліції; побиття затриманих журналістів; поліція пояснює свої дії агресивністю протестувальників; поліція приховує деталі та виправдовує свої дії; звинувачення поліціантів і їхнє звільнення; поліція просить вибачення). 3.2. *Поліція – за порядок* (поліція несе збитки і втрати через протести; поліція захищає порядок; поліція підтримує протестувальників).

Домен 4. ВЛАДА – BLM: 4.1. *Влада проти протестувальників* (влада не сприяла усуненню расової нерівності; влада звинувачує протестувальників в агресивності; влада зневажає протестувальників; влада залякує протестувальників і придушує протести; влада вживає запобіжні заходи; влада захищає і фінансує поліцію). 4.2. *Влада – за протестувальників* (влада підтримує BLM; влада посилює закони про злочини на ґрунті ненависті; влада виплачує репарації жертвам расового насилля; влада засуджує дії поліції й обмежує її права). 4.3. *Протести і політика* (протести впливають на президентські вибори 2020; влада використовує протести для політичної агітації).

Домен 5. ПРИХИЛЬНИКИ – BLM: 5.1. *Верстви суспільства – BLM* (суспільство підтримує рух BLM; знаменитості та спортивні команди підтримують рух; корпорації та відомі бренди підтримують рух; компанії отримують популярність завдяки підтримці протестів; місцева влада підтримує протестувальників; школи підтримують рух BLM; ЗМІ підтримують рух). 5.2. *Несхвалення підтримки руху BLM* (засудження підтримки руху; нещирість підтримки руху; переслідування за його підтримку; судові рішення проти переслідувань за підтримку руху). 5.3. *Благодійність на підтримку руху BLM* (благодійна допомога руху BLM; непрозорість використання благодійної допомоги рухом BLM). 5.4. *Наслідки підтримки руху BLM* (визнання расової нерівності; руйнування пам'яток історії, асоційованих із расизмом; зміна назв, асоційованих із расизмом; перебудова музейних експозицій).

Домен 6. ОПОНЕНТИ – BLM: 6.1. *Верстви суспільства – BLM* (суспільство не підтримує рух і національну організацію BLM; шкільний округ Флориди проти руху BLM на територіях шкіл; корпорації та відомі бренди не підтримують рух). 6.2. *Агресія суспільства щодо протестів* (расистські групи погрожують протестувальникам і нападають на них).

Домен 7. МІЖНАРОДНА СПІЛЬНОТА – VLM: 7.1. *Британія – VLM* (народ Британії підтримує рух; проблема расизму є актуальною і для Британії; рух VLM сприяв зверненню до цієї проблеми; Британія вимагає від своїх журналістів у США збереження нейтралітету; принц Гаррі й Меган Маркл підтримують рух VLM; Британія проти знесення пам'ятників). 7.2. *Застосування британського обладнання поліцією США* (зроблене в Британії поліцейське обладнання застосовують неправомірно; британський уряд ставить під сумнів доцільність поставок обладнання для поліції США; припинення поставок визнано недоцільним). 7.3. *Франція – VLM* (Франція проти знесення пам'ятників; Франція підтримує рух). 7.4. *Нідерланди – VLM* (Нідерланди підтримують рух). 7.5. *Світ – VLM* (світ підтримує рух; руйнування пам'яток історії, асоційованих із расизмом, у різних країнах світу).

Відтворена концептуальна онтологія вможливило порівняння варіантів образу руху VLM в американській і британській пресі, яке проведено з урахуванням наявності зазначених інформаційних сегментів образу в кожному з варіантів, а також з урахуванням фактуальної проміантності цих сегментів.

Зважаючи на кількість дескрипцій, висвітлення подій, пов'язаних із протестним рухом VLM, мало більшу інтенсивність в американській, ніж у британській пресі (877 дескрипцій проти 644). Менша кількість статей в американських газетах – 34 проти 42 статей в британських медіа – компенсована тим, що ці статті є більшими за обсягом. У медіаджерелах обох країн образ руху VLM має змістову схожість: інформація в онтологіях образу розширюється за ідентичними доменами, проте фактуальна проміантність цих доменів є дещо різною. В американській медійній версії образу протестного руху VLM-2020 темами *першого* плану є власне рух VLM (21,9 %, 29 статей), поліція (19,8 % від загальної кількості дескрипцій в американських ЗМІ, 24 статті) і протестувальники (19,1 %, 27 статей); темами *другого* плану є американська влада (17,3 %, 28 статей) та прихильники руху (16,6 %, 26 статей); темами *третього*, найменш акцентованого плану є опоненти руху (5,0 %, 13 статей) та ставлення до нього міжнародної громадськості (1,1 %, 3 статті). У британській медійній версії образу руху VLM-2020 на *першому* плані перебувають теми *протестувальники* (22,2 % від загальної кількості дескрипцій у британських ЗМІ, 29 статей) і *поліція* (21,9 %, 22 статті); на *другому* плані – теми *власне рух VLM* (19,2 %, 32 статті) та *його прихильники* (16,8 %, 28 статей); на *третьому* плані – теми *міжнародна спільнота* (8,1 %, 19 статей), *американська влада* (6,4 %, 17 статей) та *опоненти руху* (5,4 %, 11 статей).

Порівняння парцел і тематичних квантів у доменах онтології образу VLM-2020, створеного американськими і британськими ЗМІ, також виявляє відмінності в їхньому фактуальному акцентуванні.

У домені (1) **ПРОТЕСТНИЙ РУХ VLM** парцелами, представленими і в британських, і в американських ЗМІ, є *історія руху VLM та протестний рух у 2020 році*. Перша тема є периферійною, як і *національна організація VLM*, – тема, що трапляється лише в американській пресі. Центральною є парцела *протестний рух у 2020 р.* (14,3 % дескрипцій у 27 американських та 15,5 % дескрипцій у 29 британських статтях), причому спільними обговорюваними питаннями є розмах протестів, расова дискримінація як причина протестів та смерть Джорджа Флойда як передумова заворушень. Увага американських ЗМІ зосереджена на темах розмаху протестів та смерті Джорджа Флойда. Британські ЗМІ роблять акцент на расовій дискримінації як причині протестів. У газетах обох країн побічно представлена тема COVID-19. В американських джерелах зазначено, що карантин сприяє розмаху протестів, британські джерела зауважують: протести під час пандемії загрожують поширенню хвороби.

Домен (2) **ПРОТЕСТУВАЛЬНИКИ – VLM** має дві парцели – *протестувальники та характер протестів*. Перша тема *протестувальники* (їхня расова і релігійна належність, їхній фінансовий стан та захист ними поліції) наявна тільки в американській пресі. Спільною темою для американських і британських ЗМІ є *характер протестів* (17,6 %

дескрипцій у 26 американських та 22,2 % дескрипцій у 29 британських статтях). Американська преса зосереджена на темах мирних, насильницьких та руйнівних протестів, тоді як британська сфокусована на меті протестів – за рівні права та проти расизму й деспотизму.

У домені **(3) ПОЛІЦІЯ – BLM** як в американських, так і в британських ЗМІ представлено дві парцели: *поліція проти протестувальників* та *поліція – за порядок*. У газетах обох країн акцентована парцела *поліція проти протестувальників* (19,5 % дескрипцій у 24 американських та 21,6 % дескрипцій у 22 британських статтях). Спільні питання, обговорювані в межах цієї теми, – репресивні й невинувато жорстокі дії поліції, побиття і затримання журналістів, пояснення поліцією своїх дій агресивністю протестувальників, а також звинувачення поліціантів і їхнє звільнення. Американські ЗМІ звертають більшу увагу на репресивні й невинувато жорстокі дії поліції та на звинувачення поліціантів і їхнє звільнення з посад. Британські ЗМІ більшою мірою, ніж американські, сконцентровані на побитті й затриманні журналістів.

Парцели *влада проти протестувальників* та *влада – за протестувальників* у домені **(4) ВЛАДА – BLM** наявні і в американських, і в британських виданнях. Друга тема є другорядною, як і тема *протести і політика*, засвідчена лише в американській пресі. Домінантною парцелою є *влада проти протестувальників* (8,2 % дескрипцій у 23 американських та 5,9 % дескрипцій у 16 британських статтях). Спільними для американських і британських ЗМІ є теми несприяття влади усуненню расової нерівності, звинувачення протестувальників в агресивності та їх залякування і придушення протестів. Американська преса зсуває акцент на тему несприяття влади усуненню расової нерівності, британська преса більшою мірою наголошує на темі залякування владою протестувальників та придушення нею протестів.

Чотири парцели домену **(5) ПРИХИЛЬНИКИ – BLM: верстви суспільства – BLM, несхвалення підтримки руху, благодійність на підтримку руху BLM та наслідки підтримки руху BLM**, – наявні в газетах і США, і Британії, де найбільшу проміантність має парцела *верстви суспільства – BLM* (14,2 % дескрипцій у 25 американських і 10,4 % дескрипцій у 24 британських статтях). Спільними для газет обох країн є тема *підтримка руху BLM суспільством у цілому, корпораціями, відомими брендами та ЗМІ*. Американські видання приділяють більше уваги підтримці руху суспільством загалом та його верствами, увага ж британських ЗМІ зосереджена на темі підтримки руху пресою.

Домен **(6) ОПОНЕНТИ – BLM** представлений у медійних джерелах обох країн темами *верстви суспільства, які не підтримують BLM та агресія суспільства щодо протестів*. Парцела *верстви суспільства – BLM* (3,6 % дескрипцій у 12 американських та 3,5 % дескрипцій у 9 британських статтях) є в обох випадках центральною. Тема *агресії суспільства щодо протестів* залишається периферійною.

Домен **(7) МІЖНАРОДНА ГРОМАДА – BLM**, що має найменше збігів в американських і британських ЗМІ, містить п'ять парцел. Із них спільними є дві: *світ – BLM* та *Франція – BLM*. Стосовно ставлення світу до руху *BLM*, американська преса демонструє підтримку руху, а британська – несхвалення руйнування історичних пам'яток, асоційованих із расизмом. У британській пресі представлено достатньо акцентовані парцели *Британія – BLM: підтримка руху* (3,4 % дескрипцій в 11 британських статтях) та *застосування британського обладнання поліцією США* (3,3 % дескрипцій в одній статті). В американській пресі побіжно згадана тема *Нідерланди – BLM* (підтримка руху).

Отже, варіанти образу протестного руху *BLM*, створювані американськими та британськими ЗМІ, є консонантними, суголосними, тобто медіа обох країн не мають суттєвих розбіжностей у змістовій інтерпретації події. Ця тенденція поширена й на емотивну інтерпретацію, трансльовану вербальними засобами.

Вербальні репрезентації тем, які конституують образ протестного руху *BLM*, містять лексику з нейтральними /0/, негативними /-/ і позитивними /+/ конотаціями, що вможливають надання оцінки актантові. Наприклад, ПОЛІЦІЯ: /-/ V shoot, kill, arrest,

beat with batons, hit with batons and fists, push, threaten, etc.; **N** *racist cops, blunt force, violence, law enforcement, cruelty, etc.*; **Adj** *aggressive, hypocritical, fatal, etc.*; **+/- V** *save lives, deal with public outcry, prevent threats of violence by armed groups, defend the force's actions, etc.*; **N** *incidents of tolerance*; **/0/ V** *carry shields, wear knee pads, equipped with assault rifles, dominate the streets, etc.* Найявність в актанта різнопланових оцінок дає змогу визначити його загальну оцінку як комплексну – за превалюванням лексики на позначення двох основних оцінних параметрів, один із яких первинний, а інший – вторинний, як-от: «негативно-позитивний» (переважно позитивний із часткою негативного).

В американських і британських ЗМІ комплексні оцінки актантів збігаються: власне рух BLM, протестувальники і прихильники руху мають негативно-позитивну оцінку; поліція, влада й опоненти руху оцінені позитивно-негативно; міжнародну громаду схарактеризовано позитивно-нейтрально. Амбівалентність оцінки тематичних фокусів медійного образу BLM-2020 є вербальною проєкцією неоднозначності протестів, у яких боротьбу за соціальну рівність супроводжували руйнування і репресії.

Висновки. Політичний наратив – чітка й проста для сприйняття вербальна інтерпретація політичного явища, надана наратором з метою формування громадської думки. Різновидом політичного наративу є протестний наратив, що набуває сили в сучасному світі. Протестні наративи мають трансляторів (соціальні мережі) та інтерпретаторів (традиційні ЗМІ), які використовують стратегію конфронтації і тактику звинувачення опонентів для впливу на громадську думку. У нашій статті проаналізовано надану в американських і британських ЗМІ інтерпретацію антирасистського протестного руху Black Lives Matter, що зародився в Сполучених Штатах Америки у 2012 році й досяг свого піку під час протестів улітку 2020 року, коли потужні страйки поширилися не лише Америкою, а й усім світом.

Задля з'ясування особливостей медійного образу руху BLM як ментального (інформаційного) конструкта застосовано новітню лінгвокогнітивну методологію моделювання концептуальних онтологій, розроблену в семантиці лінгвальних мереж. Медійний образ протестного руху BLM представлено як подієву онтологію, домени якої визначені за актантами події. Домени членовано на парцели, а парцели – на тематичні кванти. Застосування концептуальної онтології образу руху BLM до корпусів даних, отриманих з американських і британських ЗМІ, дає змогу впорядкувати ці свідчення в кожному з корпусів, визначити ступінь акцентування певних змістових компонентів образу руху BLM та порівняти варіанти цього образу, створені різними нараторами. За результатами дослідження, варіанти медійного образу протестного руху BLM, що репрезентовані в американських і британських ЗМІ, виявилися схожими, консонантними за фактуальною та оцінною проміантністю тематичних фокусів. У цьому плані наше дослідження є складником ширшого дослідницького проєкту, спрямованого на порівняння варіантів концептуальних онтологій того самого політичного образу, які не тільки схожі, а й відмінні, дисонантні, а також варіантів образу, що є проміжними, тяжіючи до різних полюсів. Прикладною цариною такого проєкту є політична аналітика, необхідна для визначення суспільної думки й ухвалення владою відповідних рішень.

Список використаної літератури

1. Беспалова Ю. М. Нарратив в социологии: возможности изучения. *Материалы XVII Международной конференции памяти профессора Л. Н. Когана. «Культура, личность, общество в современном мире: Методология, опыт эмпирического исследования»*. Екатеринбург, 2014. С. 29–38.
2. Богомолов О. В. Имена революции: дискурс Арабской весны : монография. Київ : Вид. дім Дмитра Бураго, 2018. 380 с.
3. Васильченко В. В. Феномен политического протеста: сущность, традиции и инновации. *Вестник Московского гос. областного ун-та. Серия: История и политические науки*. 2015. № 2. С. 12–219.
4. Ермолаева Е. Н. Концепт CONFLICT и его объективация в лексико-семантическом пространстве современного английского языка : дис. ... канд. филол. наук : 10.02.04 / Иркутский гос. лингв. ун-т. Иркутск, 2005. 212 с.
5. Жаботинская С. А. Имя как текст: концептуальная сеть лексического значения (анализ имени эмоции). *Когниция, коммуникация, дискурс*. 2013. № 6. С. 47–76.

6. Жаботинская С. А. Нарративные политические концепты: методика лингвокогнитивного анализа. *Концепты и контрасты* / ред. Н. В. Петлюченко. Одесса : изд. дом «Гельветика», 2017. С. 30–40.
7. Жаботинская С. А. Генеративизм, когнитивизм и семантика лингвальных сетей. *Doctrina multiplex, veritas una. Учень багато, істина одна: зб. до ювілею Ізабелли Рафаїлівни Буніятової* / Київський ун-т ім. Б. Грінченка. Київ : Київський ун-т ім. Б. Грінченка, 2018. С. 99–141.
8. Жаботинская С. А. Нарративный мультимедийный концепт: алгоритм анализа (на материале интернет-мемов о COVID-19). *Когниция, коммуникация, дискурс*. 2020. Вып. 20. С. 92–117.
9. Жаботинська С. А. Типи онтологій для нарративних концептів (на прикладі медійного нарративного концепту COVID-19). *Матеріали II Міжнародної науково-практичної конференції «Виклики та парадокси соціальної взаємодії в постмодерному світі: лінгвістичні та психологічні аспекти»*. Луцьк, 2021. С. 17–21.
10. Палитай И. С. Средства массовой коммуникации как фактор формирования образа страны. *Вестник Томского государственного университета. Философия. Социология. Политология*. 2018. № 41. С. 151–158.
11. Почепцов Г. Г. Від Facebook'у і гламуру до Wikileaks: медіакомунікації. Київ : Спадщина, 2012. 464 с.
12. Почепцов Г. Г. Нарративные войны на постсоветском пространстве: Беларусь, Украина, Россия. Часть первая. *Украина криминальная*. 10.09.2020. URL : <https://cripo.com.ua/opinion/narrativnye-voyny-na-postsovetskom-prostranstve-kak-rossiya-atakuet-belarus-i-ukrainu/>.
13. Сабитов М. Р. Политический протест: теоретические проблемы дефиниции и типология. *Современные исследования социальных проблем*. 2012. № 9(17). URL : <https://cyberleninka.ru/article/n/politicheskiy-protest-teoreticheskie-problemy-definitcii-i-tipologiya>.
14. Фролова І. Є. Стратегія конфронтації в англomовному дискурсі : монографія. Харків : ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2009. 344 с.
15. Чудинов А. П. Метафорическая мозаика в современной политической коммуникации : [монография]. Екатеринбург : Уральский гос. пед. ун-т, 2003. 248 с.
16. Шейгал Е. И. Семиотика политического дискурса : монография. Волгоград : Перемена, 2000. 367 с.
17. Шейгал Е. И. Многоликий нарратив. *Политическая лингвистика*. 2007. № 22(2). С. 86–93.
18. Шейгал Е. И. Агональность в коммуникации: структура понятия. *Вестник Челябинского ун-та. Филология. Искусствоведение*. 2009. Вып. 36. С. 145–148.
19. Boyle D. In search of a political narrative. *Libertator*. August 2005. URL : <https://david-boyle.co.uk/?s=In+search+of+a+political+narrative>.
20. Herman D. Basic elements of narrative : [monograph]. Malden, MA : Wiley-Blackwell, 2009. 272 p.
21. Herrmann R. K. Perception and Image Theory in international relations. *The Oxford handbook of political psychology*. 2nd ed. / L. Huddy, D. O. Sears, and J. Levy (eds). New York : Oxford University Press, 2013. P. 334–363.
22. Loya L., McLeod D. Social protest. *Oxford Bibliographies*. 28.10.2020. URL : <https://www.oxfordbibliographies.com/view/document/obo-9780199756841/obo-9780199756841-0005.xml>.
23. McKenzie-Mohr S., LaFrance M. N. Narrative resistance in social work research and practice: Counter-storying in the pursuit of social justice. *Qualitative Social Work*. 2017. No 16(2). P. 189–205.
24. McLeod D. M. News coverage and social protest: How the media's protest paradigm exacerbates social conflict. *Journal of Dispute Resolution*. 2007. No 1. P. 185–194.
25. Patterson M., Monroe K. R. Narrative in political science. *Annual Review of Political Science*. 1998. Vol. 1. P. 315–331.
26. Prince G. Narratology: the form and functioning of narrative : [monograph]. Hague : Mouton, 1982. 191 p.
27. Ryan M. L., Thon J. N. Storyworlds across media: Toward a media-conscious narratology : [monograph]. Lincoln : University of Nebraska Press, 2014. 363 p.
28. Sowa J. F. Building, sharing, and merging ontologies. 2001. URL : <http://www.jfsowa.com/ontology/ontoshar.htm>.
29. Zhabotyńska S., Velivchenko V. New media and strategic narratives: the Dutch referendum on Ukraine–EU Association Agreement in Ukrainian and Russian Internet blogs. *European Security*. 2019. No. 28(3). P. 360–381.
30. Zvavitch P. How the media makes protests matter. *Contexts. Sociology for the Public*. March 30, 2017. URL : <https://contexts.org/articles/how-the-media-makes-protests-matter/>.

References

1. Bepalova, Y. M. (2014). Narrativ v sotsiologii: vozmozhnosti izucheniya [Narrative in sociology: perspectives of the study]. In: *Materialy XVII Mezhdunarodnoy konferentsii pamyati professora L. N. Kogana "Kul'tura, lichnost', obshchestvo v sovremennom mire: Metodologiya, opyt empiricheskogo issledovaniya"* [Proceedings of the 17th International conference in memoria of prof. L. N. Kogan "Culture, individual, and society in the modern world: An empirical study"]. Yekaterinburg, 29–38 (in Russ.).
2. Bohomolov, O. V. (2018). *Imena revoliutsii: dyskurs Arabskoi vesny* [Names of the revolution: Discourse of the Arab Spring]. Kyiv: Vydavnychi dim Dmytra Buraho, 380 (in Ukr.).

3. Vasil'chenko, V. V. (2015). Fenomen politicheskogo protesta: sushchnost', traditsii i innovatsii [Phenomenon of political protest: content, traditions, and innovations]. In: *Vestnik Moskovskogo gos. oblastnogo un-ta. Seriya: Istoriya i politicheskiye nauki* [Messenger of Moscow Region State University], 2, 212–219 (in Russ.).
4. Yermolayeva, E. N. (2005). Kontsept CONFLICT i yego ob'yektivatsiya v leksiko-semanticheskom prostranstve sovremennoy angliyskoy yazyka [The concept CONFLICT and its manifestation in the lexical-semantic space of modern English]. PhD dissertation (Germanic languages). Irkutsk, 212 (in Russ.).
5. Zhabotynskaya, S. A. (2013). Imya kak tekst: kontseptual'naya set' leksicheskogo znacheniya (analiz imeni emotsii) [Name as a text: Conceptual network of lexical meaning: analysis of the name of emotion]. *Kognitsiya, kommunikatsiya, diskurs* [Cognition, Communication, Discourse]. 6, 47–76 (in Russ.).
6. Zhabotynskaya, S. A. (2017). Narrativnyye politicheskiye kontsepty: metodika lingvokognitivnogo analiza [Narrative political concepts: A methodology of cognitive linguistic analysis]. In: N. V. Petlyuchenko (ed.). *Kontsepty i kontrasty* [Concepts and contrasts]. Odesa: Gel'vetika, 30–40 (in Russ.).
7. Zhabotynskaya, S. A. (2018). Generativizm, kognitivizm i Semantika lingval'nykh setey [Generative linguistics, cognitive linguistics, and semantics of lingual networks]. In: S. A. Karpylovska (ed.). *Doctrina multiplex, veritas una*. Kyiv: Borys Grinchenko Kyiv University, 99–141 (in Russ.).
8. Zhabotynskaya, S. A. (2020). Narrativnyy mul'timediyny kontsept: algoritm analiza (na materiale internet-memov o COVID-19) [Narrative multimedia concept: An algorithm of the analysis]. In: *Kognitsiya, kommunikatsiya, diskurs* [Cognition, Communication, Discourse]. 20, 92–117 (in Russ.).
9. Zhabotynskaya, S. A. (2021). Typy ontolohii dlia naratyvnykh kontseptiv (na prykladi mediinoho naratyvnoho kontseptu COVID-19) [Types of ontologies for narrative concepts (the media narrative concept COVID-19)]. In: *Materialy II Mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi konferentsii «Vyklyky ta paradoksy sotsialnoi vzaemodii v postmodernomu sviti: linhvistychni ta psikhologichni aspekty»* [Proceedings of the 2nd International conference «Challenges and paradoxes of social interaction in the post-modern world: linguistic and psychological aspects»]. Luts'k, 17–21 (in Ukr.).
10. Palitay, I. S. (2018). Sredstva massovoy kommunikatsii kak faktor formirovaniya obraza strany [The means of mass communication as a factor of making the country's image]. *Vestnik Tomskogo gos. un-ta. Filosofiya. Sotsiologiya. Politologiya* [Messenger of Tomsk State University. Philosophy. Sociology. Political Studies]. 41, 151–158 (in Russ.).
11. Pocheptsov, H. H. (2012). Vid Facebooky i hlamuru do Wikileaks: mediakommunikatsii [From Facebook and glamour to Wikileaks: mediacommunications]. Kyiv: Spadshchyna, 464 (in Ukr.).
12. Pocheptsov, G. G. (2020). Narrativnyye voyny na postsovetskom prostranstve: Belarus', Ukraina, Rossiya. Chast' pervaya [Narrative wars in the post-Soviet space: Belorussia, Ukraine, Russia. Part One]. In: *Ukraina kriminal'naya* [Criminal Ukraine], September 10. Available at: <https://cripo.com.ua/opinion/narrativnyeyvojny-na-postsovetskom-prostranstve-kak-rossiya-atakuet-belarus-i-ukrainu/> (in Russ.).
13. Sabitov, M. R. (2012). Politicheskii protest: teoreticheskiye problemy, definitsii i tipologiya [Political protest: theoretical problems, definitions, and typology]. In: *Sovremennyye issledovaniya sotsial'nykh problem* [Contemporary Studies of Societal Problems]. 9 (17). Available at: <https://cyberleninka.ru/article/n/politicheskiiy-protest-teoreticheskie-problemy-definitsii-i-tipologiya> (in Russ.).
14. Frolova, I. Ye. (2009). Stratehiia konfrontatsii v anhlomovnomu diskursi [Confrontation strategy in the English-language discourse]: monohrafiia. Kharkiv: V. N. Karazin University of Kharkiv, 344 (in Ukr.).
15. Chudinov, A. P. (2003). Metaforicheskaya mozaika v sovremennoy politicheskoy kommunikatsii [Metaphorical mosaics in the modern political communication]. Yekaterinburg: Ural'skiy State Pedagogical University, 248 (in Russ.).
16. Sheygal, E. I. (2000). Semiotika politicheskogo diskursa [Semiotics of political discourse]. Volgograd: Peremena, 367 (in Russ.).
17. Sheygal, E. I. (2007). Mnogolikiy narrativ [Multi-faceted narrative]. In: *Politicheskaya lingvistika* [Political Linguistics]. 22 (2), 86–93 (in Russ.).
18. Sheygal, E. I. (2009). Agonal'nost' v kommunikatsii: struktura ponyatiya [Agonalism in communication: structure of the concept]. In: *Vestnik Chelyabinskogo un-ta. Filologiya. Iskusstvovedeniye* [Messenger of Chelyabinsk University. Philology. Art History]. 36, 145–148 (in Russ.).
19. Boyle, D. (2005). In search of a political narrative. In: *Libertator*. August. Available at: <https://david-boyle.co.uk/?s=In+search+of+a+political+narrative> (in Engl.).
20. Herman, D. (2009). *Basic elements of narrative*. Malden, MA: Wiley-Blackwell, 272 (in Engl.).
21. Herrmann, R. K. (2013). Perception and Image Theory in international relations. In: L. Huddy, D. O. Sears & J. Levy (eds). In: *The Oxford handbook of political psychology*. 2nd ed. New York: Oxford University Press, 334–363 (in Engl.).
22. Loya, L. & McLeod, D. (2020). Social protest. In: *Oxford Bibliographies*. October 28. Available at: <https://www.oxfordbibliographies.com/view/document/obo-9780199756841/obo-9780199756841-0005.xml> (in Engl.).
23. McKenzie-Mohr, S. & Lafrance, M. N. (2017). Narrative resistance in social work research and practice: Counter-storying in the pursuit of social justice. In: *Qualitative Social Work*. 16(2), 189–205 (in Engl.).
24. McLeod, D. M. (2007). News coverage and social protest: How the media's protest paradigm exacerbates social conflict. In: *Journal of Dispute Resolution*. 1, 185–194 (in Engl.).

25. Patterson, M. & Monroe, K. R. (1998). Narrative in political science. In: *Annual Review of Political Science*. 1, 315–331 (in Engl.).
26. Prince, G. (1982). *Narratology: the form and functioning of narrative*. Hague: Mouton, 191 (in Engl.).
27. Ryan, M. L. & Thon, J. N. (2014). *Storyworlds across media: Toward a media-conscious narratology*. Lincoln: University of Nebraska Press, 363 (in Engl.).
28. Sowa, J. F. (2001). Building, sharing, and merging ontologies. Available at: <http://www.jfsowa.com/ontology/ontoshar.htm> (in Engl.).
29. Zhabotynska, S. & Velivchenko, V. (2019). New media and strategic narratives: the Dutch referendum on Ukraine–EU Association Agreement in Ukrainian and Russian Internet blogs. In: *European Security*. 28(3), 360–381 (in Engl.).
30. Zvavitch, P. (2017). How the media makes protests matter. In: *Contexts. Sociology for the Public*. March 30. Available at: <https://contexts.org/articles/how-the-media-makes-protests-matter/> (in Engl.).

**«BLACK LIVES MATTER – 2020» PROTEST NARRATIVE
IN AMERICAN AND BRITISH MEDIA:
A COGNITIVE LINGUISTIC DIMENSION**

*Svitlana Zhabotynska, Doctor of Philology, Professor
of the Department of English Philology and Methods of Teaching English,
Bohdan Khmelnytsky National University of Cherkasy (Cherkasy, Ukraine)*
e-mail: saz9@ukr.net

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-9841-6335>

*Kateyrna Shaposhnyk, MA in Philology (English and German),
Bohdan Khmelnytsky National University of Cherkasy (Cherkasy, Ukraine)*
e-mail: katyashaposhnik07@gmail.com

Abstract. Introduction. *This study, done at the intersection of cognitive, political and media linguistic vistas, considers a narrative image of «Black Lives Matter» (BLM) anti-racist movement whose powerful protests swept through America and the world in 2020. These protests were widely discussed in traditional media, where they obtained interpretations specified according to the narrator’s socio-political bias. In our study, the two narrators are American and British mainstream media, with the discussion focus being the content of their articles that describe the BLM–2020 protests. It was hypothesized that their portrayal in American and British media yields two versions of one and the same political image. The latter varies along some established parameters, and the divergencies in variations help to define the image versions as consonant or dissonant. Such definition has practical implications for political analysis and practices. To provide the comparison of media images, this study proposes a new methodology grounded on the findings of cognitive linguistics.*

Data and method. *The data sets, dated June 2020 – April 2021, include (a) 877 textual descriptions of BLM-2020 from 34 articles published by the centrist American newspapers «The New York Times» and «USA Today», and (b) 644 analogous descriptions from 42 articles published by the British centrist newspapers «The Guardian» and «The Observer». The overall information available in the descriptions was analyzed as an image whose conceptual ontology is an event matrix structured by hierarchical thematic chunks – those of domains, parcels, and thematic quanta. The two versions of the BLM-2020 media image may vary with regard to (i) the presence of some parcels and their thematic quanta; (ii) the factual salience of thematic chunks (shown by the number of their descriptions), which demonstrates importance of the topic for the narrator; (iii) the chunk’s emotive value, which exposes the narrator’s bias.*

Results and discussion. *The conceptual ontology of the BLM-2020 media image includes seven domains: (1) BLM MOVEMENT, (2) PROTESTERS – BLM, (3) POLICE – BLM, (4) GOVERNMENT – BLM, (5) SUPPORTERS – BLM, (6) OPPONENTS – BLM, and (7) INTERNATIONAL COMMUNITY – BLM. Each domain has parcels with the respective thematic quanta. The American and British versions of the BLM-2020 media image vary in the domains’ factual salience. For the American media, the salience of topics is: the first-plan – BLM movement, police, and protestors; the second-plan – American government and BLM supporters; the third-plan – BLM opponents, and international community. For the British media, the topics’ salience is: the first-plan – protestors and police; the second-plan – BLM movement and its supporters; the third-plan – international community, American government, and BLM opponents. Similar variations are exhibited by domains’ parcels and their thematic quanta. Emotively, the American and British versions of the BLM-2020 media image demonstrate similarity: their principal*

constituents are assessed as negatively-positive (the BLM movement, protestors, and their supporters) and positively-negative (the police, government, and BLM opponents). Ambivalence of assessment is a verbal projection of the ambiguity of BLM protests in which the struggle for social equality was accompanied by protestors' aggression and police repressions.

Conclusion. *The American and British versions of the BLM-2020 media image turn out to be consonant. The conducted study has revealed the shared and differential features of this consonance.*

Key words: *protest, media narrative, narrative image, image versions, conceptual ontology, Black Lives Matter 2020, American and British media.*

Надійшла до редакції 18.02.22

Прийнято до друку 20.04.22

МОВНА МОДЕЛЬ ЛІНГВОКУЛЬТУРНОГО ТИПАЖУ «БЛОГЕР» У СУЧАСНОМУ УКРАЇНСЬКОМОВНОМУ МЕДІЙНОМУ ДИСКУРСІ

*Т. М. Сукаленко, доктор філологічних наук,
професор кафедри мовної підготовки та соціальних комунікацій
Державного податкового університету (Ірпінь, Україна)*

e-mail: sukalenko78@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-5107-9914>

Розвиток інформаційних потоків зумовив виникнення блогосфери, яка стала популярним інформаційним джерелом. Мета статті – змодельовати лінгвокультурний типаж «блогер» в українськомовних сучасних ЗМІ. У процесі дослідження використано описовий, компонентного аналізу, метод суцільної вибірки та методики контекстологічного аналізу.

Розроблено модель опису лінгвокультурного типуажу «блогер», зафіксованого в українськомовних сучасних ЗМІ. Наголошено на тому, що блогер як лінгвокультурний типаж є впізнаваним представником певної групи людей, поведінка яких відповідає стереотипним уявленням про них. Визначено поняттєві характеристики лінгвокультурного типуажу «блогер», побудовані на дефініціях, описах, тлумаченнях.

У структурі типуажу «блогер» виокремлено 4 основні фрейми: «Сфера діяльності» (слоти «Читацька аудиторія», «Репутація»), «Професійні характеристики», «Соціальні характеристики», «Правові характеристики».

Фрейм «Сфера діяльності» містить слоти «Читацька аудиторія», «Репутація». Блогер має велику кількість читачів, ефективність його роботи залежить від кількості користувачів сайту й передплатників. Для блогера пріоритетним є спілкування зі своєю аудиторією, коментування постів, висловлення власної думки, позиції тощо. Блогер отримує позитивні характеристики: йому довіряють, поважають.

Фрейм «Професійні характеристики» важливий для опису лінгвокультурного типуажу «блогер». У медіа йдеться про відмінності штатного журналіста і блогера, які є представниками різних професій. Блогер незалежний щодо вибору теми, стилю, способів подання матеріалу. Він ділиться інформацією «з гарячих точок», порушує актуальні проблеми сьогодення, пропонує унікальний контент для обміну думками, досвідом і враженнями тощо.

Не менш важливими в зображенні лінгвокультурного типуажу «блогер» є фрейми «Соціальні характеристики», «Правові характеристики». Блогер зможе заробити гроші на власному YouTube-каналі, якщо буде його розвивати та матиме багато переглядів рекламних блоків. Робота блогера повинна відбуватися в межах чинного законодавства. Блогер може зареєструвати медіа чи не реєструвати, проте перевагу матиме той блогер, який офіційно зареєстрований як онлайн-медіа.

Запропонована модель опису лінгвокультурного типуажу «блогер» може бути застосована для дослідження інших типажів (наприклад, програміст, хакер) на матеріалі віртуального дискурсу, а також для реалізації порівняльно-зіставного підходу до вивчення лінгвокультурних типажів у різних мовах і культурах.

Ключові слова: блогер, лінгвокультурний типаж, фрейми, слоти, медіадискурс, віртуальний дискурс, журналістика.

Актуальність. Сучасні глобалізаційні процеси, які, з одного боку, зумовлені розширенням міжкультурної комунікації, поштовхом до чого став розвиток мережі Інтернет, а з іншого – зростанням туристичного потенціалу, що також певною мірою має своїм інфлюенсером світову глобальну мережу, розширюють світовий інформаційно-комунікативний простір, а також постійно його модифікують. Відповідно зростає і

кількість користувачів віртуальних інформаційних ресурсів, невпинно активізуються нові комунікативні джерела та елементи інформаційного простору. Розвиток інформаційних потоків за останні десятиліття зумовив виникнення блогосфери, яка дуже швидко стала популярним інформаційним джерелом. Офіційні медіа дедалі частіше співпрацюють із представниками цієї ніші інформаційного світу, які, своєю чергою, формують нові підходи до впорядкування процесів обміну інформацією та, що особливо важливо для демократичних суспільств, сприяють об'єктивності медійного ресурсу.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Блогер як медіаособа є предметом вивчення багатьох дослідників (А. С. Васильєва, О. І. Карпенко, В. В. Лисенко, О. В. Чекмишев, Л. А. Ярошенко та ін.). Зокрема, О. В. Чекмишев і Л. А. Ярошенко акцентують увагу на поняттях «блог», «блогери», «блогосфера»; особливостях блогерської мови; стандартах взаємодії блогерів та адміністрації сайту [21]. Аналіз, проведений О. І. Карпенко, стосується прав та обов'язків блогера, науковиця зреалізувала спробу розкрити правовий статус блогера [5]. В. В. Лисенко визначила правовий статус блогера як творця, користувача об'єктів права інтелектуальної власності, діяча у сфері масових комунікацій [10, с. 87–108].

Роль блогера в сучасних ЗМІ постійно зростає, проте типаж «блогер» ще не був предметом лінгвістичного вивчення в українському мовознавстві, що й зумовлює актуальність дослідження.

Мета статті – змоделювати лінгвокультурний типаж «блогер» в українськомовних сучасних ЗМІ. Завдання – визначити фреймову структуру лінгвокультурного типажу «блогер» з урахуванням її поняттєвих, професійних, соціальних і правових характеристик.

Матеріали й методи дослідження. Матеріалом дослідження послуговували тексти української періодики та інтернет-статей. Мета й завдання роботи зумовили вибір основних методів і прийомів дослідження, серед яких домінують такі: описовий метод – для характеристики способу фіксації мовних фактів, опису інформаційно-поняттєвих та інтерпретаційних складників досліджуваного типажу; компонентний аналіз – для розкриття інтерпретаційної зони лінгвокультурного типажу «блогер». Метод суцільної вибірки використано в процесі збирання фактичного матеріалу. Залучені методики контекстологічного аналізу дали змогу встановити значення досліджуваного елемента тексту.

Результати дослідження та їх обговорення. У процесі розвитку дискурсивно-когнітивних досліджень накопичено значний досвід антропоцентричної інтерпретації дискурсу, художньої мови, різноманітних мовних концептів. Саме вони посприяли тому, що впродовж останніх років сформовано й виокремлено новий напрям, пов'язаний із вивченням лінгвокультурних типажів, які належать до одного з різновидів концептів [18, с. 18].

Поняття «блогер» визначаємо як лінгвокультурний типаж – «узагальнений образ представника певної соціальної групи в межах конкретної культури; його впізнаваність зумовлюють специфічні характеристики вербальної та невербальної поведінки й ціннісні орієнтації» [18, с. 1].

Проаналізуємо поняттєві характеристики лінгвокультурного типажу «блогер». У «Словнику української мови» *блогер* витлумачено як «власник або автор блогу» [1]. Подібне значення наведено в коментарях до статті «блог»: блогер – «людина, що створила й веде мікроблог чи один з авторів МАВ» [7].

Ширше значення подано в навчальній енциклопедії – словнику-довіднику «Сучасна політична лексика»: *блогери* (автори блогів) – компетентні особи, що мають вплив на формування громадської думки в суспільстві [19, с. 29]. Далі в енциклопедії зазначено: «блогер політичний (англ. *blog* – інтернет-журнал подій, інтернет-щоденник) – автор і власник особистого політичного блогу, що володіє всіма правами на те, щоб видалити, змінити чи виправити вміст сторінок свого вебресурсу. Блогер політичний – окрема категорія ЗМІ, для яких характерна часто найшвидша реакція й відносно незаангажована

оцінка. Блогер політичний є потужною силою, здатною впливати на думки та настрої людей. Багато блогерів політичних ведуть інтернет-щоденники, щоб популяризувати якусь політичну силу чи ідею, адже блог може бути ефективним інструментом для політичного маркетингу» [19, с. 28].

Як свідчать дані різних словників, блогер – власник або автор блогу, компетентна особа, яка впливає на формування громадської думки, настроїв людей. Блогери ведуть інтернет-щоденники, популяризують ідею, політичну силу тощо.

У межах лінгвокультурного типажу «блогер» формуються чітко визначені фрейми – одиниці знань, сфокусовані навколо концепту, що містять базові знання, уявлення, судження та оцінки в межах певної культури [17, с. 67]. У складі фреймів, пов'язаних із типажем «блогер», вирізняють слоти, що «містять ситуативні й тематичні знання» [18, с. 11].

У роботі застосовано фреймовий аналіз, що дав змогу змодельовати лінгвокультурний типаж «блогер», в описі якого виокремлено такі фрейми: «Сфера діяльності» (слоти «Читацька аудиторія», «Репутація»), «Професійні характеристики», «Соціальні характеристики», «Правові характеристики».

Фрейм «Сфера діяльності» є релевантним для лінгвокультурного типажу «блогер», він містить слоти «Читацька аудиторія», «Репутація».

Слот «Читацька аудиторія».

Блогер має велику кількість читачів, бо впевнений у своєму життєвому досвіді: *Сьогодні аудиторія блогера порівнянна з цілком успішним виданням і становить 55 тис. читачів, а сам він упевнений, що життєвий досвід дозволяє йому висловлюватися по суті практично на будь-яку тему – від політики до економіки і судової реформи [4]; Євген Гендін, популярний блогер та автор кабаре Веселий Песець, відомого своєю політичною сатирою, і не помітив, як його «затишний щоденничок» в соціальній мережі перетворився в публічну бібліотеку. На пости Гендіна у Фейсбуці підписано понад 20 тис. осіб... [4].*

Ефективність роботи блогера та вплив на свідомість має залежити від кількості користувачів сайту та передплатників: *Львівський блогер Петро Нек переключив популярну онлайн-гру «Wordle» українською мовою та запустив «Словко» онлайн 21 січня. Кількість користувачів уже дійшла до 5–8 тисяч на день [11]; Тепер у Тимчука [блогер] більше 245 тис. послідовників у Фейсбуці, 297 тис. у Твіттері, і він сьомий у списку лідерів думок, складеному НВ. Більше того, слідом за віртуальною впливовістю до нього прийшла реальна – він став народним депутатом [4]; Хоча наявність сотень тисяч передплатників у блогера аж ніяк не гарантує, що всі вони читають кожен його пост. Фейсбук, залежно від налаштувань, показує в стрічці не всі пости і алгоритми формування стрічки постійно змінюються. Також фахівці вважають, що для впливовості блогера вистачить 10 тис. передплатників, а Нагорний переконаний, що іноді і 5 тис. передплатників достатньо, щоб бути почутим [4].*

У наступному прикладі йдеться про те, що блогер може мати більшу читацьку аудиторію, ніж традиційні медіа: *З моменту, коли в Україні ухвалювались перші закони про ЗМІ, пройшло досить багато часу. Сьогодні блогери або інші нові медіа можуть збирати аудиторію більшу, аніж традиційні медіа [16].*

Для блогера пріоритетним є спілкування зі своєю аудиторією, де він коментує пости, висловлює свою думку, дає відповіді на запитання: *«Я [Блогерка Анна Цукур] ж більше часу присвячую особистому спілкуванню зі своєю аудиторією та створенню фітнес-програм. Мені однозначно потрібен хороший менеджер», – визнає Анна [20];*

На відміну від ЗМІ, блогери досить активно спілкуються з читачами та глядачами. «Я можу коментувати, намагаюсь відповідати читачам. Може, щось і пропускаю, але в цілому намагаюсь відповідати», – каже Богдан Логвиненко. Таке спілкування з автором є доступним, оскільки можна прокоментувати його пост в соцмережі, запитати щось в особистому повідомленні чи висловити свою думку на

його сайті [20]; Крім того, часто, *за словами блогера*, люди питають про своє здоров'я, відповідь на які потребує додаткових обстежень чи аналізів... [20].

О. Д. Кузнецова наголошує: «Позиція популярного блогера збігається з думкою сотень, тисяч відвідувачів його блогу, він її відчуває і виражає» [9, с. 119].

Блогери багато часу приділяють нетворкінгу, тобто діяльності, спрямованій на обмін інформацією між людьми, через функцію коментування: **Блогери більше часу інвестують у нетворкінг з аудиторією, наприклад через функцію коментування** [4].

Щоб стати авторитетним, блогерові потрібно підтверджувати свої дописи реальними доказами й мати зворотний зв'язок, тобто зважати на його відповіді на запитання в коментарях: – *Наріжним каменем блогінгу завжди було посилання на джерела. Гіперпосилання на сайт, із якого було взято інформацію, є стандартом для блогерів. Звісно, важко довіряти написаному блогером, якщо він не пояснює, звідки взяв інформацію. Визначити, чи вартий блог довіри, можна за наявністю та якістю доказів і обґрунтування написаного. Найсмішніше те, що чимало провідних журналістів досі претендують на те, щоб їм беззастережно вірили, не називаючи при цьому своїх джерел і не наводячи доказів. Ще одним критерієм є зворотний зв'язок: чи відповідає блогер на запитання в коментарях. Це також дуже повчальний момент для традиційних медіа* [12].

Метафора блогер як справжній лідер думок характеризує його діяльність, яку сприймають і поважають читачі: **Блогер пише, як заманеться, про що хоче і як хоче, і вимагати від нього дотримання журналістських стандартів просто безглуздо. Сьогодні блогосфера набирає ваги як середовище активної соціальної дії. З'являються блогери – справжні лідери думок. Їх блоги не просто читають, їм довіряють. Іноді більше, ніж стандартним ЗМІ. Усе це призводить до того, що на блогерський текст з грамотною інформаційною компонентою накладаються вимоги журналістської якості, які наближають блоги до професійних журналістських стандартів. Стандарти необхідно сприймати не тільки як певні обмежувальні рамки, а як етичні кордони для будь-якої відповідальної інформаційної діяльності, які оберігають таку тендітну й водночас потужну матерію, як довіра і повага читача** [14].

Блогер, щоб не втрачати довіру своєї аудиторії, повинен бути очевидцем подій, перевіряти факти, а не надавати перевагу власним домислам: *Безпосередня реакція на подію означає, що журналіст бачив подію на власні очі. Отже, основну частину фактів блогер подає як очевидець події. Хоча це не означає, що всі факти можуть оприлюднюватися без перевірки чи уточнень. Тому що, по-перше, можна «бачити і не розуміти», – тоді блогер повинен звертатися до учасників події. А по-друге, можна «бачити і не бачити». Усе це знов-таки можна уточнити в учасників події тут же, на місці. Часто блогери в подібній ситуації часто не перевіряють факту в жодному джерелі, а віддають перевагу власним домислам* [14].

Важливим для блогера є кількість уподобань, отриманих від аудиторії: *Вдень і вночі обертаючись у віртуальному світі, більшість стає заручниками лайків: нерідко блогер, зробивши в соціальній мережі декілька вдалих записів і отримавши масове схвалення, починає переживати, якщо його нові записи не отримують бажану кількість лайків знову* [4]. Не менш важливим для блогера є те, наскільки його цитують інші: *Політичні зірки та громадські активісти, які «оселилися» в соціальних мережах, набувають ще більший вплив, – так багато хто вважає. Вчасно зайнявши потрібну нішу, можна стати одним з найбільш цитованих блогерів у соцмережах, не маючи в реальному житті для цього вагомих підстав. Популярний блогер Олександр Барабошко наводить як приклад Дмитра Тимчука, керівника Центру військово-політичних досліджень, який першим почав систематизувати інформацію про події в АТО і «подавати її під соусом інсайду»* [4].

Слот «Репутація».

Більший авторитет і довіру мають ті блогери, які вміють і не бояться визнавати свої помилки: *Якщо блогер припустився помилки в тексті, він не повинен ігнорувати цей*

факт. Треба спростувати неправдиву інформацію відразу, як про це стало відомо. **Це питання репутації.** Читачі будуть більше поважати блогера, який вмiє і не боїться визнавати власних помилок [14].

У ЗМІ є інформація про те, що, аби не втратити довіру своїх передплатників, блогер повинен подавати лише перевірену й достовірну інформацію: **Блогер повинен чітко повідомляти своїй аудиторії, звідки він узяв у матеріал той чи інший факт або думку.** Якщо блогер бере новину з іншого ЗМІ, то варто перейти на першоджерело й переконатися в достовірності цього джерела, а також упевнитися, що в оригінальній новині нічого не змінено. Інформація, яку подає блогер, повинна мати авторитетне джерело походження. **Що більш сенсаційна новина, то важливіше посилання на авторитетне джерело інформації!** [14].

Сьогодні важко працювати ЗМІ, бо молодь блогерам довіряє частіше, ніж штатним журналістам: **«Також ми спостерігаємо в Україні велику кількість блогерів, тобто триває розвиток блогерства. Я не називаю це журналістикою, проте це дуже популярна форма. І молодь часто більше довіряє блогеру, ніж засобу масової інформації.** Але це питання вже до самих ЗМІ, як їм повернути довіру та завоювати знову увагу молодого покоління», – зауважила керівниця Українського інституту медіа і комунікацій [13].

О. Д. Кузнецова наголошує, що блогери мають переваги перед журналістами щодо свободи доступу до засобів масової комунікації, «маючи власні блоги як медіа, журналіст не визначає, коли його матеріал поставлять на полосу чи дадуть в ефір, він залежний від випускового редактора, відповідального секретаря, завідувача відділом. Розуміючи цю та інші переваги блогів, чимало журналістів ведуть свої персональні блоги у соціальних мережах» [9, с. 120].

Щоб збільшувати читацьку аудиторію, посилювати вплив блогу, розширювати інформаційні канали, блогерам рекомендовано вести сторінку в соціальних мережах: **Серед блогерів-початківців часто виникає питання: чи потрібно вести сторінку блогера у соціальних мережах, зокрема на фейсбуці, якщо є блог, який систематично наповнюється публікаціями** [14]; **Ми рекомендуємо створити іміджеву сторінку блогера для того, аби збільшувати читацьку аудиторію блогу, посилювати його вплив, розширювати інформаційні канали.** Крім того, **блогові дописи можна доповнювати фейсбук-постами, які можна варіювати у темах і жанрах, створювати оперативно** [14].

Блогери прагнуть бути почутими якомога більшою кількістю людей, це дає їм змогу презентувати власні ідеї: **Люди ведуть блоги на The Huffington Post із тієї ж причини, з якої ходять на телешоу: хочуть, щоб їхні ідеї були почуті якомога більшою аудиторією** [6].

Допомагає блогерам у бізнесі те, що їх, помітивши, запрошують на телебачення, де обговорюють їхні дописи: **Наших блогерів часто запрошують на телебачення для обговорення їхніх постів, і це допомагає їм у бізнесі (наприклад, Грета Гатфелда запросили вести програму на Fox завдяки його дописам у блозі на нашому сайті)** [6].

У ЗМІ акцентовано увагу на тому, що популярність блогера полягає в пошуку чогось нового та креативного: **Аби не втратити аудиторію та популярність, блогери постійно мають пропонувати щось нове та креативне** [20].

Блогери, оцінюючи свою діяльність, уважають, що блогерство в Україні розвивається і прогресує: **Самі блогери по-різному оцінюють українське блогерство.** Але в одному єдині – **воно розвивається.** Богдан Логвиненко вважає, що в Україні блогерство прогресує. **«У нас дуже мало профільних ЗМІ. Деякі ЗМІ не дають настільки широкого спектру думок, як це дають блоги. Тому, можливо, у нас блогерство значно краще, ніж в деяких наших західних сусідів, скажімо в Польщі чи Чехії. Принаймні за моїми спостереженнями», – каже він.**

Про інтенсивний розвиток цього напрямку каже і Олег Пономар. За його словами, **ще в 2014 році в Україні були одиниці, а тепер – десятки блогерів** [20].

Фрейм «Професійні характеристики» є важливим для опису лінгвокультурного типу «блогер». У медіа натрапляємо на приклади, де йдеться про відмінності *штатного журналіста і блогера, які є представниками різних професій*: «*Ми підтримуємо прагнення Газетної гільдії забезпечити належну оплату праці професійним медійникам, – цитує заяву видання Poynter.org. – У нас працює 160 журналістів і редакторів, сімнадцятьох із них ми найняли кілька днів тому. Однак ми вбачаємо різницю між штатними журналістами та блогерами. Більшість блогерів не є професійними журналістами (в оригіналі writers, «райтерами»), а належать до різних професій і сфер, від офісних працівників і студентів до викладачів і громадянських активістів [6]; – Якою є головна різниця між журналістом і блогером? – Журналістів визначає те, що вони виробляють, блогерів – технологія, яку вони використовують [6].*

Джефф Берковіч зацікавився, що «*більшість блогерів The Huffinton Post не є професійними райтерами*», а людьми різних професій. Він переглянув значну кількість постів, щоб довідатися, чим вони займаються, і підтвердив власну думку: *Багато хто з них [блогерів] поєднує кілька професій: юристи-активісти, письменники-науковці, є навіть людина, що ідентифікує свої заняття як «ім, п'ю, пишу, фотографую і викладаю, живу в Чикаго». Справді, таких, що є журналістами або редакторами й працюють у медіа, виявилось менше чверті. Однак людей, чия професія пов'язана із створенням контенту – поетів-піснярів, сценаристів, продюсерів, коміків тощо – набагато більше. Щонайменше половина блогерів є авторами опублікованих книжок, багато з них регулярно дописують до наукових та публіцистичних видань. Якщо вважати «професійними райтерами» тих, хто заробляє на прожиття писанням, тоді, звісно, твердження адміністрації сайту слушне, але тих, хто пише професійно, там набагато більше [6].*

О. Д. Кузнецова також наголошує на тому, що «*більшість блогерів – не професійні журналісти, а люди різних фахів, яким хочеться поспілкуватися, висловити свою думку, що вони й роблять у своїх Інтернет-щоденниках*» [9, с. 119].

Блогерами стають не відразу, спочатку проходять випробування на різних форумах (спеціалізованих, політичних тощо): *Відомий політичний блогер Роман Шрайк вважає блогерство скоріше звичкою. «Я, починаючи з 2000-х років, спілкувався на спеціалізованих форумах, а з 2004-го під час та після «Помаранчевої революції», почав обговорювати політику та перейшов на політичні форуми. Після цього я вже став блогером. А скоріше, “фейс-блогером” – так іноді називають людей, які використовують Facebook, як блог-майданчик», – каже він в коментарі BBC News Україна [20].*

Блогер Олег Пономар вважає блогерство своєю професією і приділяє цьому багато часу: *Інший політичний блогер Олег Пономар, який очолив топ-100 блогерів за версією каналу ICTV, вважає це своєю професією: «Я присвячую цьому весь свій час. Пишу щодня вже чотири роки. В середньому у мене виходить два-три пости на день».*

За його словами, для цього потрібно багато їздити по світу, зустрічатися з різними людьми, отримувати від них ту інформацію, якої ще ні в кого немає [20].

Слушною є думка про те, що блогер, поєднуючи професію і хобі, отримує для себе задоволення і сенс відкриття: *Тревел-блогер Богдан Логвиненко каже, що для нього це поєднання хобі та професії. «Мені дуже подобається ділитися тим, що я для себе відкриваю. В цьому найбільший сенс. Отримую задоволення від того, що передаю свої враження та думки», – пояснює він своє захоплення в розмові з BBC News Україна [20].*

Основним завданням і журналістів, і блогерів є поширення інформації:

І професійні журналісти, і блогери в першу чергу хочуть поширювати інформацію. Блогери фокусуються переважно на розвагах (1/3), а журналісти частіше хочуть контролювати та критикувати (40 %).

Базові критерії для якості у них однакові: точність, надійність, незалежність та компетентність пояснити складні проблеми, однаково важливі для обох груп. Професійні журналісти цінують нейтральне висвітлення більше за блогерів, які фокусуються на особистому та літературному письмі [12].

У ЗМІ наголошено на тому, що *The Huffington Post* не має впливу на блогера, він може писати, «коли хоче» і «що хоче», і розміщувати свої дописи на інших сайтах: **Більшість наших блогерів дописує із задоволенням, і ми раді їхньому внескові в наш ресурс. Вони довіряють нашій платформі поширення їхніх поглядів і думок. Вони ні до чого не зобов'язані, можуть писати, коли хочуть і що хочуть.** *The Huffington Post* не має права інтелектуальної власності на їхні дописи, і вони можуть дублювати їх на інших сайтах, зокрема своїх власних [6].

А. С. Васильєва зауважує, що «блогер з самого початку має те, чого ніколи не мав журналіст будь-якого видання, – незалежність та можливість самому вибирати теми, стиль, способи подачі та самопрезентації» [2, с. 120]. О. Д. Кузнецова акцентує на тому, що «деякі журналісти-блогери вважають, що у редакціях затискують їх демократичні свободи, а в блогах вони мають більше свободи самовираження і, звісно, мають рацію. Однак такі блоги популярні, якщо їх веде не просто відомий автор, а й цікавий співрозмовник, непересічна особистість з сучасним мисленням» [9, с. 118].

Блогер подає інформацію «з гарячих точок», тому що це найбільш цікавить і хвилює суспільство: **Інструменти роботи з блогами дозволяють моніторити настрої читачів – що хвилює людей, які теми викликають найбільший інтерес. Особливо блогери можуть допомогти локальним ЗМІ, б'ючи на сполох у «гарячих точках», які б інакше довго залишалися поза увагою журналістів** [3, с. 4–5].

У медіа акцентовано на тому, що найактивнішими є ті блогерами, які порушують актуальні проблеми сьогодення: **Журналісти й активні блогери є найвразливішими категоріями суспільства, особливо якщо вони висловлюють критичні точки зору** [8].

У ЗМІ блогер представлений як людина, яка пропонує унікальний контент для обміну думками, досвідом і враженнями: **Блогери зазвичай пропонують унікальний контент, демонструючи бажання віднайти альтернативний канал обміну думками, досвідом і враженнями. Втім, навіть звичайний перепост містить чималу інформацію про позицію блогера. Навряд чи пропорції активних людей у блогосфері та оффлайновому житті можна вважати однаковими** [15].

Фрейм «Соціальні характеристики» не менш важливий для зображення лінгвокультурного типуажу «блогер». З огляду на інформацію в ЗМІ, блогерові не варто займатися рекламою, бо це хоч і принесе йому разовий прибуток, проте він втратить назавжди свою репутацію: – *У дедалі більшій кількості країн така практика є незаконною. Американські та британські наглядові організації вже мають повноваження карати за приховану рекламу у блогах. Тут також є етичний момент – у багатьох спільнотах така поведінка блогера покладе край його репутації. Блогер-джинсовик може бути покараний не менш суворо, або навіть суворіше за журналіста, який промишляє замовними матеріалами. Загалом, і в блогінгу, і в традиційних медіа прагнення отримати гроші від рекламодавців та готовність іти на компроміси, що стосуються стандартів журналістської роботи, аби задовільнити потреби рекламодавців, призводять до неетичних кроків* [6].

Якщо блогер подає рекламні пости, то він втрачає одночасно з цим свою аудиторію, яка довіряла йому: **Блогер-науковець Олександр Коляда, який пише про здоров'я, каже:**

«Зазвичай це відбувається так: є охочі просунути якусь ідею чи конкретний товар і вони готові заплатити гроші за те, що ти їх або згадаєш, або напишеш цілеспрямовано про них текст».

«Але це виглядає смішно і з кожним таким рекламним постом ти втрачаєш тисячі підписників. Адже люди підписуються, вірять тобі, а ти потім торгуєш їхньою увагою», – пояснює він BBC News Україна [20].

Цікавою є думка про політичного блогера, який може мати значний прибуток і ризик втратити довіру з боку підписників: **Політичні блогери можуть також суттєво заробляти. Однак в такому випадку ризикують швидко втратити довіру з боку підписників.**

«Я на блогерстві не заробляю. На політичному блогерстві, звичайно, можна заробити, якщо пристроїться до якогось політика, партії чи організації», – каже Роман Шрайк [20].

Порівняймо лінгвокультурний типаж «блогерка»: Блогерка Анна Цукур розкаже, що можна заробити гроші на власному YouTube-каналі лише тоді, коли є багато переглядів рекламних блоків: *Відеоблогери отримують гроші за показ реклами до, під час і після свого ролика.*

Блогерка Анна Цукур намагається заробити на своєму YouTube-каналі.

«Я монетизую свій YouTube-канал. Але, на жаль, кількість переглядів моїх відеотренувань не достатня, аби отримувати велику винагороду за рекламні блоки, які в Україні мають низьку вартість», – пояснює блогерка в розмові з BBC News Україна [20]. На її думку, для блогера, щоб заробляти гроші, потрібно наполегливо розвивати свої канали: За її [блогерки Анни Цукур] словами, аби на цьому заробляти, треба наполегливо та постійно розвивати свої канали [20].

Якщо блогер потрапляє на якусь платформу, приміром на The Huffington Post, це звільняє його від пошуку коштів для створення та підтримки власної платформи: Майже всі наші блогери задоволені умовами доступу до цієї платформи та величезною аудиторією, яку вона має, адже це звільняє їх від необхідності шукати гроші, створювати та підтримувати власну платформу. Величезна кількість нових блогерів прагне до нас приєднатись» [6].

Як свідчать дані ЗМІ, блогери працюють значно більше, ніж журналісти, але дохід у них менший: *Кожен третій блогер працює більше двадцяти годин на тиждень, отримує дохід за цю роботу і може бути класифікований як професійний блогер. Проте, згідно з Хофф'яном та Гайдукевичем, часто ці професійні блогери працюють багато і отримують мало [12].*

Фрейм «Правові характеристики» є релевантним для зображення лінгвокультурного типуажу «блогер». В. В. Лисенко порушує питання «щодо розмежування відповідальності за якість публікацій, оскільки не варто виключати випадки, коли блогери наводять інформацію, що не в повному обсязі відповідає дійсності або призводить до порушення прав та інтересів інших осіб. Надаючи можливість всім бажаючим блогерам розміщувати власні матеріали, власники вебсайтів повинні визначати умови таких публікацій, оскільки у випадку порушення прав та інтересів можуть нести відповідальність» [10, с. 76].

Блогер – це своєрідний журналіст, тому не потрібно створювати окрему статтю про блогера на законодавчому рівні, оскільки їхню роботу може контролювати чинне законодавство: *З розвитком нових медіа з'явилися інструменти самопублікації, через що громадяни, які можуть створювати медіапродукт, легко знаходять свою аудиторію. Відповідно до критеріїв Ради Європи та інших міжнародних організацій, такі громадяни також є журналістами, творцями медіа. Проте водночас, статус журналіста переоцінений, і, на думку Томіленка, не потрібно вдаватись до окремого закону, щоб створити такий самий статус для блогерів. Регулювати їхню роботу і притягувати до відповідальності, у разі порушення закону, можна згідно чинного законодавства [16]; ...є певні прецеденти, коли людину притягують до відповідальності без урахування офіційного журналістського статусу. Неважливо, чи це журналіст, чи це блогер, чи просто дописувач у соціальних мережах. Якщо його активність в інтернеті буде підпадати під статті чинного законодавства – він понесе відповідальність» [16].*

А. С. Васильєва вказує на відмінність між журналістами та блогерами, що «полягає в різній мірі їх відповідальності перед державою і суспільством» [2, с. 121]. Слушною є думка В. В. Лисенко про те, що, «залежно від джерела походження, змісту, інформація, розміщена блогерами, може бути віднесена до новин або загальновідомої інформації, яка не підлягає охороні, або виступати результатом інтелектуальної, творчої діяльності. В останньому випадку питання щодо правомірності використання інформації може поставати у двох випадках. По-перше, це використання інформації автором блогу. Якщо

блогер використовує інформацію, яка підлягає охороні як об'єкт права інтелектуальної власності, необхідним є дотримання вимог щодо правомірності поширення запозичених результатів творчої діяльності. По-друге, це охорона інформації, автором якої виступає сам блогер, оскільки вона також може бути визнана об'єктом авторського права та підлягати правовій охороні» [10, с. 95].

Блогер може зареєструвати медіа чи не реєструвати, але перевагу матиме той блогер, який офіційно зареєстрований як онлайн-медіа. Це дає змогу бути акредитованим в органах державної влади і за нереєстрованим теж є таке право, якщо захід матиме відповідну кількість осіб: *«Згідно із законопроектом «Про медіа», блогер матиме можливість зареєструвати медіа. Зобов'язання, що всі блогери мають зареєструвати медіа, немає, це на добровільних засадах. Це дає блогеру можливість акредитації в органах державної влади. Незареєстровані онлайн-медіа теж мають право пройти акредитацію, проте якщо певний захід матиме обмеження по кількості осіб, то в пріоритеті будуть ті, хто офіційно зареєстрований як онлайн медіа», – пояснила Володовська [16].*

Висновки й перспективи. Отже, найважливіші характеристики лінгвокультурного типу «блогер» впливають із стереотипних уявлень про особистість, її значущість для певної лінгвокультури. Характерні риси типу «блогер» представлені в сукупності усталених уявлень, оцінок, властивостей, які формують відповідні фрейми та слоти, що вербалізують елемент української ментальності.

У структурі типу «блогер» виокремлено чотири основні фрейми: «Сфера діяльності» (слоти «Читацька аудиторія», «Репутація»), «Професійні характеристики», «Соціальні характеристики», «Правові характеристики».

Фрейм «Сфера діяльності» містить слоти «Читацька аудиторія», «Репутація». Блогер має велику кількість читачів, ефективність його роботи залежить від кількості користувачів сайту й передплатників. Для блогера пріоритетним є спілкування зі своєю аудиторією, коментування постів, висловлення власної думки, позиції тощо. Блогер отримує позитивні характеристики: йому довіряють, поважають. Важливою для блогера є кількість вподобань, отриманих від аудиторії, а також цитування. Зауважимо, що авторитет і довіру мають ті блогери, які вміють і не бояться визнавати свої помилки, подають лише перевірену й достовірну інформацію, прагнуть бути почутими. Популярність блогера полягає в пошуку чогось нового та креативного.

Фрейм «Професійні характеристики» важливий для опису лінгвокультурного типу «блогер». У медіа йдеться про відмінності *штатного журналіста і блогера, які є представниками різних професій*. Блогер незалежний щодо вибору теми, стилю, способів подання матеріалу. Він ділиться інформацією «з гарячих точок», порушує актуальні проблеми сьогодення, пропонує унікальний контент для обміну думками, досвідом і враженнями тощо.

Не менш важливими в зображенні лінгвокультурного типу «блогер» є фрейми «Соціальні характеристики», «Правові характеристики». Блогер зможе заробити гроші на власному YouTube-каналі, якщо буде його розвивати та матиме багато переглядів рекламних блоків. Робота блогера повинна перебувати в межах чинного законодавства. Блогер може зареєструвати медіа чи не реєструвати, проте перевагу матиме той блогер, який офіційно зареєстрований як онлайн-медіа.

Запропонована модель опису лінгвокультурного типу «блогер» може бути застосована для дослідження інших типажів (наприклад програміста, хакера) на матеріалі віртуального дискурсу, а також для реалізації порівняльно-зіставного підходу до вивчення лінгвокультурних типажів у різних мовах і культурах.

Список використаної літератури

1. Блогер. *Словник української мови*: у 20 томах. URL : <https://slovnnyk.me/dict/newsum/%D0%B1%D0%BB%D0%BE%D0%B3%D0%B5%D1%80> (дата звернення: 03.03.2022).

2. Васильєва А. С. Блоги як новий засіб масової інформації в Україні. *Молодий вчений*. 2017. № 12. С. 119–121.

3. Голянич М. І., Савчук Р. Л. Основи лінгвістичного аналізу тексту : хрестоматія до дисципліни. Івано-Франківськ : ПНУ, 2019. 63 с.
4. Іванова Катерина. НВ презентує ТОП-50 українських лідерів думок в соціальних мережах. *НВ*. 02.12.2015.
5. Карпенко О. І. Блогер як медіаособа. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна*. Серія «ПРАВО». 2016. Вип. 22. С. 135–137.
6. Колодницька Софія. І все ж таки: чи блогери є журналістами? 20.03.2011. URL : <https://ms.detector.media/mediaosvita/post/10096/2011-03-20-i-vse-zh-taky-chy-blogery-ie-zhurnalistamy/> (дата звернення: 04.03.2022).
7. Коментарі читачів до статті «Блог». *Словник української мови у 20 томах*. URL : <http://sum.in.ua/s/blog/komentari> (дата звернення: 03.03.2022).
8. Кривошеєв Павло. Переслідування журналістів у Криму: «Говорити правду небезпечно». *Крим. Реалії*. 20.11.2020. URL : <https://ua.krymr.com/a/peresliduvannia-zhurnalistiv-u-krymu/30926054.html> (дата звернення: 07.03.2022).
9. Кузнецова О. Ідентичність блога і ЗМІ. *Теле- та радіожурналістика*. 2013. Вип. 12. С. 117–123.
10. Лисенко В. В. Громадянська журналістика як засіб реалізації права людини на інформацію: дис. ... доктора філософії : 081. Одеса, 2021. 197 с.
11. Львівський блогер запустив українськомовну версію популярної онлайн-гри. URL : <https://zbruc.eu/node/110449> (дата звернення: 07.03.2022).
12. Мак Йоганна. Блогери та журналісти: подібніші, ніж здавалося? 02.10.2018. URL : <https://ua.ejo-online.eu/4262/etyka-ta-yakist/blogery-ta-zhurnalisty-podibnishi> (дата звернення: 04.03.2022).
13. Медіаекспертка: В українських ЗМІ «оживають» жанри, які вже почали відходити. *Укрінформ*. 16.04.2021. URL : <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/3229485-mediaekspertka-v-ukrainskih-zmi-ozivaut-zanri-aki-vze-pocali-vidhoditi.html> (дата звернення: 05.03.2022).
14. Професійні основи блогера. Правозахисна Програма по відновленню миру і діалогу для внутрішньо переміщених жінок «Голос жінки має силу 2018». URL : <http://uhrf.org/download/32.pdf> (дата звернення: 07.03.2022).
15. Оробець Леся. На захист активності блогосфери. 17.12.2010. URL : <https://gurt.org.ua/articles/8793/> (дата звернення: 05.03.2022).
16. Сослюк Максим. Де закінчується журналіст і починається блогер? Законопроект «Про медіа»: чи вирішить ініціатива сучасні проблеми ЗМІ? 03.03.2021. URL : <https://www.thelede.media/uncategorized/2021/03/03/2529/> (дата звернення: 05.03.2022).
17. Сукаленко Т. М. Лінгвокультурні типи в українській художній літературі XIX ст. : монографія / науковий редактор В. М. Бріцин. Київ : Видавничий дім Дмитра Бураго, 2018. 676 с.
18. Сукаленко Т. М. Лінгвокультурні типи українського художнього дискурсу XIX ст. : автореф. дис. ... д-ра філол. наук : 10.02.01. Київ, 2019. 32 с.
19. Сучасна політична лексика: навч. енциклопед. словник-довідник / [І. Я. Вдовичин, Л. Я. Угрин, Г. В. Шипунов та ін.]; за наук. ред. Хоми Н. М. Львів : Новий Світ-2000, 2015. 395 с.
20. Тороп Оксана. Бути блогером: «Люди питають – одну котлету їм з'їсти чи дві». *BBC News Україна*. 6.03.2018. URL : <https://www.bbc.com/ukrainian/features-43292437> (дата звернення: 03.03.2022).
21. Чекмишев О., Ярошенко Л. Основи якісного блогерства : навч. посібник. Київ : ФОП А. М. Рудницька, 2014. 48 с.

References

1. Bloher [Blogger]. In: *Slovník ukrajskoi movy : u 20 tomakh [Dictionary of the Ukrainian language : in 20 volumes]*. Available at: <https://slovnnyk.me/dict/newsum/%D0%B1%D0%BB%D0%BE%D0%B3%D0%B5%D1%80> (in Ukr.).
2. Vasylieva, A. S. (2017). Blohy yak novyi zasib masovoi informatsii v Ukraini [Blogs as a new media in Ukraine]. In: *Molodyi vchenyi [Young scientist]*. 17, 119–121 (in Ukr.).
3. Holianych, M. I. & Savchuk, R. L. (2019). Osnovy lnhvistychnoho analizu tekstu: khrestomatiia do dystsypliny [Fundamentals of linguistic analysis of the text: a textbook for the discipline]. Ivano-Frankivsk: PNU, 63 (in Ukr.).
4. Ivanova, K. (2015). NV prezentuie TOP-50 ukrainskykh lideriv dumok v sotsialnykh merezhakh [NV presents the TOP-50 Ukrainian opinion leaders on social networks]. In: *NV* (in Ukr.).
5. Karpenko, O. I. (2016). Bloher yak mediaosoba [Blogger as a media person]. In: *Visnyk Kharkivskoho natsionalnoho universytetu imeni V. N. Karazina. Seriiia «PRAVO» [Bulletin of VN Karazin Kharkiv National University]*. Kharkiv, 22, 135–137 (in Ukr.).
6. Kolodnytska, S. (2011). I vse zh taky: chy blohery ye zhurnalistamy? [And yet: are bloggers journalists?]. Available at: <https://ms.detector.media/mediaosvita/post/10096/2011-03-20-i-vse-zh-taky-chy-blogery-ie-zhurnalistamy/> (in Ukr.).
7. Komentari chytachiv do statii «Bloh». Slovník ukrajskoi movy u 20 tomakh [Readers' comments on the article «Blog». Dictionary of the Ukrainian language: in 20 volumes]. Available at: <http://sum.in.ua/s/blog/komentari> (in Ukr.).

8. Kryvosheiev, P. (2020). Peresliduvannia zhurnalistiv u Krymu: «Hovoryty pravdu nebezpechno» [Persecution of journalists in Crimea: «It is dangerous to tell the truth»]. In: *Krym. Realii*. Available at: <https://ua.krymr.com/a/peresliduvannia-zhurnalistiv-u-krymu/30926054.html> (in Ukr.).
9. Kuznetsova, O. (2013). Identychnist bloha i ZMI [The identity of the blog and the media]. In: *Tele- ta radiozhurnalistyka [TV and radio journalism]*. 12, 117–123 (in Ukr.).
10. Lysenko, V. V. (2021). Hromadianska zhurnalistyka yak zasib realizatsii prava liudyny na informatsiiu [Civic journalism as a means of realizing the human right to information]. PhD dissertation (Law). Odesa, 197 (in Ukr.).
11. Lvivskiy bloher zapustyv ukrainskomovnu versiiu populiarnoi onlain-hry [Lviv blogger launched a Ukrainian-language version of a popular online game]. Available at: <https://zbruc.eu/node/110449> (in Ukr.).
12. Mak, Yo. (2018). Blohery ta zhurnalisty: podibnishi, nizm zdavalosia? [Bloggers and journalists: more like it seemed?]. Available at: <https://ua.ejo-online.eu/4262/etyka-ta-yakist/blogery-ta-zhurnalisty-podibnishi> (in Ukr.).
13. Mediaekspertka: V ukrainskykh ZMI «ozhyvaiut» zhanry, yaki vzhe pochaly vidkhydyty [Media expert: Genres that have already begun to recede are «coming to life» in the Ukrainian media]. In: *Ukrinform*. Available at: <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/3229485-mediaekspertka-v-ukrainskih-zmi-ozivaut-zanri-aki-vze-pocali-vidhoditi.html> (in Ukr.).
14. Profesiini osnovy blohera. Pravozaehysna Prohrama po vidnovlenni myru i dialohu dlia vnutrishno peremishchenykh zhynok «Holos zhynky maie sylu 2018» [Professional basics of a blogger. Human Rights Program for the Restoration of Peace and Dialogue for Internally Displaced Women «Women’s Voice has Power 2018»]. Available at: <http://uhrf.org/download/32.pdf> (in Ukr.).
15. Orobets, L. (2010). Na zakhyst aktyvnosti blohosfery [To protect the activity of the blogosphere]. Available at: <https://gurt.org.ua/articles/8793/> (in Ukr.).
16. Sosliuk, M. (2021). De zakinchuietsia zhurnalist i pochynaietsia bloher? Zakonoproiekt «Pro media»: chy vyryshyt initsiatyva suchasni problemy ZMI? [Where does a journalist end and a blogger start? Media Bill: Will the initiative solve current media problems?]. Available at: <https://www.thelede.media/uncategorized/2021/03/03/2529/> (in Ukr.).
17. Sukalenko, T. M. (2018). Linhvokulturni typazhi v ukrainskii khudozhnii literaturi XIX st.: monohrafiia [Linguo-cultural types in the Ukrainian fiction of the XIX century]. Kyiv: Vydavnychy dim Dmytra Buraho, 676 (in Ukr.).
18. Sukalenko, T. M. (2019). Linhvokulturni typazhi ukrainskoho khudozhnoho dyskursu XIX st. [Linguo-cultural types of Ukrainian artistic discourse of the XIX century]. Extended abstract of Phd dissertation (Ukrainian language). Kyiv, 32 (in Ukr.).
19. Vdovychyn, I. Ya., Uhryn, L. Ya., Shypunov, H. V. ta in. (2015). Suchasna politychna leksyka: navch. entsykloped. slovnyk-dovidnyk [Modern political vocabulary: educational encyclopedic dictionary-handbook]. Lviv: Novyi Svit-2000, 395 (in Ukr.).
20. Torop, O. (2018). Buty bloherom: «Liudy pytaiut – odnu kotletu yim zisty chy dvi» [People ask if they want to eat one or two cutlets]. In: *BBS News Ukraina*. Available at: <https://www.bbc.com/ukrainian/features-43292437> (in Ukr.).
21. Chekmyshev, O. & Yaroshenko, L. (2014). Osnovy yakisnoho bloherstva: navch. posibnyk [Fundamentals of quality blogging: a textbook]. Kyiv: FOP A. M. Rudnytska, 48 (in Ukr.).

**LINGUOCULTURAL TYPE «BLOGGER»
IN UKRAINIAN LANGUAGE MODERN MEDIA**
*Tetiana Sukalenko, Doctor of Philological Sciences, Professor
of the Department of Language Training and Social Communications,
State Tax University (Irpın, Ukraine)*
e-mail: sukalenko78@gmail.com
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-5107-9914>

Abstract. Introduction. *A model for describing the linguistic and cultural type of “blogger”, recorded in the Ukrainian-language modern media, has been developed. It is emphasized that the blogger as a linguistic and cultural type is a recognizable representative of a certain group of people, whose behavior corresponds to stereotypes about such people. The conceptual characteristics of the linguistic and cultural type “blogger” are defined, being based on definitions, descriptions, interpretations: blogger – the owner or the author of the blog, a competent person who influences public opinion, people’s moods, keep blogs, promote ideas, political force and more.*

The purpose of the research is to model the linguistic and cultural type of “blogger” in modern Ukrainian-language media. The task is to determine the frame structure of the linguistic and cultural type “blogger” taking into account its conceptual, professional, social, legal characteristics.

Results. Within the linguistic-cultural type of “blogger”, frames are formed – units of knowledge focused around the concept, containing basic knowledge, ideas, judgments and assessments within a particular culture. Frames related to the “blogger” type include slots containing situational and thematic knowledge. In the structure of the type «blogger» there are 4 main frames: “Sphere of activity” (slots “Reader’s audience”, “Reputation”), “Professional characteristics”, “Social characteristics”, “Legal characteristics”. The Sphere of Activity frame contains the Reader Audience and Reputation slots. Blogger has a large number of readers; the effectiveness of his work depends on the number of site users and subscribers. For a blogger, communication with his audience, commenting on posts, expressing his own opinion, position, etc. is a priority. The blogger gets positive characteristics: he is trusted, he is respected. The “Professional Characteristics” frame is important for describing the linguistic and cultural type of “blogger”. The media talks about the differences between full-time journalists and bloggers, who are representatives of different professions. The blogger has independence in terms of choosing the topic, style, ways of presenting the material. It shares information from «hot spots», touches on current issues, offers unique content for the exchange of ideas, experiences and impressions, and more. No less important in the image of the linguistic and cultural type “blogger” are frames “Social characteristics” and “Legal characteristics”. A blogger will be able to make money on his own YouTube channel if he develops it and has a lot of ad unit views. The work of a blogger must take place within the current legislation. A blogger may or may not register media, but preference will be given to a blogger who is officially registered as an online media.

Originality. Modern globalization processes, which, on the one hand, are due to the expansion of intercultural communication, the impetus for the development of the Internet, and on the other – the growth of tourism potential, which also has its influencer global network, expand the global information and communication space. It is also constantly modified. As a result, the number of users of virtual information resources is expanding, new communicative sources and elements of the information space are constantly being activated. The development of information flows in recent decades has led to the blogosphere, which quickly became a popular source of information. The official media are increasingly cooperating with representatives of this niche of the information world, which, in turn, are developing new approaches to streamlining information exchange processes and, most importantly for democratic societies, promoting the objectivity of the media resource.

Conclusion. The proposed model of description of linguistic and cultural types “blogger” can be used to study other types (e.g., programmer, hacker) on the material of virtual discourse, as well as to implement a comparative approach to the study of linguistic and cultural types in different languages and cultures.

Key words: blogger, linguistic and cultural type, frames, slots, media discourse, virtual discourse, journalism.

Надійшла до редакції 16.02.22
Прийнято до друку 05.04.22

TYOLOGICAL FEATURE OF THE COGNITIVE-HEURISTIC MODEL OF ENGLISH VERB-CASUATIVE PATTERNS TRANSLATION INTO UKRAINIAN.

I. Y. Golovash, Senior Lecturer of the Department of Foreign Languages, Ivan Kozhedub Kharkiv University of Air Force (Kharkiv, Ukraine)

e-mail: grafart28@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-4849-3321>

S. V. Kobiakov, Associate Professor of the Department of Foreign Languages, Ivan Kozhedub Kharkiv University of Air Force (Kharkiv, Ukraine)

e-mail: skobyakov70@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-4597-4277>

M. Y. Pogodina, Senior Lecturer of the Department of Foreign Languages, Ivan Kozhedub Kharkiv University of Air Force (Kharkiv, Ukraine)

e-mail: mariapogodina2902@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-4629-561X>

The article explores the possibilities of translating English causative constructions into Ukrainian within the framework of the cognitive-heuristic approach to translation. The authors analyze the concepts of causality, causal situation, the term “causative construction” and the structure thereof. The concept of the causative verb is discussed and different kinds of causative verbs are identified. The paper presents a critical analysis of the traditional approach to the problem of translating causative constructions within the framework of the linguistic theory of translation and identifies the limitations of the approach. At the next stage, the cognitive-heuristic model of translation is described and its three main component parts explored, including the cognitive search, concept recombination and the search for the translation language means of verbalizing meaning with auto-correction. Using the psycholinguistic method of introspection and examples from English texts containing various causative constructions, the author vividly demonstrates the possibilities of using the three kinds of mental operations discussed above in the solution of translation problems at different stages of the translation process. Special attention is paid to the role of the cognitive context. The paper identifies the most interesting regularities observed in the translation of English causative constructions into Ukrainian, among them the change of the causal image scheme into an action-consequence scheme and the possibility of verbalizing causal action and its consequence by means of one lexical unit. The general conclusion is made that by using all the three mental operations along with a monolingual dictionary of the English language and drawing on various kinds of knowledge including first of all background knowledge and the knowledge of context one can successfully translate causative constructions of different kinds in the cognitive context.

Key words: causative verb-pattern, English verb construction, cognitive context, heuristic search, action-consequence scheme, psycholinguistic method of introspection, causality concepts, cognitive-heuristic model.

The relevance of research. The presence of a large number of various causative constructions, primarily with impersonal forms of the verb, and the ability of a number of verbs to express the meaning of causation in context are an important typological feature of the English language. Translation of English causative constructions into Ukrainian is often a significant problem due to differences in the ways of structuring meaning and its expression by means of two languages and the impossibility or undesirability of structural parallelism in translation.

Analysis of recent research and publications shows that this problem was usually solved in line with linguistic theories of translation based on traditional semantics, using concepts such

as equivalence, transformation, omission and addition, which, as we see it, significantly narrowed the range of possibilities. Currently, cognitive linguistics has received rapid development, demonstrating a new stage in the study of the complex relationship between language and thinking. Cognitive linguistics is one of the branches of cognitive science, which aims to study the processes associated with obtaining, processing, storing and using, organizing and understanding the structures of knowledge, as well as the formation of these structures in the human brain. Thanks to the emergence of cognitive science, it became clear that language activity takes place in the human brain, that different types of language activity are associated with different parts of the brain. «Cognitive science is interdisciplinary, it unites under the “umbrella” of specialists in different fields of knowledge: psychologists, linguists, philosophers, logicians, but from the very beginning of its inception, a special role was assigned to psychology and linguistics» [11]. Cognitivism is characterized by the desire to see more general categories behind the categories of linguistic semantics, which are the result of the assimilation of the world by human cognition. The researcher’s gaze moves from the object of knowledge to the subject, the person in the language and the language in the person is analyzed. “Heuristics – the science of creative thinking – has much in common with cognitive science, since both emerged as interdisciplinary sciences at the crossroads of psychology, logic, philosophy, philology. For heuristics, as well as for cognitive science, the common foundation is psychology and linguistics, which in turn forms the intercultural language of heuristics” [11].

The formation of the English system of cognitive heuristics includes various regions of the international community. This process represents the multi-temporal contribution of different countries to the development of this system, since a direct connection between perception and mental states and processes is recorded in the language [5].

The purpose of this article is to show how the problem of translation of causative constructions can be solved in line with “the cognitive-heuristic translation model which is based on the key principles of cognitive semantics” [9]. To this end, the article discusses the concepts of causation and causative construction, provides a critical analysis of traditional approaches to solving the problem of translating causative constructions, describes the main relevant components of the cognitive heuristic model of translation and, on the basis of the latter, identifies ways and some patterns of solving this problem. As the research material, examples are used, mostly taken from texts of an academic style, “for which the use of causative constructions is most typical” [4].

Materials and research methods. The paper mainly used the methods of empirical research, psycholinguistic method of introspection and examples from English texts. The comparison was the main cognitive operation revealing the similarity or difference of objects (or stages of development of the same object), i. e. their identity and differences. Comparison is the basis of such a logical method as analogy, and serves as the starting point of the comparative-historical method. General sociological methods and research methods were also used: Analysis, Generalization, Analogy.

In modern Linguistics causal connections are understood as those that have inherent nonrandom relation of events in nature, society and social life. Causation is realized with the help of integrated system of verbal and non-verbal markers in modern English discourse. The basic terms in the category of causativity research are concepts “situation of causativity” and “causative construction”. Situation of causativity is realized by constructions of causative relationships which occur between person and things, phenomena, actions, events, processes and states [14].

The structures that verbalize the causal situation are traditionally designated in linguistics and translation theory as causative constructions. In English, these are, as a rule, three-term constructions, the first component of which is a verb in a personal form, the second is a noun or pronoun, and the third component can be an infinitive, first or second participle or gerund [8].

The greatest interest for researchers at this stage is the first verbal component of the construction, which is often referred to as a causative verb. Different scholars distinguish

different types of causative verbs. In Longman's English grammar, causative verbs belong to one of the seven main semantic groups of verbs, which include, for example, cause, enable, force, help, let, require, permit [4], and at the same time distinguish a group of prepositional causative verbs, such as lead to, result in, allow for, contribute to [4].

A causative construction is a language model of reference to the situation of causativity – macro-situation which consists of not less than two micro-situations connected by the causation relationships. There are three essential elements in causative construction: antecedent, consequent and causation relationship [14].

English causative constructions have great research interest. This phenomena is usually studied from the point of relationships of cause and effect.

The causative construction is a construction that has stimulating meaning, i. e. subject does not perform an action by himself / herself but stimulates somebody else to do it [14]. Typical causative construction from the point of syntax may consist of three components: verb-predicate, object (noun or pronoun), predicative complement, or four (verb, object, preposition, infinitive or gerund). The main role in these constructions belongs to verb. The feature of a number of verbs traditionally referred to as causative, namely the fact that their categorization occurs only “at the moment of the formation of the meaning of the statement” [6], as well as the fact that the content of any utterance is the result of the action of “the principle of integration of lexical and grammatical meanings of all elements of the utterance and its structural meaning” [6], was actually not taken into account when solving the problem of translating causative constructions within the framework of the linguistic approach to translation. The authors often focused on the search in the Ukrainian language for correspondences to individual causative verbs. As a result, we find lists of possible matches in works. For example, as noted, the verb cause can be translated in Ukrainian as *спричиняти, зумовлювати, викликати, завдавати* [13].

The following are examples to show how it can be used to translate specific sentences containing cause. However, it remains unclear whether in all contexts this verb can be translated by one of these expressions, on what it is based the choice of one instead of the other, whether there may be other options for translating these sentences. Sometimes the authors themselves admit that this approach is problematic: it is noted, in particular, that when focusing on interlingual correspondences, including those fixed in dictionaries, it is impossible to reflect in the translation the differences in meaning between different causative verbs. Five different verbs (*force, compel, impel, cause, make*) are translated in the dictionary in about the same way [13].

English linguist John Lyons investigates the concept of causative through the system of verb. Verbs that indicate the situation if causatively, i. e. macro-situation where one simple situation is cause and other is effect, are called causative verbs. To the category of causative verbs belong every verb that has semantic feature to “cause” independently whether there is the only semantic feature or the word has extra ones that characterize action-cause and action-effect [8].

Even bigger questions are raised by remarks such as “sometimes it is recommended to omit the verb cause when translating” or “the verb make is often not translated” encountered in works written in the mainstream of the linguistic theory of translation or “there are cases when the English causative verb does not require transmission in translation” [12]. Such recommendations clearly indicate the orientation of their authors towards formal equivalence at the level of the word with its meaning in the language system and create a wrong idea of what is happening in the translation process. What does it mean, for example, to omit the lexical unit of one language when translating into another?

Where does it go down? Is it in the source text or in the translation text? The first is self-sufficient and regardless of whether we translate it or not, it can no longer be changed. As for the second, it is difficult to imagine, rather, the inverse, namely, that the English verb will be mechanically transferred into a foreign language text. Focusing on words with their meanings, and not on the meanings created in the context of the utterance, sometimes leads to such recommendations as “in translation it is necessary to remove causation” [1]. The author,

commenting on the impossibility of translating the English verb *make* by the Ukrainian verb *to force*, does not notice how his own Ukrainian version of the translation of an English sentence with a causative construction, which follows, in fact, as we see it, expresses a causative attitude, although not as a separate word [1].

In other cases, the authors, considering the causative construction, offer their own version of the translation of the entire sentence with this construction [1]. It is assumed that this option is equivalent to the original proposal, and in many cases it seems to us that it is indeed successful. However, as in the case of the translation of individual causative verbs, the reader remains unclear why this particular version is equivalent, how it arose and how it reflects the meanings that the original English sentence expresses. Generally speaking, approaches to the translation of sentences with causative constructions, aimed at a static comparison of texts and their units on the basis of their linguistic meaning and the use of transformations, are able to offer solutions to the problem only for certain specific cases (translation of individual words, phrases and sentences). In addition, the proposed translation solution is usually not objectified in any way, and the reader must often just believe that the proposed version is equivalent. It seems to be the limitation of such approaches.

The cognitive-heuristic approach to the translation of causative constructions that we are developing suggests that the focus of the researcher is on the actual translation process as a type of speech-thinking activity. One of the main research methods is the psycholinguistic method of introspection or self-observation, about the expediency and possibility of using which W. Chaf was one of the first to write [2].

Observing what processes occur in the mind when translating constructions of interest to us, how different types of knowledge interact and how decisions are made should ultimately allow us to develop a translation technique that makes it possible to successfully translate causative constructions in different contexts, using available sources of information with a lack of certain knowledge or to objectify their own translation decisions.

Solving the problem of translating causative constructions requires considering all three main components of the cognitive-heuristic translation model developed earlier, namely: cognitive search, recombination of meanings and search for a means of expression that includes auto-correction [9].

Cognitive search is used at the first stage of the translation process in those frequent cases when understanding of any elements of the source text is difficult for one reason or another. The cognitive search process is a movement from the original text to the structure of meanings in the mind of the translator. Its ultimate goal is the formation of a coherent structure of meanings. In the process of cognitive search in the mind of the translator, various types of knowledge interact, in particular, knowledge of the prototypical meanings of the units included in the text, background knowledge and knowledge of the context [9]. Cognitive search is carried out by the abduction method [10], that is, by putting forward hypotheses that are accepted when and as long as the facts allow, or rejected when facts are found that contradict them, and then new ones are put forward.

Let us consider a number of examples of how cognitive search can be applied in the translation of causative constructions. Particular attention, as it seems, should be paid to sentences containing the verbs *have*, *get* and *make*, expressing the relation of causation only as part of the causative construction. It is precisely the refinement of the causation method in the context that often requires a cognitive search. Let's start with the verb *have*.

The explanatory dictionary of the English language gives a fairly general definition of the verb *have* as part of a causative construction with an infinitive or participle:

- If you have someone do something, you persuade, cause, or order them to do it (with infinitive or participle I);
- If you have something done, someone does it for you or you arrange for it to be done (participle II) (Collins Co-build).

Based on the dictionary data and the above description of the causal situation with its semantic components, let us analyze the following example:

1. *In his autobiography he has one young man at Oxford saying to him 'Spiritually, John, I was at Eton'* (Byrne).

The initial analysis of the sentence allows us to say that in the situation there is an agent-causator - the author of the autobiography, the object - a certain young man and the consequence - the young man being described says something. Further search, which includes the analysis of the context simultaneously with the involvement of background knowledge about what constitutes an autobiography, allows us to conclude that the way of causation in this case is the portrayal of the hero in a literary work. The general conclusion about the events described boils down to the following: the author of his autobiography depicts a scene in which a young man utters a certain phrase.

In the next example with the same verb, the causation method is completely different:

2. *John Knox ... was a clever controversialist whose eloquence had so impressed the Duke of Northumberland that the Protector had him appointed a chaplain to King Edward VI* (Wilson 1).

Cognitive search, drawing on knowledge of history and context, leads us, first, to the conclusion that *the Protector* and *the Duke of Northumberland* are one and the same person, and that the causator in this case is the Duke of Northumberland. Knowledge of the structure of the causative situation allows us to conclude that as a result of the latter's actions, John Knox was appointed to the post of chaplain under King Edward VI. Finally, knowledge of the historical context and general knowledge of the world allows us to conclude that the duke used his influence on the young king and that is how he achieved his appointment.

Let us now consider how cognitive search allows us to comprehend causative structures with the verb *get*.

3. *Kurt will get me to sign a cheque for the whole lot when I'm tight.*' (Waugh).

In example (3) the components of the causative situation are clear enough, and the main problem is to understand the way of causation. This requires the involvement of knowledge of the context, in particular, knowledge of the relationship between the characters and their typical behavior patterns. Based on this, a search for the contextual meaning of the word *tight* is carried out, as a result of which it is concluded that it describes a state of intoxication. Finally, drawing on knowledge about the world allows us to make a general conclusion that one hero can persuade another, taking advantage of the fact that he does not fully control his actions when under the influence of alcohol.

4. *Everyone has Inspiration. It is simply a question of getting it to function.* (Huxley).

In the case of example (4) cognitive search is necessary, first, to determine the semantic components of the causative situation, which requires an analysis of the context. The analysis allows us to connect the pronoun *it* in the causative construction with the *Inspiration* in the previous sentence and conclude that the object in this situation is the human imagination, and the agent-causator is any person. So, at least, thinks the hero to whom these words belong. Additional analysis of the context and our knowledge of the world, in particular the realm of experience associated with imagination, makes it possible to understand that it is about making your imagination work.

The hero does this by connecting to certain channels of communication with the Universe, entering a state of trance. So he advises others to do as well.

The second important component of the cognitive-heuristic model - the re-combination of meanings - turns out to be necessary when the coherent meaning-word structure has already been formed, but the translator cannot verbalize the meanings in the target language in the form or in the configuration in which they are present in the given semantic structure in his mind. This happens either because in the target language there are no units at all capable of verbalizing one or another meaning or configuration of meanings in a given context, or when the translator can, in principle, choose a means of verbalization, but believes that it violates the norms of the target

language in this context or sounds unnatural. The term “recombination of concepts” (or meanings) was introduced by us within the framework of the model [9] and implies mental operations with meanings within a certain semantic structure in order to obtain such a configuration that could be verbalized by the units of the target language that sound naturally in this context. Several different types of recombination have been identified – from simpler (splitting and merging of meanings) to complex (rebuilding the entire event frame) [9].

Translation of causative constructions is exactly the case when the recombination of meanings is most often necessary. A causative verb and any verb not only conveys knowledge about a specific event, but also implies its structure, types and character of its participants, as well as possible ways of its syntactic representation" [5]. By means of a figurative-schematic model (R. Lanecker's term [7]) of a causal situation, an English sentence with a causative construction structures the translator's mental space in a certain way. However, this method of structuring the described situation is not at all predetermined by this situation itself, but “imposed on it” [7], due to which the subject, and in our case the translator, has the ability to “format the cognitive content in different ways” [7]. When translating causative constructions, he often finds himself forced to do this, since, as will be shown below, a number of English causal figurative schemes are not characteristic of the Russian-language picture of the world. Usually, in this case, a type of recombination is used, such as restructuring or changing the figurative-schematic model (figurative scheme). Let's look at some examples:

5. *Light cannot escape from a black hole, making it appear black* (Focus).

When translating the sentence in example (5), as a result of the cognitive search in the mind, the following figurative scheme is built. A physical phenomenon acts in the role of an agent, namely, that light cannot get out of the black hole. The causative agent affects the object - a black hole, changing its state – it is perceived by us as black. In other words, in the English text, an event is categorized as a causal situation in which an inanimate phenomenon acts as a causator, which causes a change in the state of an inanimate object. The given figurative-schematic model turns out to be atypical for the Ukrainian language, and for this reason we cannot verbalize the formed structure of meanings without violating the norms of the Ukrainian language. However, as noted above, the method of categorizing the described event was not predetermined by him, but was chosen by the author, a native speaker of English. This event can be categorized differently by changing the original figurative scheme to the “Phenomenon – Consequence” scheme, in which the method of categorizing the phenomenon will remain unchanged, and the consequence will be categorized in the form “Agent – Action” (black hole – it seems black).

6. *«Fast radio bursts have the whole radio astronomy community scratching their heads at the moment»* (Focus).

In example (6), as before in example (5), the event is categorized as a causal situation. In this case, a mysterious phenomenon, designated in the Ukrainian language as fast radio bursts, acts as a causator. This phenomenon affects the active subject – the world astrophysical community, forcing him to perform the specified action. Difficulties in verbalizing a given scheme by means of the Ukrainian language are explained, as in example (5), by the inanimate nature of the causator. These difficulties can be overcome by changing the given model to the “Agent – Action – Object” or “Agent – Action – Reason” scheme, where the world astrophysical community will act as an agent.

The third important component of the cognitive-heuristic translation model is auto-correction. In the course of auto-correction, the subject, in our case, the translator, makes changes to his own version of the verbalization of one sense or another. Carrying out auto-correction is associated with the need to comply with the norms of the target language and the natural sounding of the target text. The concept of natural sounding used by us is broader than the often used concept of *usage*, since it involves taking into account, including how this or that unit we use will be perceived in a specific context [9]. To illustrate how auto-correction can be performed when translating a causative construct, consider the following example:

7. *In our world, the emission of photons allows energy to be exchanged* (Scientific American).

When translating this example, cognitive search makes it possible to form in consciousness a model of a causal situation, in which the emission of photons acts as a causator, and an exchange of energy acts as the causative event. In principle, the Ukrainian language allows verbalizing this causal situation without changing the figurative scheme in the form of a preliminary version:

“У нашому світі емісія фотонів дозволяє енергії обмінюватися”.

The proposed option is the first hypothesis in the abductive process verbalization of the semantic structure given by the English text. It does not suit us, because it sounds unnatural, primarily due to the use of a reflexive verb after an inanimate subject. In this case, a second hypothesis is put forward, in which the causated event is verbalized without a predicate, in the form of a combination of two nouns. In addition, a not very natural-sounding verb дозволяє being replaced by уможлиблює: «У нашому світі емісія фотонів уможлиблює обмін енергією».

This second version of verbalization in general seems to be quite satisfactory, however, in this case, the auto-correction can be continued, and, given the area of knowledge in which the text is written, the combination of обмін енергією can be replaced by енергообмін. So we come to the variant, which becomes the final version of the specified sentence translation: *У нашому світі емісія фотонів уможлиблює енергообмін*.

Let us now describe some of the most interesting regularities observed in the translation of causative constructions. The study shows that very often when translating into Ukrainian the English image-schematic model of the causal situation with the causative agent and the object can be replaced by a model in which the causative event is categorized as a consequence of the first event and the former object becomes an agent, as shown in the example (5). In the Ukrainian sentence, the meaning of the consequence is often marked by conjunctions: так що, внаслідок чого and others:

8. “*The famine had now been afflicting Ireland for two years, killing hundreds of thousands of people and forcing others to emigrate*” (Wilson 2) – укр.: *На той час голод лютував в Ірландії вже два роки, внаслідок чого сотні тисяч людей померли, а інші змушені були емігрувати*.

9. *Alarm clocks had gone off – with a vigour that could hardly have been surpassed and which had sent Ronny leaping out of bed with a confused idea that the day of judgement had come* (Christie) – укр.: *Будильники задзвонили голосніше нікуди, так що Ронні схопився з ліжка, подумавши спростання, що настав кінець світу*.

However, explicit marking of the cause-and-effect relationship is not always possible, and the translator, in any case, focuses on the natural sounding of the Ukrainian version:

10. *Pluto’s largest moon, Charon, is far more varied than the team expected, and hosts a mountain that has researchers baffled* (New Scientist).

Translation of this sentence presents significant difficulties due to the scheme of the causal situation, which is unusual for the Ukrainian language, in which the role of agent-causator is played by the mountain, and the causable state is the bewilderment of scientists. Obviously, in reality, the mountain cannot make intentional actions in relation to people. In this case, in addition to cognitive search, it is necessary to change the figurative scheme: as a consequence of the presence of a mountain on the moon, scientists are at a loss. However, the problems do not end there either, we are faced with the fact that when verbalizing meanings in this case, options similar to those used earlier in examples (8) and (9) are not suitable. In this case, referring to an explanatory dictionary helps, which gives the following definition of the verb baffle: If something baffles you, you cannot understand it or explain it (Collins Cobuild) [3]. This definition suggests the possibility of the following Ukrainian variant: *Рельєф Харона, найбільшого місяця Платона, набагато різноманітніший, ніж припускали дослідники, у ньому є гора, існування якої вчені не можуть пояснити*.

Another interesting regularity, which is worth mentioning, is related to the fact that sometimes the Ukrainian language allows verbalizing a causative action and a causative effect in one lexical unit, which ensures a successful solution to a translation problem. Consider the following example:

11. “*If you could try and get her to talk*” (Fowles).

As we wrote above, the meaning of desemantized verbs like *get* is usually specified by the context, so in this case, at the first stage of translation, an analysis of the cognitive context is required in order to understand the relationships of the characters. This analysis leads us to the conclusion that the hero being addressed is a guest and cannot, for example, force or force the heroine to speak. He can only somehow try to make her start talking. When verbalizing the formed meaning, it becomes clear that verbs such as *переконати*, *попросити* or *вмовити*, which, in principle, are possible when translating the causative *get* in other contexts, are not suitable in this context. Continuing to put forward hypotheses, we stop at the Ukrainian prefix verb to talk, expressing both a causative action (prefix) and a consequence, allowing a direct animated addition (to talk to whom?) and appropriate in style. A translation of the entire sentence might sound like this: *Якби Ви спробували розговорити її*.

Conclusions and perspectives. The description of all the regularities in the translation of various causative constructions is beyond the scope of this article. Its main goal is to demonstrate the possibilities that the cognitive-heuristic approach provides. As has been shown, conducting an intensive cognitive search using the English explanatory dictionary, if necessary, and attracting various kinds of knowledge, the skill of using mental operations with meanings, as well as the mandatory implementation of auto-correction – all this allows you to quite successfully translate various kinds of causative constructions in context.

Bibliography

1. Adamenko K. Causative constructions in modern English. Faculty of Linguistics. NTUU “KPI” Science and Technology of the XXI Century. URL : <http://konfist.fl.kpi.ua/ru/node/2084>.
2. Chafe W. L. Meaning and the structure of language. Chicago: The University of Chicago Press, 2003. 76 p.
3. Collins Cobuild. Advanced learner’s dictionary / Ed. by J. Sinclair. Glasgow: Harper Collins Publishers, 2014. P. 81
4. Douglas Biber. Longman grammar of spoken and written English. Harlow: Pearson Education Limited, 1999. 48 p.
5. Geeraerts Dirk, Cuyckens Hubert. Introducing Cognitive Linguistics. *The Oxford Handbook of Cognitive Linguistics*: Oxford University Press, 2010. 111 p.
6. Hornby A. S. Verbs and Verbs Patterns: Oxford University Press. 1999. 336 p.
7. Langacker R. Concept, image, and symbol. The cognitive basis of grammar. Berlin – New York: Mouton de Gruyter, 2001. 395 p.
8. Lyons J. The Theory of Linguistics: Cambridge University Press, 1998. 543 p.
9. Minchenkov A. G. Cognitive-Heuristic Model of Translation. Theoretical Foundations, Verification and Application. Saarbrücken: Lambert Academic Publishing, 2011. P. 71
10. Peirce C. S. Reasoning and the logic of things: Harvard University Press, 2002. 283 p.
11. Стеванович Р. Когнітивно-лінгвістичний аналіз евристичної наукової термінології, що відображає рівні мисленнєвої діяльності (міжмовний аспект). *Типологія та функції мовних одиниць* : Науковий журнал. Луцьк: Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки, 2016. С. 77
12. Thomson A. J. Practical English Grammar: Oxford University Press, 2005. 382 p.
13. Жлуктенко Ю. О. Українсько-англійський та англо-український словник. Київ : Вища школа, 1997. С. 432
14. Wierzbicka Anna. Causation and Interpersonal Relations: Oxford Scholarship Online. 2006. 43 p.

Source Abbreviations

1. *Byrne – Byrne P. Mad World.*
2. *Wilson 1 – Wilson A. N. The Elizabethians.*
3. *Wilson 2 – Wilson A. N. The Victorians.*
4. *Waugh – Waugh E. Brideshead Revisited.*
5. *Huxley – Huxley A. Crome Yellow.*
6. *Fowles – Fowles J. The Ebony Tower.*
7. *Christie – Christie A. The Seven Dials Mystery.*

8. *Focus – BBC Focus, August 2015.*
9. *New Scientist – New Scientist, 25 July 2015.*
10. *Scientific American – Scientific American, July 2015.*

References

1. Adamenko, K. (2018). Causative constructions in modern English. Faculty of Linguistics. NTUU “KPI” Science and Technology of the XXI Century. Retrieved from: URL: <http://konfist.fl.kpi.ua/ru/node/2084> (in Engl.).
2. Chafe, W. L. (2003). Meaning and the structure of language. Chicago: The University of Chicago Press, 360 (in Engl.).
3. Collins, Cobuild. (2006). Advanced learner’s dictionary / Ed. by J. Sinclair. Glasgow: Harper Collins Publishers, 1904 (in Engl.).
4. Douglas, Biber. (1999). Longman grammar of spoken and written English. Harlow: Pearson Education Limited, 1204 (in Engl.).
5. Geeraerts, Dirk & Cuyckens, Hubert. (2010). Introducing Cognitive Linguistics: *The Oxford Handbook of Cognitive Linguistics*. DOI: 10.1093/oxfordhb/9780199738632.013.0001 (in Engl.).
6. Hornby, A. S. (1999). Verbs and Verbs Patterns: Oxford University Press, 336 (in Engl.).
7. Langacker, R. (2001). Concept, image, and symbol. The cognitive basis of grammar. Berlin – New York: Mouton de Gruyter, 395 (in Engl.).
8. Lyons, J. (1998). The Theory of Linguistics: Cambridge University Press, 543 (in Engl.).
9. Minchenkov, A. G. (2011). Cognitive-Heuristic Model of Translation. Theoretical Foundations, Verification and Application. Saarbrücken: Lambert Academic Publishing, 71 (in Engl.).
10. Peirce, C. S. (2002). Reasoning and the logic of things. Cambridge: Harvard University Press, 283 (in Engl.).
11. Stevanovich, R. (2016). Kohnityvno-linhvistychnyi analiz evrystychnoi naukovoї terminolohii, shcho vidobrazhaie rivni myslennievoy diialnosti (mizhmovnyi aspekt) [Cognitive-linguistic analysis of heuristic scientific terminology reflecting different levels of mental activity (interlingual aspect)]. *Typology and functions of language units*. Scientific journal. Lutsk: Eastern European National University, p. 367 (in Ukr.).
12. Thomson, A. J. (2005). Practical English Grammar: Oxford University Press, 382 (in Engl.).
13. Zhluktenko, Y. O. (1997). Ukrainsko-anhliiskiy ta anhlo-ukrainskiy slovnyk [Ukrainian-English and English-Ukrainian dictionaries]. Kyiv: Vyshcha Shkola, 432 (in Ukr.).
14. Wierzbicka, Anna. (2006). Causation and Interpersonal Relations. Oxford Scholarship Online. DOI:10.1093/acprof:oso/9780195174748.003.0006 (in Engl.).

ТИПОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ КОГНІТИВНО-ЕВРИСТИЧНОЇ МОДЕЛІ ПЕРЕКЛАДУ АНГЛІЙСЬКИХ ДІЄСЛІВНО-КАЗУАТИВНИХ ПАТЕРНІВ УКРАЇНСЬКОЮ МОВОЮ

***I. Ю. Головаш, старший викладач кафедри іноземних мов
Харківського національного університету Повітряних Сил імені Івана Кожедуба
(Харків, Україна)
e-mail: grafart28@gmail.com
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-4849-3321>***

***С. В. Кобяков, доцент кафедри іноземних мов
Харківського національного університету Повітряних Сил імені Івана Кожедуба
(Харків, Україна)
e-mail: skobyakov70@gmail.com
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-4597-4277>***

***М. Ю. Погодіна, старший викладач кафедри іноземних мов
Харківського національного університету Повітряних Сил імені Івана Кожедуба
(Харків, Україна)
e-mail: mariapogodina2902@gmail.com
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-4629-561X>***

Актуальність. *Наявність великої кількості різноманітних причинно-наслідкових конструкцій, насамперед із безособовими формами дієслова, а також здатність низки дієслів виражати значення причинного зв'язку в контексті – важлива типологічна ознака англійської мови. Переклад англійських причинно-наслідкових конструкцій українською мовою часто є суттєвою проблемою через відмінності в способах структурування значення і його вираження двома мовами та через неможливість чи небажаність структурного паралелізму в перекладі.*

Мета статті – дослідження можливості перекладу англійських каузативних конструкцій українською мовою в межах когнітивно-евристичного підходу до перекладу. Автори аналізують поняття причинності, причиново-наслідкової ситуації, терміна «каузативна конструкція, або дієслівний патерн причинності» та їхню структуру. З'ясовано поняття причинного дієслова та визначено його різновиди. Описано когнітивно-евристичну модель перекладу та досліджено три її основні складники, зокрема когнітивний пошук, рекомбінацію концептів та пошук засобів вербалізації значення з автокорекцією.

Методи дослідження. Використовуючи психолінгвістичний метод інтроспекції та приклади з англійських текстів, що містять різноманітні каузативні конструкції, автори демонструють можливості використання трьох різновидів мисленневих операцій задля розв'язання перекладацьких завдань на різних етапах процесу перекладу. Особливу увагу звернено на роль когнітивного контексту. У роботі визначено найцікавіші закономірності, засвідчені в процесі перекладу англійських причиново-наслідкових конструкцій українською мовою, серед них зміна схеми каузального образу на схему дія – наслідок та можливість вербалізації причинної дії та її наслідку за допомогою однієї лексичної одиниці.

Результати дослідження. Найчастіше під час перекладу українською мовою англійську образно-схематичну модель причиново-наслідкової ситуації з каузативом та об'єктом можна замінити моделлю, у якій причинна подія класифікована як наслідок першої події, коли об'єкт стає агентом. Переклад речення викликає значні труднощі через незвичну для української мови схему причиново-наслідкової ситуації. Ще одна цікава закономірність пов'язана з тим, що іноді українською мовою можна вербалізувати каузативну дію та каузатив в одній лексичній одиниці, що забезпечує успішне вирішення перекладацької проблеми.

Новизна. Новизна полягає в тому, що із залученням різного роду знань, навичка використання розумових операцій зі значеннями, а також обов'язкове виконання автокорекції – все це дозволяє досить вдало перекладати різного роду каузативні конструкції в контексті.

Висновки та перспективи. Використання всіх трьох розумових операцій разом з одномовним словником англійської мови та послуговування різними видами знань, передовсім базовими знаннями та знанням контексту, сприяє успішному перекладові каузативних конструкцій різних видів у когнітивний контекст.

Перспективи подальшого дослідження можуть стосуватися вивчення інших значущих чинників під час перекладу англійських причиново-наслідкових конструкцій українською мовою, що надасть дослідникам і перекладачам змогу найбільш точно передавати складні літературні конструкції, використані авторами тексту.

Ключові слова: дієслівний патерн причинності, конструкція англійського дієслова, когнітивний контекст, евристичний пошук, схема дії – наслідок, концепції причинності, психолінгвістичний метод інтроспекції, когнітивно-евристична модель.

Надійшла до редакції 11.12.21

Прийнято до друку 28.02.22

ПРАГМАТИЧЕСКИЕ ТИПЫ РЕКЛАМНЫХ СЛОГАНОВ В ИНТЕРНЕТЕ

*Л. М. Кулешова, кандидат філологічних наук, доцент
кафедри слов'янської філології, зарубіжної літератури та методики навчання
Черкаського національного університету
імені Богдана Хмельницького (Черкаси, Україна)
e-mail: ludmila.klshv@gmail.com
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-7816-8810>*

*В. В. Чурута, магістр кафедри слов'янської філології, зарубіжної літератури та
методики навчання Черкаського національного університету
імені Богдана Хмельницького (Черкаси, Україна)
e-mail: vadimchurutawork@gmail.com*

Стаття присвячена рекламним слоганам в інтернеті як різновиду мовленнєвої діяльності. Мета роботи – виокремити типи рекламних слоганів, використаних в інтернет-рекламі, на основі класифікації мовленнєвих актів, схарактеризувати їхні особливості.

Виявлено, що, як і будь-яка мовленнєва діяльність, вони мають прагматичний аспект, тобто виражають ставлення того, хто говорить, до реципієнта, реалізують певну комунікативну мету. З'ясовано, що з характеристики прагматичного змісту рекламних слоганів зручно використовувати загальноживану класифікацію мовних актів. При цьому, як показав аналіз наявних матеріалів, тексти рекламних слоганів в інтернеті можна зарахувати в прагматичному плані до асертивів, директивів, експресивів та комісивів. Асертивні слогани спрямовані на згоду реципієнта стосовно того, що стверджується через вираження певного факту. Найбільш частотними є директивні слогани, завдання яких – спонукати споживача до ухвалення рішень щодо купівлі рекламованого товару або послуги. Пряме і безпосереднє, категоричне спонукання виражене слоганами-закликами. Менш категоричні такі різновиди слоганів-директивів, як пропозиція та порада. Комунікативною метою слоганів-експресивів є позитивна реакція реципієнта на виражений у слогані емоційний стан, що є об'єктом рекламування. На підставі аналізу рекламних текстів з'ясовано, що в слоганах інтернет-реклами використано інтерогативи – запитання, відповіді на які передбачають позитивне ставлення до об'єктів рекламування. Ще один прагматичний тип висловлень у рекламних слоганах – комісиви, обіцянки, що формують упевненість у позитивному змісті рекламованого.

***Ключові слова:** рекламний слоган, інтернет-реклама, прагматичний тип висловлень, асертиви, директиви, експресиви, інтерогативи, комісиви.*

Актуальность. Интернет-реклама представляет собой один из наиболее популярных сегодня речевых жанров. Большинство современных людей пользуются Интернетом и практически ежедневно встречаются с рекламными текстами. Не удивительно, что рекламные тексты в целом и их разновидность в Интернете являются предметом интенсивного лингвистического изучения. Указанный речевой жанр интересен, прежде всего, в плане его социального значения – это то, что заполняет повседневную жизнь современного человека. Интересен жанр рекламного текста и в чисто лингвистическом плане – он богат языковыми явлениями разного уровня и значения. С точки зрения лингвистического изучения важно то, что рекламный текст сочетает речевые особенности разных видов дискурса: бытового, художественного, делового, публицистического, научного. Следует отметить, что сказанное в равной мере относится и к рекламному тексту вообще, и к текстам Интернет-рекламы, в плане языковых особенностей они существенно не отличаются.

В изучении языкового аспекта рекламы ведущее место занимают рекламные слоганы. Слоганом называют сжатое, часто в виде одной фразы изложение сути рекламного сообщения. В слоганах все указанные выше языковые черты рекламного

текста проявляются особенно ярко и выпукло, что делает его изучение актуальным направлением современной лингвистики. Рассматривая рекламный слоган с лингвистической точки зрения, следует обратить внимание, что, как и всякое речевое сообщение, он имеет семантическую, прагматическую и грамматическую стороны. В частности, прагматическая сторона выражает отношение высказывания и говорящего к реципиенту. В значительной степени это отношение определяется коммуникативной целью высказывания.

Анализ последних исследований. Следует сказать, что прагматический аспект рекламных слоганов остаётся недостаточно изученным направлением лингвистических исследований. Отдельные вопросы освещаются в работах Н. П. Андреевой [1], О. А. Змазневой, Н. В. Исаевой [2], Л. А. Казановой [3], Л. В. Квасовой, О. Е. Сафоновой [4], М. В. Лековой [5], Ю. В. Перловой [6], М. С. Салтыковой [7], Е. М. Цукановой [8]. Речь идёт о прагматилистических особенностях рекламного текста, прагматических особенностях рекламного слогана, побудительных языковых средствах в рекламных слоганах, способах прагматической апелляции в рекламном тексте, прагматике антропонимов в рекламном тексте, прямом и косвенном побуждении в рекламных слоганах, языковых средствах выражения суггестии в рекламном слогане. Остаётся необходимость более комплексного описания прагматического аспекта рекламных слоганов. В частности, эта задача требует учёта материала, предоставляемого Интернет-рекламой. Требуется решения вопрос о прагматической типологии высказываний, представляющих собой рекламные слоганы. Такая типология основывается на коммуникативных целях высказывания. В лингвистике и философии языка достаточно хорошо известна и тщательно разработана классификация речевых актов, которая включает такие речевые единицы, как ассертивы, комиссивы, экспрессивы, декларативы, директивы, интеррогативы, вокативы, оптативы, а также оценочные высказывания. Указанные разновидности речевых актов можно рассматривать как основные прагматические типы высказываний. Они вполне применимы к рекламным слоганам, однако в практике исследований пока не использовались.

Цель исследования. Целью работы является выделение типов рекламных слоганов, применяемых в Интернет-рекламе, на основе классификации речевых актов, характеристика их особенностей, что будет сопровождаться иллюстрирующими их примерами.

Результаты исследования. *Ассертивами* (или *констативами*) называют высказывания, в которых нечто утверждается или описывается существующее положение дел. В рекламных слоганах в Интернете такого типа высказывания употребляются достаточно часто. При этом специфика ассертивных слоганов заключается в том, что их коммуникативной целью является не просто выражение некоторого факта, но достижение согласия реципиента с тем, что утверждается. Поэтому в качестве ассертивных слоганов употребляются либо общие утверждения, сентенции, афоризмы, поговорки – общепризнанные и не вызывающие никаких сомнений, но в применении к рекламируемому объекту, либо собственные утверждения авторов, имеющие коннотативные оттенки безапелляционности, абсолютного знания, полной уверенности.

Ассертивные слоганы первого вида включают известные паремии, которые употребляются без изменений, но в рекламном контексте: *«Каждое начало имеет свой конец»* (фильм «Пункт назначения»); *«И последние станут первыми!»* («Бин-банк»).

Встречаются высказывания на основе той или иной паремии с частичным её изменением, указывающим на объект рекламы: *«В здоровом теле – здоровый сок!»* (сок «Чемпион»); *«От желания до реальности – один автокредит!»* («Уралсиб»).

Весьма частотны рекламные слоганы, похожие на крылатые выражения, афоризмы, цитаты, при этом они таковыми на самом деле не являются. Здесь коммуникативную цель реализует сама паремиеобразная форма высказывания: *«За нереальной музыкой чаще всего скрыта реальная жизнь»* (фильм «Рэй»); *«Всякому нужен и обед, и ужин!»* (трактиры «Ёлки-Палки»).

Ассертивные слоганы второго вида, как правило, представляют собой утверждения-выводы, содержащие оценку продукции рекламодателя: «*Gillette* – лучшие для мужчины нет» (мужские средства для бритья «Gillette»); «*Стирает идеально, экономит оптимально*» (стиральный порошок «Биолан»).

Иногда оценка бывает скрытой, подаётся как факт, свидетельствующий о преимуществе рекламируемого товара: «*Мебель от ТОРа – ваша опора*» (фабрика по производству офисной мебели «ТОР»); «*Люди приличные курят Столичные!*» (марка «Столичные»); «*Хороший ресторан всегда на плаву*» (плавающий ресторан «New Island»).

Наконец, имеются безоценочные ассертивы, которые реализуют коммуникативную цель рекламы (согласие реципиента с преимуществом и необходимостью рекламируемого товара) путём приписывания ему некоторого особенного (не обязательно потребительного) качества: «*Как никогда. Как всегда*» (сигареты «Мальборо»); «*Невозможное возможно*» («Adidas»); «*Безграничное – в границах пространства*» (дизайн офисов «Nayada»); «*Будущее – сегодня*» («LEXUS»).

Наиболее репрезентативным типом речевых актов в рекламных слоганах, используемых в Интернете, являются директивы – высказывания, коммуникативной целью которых является побуждение реципиента к определённому действию или решению. Такое внимание к директивам объяснимо, поскольку данный прагматический тип высказываний совпадает по своей коммуникативной цели с предназначением рекламного текста как такового. Смысл рекламы как речевой деятельности состоит именно в том, чтобы побудить потребителя к принятию решения о покупке рекламируемого товара или услуги. Директивы, используемые в Интернет-рекламе, можно разделить на отдельные разновидности по силе и непосредственности побуждения, выраженного ими. Прямое и непосредственное, категорическое побуждение выражается призывами: «*Не кисни – на радуге зависни*» («Skittles»); «*Хватит работать. Пора зарабатывать*» (интернет-трейдинг «ALPARI»).

Менее категоричное, но также непосредственное побуждение реализуется прагматическим типом высказываний в виде предложений: «*Попробуй нашенького, Простоквашиенского!*» (молочные продукты «Простоквашино»); «*Наше предложение – комплекс PРодвижения*» («Мир Рекламы», Екатеринбург).

Сравнительно мягкое и часто не прямое побуждение, которое не безальтернативно подталкивает реципиента к нужному решению, а оставляет за ним определённый выбор, имеет форму совета: «*Жизнь в кредит не повредит*» («Славинвестбанк»); «*Если ты устал, просто позвони в Квартал*» (агентство недвижимости «Квартал 200»).

Слоганы-призывы часто выражаются с помощью императивных конструкций (с императивными формами глаголов). Называется действие, которое реципиент должен выполнить. Иногда при этом фиксируется антитеза противоположному действию, от которого реципиент должен отказаться в пользу того, к которому осуществляется побуждение: «*Не грусти – похрусти*» (картофельные чипсы «Lays»); «*Живи охрустенно!*» (сухарики «Хрустим»); «*Сделай из слона муху!*» (препарат против стресса «Магне В6»).

Достаточно частотны также конструкции слоганов-призывов в виде фразеологизированных односоставных предложений с императивным значением типа: «*Вольному – Вольво*» (автомобили «Volvo»); «*Каждому дому – по Домовому*» (журнал «Домовой»).

Слоганы-призывы могут реализовываться в форма запретительного высказывания с использованием слов *хватит*, *довольно* – в этом случае прагматическое содержание высказывания сводится к действию или состоянию реципиента, противоположному тому, что отрицается в рекламном слогане: «*Хватит притворяться травоядным*» (мотоциклы «Волк»).

Слоганы-предложения могут иметь стандартную императивную форму с выражением предлагаемого действия, которое несёт в себе коннотативное значение

желательности, но не обязательности: «*DOZАправься!*» (энергетические коктейли «Doza»); «*Отдохните в нашей тихой гавани*» (пивной ресторан «Гавань в Хамовниках»).

При этом в слоганах-предложениях может использоваться более развёрнутое описание действия, которое, как правило, смягчает категоричность побуждения: «*В будни, праздник, выходной посетите Обувной!*» (обувной центр на Автозаводской); «*Не теряя времени – теряй годы!*» (косметика «Мирра Люкс»).

Конкретизация действия либо оставляет реципиенту определённый выбор (посещать обувной центр можно и в будни, и в праздники, и в выходные дни), либо побуждает реципиента принимать решение путём размышления о его последствиях (можно потерять годы, то есть помолодеть, если, не теряя времени, использовать косметику «Мирра Люкс»).

Слоганы-советы характеризуются абстрактно-обобщённым значением императивности, они могут выглядеть как призывы, но в силу своей видимой неконкретности теряют категоричность: «*Цени момент!*» (клей «Момент»). Двусмысленность этого пожелания (где присутствуют момент-время и момент-клей) относит рекламируемый предмет к общему жизненному ряду ценных вещей, к которым стоит соответствующим образом относиться.

К этой же разновидности слоганов принадлежат сентенции житейской мудрости с перенаправленным на рекламный объект значением: «*Мойте воду перед едой!*» (фильтры для очистки воды «Брита»).

Наконец, к слоганам директивного типа принадлежат директивы с отрицательным значением – запреты и предостережения. Рекламный смысл таких слоганов заключается, в частности, в экспликации негативных последствий, которых можно избежать, употребив рекламируемый товар или услугу: «*Не сдал ЕГЭ – сдавай бутылки*» (девиз в пользу образования). Надо сдавать единый государственный экзамен, чтобы не зарабатывать себе на жизнь, сдавая бутылки.

Другую разновидность слоганов-предостережений можно назвать квази-предостережениями, они направлены как будто на предупреждение о возможности чрезмерного использования рекламируемого продукта, тем самым подчёркивается его превосходное качество: «*Nestle for men. Беречь от женщин*» (шоколад Nestle).

Рекламный текст по своему функциональному предназначению направлен на создание эмоционального отклика у реципиента, поэтому в его семантике, как правило, преобладает эмоциональное, а не рациональное начало. Выражения эмоций часто встречаются в слоганах Интернет-рекламы, по прагматическому типу высказываний их можно отнести к экспрессивам – высказываниям, отражающим эмоциональное состояние говорящего (например, чувство благодарности, сожаления, радости). Эмоциональное состояние является в данном случае реакцией на объект рекламирования, который может прямо указываться в слогане: «*Золотой завтрак для золотых детей!*» (кукурузные хлопья «NestleGoldFlakes»); «*Даннет от Данон. Очень вкусный он!*» (молочный десерт «Даннет»).

Объект, однако, может прямо и не указываться, а только предполагаться или быть очевидным из сопровождающей текст изобразительной информации: «*Как в лучших домах Европы*» (кровельные материалы «Isoral»).

Часто в слоганах Интернет-рекламы используются грамматические конструкции восклицательных предложений, позволяющие выразить преувеличенную эмоциональную реакцию. Восклицание обычно непосредственно выражает состояние говорящего и косвенно указывает на объект рекламирования: «*Все по МАКСИМуму!*» (сигареты Максим); «*Полный бананас!*» (жевательная резинка «JuicyFruit»).

Используются также предикативы с соответствующими значениями полного принятия, одобрения, восхищения: «*Bellissima. Bravo! Брависсимо!*» (колготки Bellisima).

Для усиления воздействия на реципиента могут быть применены графические способы выражения эмоций, изменённое написание слов: «*В-о-о-о-о-о-о-о-о-т такие разговоры!*» («Билайн / тариф Разговорный»).

Коммуникативная цель рекламных слоганов – убеждение и привлечение внимания – решается также риторическим приёмом вопрошания. В слоганах достаточно часто используются вопросительные конструкции. Выделим прагматический тип интеррогативов как одну из форм реализации рекламных слоганов. Главным образом, используются вопросы, ответы на которые очевидны и предполагают позитивное отношение к объектам рекламирования: *«Любите деньги? Оставьте их у себя!»* («Peugeot»).

По уровню законченности высказываний различаются вопросы с ответами и без ответов, последние могут привлекать внимание неопределённостью ответа: *«Штормит? Но-Шпалгин!»* (средство от боли и спазмов «Но-Шпалгин»); *«Виновата ли я?»* (вино «Исповедь грешницы»).

Следует также выделить вопросы-сомнения с ответами, развеивающими сомнения: *«Почему был? Есть!»* (препарат «ELAROT»).

Особую разновидность рекламных слоганов представляют ответы на вопросы, которые не эксплицируются, но которые очевидны из контекста: *«Потому что надёжно!»* («Юкко»); *«Потому что по телефону не видно глаз. Аромагия сближает»* («JACOBS», кофе).

Иногда для усиления выразительности вопрос разбивается на несколько вопросительных конструкций, состоящих из отдельных частей предложения: *«Как? Я? Без них?»* (Фирма: Империя сумок).

Не самым частотным, но иногда встречающимся прагматическим типом высказываний в рекламных слоганах являются комиссивы, высказывания-обещания. Семантика обещаний включает значения будущего позитивного для реципиента положения дел, которое утверждается автором высказывания. Основной коммуникативной целью здесь является вселить в реципиента уверенность и оптимистический взгляд на будущее. Дополнительная коммуникативная цель – вызвать доверие к рекламодателю, который гарантирует то, о чём он говорит. Следует выделить среди слоганов-комиссивов прямые обещания в виде утверждений о будущем: *«Провансаль и все пойдёт как по маслу»* (подсолнечное масло «Российские семена»); *«Все будет в шоколаде»* (шоколадный батончик «Марс»); *«Ходил, хожу и буду ходить»* (обувная фирма «PLAZA»).

Отметим также наличие косвенных обещаний, где описывается положение дел, которое гарантируется рекламодателем без использования утверждений о будущем: *«Площадь меньше Красной. Зато демонстрации каждый день»* («ИКЕА»); *«Суперупаковка – весёлая тусовка!»* (конфеты M&M's).

Выводы. Проведённое исследование даёт основание для заключения о том, что рекламные слоганы в Интернете представляют вид речевой деятельности. Как и всякая речевая деятельность, они имеют прагматический аспект, то есть выражают отношение говорящего к реципиенту, реализуют определённую коммуникативную цель. Выяснилось, что для характеристики прагматического содержания рекламных слоганов удобно использовать общеупотребительную классификацию речевых актов. При этом, как показал анализ имеющихся материалов, тексты рекламных слоганов в Интернете можно отнести в прагматическом плане к ассертивам, директивам, экспрессивам и комиссивам. Ассертивные слоганы направлены на согласие реципиента с тем, что утверждается через выражение некоторого факта. Наиболее частотны директивные слоганы, задача которых – побудить потребителя к принятию решения о покупке рекламируемого товара или услуги. Прямое и непосредственное, категорическое побуждение выражается слоганами-призывами. Менее категоричными являются такие разновидности слоганов-директивов, как предложение и совет. Коммуникативной целью слоганов-экспрессивов является позитивная реакция реципиента на выраженное в слогане эмоциональное состояние, связанное с объектом рекламирования. Как показал анализ рекламных текстов, в слоганах Интернет-рекламы используются интеррогативы – вопросы, ответы на которые

предполагают позитивное отношение к объектам рекламирования. Ещё один прагматический тип высказываний в рекламных слоганах – комиссивы, обещания, вселяющие уверенность в позитивном характере того, что рекламируется.

Список использованной литературы

1. Андреева Н. П. Прагмастилистические особенности рекламного текста. *ОНВ*. 2003. № 3 (24). С. 260–262.
2. Змазнева О. А., Исаева Н. В. От внимания к действию: побудительные языковые средства в рекламных слоганах. *Известия МГТУ*. 2014. № 4 (22). С. 168–171.
3. Казанова Л. А. Прагматические особенности рекламного слогана (на материале русско- и франкоязычной рекламы). *Филологические науки. Вопросы теории и практики*. 2016. № 10-2 (64). С. 102–105.
4. Квасова Л. В., Сафонова О. Е. Способы прагматической апелляции в рекламном тексте. *Современные проблемы гражданской защиты*. 2011. № 1 (1). С. 42–46.
5. Лекова М. В. Прагматика антропонимов в рекламном тексте. *Актуальные проблемы филологии и педагогической лингвистики*. 2008. № 10. С. 159–161.
6. Перлова Ю. В. Прямое и косвенное побуждение в рекламных слоганах. *ЭВ*. 2019. № 3 (18). С. 46–48.
7. Салтыкова М. С. Прагматический аспект реализации модальности текста. *Вестник ЮУрГУ. Серия: Лингвистика*. 2013. № 2. С. 113–114.
8. Цуканова Е. М. Языковые средства выражения суггестии в рекламном слогане. *Ученые записки ОГУ. Серия: Гуманитарные и социальные науки*. 2016. № 3 (72). С. 234–239.

References

1. Andreeva, N. P. (2003). Pragma-stilisticheskiye osobennosti reklamnogo teksta [Pragma-stylistic features of the advertising text]. In: *ONV* [ONV]. 3 (24), 260–262 (in Russ.).
2. Zmazneva, O. A. & Isayeva, N. V. (2014). Ot vnimanija k deystviyu: pobuditelnyye jazykovyje sredstva v reklamnyh sloganah [From attention to action: incentive language means in advertising slogans]. In: *Izvestija MGTU* [News of MGTU]. 4 (22), 168–171 (in Russ.).
3. Kazanova, L. A. (2016). Pragmaticheskiye osobennosti reklamnogo slogan (na material rusko- i frankojazychnoj reklamy) [Pragmatic features of the advertising slogan (on the basis of Russian and French advertising)]. In: *Filologičeskije nauki. Voprosy teorij i praktiki* [Philological Sciences. Questions of theory and practice]. 10-2 (64), 102–105 (in Russ.).
4. Kvasova, L. V. & Safonova, O. E. (2011). Sposoby pragmatičeskoj apelliatsii v reklamnom tekste [Methods of pragmatic appeal in advertising text]. In: *Sovremennye problem grazhdanskoj zashchity* [Modern problems of civil protection]. 1 (1), 42–46 (in Russ.).
5. Lekova, M. V. (2008). Pragmatika antroponimov v reklamnom tekste [Pragmatics of anthroponyms in advertising text]. In: *Aktualnyje problemy filologii i pedagogičeskoj lingvistiki* [Actual problems of philology and pedagogical linguistics]. 10, 159–161 (in Russ.).
6. Perlova, Yu. V. (2019). Priamoje i kosvennoje pobuzhdenije v reklamnyh sloganah [Direct and indirect motivation in advertising slogans]. In: *EV* [EV]. 3 (18), 46–48 (in Russ.).
7. Saltykova, M. S. (2013). Pragmatičeskij aspekt realizatsii modalnosti teksta [Pragmatic aspect of text modality realization]. In: *Vestnik JuUrGU. Serija Lingvistika* [Bulletin of JuUrGU. Series: Linguistics]. 2, 113–114 (in Russ.).
8. Tsukanova, E. M. (2016). Jazykovyje sredstva vyrazhenija suggestii v reklamnom slogane [Language means of expressing suggestia in an advertising slogan]. In: *Učionyje zapiski OGU. Serija Gumanitarnyje i sotsialnyje nauki* [Scientific notes of OGU. Series: Humanities and social sciences]. 3 (72), 234–239 (in Russ.).

PRAGMATIC TYPES OF ADVERTISING SLOGANS IN THE INTERNET

*Liudmyla Kulieshova, Candidate of Philological Sciences,
Associate Professor of the Department of Slavic Philology, Foreign Literature and Methods of
Teaching, Bohdan Khmelnytsky National University of Cherkasy
(Cherkasy, Ukraine)*

e-mail: ludmila.klshv@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-7816-8810>

*Vadim Churuta, master of the Department of Slavic philology,
foreign literature and teaching methods, Bohdan Khmelnytsky National University of Cherkasy
(Cherkasy, Ukraine)*

e-mail: vadimchurutawork@gmail.com

Abstract. Introduction. Internet advertising is one of the most popular speech genres today. In the study of the linguistic aspect of advertising, advertising slogans occupy a leading place. Like any speech activity, they have a pragmatic aspect, that is, they express the attitude of the speaker to the recipient, they realize a certain communicative goal. It turned out that in order to characterize the pragmatic content of advertising slogans, it is convenient to use the commonly used classification of speech acts.

Purpose. The objective of the paper is to identify the types of advertising slogans used in Internet advertising, based on the classification of speech acts, and to characterize their features.

Results. As the study shows, several types of speech acts are the most common in advertising slogans. Assertive slogans are aimed at the consent of the recipient with what is being affirmed through the expression of some fact. The most frequent are directive slogans, the task of which is to encourage the consumer to make a decision to purchase the advertised product or service. Direct and immediate, categorical motivation is expressed by slogans-appeals. Less categorical are such varieties of directive slogans as offer and advice. The communicative goal of expressive slogans is a positive reaction of the recipient to the emotional state expressed in the slogan associated with the object of advertising. As the analysis of advertising texts shows, interrogatives are used in the slogans of Internet advertising – questions, the answers to which imply a positive attitude towards the objects of advertising. Another pragmatic type of statements in advertising slogans is commissions, i. e. promises that inspire confidence in the positive nature of what is being advertised.

Conclusion. The research which has been made provides grounds for the conclusion that advertising slogans on the Internet represent a type of speech activity. It turned out that in order to characterize the pragmatic content of advertising slogans, it is convenient to use the commonly adopted classification of speech acts. At the same time, as the analysis of the available materials has shown, the texts of advertising slogans on the Internet can be pragmatically attributed to assertives, directives, expressives and commissions.

Key words: advertising slogan, Internet advertising, pragmatic type of statements, assertions, directives, expressives, interrogatives, commissions.

Надійшла до редакції 07.12.21

Прийнято до друку 16.02.22

ТЕОРЕТИЧНІ І ПРАКТИЧНІ АСПЕКТИ ВИВЧЕННЯ КОМУНІКАТИВНОГО АКТУ ПРИЙНЯТТЯ ПРОПОЗИЦІЇ ВИГОДИ В СУЧАСНІЙ ЛІНГВІСТИЧНІЙ ЕКСПЕРТИЗІ МОВЛЕННЯ

*Є. В. Ковкіна, кандидат філологічних наук, завідувач сектору лінгвістичних та мистецтвознавчих досліджень Національного наукового центру «Інститут судових експертиз ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса»
(Харків, Україна)*

e-mail: evkovkina@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-8693-9868>

У статті акцентовано на важливості вивчення комунікативного акту прийняття пропозиції вигоди. Мета дослідження полягає у вивченні основних аспектів сучасного дослідження мовленнєвого прийняття (згоди) пропозиції будь-якої вигоди в лінгвістичній експертизі мовлення з метою розроблення алгоритмізованої програми його аналізу. Для реалізації поставлених мети і завдань залучено такі методи: дискурсивного аналізу, прагматичного аналізу досліджуваної комунікативної ситуації, загальні мовознавчі методи, логіко-граматичний і лексико-синтаксичний методи тощо.

Висвітлено результати актуальних розроблень мовознавців щодо характеру комунікативного акту прийняття пропозиції та його функційно-структурної специфіки. З'ясовано, що на прагматичному рівні комунікації названий акт є реактивним на мовленнєвий акт пропозиції, спонукання. Звернуто увагу на необхідності врахування комунікативної інтенції як одного з компонентів комунікативної стратегії. Зазначено, що комунікативний акт прийняття пропозиції будь-якої вигоди знаходить своє відображення через мовленнєвий акт згоди. Наголошено, що питання функційно-структурної специфіки мовленнєвого акту згоди (прийняття) як реактивного акту в його зв'язку з ініціальними актами на сьогодні є недостатньо розробленим. На основі лексико-граматичного аналізу виокремлено тип прямої згоди та тип згоди з умовами, що на граматичному рівні мають суттєві відмінності. Розмежовані пряма і непряма граматичні форми, схарактеризовані їхні особливості. Доведено, що лише комплексний аналіз лексико-граматичних форм і конкретної комунікативної ситуації в цілому дає змогу ретельно вивчити мовленнєвий акт згоди. Для унаочнення результатів проведених семантико-текстуальних досліджень наведено приклади відповідних типів і форм зазначеного комунікативного акту.

Ключові слова: *комунікативна ситуація, комунікативний акт прийняття пропозиції вигоди, комунікативна інтенція, лінгвістична експертиза мовлення, мовленнєвий акт згоди.*

Актуальність. Розвиток нових напрямів дослідження сучасної судової лінгвістичної експертизи мовлення зумовлений невідпинним розширенням кола нових завдань, що постають на вирішення експертам із лінгвістичного дослідження мовлення. На сьогодні набувають актуальності питання щодо встановлення наявності в мовленнєвих актах конкретних видів висловлювань, їхньої класифікації та визначення змісту. Розроблення алгоритму дослідження таких комунікативних актів, як пропозиція та обіцянка будь-якої вигоди, а також спонукання до її вчинення і згода на прийняття пропозиції / обіцянки в межах дискурсу є одним із пріоритетних завдань фахівців судової лінгвістичної семантико-текстуальної експертизи мовлення.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Вивчення мовленнєвих актів прийняття пропозиції, обіцянки та ін. на прагматичному рівні семантико-текстуального дослідження мовлення можливе через аналіз таких реактивних мовленнєвих актів як згода / незгода. Мовленнєвий акт прийняття (обіцянки або спонукання будь-якого різновиду) має прагматичний характер зв'язку між висловлюваннями в певній комунікативній ситуації.

Н. Гладуш звертає увагу на те, що комунікативні акти в мовленнєвій взаємодії диференційовані на «ініціальні та реактивні, або відповідні» [1, с. 75]. Дослідниця

зазначає, що в дискурсі мовленнєві акти утворюють пари, що постають як вияв прагматичного сполучення: запитання – відповідь, відмова від відповіді; прохання – дозвіл, відмова; обіцянка – прийняття, неприйняття; твердження – згода, незгода; пропозиція – згода / незгода, запрошення – прийняття / відмова та багато інших. «Синтагматична парність мовленнєвих актів може бути факультативною або обов'язковою, оскільки організація мовленнєвої взаємодії залежить від багатьох позамовних чинників, які значною мірою і визначають перебіг іллокутивної сполучуваності мовленнєвих актів» [1, с. 76], – зауважує дослідниця, додаючи, що «доцільніше говорити про іллокутивну узгодженість / неузгодженість мовленнєвих актів, оскільки мовленнєвий акт вважається іллокутивно узгодженим, якщо потім іде типова конвенціональна реакція. Конвенціональна реакція на твердження є його підтвердження або заперечення; на запитання – відповідь (різних типів і структур); на спонукання – згода або відмова» [там само].

Питання функційно-структурної специфіки мовленнєвих актів згоди / незгоди (прийняття) як реактивних актів у їхньому зв'язку з ініціальними актами на сьогодні є недостатньо розробленими. Відповідно до характеру ініціальної частини, сучасні дослідники виокремлюють комунікативні акти констатовано-орієнтованої (реакція на констатацію факту) та імпозитивно-орієнтованої згоди / незгоди (реакція на пропозицію щодо дії). Функційно мовленнєві акти згоди / незгоди постають реакцією на попередню частину дискурсу (мовленнєвий акт, хід), що мають різну спрямованість: пропозицію щодо дії, вираження судження з певного приводу або надання фактичної інформації [2, с. 293]. Відповідно до вказаного, мовленнєві акти згоди / незгоди А. Юмрукуз розподіляє на такі види: а) спрямовані на виконання певної дії; б) на вираження погодження / непогодження із судженням, що виражене в попередньому мовленнєвому акті; в) підтвердження / спростування наведеної фактичної інформації [2, с. 293].

У разі, коли в дискурсі містилася пропозиція щодо виконання певних дій, дослідник вирізняє такі поширені послідовності ініціальних та реактивних мовленнєвих актів згоди / незгоди: «1) пропозиція – згода-схвалення, підтримка, що являє собою згоду щодо виконання певної дії / незгода заперечення щодо виконання певної дії першою стороною або обома сторонами; 2) прохання – згода-дозвіл / незгода-заборона, тобто згода / незгода щодо виконання певної дії протилежною стороною обговорення; 3) прохання – згода-обіцянка / незгода-відмова – згода / незгода виконати певну дію; 4) пропозиція – згода-ратифікація / незгода-офіційна відмова, яка є офіційною згодою / незгодою, що має суворо регламентовану форму вираження. Цей вид мовленнєвого акту являє собою формальну процедуру та виступає синтезом згоди / незгоди щодо виконання дії та згоди-підтвердження / незгоди-заперечення, адже затверджує/заперечує певні, раніше обговорені, дії» [2, с. 294]. Отже, прагматична спрямованість мовленнєвих актів згоди / незгоди зумовлена прагматичною настановою ініціального акту.

Комунікативні акти згоди / незгоди є реакційними на мовленнєвий акт спонукання, який, за твердженням О. Падучевої, містить у поняттєвій структурі попередню умову, тобто «адресат має змогу виконати названу адресантом дію» [3, с. 311]. Прагматичною реакцією на будь-який мовленнєвий акт може бути як прийняття (згода), так і відмова адресата виконувати названу дію або навіть відмова продовжувати розмову, спілкування. За висловлення останньої умови фактично йдеться про те, що адресант зазнав поразки, невдачі [3].

Вивчаючи когнітивно-комунікативну сутність комунікативного акту загалом, мовознавці здебільшого говорять про важливість дослідження комунікативних (інтенційність) і когнітивних (пропозиційність) компонентів конкретного дискурсу [4, с. 33]. Комунікативна пропозиційність установлює корелятивний зв'язок таких мовленнєвих актів, як пропозиція, іллокуція і перлокуція, а також визначає вплив мовленнєвого акту пропозиції на його перлокутивний ефект, зрозумілий адресатові.

Мета дослідження полягає у вивченні основних аспектів сучасного дослідження мовленнєвого прийняття (згоди) пропозиції будь-якої вигоди в лінгвістичній експертизі мовлення з метою розроблення алгоритмізованої програми його аналізу. Для досягнення поставленої мети доречно розв'язати такі завдання: визначити в досліджуваному дискурсі висловлювання, виражені у формі прийняття (згоди) пропозиції вигоди; проаналізувати типові форми їхнього лексико-граматичного вираження; описати характерні особливості мовленнєвого акту.

Матеріали й методи дослідження. Матеріалом розвідки слугували висловлювання, виражені у формі прийняття (згоди) пропозиції будь-якої вигоди, отримані методом суцільної вибірки з матеріалів, наданих для лінгвістичної семантико-текстуальної експертизи мовлення. Для реалізації поставлених мети і завдань залучено такі методи: дискурсивного аналізу, прагматичного аналізу досліджуваної комунікативної ситуації, загальні мовознавчі методи, логіко-граматичний і лексико-синтаксичний методи тощо.

Результати дослідження та їх обговорення. Дослідження наданих для аналізу розмов та їхніх текстових відтворень уможливило розуміння комунікативного акту як сукупності мовленнєвих повідомлень, виголошених співрозмовниками, тобто акцент спілкування спрямований на взаємодію адресата та адресанта, на розуміння кожним з учасників розмови значення повідомлюваної інформації. Кожен комунікативний акт реалізований лише за певних обставин і детермінований різними чинниками, що можуть сприяти або заважати успішному спілкуванню.

Затакого підходу головну роль у спілкуванні відведено комунікативній інтенції. Названий чинник прогнозує й організовує зміст мовленнєвого акту. Без цього компонента не існувало б спілкування, бо не було б у ньому потреби. Крім того, комунікативна інтенція є одним із компонентів комунікативної стратегії, яка має психологічну природу та залежить від контексту комунікації та від характеристик її учасників [5, с. 74]. Тільки завдяки взаєморозумінню комунікантів може бути досягнута комунікативна мета, яку поставив перед собою ініціатор на початку розмови.

Як засвідчує практика дослідження мовленнєвих актів, установити характер комунікативної інтенції будь-якого висловлювання, визначити його іллокутивну силу й оцінити прагматичний характер можна лише завдяки ретельному вивченню його зв'язків з іншими контекстуальними складниками, тобто в дискурсі комунікативної ситуації загалом. Це зумовлене тим, що вибір граматичних форм для спілкування прямо залежить від особливостей суб'єктивного розуміння комунікантами один одного, їхніх соціальних ролей у конкретній мовленнєвій ситуації, володіння кожним із них потрібною інформацією тощо. Отже, іллокутивні акти адресанта мають переважно прагматичний характер, розраховані на розуміння конкретним адресатом (адресантами) інформації, натомість перлокутивні акти є відповідними реакціями адресата (адресатів) на повідомлені висловлювання. У такий спосіб вибудовується комунікативна ситуація, розуміння й хід якої залежить від поведінки співрозмовників.

На підставі мовознавчих фахових джерел та досвіду експертної практики встановлено, що мовленнєвий акт прийняття пропозиції будь-якої вигоди знаходить своє відображення через мовленнєвий акт згоди, що належить до комісивів. Згідно з теорією мовленнєвих актів [6], комісиви зобов'язують мовця виконати певні дії в майбутньому або дотримуватися конкретної лінії поведінки. Виголошуючи згоду (прийняття) пропозиції, мовець погоджується взяти собі запропоноване, одержати щось у власність або скористатися обіцяними привілеями й виконати за це раніше обговорені домовленості. Прагматична спрямованість мовленнєвого акту згоди зумовлена висловленою настановою ініціального акту, який моделює подальший розвиток комунікативної ситуації, постаючи рушієм ведення діалогу, вибудовування алгоритму майбутніх дій, а реакційні мовленнєві акти є відповіддю, своєрідною суб'єктивною реакцією на висловлене чи зроблене адресантом.

Мовленнєвий акт прийняття пропозиції будь-якої вигоди належить до реакційних комунікативних актів, що відбуваються у відповідь на мовленнєвий акт пропозиції. Розуміючи відповідальність, адресат пропозиції зазвичай намагається уникнути прямого висловлення згоди (прийняття). Як засвідчує аналіз наданих на дослідження комунікативних ситуацій (текстових відтворень розмов, діалогів тощо), висловлення згоди на вербальному рівні зафіксувати нелегко, оскільки під час усного спілкування важливу роль відіграють невербальні засоби: жести, міміка, натяки тощо, тобто ті екстралінгвальні чинники, що не входять до кола об'єктів дослідження лінгвістичної експертизи мовлення.

Отже, серед мовленнєвих актів згоди прийняття будь-якої вигоди диференційовано кілька різновидів, залежно від того, на який мовленнєвий акт адресат дає відповідь, а саме: мовленнєвий акт прийняття пропозиції, мовленнєвий акт прийняття обіцянки й т. ін. Відповідаючи на різні за видом ініціальні іллокутивні акти, адресат використовує різні типи граматичного вираження комунікативного акту прийняття (згоди).

Ураховуючи практичний досвід, вирізняємо тип прямої згоди та тип згоди з умовами. Зазначені типи мовленнєвого акту згоди здебільшого мають різне граматичне вираження. Зокрема, прямій згоді на пропозицію вигоди переважно властиві прості, лаконічні лексико-граматичні виразники, наприклад, *так, звичайно, добре, згоден* і т. ін. Своєю чергою, реакційна відповідь згоди з умовою може бути виражена як наведеною вище простою граматичною формою, так й ускладненою, у якій висловлено певні умови для досягнення згоди, наприклад: *спочатку треба впевнитися, виконаємо після конкретних дій*, або ж поєднувати в одній репліці просту і поширену форму відповіді (*так, потрібно лише підтвердити обіцянку діями; добре, чекаю на ваші подальші пропозиції; згоден, зустрінемося, коли будуть результати* і т. ін.).

Вибір адресатом типу висловлення згоди на прийняття вигоди залежить від різних чинників, одним із яких є ступінь особистісних стосунків між комунікантами, а саме: чи знайомі вони давно, чи мали в минулому аналогічні розмови, який ступінь довіри між ними і т. ін. На вибір типу висловлення згоди впливає розуміння адресатом того, чи відповідає характер і якість вигоди тій дії, яку потім потрібно буде виконати у відповідь на отримання пропозиції, тобто чи є така дія релевантною вигоді. Також узято до уваги критерій реальної можливості адресата виконувати певні дії, ступінь їхньої реалізації після виголошення згоди. Можна підсумувати, що на вибір типу граматичного вираження мовленнєвого акту прийняття пропозиції впливають більшою мірою екстралінгвальні чинники, що залежать від конкретного дискурсу загалом.

На основі практичного доробку встановлених мовленнєвих актів прийняття пропозиції вигоди, виокремлюємо пряму і непряму граматичні форми. Спираючись на досвід проведення семантико-текстуальних досліджень різних комунікативних актів, зазначимо, що рідковживаною формою мовленнєвого акту прийняття пропозиції вигоди є пряма граматична форма, що містить семантику згоди. У ситуації, коли співрозмовники перебувають у довірливих стосунках і ставляться один до одного відкрито, без остраху бути викритим, форма прийняття пропозиції вигоди виражена стверджувальними вигуками *так, да, ага*, словами *добре, зрозуміло, згоден* та ін. Наприклад, на висловлення пропозиції адресанта прийняти грошові кошти (*Я можу надати спонсорську допомогу, щоб ми з Вами працювали в майбутньому, я буду завжди з Вами працювати! Я хочу, щоб ви мене вірно зрозуміли, щоб все було нормально*) адресат погоджується прийняти від своєї співрозмовниці певну суму грошових коштів, на що вказує наявність у його висловлюваннях граматичних форм із семантикою згоди, зокрема вигуків «*Так, так-так*».

Просту згоду часто передають разом із взяттям на себе зобов'язань щодо виконання певних дій, тобто через промісив. Наприклад, адресант (мовець «О.») говорить про те, що після того як адресат (мовець «Б.») домовиться з колегами, що саме фірма мовця «О.» виграє тендер на закупівлю обладнання й забезпечить підписання контракту, тоді мовець «Б.» отримає десять відсотків на власний рахунок. Мовець «Б.», використовуючи мовленнєвий прийом згоди із семантикою запевнення, висловлює «*Добре, ..., добре...*

зробимо ...гарзд». Використання прислівників *добре, гарзд* – поширений вербальний засіб вираження прийняття певної вигоди.

Значно складнішими для дослідження і встановлення мовленнєвого акту прийняття пропозиції будь-якої вигоди є комунікативні ситуації, у яких згода виражена непрямо, через застосування різних мовленнєвих та екстралінгвальних прийомів, тобто має непряму форму. У таких випадках спілкування вибудоване шляхом використання неповних висловлювань, усічених відповідей та закодованих фраз, значення яких відоме лише безпосереднім комунікантам. Розмови зазвичай мають ознаки попередніх домовленостей, обговорення в минулому основних деталей щодо предмета спілкування і т. ін. Інколи навіть предмет розмови, тобто конкретний різновид вигоди (грошові кошти, послуги тощо) у досліджуваній мовленнєвій ситуації не названий, оскільки про це йшлося раніше.

Серед відповідей, що засвідчують успішне провадження перлокутивного акту й досягнення бажаного перлокутивного ефекту, тобто повідомлення згоди щодо прийняття пропонованої вигоди, використано речення стверджувального характеру, що на вербальному рівні не мають слів зі значенням прийняття (згоди) вигоди, але передають погоджувальну семантику. На дискурсивному рівні розуміння комунікативної ситуації в цілому такі відповіді сприймаються адресантом як погоджувальні. Наприклад:

«Н.: *Володимире Миколайовичу, та таке питання, тут дуже хочуть Вас поздоровити, згодні? А як Вам буде зручніше? < ... > ви скажіть мені номер картки*».

«В.: *< ... > я тобі трохи пізніше скину. Я зараз трохи... трошки пізніше я скину, добре? ... я через ... хвилин сорок*».

Характеристика наведеного уривка діалогу та врахування аналізу розмови на дискурсивному рівні дає підстави констатувати, що у висловлюваннях адресанта міститься прийняття пропозиції отримання грошових коштів мовцем «В.» від мовця «Н.», що виражене питальним реченням *«трошки пізніше я скину, добре?»*. Незважаючи на те, що адресат свідомо не дає відповіді на перші два запитання *«тут дуже хочуть Вас поздоровити, згодні?»*, *«А як Вам буде зручніше?»*, він приймає пропозицію грошової вигоди, висловлюючи згоду на повідомлення номера своєї картки.

В іншому прикладі досліджуваної комунікативної ситуації завдяки застосуванню дискурсивного й логіко-граматичного аналізу встановлено, що адресат висловлювань (мовець «Ю.») погоджується прийняти пропозицію надання вигоди, але висловлює її у формі закодованої відповіді, декодувати яку вдається, ретельно вивчивши весь діалог. Наведемо уривок розмови:

«К.: *Мені б з Вами легше домовитися заздалегідь ... ну, грубо кажучи, закрити те питання я гадаю 10 косарів виправлять ситуацію... я вже зрозумів, що встряв ... але давайте закриємо питання і все...*».

«Ю.: *Чисто по-людськи я вас розумію... знайдіть хлопців моїх... вони все скерують... вони розуміють, як, де і коли краще... вам потрібно з ними...*».

У відповіді мовця «Ю.» висловлення згоди виражене імпліцитно – за допомогою прагматичного переосмислення реалізації пропозиційної дії. Мовець «Ю.» повідомляє співрозмовникові про те, що потрібно знайти довірених йому осіб, які зможуть прийняти грошові кошти й передати особисто йому. Фактично він погоджується на пропозицію прийняти грошову вигоду.

Випадки такого прагматичного варіювання відповідей на пропозицію є поширеним явищем. Використовуючи названий мовленнєвий прийом, адресати намагаються кодувати повідомлювану інформацію, що переважно ґрунтована на розумінні ситуації, попередній домовленості, переносних і багатозначних значеннях слів і словосполучень. Завдання ж експерта-лінгвіста полягає в декодуванні досліджуваної комунікативної ситуації й установленні висловлювань, виражених у формі прийняття пропозиції вигоди. Потрібно ретельно аналізувати всі складники дискурсу загалом, тобто контекст, мовленнєву ситуацію, рівень комунікативної обізнаності учасників розмови та ін., адже значення непрямих мовленнєвих актів відтворюють не зі змісту відповіді, а із засобів мовленнєвого

коду, ужитих у конкретній ситуації, із певними мовцями та відповідно до ситуаційної тематики спілкування.

Висновки й перспективи. Прагматична спрямованість комунікативного акту прийняття пропозиції будь-якої вигоди зумовлена прагматичною настановою ініціального акту, тобто є реактивним актом, реакцією адресата на повідомлення адресанта. На підставі вивчення теоретичних засад й узагальнення проведених семантико-текстуальних досліджень мовлення, встановлено, що зазначений комунікативний акт відображений через мовленнєвий акт згоди. Важливими є як аналіз лексико-семантичного наповнення ключових лексем і лексичних конструкцій у наданих об'єктах, так і дослідження дискурсу загалом. На основі лінгвістичного аналізу виокремлено тип прямої згоди та тип згоди з умовами, вибір яких залежить від екстралінгвальних чинників комунікативної ситуації. Під час аналізу мовленнєвих об'єктів варто звертати увагу на пряму і непряму форму вираження комунікативного акту прийняття пропозиції вигоди. Перспективи подальших наукових пошуків убачаємо в поглибленні вивчення зазначеного комунікативного акту, вирішенні інших критеріїв його аналізу з метою розроблення послідовного алгоритму дослідження для використання його під час проведення лінгвістичних семантико-текстуальних експертиз мовлення.

Список використаної літератури

1. Гладуш Н. Ф. Синтагматика мовленнєвих актів. *Modern philology relevant issues and prospect of research. International research and practice conference.* October, 20–21, 2017. Lublin, Republic of Poland. С. 75–79.
2. Юмрукуз А. А. Мовленнєві акти згоди та незгоди в англійськомовному бізнес-дискурсі: функціонально-структурні особливості. *Львівський філологічний часопис.* Львів, 2018. № 3. С. 292–295.
3. Падучева Е. В. Прагматические аспекты связности диалога. *Известия АН СССР. Серия литературы и языка.* Москва : Наука, 1982. Т. 41. № 4. С. 305–313.
4. Безугла Л. Р., Романченко І. О. Лінгвопрагматика дискримінації у публіцистичному дискурсі: монографія. Харків : ФОП Лисенко, 2013. 182 с.
5. Партико З. В. Теорія масової інформації та комунікації: навчальний посібник. Львів : Афіша, 2008. 292 с.
6. Бацевич Ф. С. Основи комунікативної лінгвістики : підруч. для студентів вищих навч. закладів. Київ : ВЦ «Академія», 2004. 344 с.

References

1. Hladush, N. F. (2017). Syntahmatyka movlennievych aktiv [Syntagmatics of speech acts]. In: *Modern philology relevant issues and prospect of research.* International research and practice conference. October, 20–21, 2017. Lublin, Republic of Poland, 75–79 (in Ukr.).
2. Yumrukuz, A. A. (2018). Movlennievi akty zghody ta nezghody v anhliiskomovnomu biznes-dyskursi: funktsionalno-strukturni osoblyvosti [Speech acts of agreement and disagreement in English-language business discourse: functional and structural features]. In: *Lvivskiyi filolohichnyi chasopys [Lviv Philological Journal].* Lviv, 3, 292–295 (in Ukr.).
3. Paducheva, E. V. (1982). Pramaticheskyye aspekty svyaznosti dialoga [Pragmatic aspects of the coherence of the dialogue]. In: *Izvestiya AN SSSR. Seriya literatury i yazyka [Proceedings of the Academy of Sciences of the USSR. Series of the Literature and Language].* Moskva: Nauka, 41, 4, 305–313 (in Russ.).
4. Bezuhla, L. R. & Romanchenko, I. O. (2013). Lihvoprahmatyka dyskryminatsii u publitsystychnomu dyskursi [Linguopragmatics of discrimination in journalistic discourse]: monohrafiia. Kharkiv: FOP Lysenko, 182 (in Ukr.).
5. Partyko, Z. V. (2008). Teoriia masovoi informatsii ta komunikatsii [Theory of mass information and communication]: navchalnyi posibnyk. Lviv: Afisha, 292 (in Ukr.).
6. Batsevych, F. S. (2004). Osnovy komunikativnoi lnhvistyky [Basics of communicative linguistics]: pidruch. dlia studentiv vyshcheykh navch. zakladiv. Kyiv: VTs «Akademii», 344 (in Ukr.).

THEORETICAL AND PRACTICAL ASPECTS OF STUDY OF THE COMMUNICATIVE ACT OF ADOPTION OF THE BENEFIT OFFER IN MODERN LINGUISTIC EXPERTISE OF SPEECH

*Yevgenia Kovkina, Candidate of Philological Sciences, Head of the sector of forensic linguistic and art examinations, National Scientific Center
«Hon. Prof. M. S. Bokarius Forensic Science Institute»*

(Kharkiv, Ukraine)

e-mail: evkovkina@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-8693-9868>

Abstract. Introduction. *Today in linguistic expertise it is important to establish in speech a communicative act of accepting a proposal of any benefit. These studies take place at the pragmatic level of discourse analysis in general.*

Purpose. *The development of an algorithm for the study of the speech act of acceptance of the offer of benefits is one of the priority tasks of specialists in forensic linguistic expertise of speech.*

Results. *One of the main roles in communication is played by communicative intention. The verbal act of acceptance (promises or promptings of any kind) is a pragmatic connection between utterances in a certain communicative situation. The speech act of acceptance of the offer of benefit is reflected in the speech act of consent, which according to the theory of speech acts belongs to the commissions. Functionally, the speech act of consent is a reaction to the previous part of the discourse (speech act, character). Responding to different types of initial illocutionary acts, the addressee uses the appropriate types of grammatical expression of the communicative act of acceptance (consent).*

Originality. *The choice of the type of grammatical expression of the speech act of acceptance of the sentence is influenced by extra lingual factors. They depend on the specific discourse as a whole. On the basis of the conducted researches we allocate direct and indirect grammatical forms of the communicative act of acceptance of the offer of benefit. The direct grammatical form is used rarely. Direct consent is transmitted together with the commitment to perform certain actions. Much more difficult to study are communicative situations in which consent is expressed indirectly. Such consent uses various verbal and nonverbal methods. Among the answers that indicate the successful implementation of the perlocutionary act, affirmative sentences are used. At the verbal level, they do not have words with the meaning of acceptance of benefit, but convey conciliatory semantics.*

Conclusion. *We distinguish the type of direct consent to the acceptance of a benefit offer and the type of agreement with the conditions, the choice of which is influenced by extra lingual factors of the communicative situation. In the analysis of discourse in general, a distinction should be made between direct and indirect forms of expression of the speech act of consent. Prospects for further research are seen in the deepening of the study of the communicative act, the allocation of other criteria for its analysis.*

Key words: *communicative situation, communicative act of accepting a proposal, communicative intention, linguistic expertise of speech, verbal act of acceptance.*

Надійшла до редакції 26.01.21

Прийнято до друку 15.03.22

Наукове видання

МОВОЗНАВЧИЙ ВІСНИК

Збірник наукових праць

ВИПУСК 32

Виходить 2 рази на рік
Заснований у 2006 році

Підп. до друку 05.08.22. Формат 60x84 /₈.
Папір офсетний. Друк цифровий.
Гарнітура Times New Roman.
Ум. друк. арк. 19,64. Тираж 100 прим.

Це видання надруковано на папері
із деревини, відповідної нормам
екологічного лісовикористання

Видавець ФОП Гордієнко Є.І.

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи до Державного реєстру видавців, виготовників і розповсюджувачів видавничої продукції Серія ДК № 4518 від 04.04.2013 р.
вул. Святотроїцька, 73, м. Черкаси,
Україна, 18000, тел. +38 (067) 444-28-94
e-mail: book.druk@gmail.com

  @drukcherkasy